

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ДВОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

UDK 34

АПФ

6

БЕОГРАД, 1982.

ДОСАДАШЊИ ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИЦИ: др
Михаило Константиновић (1953—1960), др Милан Бартош,
заменик др Борислав Т. Благојевић (1960—1966), др Воји-
слав Бакић (1966—1978), др Војислав Симовић (1978—1982).

УРЕБИВАЧКИ ОДБОР:

Др Обрен Станковић (главни и одговорни уредник),
др Зоран Видаковић (заменик гл. и одговорног уре-
дника), др Владимир Јовановић, др Јелена Дани-
ловић, др Михајло Аћимовић, др Верољуб Рајовић,
др Стеван Врачар, др Владимир Милић, др Миленко
Крећа, др Дејан Поповић (секретар Уређивачког
одбора) и др Стеван Лилић.

Технички уредник Вукосава Манојловић

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Година XXX

новембар — децембар

Број 6

UDK 34

YU — ISSN 003 — 2565

САДРЖАЈ

ИЗВОРНИ ЧЛАНЦИ

- др Војислав Сокал:* Нови услови за осигурање од одговорности и њихов значај за развој осигурања — — — — 941
- др Стојан Цугој:* Тенденције у развоју грађанске одговорности и њихов утицај на осигурање — — — — 967
- др Ивица Јанковец:* Осигурање од одговорности за штете од ствари са недостатком — — — — — — — — 990
- др Предраг Шулејић:* Осигурање од одговорности давалаца услуга — — — — — — — — — — 1011
- др Шиме Ивањко:* Сродничка клаузула у осигурању од одговорности — — — — — — — — — — 1033
- мр Марија Тркља:* Проблеми неосигураних и непознатих возила у осигуравајућој пракси Југославије — — — — 1058
- Зоран Јовановић:* Осигурање од одговорности код извођења инвестиционих радова (у земљи и иностранству) — 1073
- др Јован Славнић:* Одговорност и осигурање од одговорности за штете које настану из делатности организација удруженог рада које се баве дистрибуцијом електричне енергије — — — — — — — — — — 1096
- др Зоран Радовић:* Осигурање шпедитера и складиштара од одговорности — — — — — — — — — — 1129
- мр Јасна Пак:* Осигурање од одговорности за штете услед загађивања животне средине — — — — — — — — 1145
- др Владимир Јовановић:* Обим покрића по основу осигурања од одговорности — — — — — — — — — — 1162
- др Alfred Rieg:* Недозвољене одредбе у уговорима у француском праву — — — — — — — — — — 1183
- мр Љубиша Станојевић:* Примена рачунара за меморисање и претраживање правних информација — — — — 1195
- др Обрен Станковић:* Ограничена пословна способност и заступање малолетника од стране њихових родитеља у нашем праву — — — — — — — — — — 1215

ПРИЛОЗИ

- др Рајко Суџум:* Право на здравствену заштиту — — 1234
- др Момир Милојевић:* Институционалне промене на Дунаву и сукцекција међународних организација — — — — 1246

БЕЛЕШКЕ

<i>Рајко Јелић</i> : Саветовање „Методолошко-теоријска питања изучавања друштвене својине у Југославији и њеног изучавања на правним факултетима” — — — — —	1253
<i>мр Марија Драшкић</i> : Саветовање посвећено настави о Уједињеним нацијама — — — — —	1258

ПРИКАЗИ

др Миодраг Јовичић: Савремени политички системи —	
<i>др Ратко Марковић</i> — — — — —	1261
др Војин Димитрјевић: „Тероризам” — <i>Дубравка Стајић</i>	1266
М. Cherif Bassiouni: The Islamic Criminal Justice Sistem —	
<i>Зорица Мршевић</i> — — — — —	1270
Geneviève Viney: Le obligations — La responsabilité: conditions — <i>Драгољуб Поповић</i> — — — — —	1274

ФАКУЛТЕТСКА ХРОНИКА

(Припремили Гордана Мрђеновић и Владимир Зечевић) —	1282
---	------

TABLE OF CONTENTS

ESSAYS/ARTICLES

<i>dr Vojislav Sokal</i> : New conditions for insurance against liability and their significance for the development of insurance	941
<i>dr Stojan Cigoj</i> : Trends in the development of civil liability and their influence on insurance — — — — —	967
<i>dr Ivica Jankovec</i> : Insurance against liability for damages caused by deficient products — — — — —	990
<i>dr Predrag Šulejić</i> : Insurance against liability of the renderer of services — — — — —	1011
<i>dr Šime Ivanjko</i> : The relatives clause in the insurance against liability — — — — —	1033
<i>mr Marija Trklja</i> : The problems of uninsured and unidentified vehicles in the insurance practice in Yugoslavia — — —	1058
<i>Zoran Jovanović</i> : Insurance against liability for performance of investment jobs (at home and abroad) — — — — —	1073
<i>dr Jovan Slavnić</i> : Liability and insurance against liability for damages resulting from the business activities of the organizations of associated labour engaged in the distribution of electric power — — — — —	1096
<i>dr. Zoran Radović</i> : Insurance against liability of the forwarding and warehousing agents — — — — —	1129
<i>mr Jasna Pak</i> : Insurance against liability for damage caused by pollution of the human environment — — — — —	1145
<i>dr Vladimir Jovanović</i> : The extent of coverage under liability insurance — — — — —	1162
<i>dr Alfred Rieg</i> : Prohibited contractual clauses in French Law	1183

<i>mr Ljubiša Stanojević: Use of computers for memory storage and examination of legal information</i> — — — — —	1195
<i>dr Obren Stanković: Limited Business Capacity and Representation of Minors by their Parents in our Law</i> — — —	1215

REVIEW ARTICLES

<i>dr Rajko Sudžum: The right to health care and service</i> —	1234
<i>dr Momir Milojević: Institutional changes on the Danube and the succession of international organizations</i> — — — —	1246

NOTES

<i>Rajko Jelić: Methodological and theoretical questions concerning the study of social ownership in Yugoslavia and its study at the law faculties</i> — — — — —	1253
<i>mr Marija Draškić: Consultative meeting devoted to tuition on the United Nations</i> — — — — —	1258

REVIEWS

<i>dr Miodrag Jovičić: Contemporary political systems</i> — <i>dr Ratko Marković</i> — — — — —	1261
<i>dr Vojin Dimitrijević: Terrorism</i> — <i>Dubravka Stajić</i> — —	1266
<i>M. Cherif Bassiouni: The Islamic Criminal Justice System</i> — <i>Zorica Mršević</i> — — — — —	1270
<i>Geneviève Viney: Le obligations — Le responsabilité: conditions</i> — <i>Dragoljub Popović</i> — — — — —	1274

FACULTY CHRONICLE

<i>Preparet Gordana Mrdenović by Vladimir Zečević</i> — —	1282
---	------

TABELE DES MATIERES

ARTICLES DE FOND

<i>dr Vojislav Sokal: Les nouvelles conditions de l'assurance contre la responsabilité et leur importance pour le développement de l'assurance</i> — — — — —	941
<i>dr Stojan Cigoj: Les tendances dans le développement de la responsabilité civile et leur influence sur l'assurance</i> — —	967
<i>dr Ivica Jankovec: L'assurance contre la responsabilité pour les dommages causés aux choses avec défaut</i> — — — —	990
<i>dr Predrag Šulejić: L'assurance contre la responsabilité des prêteurs des services</i> — — — — —	1011
<i>dr Šime Ivanjko: La clause de parenté dans l'assurance contre la responsabilité</i> — — — — —	1033
<i>mr Marija Trklja: Les problèmes des véhicules qui ne sont pas assurés et inconnus dans la pratique d'assurance de la Yougoslavie</i> — — — — —	1058

<i>Zoran Jovanović</i> : L'assurance contre la responsabilité dans l'exécution des travaux d'investissement (dans le pays et à l'étranger) — — — — —	1073
<i>dr Jovan Slavnić</i> : La responsabilité et l'assurance contre la responsabilité pour les dommages causés par l'activité des organisations de travail associé qui s'occupent de la distribution de l'énergie électrique — — — — —	1096
<i>dr Zoran Radović</i> : L'assurance des expéditionnaires et des magasiniers contre la responsabilité — — — — —	1129
<i>mr Jasna Pak</i> : L'assurance contre la responsabilité pour les dommages par suite de la pollution du milieu vital — — —	1145
<i>dr Vladimir Jovanović</i> : Le volume d'une couverture de l'assurance de responsabilité — — — — —	1162
<i>dr Alfred Rieg</i> : Les clauses abusives dans les contrats en droit français — — — — —	1183
<i>mr Ljubiša Stanojević</i> : L'application del ordinateur pour la mémorisation et la perquisition des informations juridiques	1195
<i>dr Obren Stanković</i> : La capacité limitée de l'exercice des affaires et la représentation des mineurs de la part de leurs parents dans le droit yougoslave — — — — —	1215

ANNEXES

<i>dr Rajko Sudžum</i> : Le droit à la protection médicale — —	1234
<i>dr Momir Milojević</i> : Les changements institutionnels sur le Danube et la succession des organisations internationales —	1246

NOTES

<i>Rajko Jelić</i> : Consultation „Les questions méthodologico-théoriques de l'étude de la propriété sociale en Yougoslavie et de son étude dans les facultés de droits — — — — —	1253
<i>mr Marija Draškić</i> : Consultation consacrée à l'enseignement relatif aux Nations Unies — — — — —	1258

COMPTES RENDUS

<i>dr Miodrag Jovičić</i> : Les systèmes politiques contemporains —	
<i>dr Ratko Marković</i> — — — — —	1261
<i>dr Vojin Dimitrijević</i> : „Le terrorisme” — <i>Dubravka Stajić</i> —	1266
M. Cherif Bassiouni: The Islamic Criminal Justice System —	
<i>Zorica Mršević</i> — — — — —	1270
Geneviève Viney: Le obligations — Le responsabilite conditions — <i>Dragoljub Popović</i> — — — — —	1274

CHRONIQUE DE LA FACULTÉ

(Par Gordana Mrđenović et Vladimir Zečević) — — — —	1282
---	------

У овом броју објављујемо реферате за саветовање „Нека актуелна питања осигурања од грађанске одговорности“, које ће се одржати 7. и 8. априла 1983. године на Правном факултету у Београду.

Организатори саветовања су Часопис „Анали“ и Институт за правне и друштвене науке Правног факултета у Београду (Одељење за имовинско правне и породичне односе), а Организациони одбор сачињавају: др Марко Младеновић, др Обрен Станковић, др Предраг Шулејић, др Војислав Сокал, Андраш Мучи и Миљко Ваљаревић.

Финансијска средства за одржавање саветовања обезбедиле су следеће заједнице осигурања и реосигурања: Дунав, Косово Кроација (Croatia), Ловћен, Македонија, Сарајево, Триглав, Војводина, Дунав Ре, Сава и Славија Лојд.

Организатори се најтоплије захваљују овим осигуравајућим организацијама.

Уређивачки одбор „Анала“ и
Институт за правне и друштвене науке
Правног факултета у Београду

РЕФЕРАТИ ЗА САВЕТОВАЊЕ „НЕКА АКТУЕЛНА ПИТАЊА ОСИГУРАЊА ОД ГРАЂАНСКЕ ОДГОВОРНОСТИ“

др Војислав Сокал, сам. саветник
за истр. у области права осигурања

UDK — 347.5+368

НОВИ УСЛОВИ ЗА ОСИГУРАЊЕ ОД ОДГОВОРНОСТИ И ЊИХОВ ЗНАЧАЈ ЗА РАЗВОЈ ОСИГУРАЊА

„... На путу ослобођења човека, осигурање од одговорности омогућава да се учини један одлучан корак. После укидања принуде над лицем, која се практиковала у ранијим временима, ми присуствујемо постепеном укидању принуде над имовином. Осигурање од одговорности је једно средство у служби овог ослобођења... Данас у питањима одговорности нашу пажњу привлачи више штета коју треба накнадити него кривица коју треба казнити, више интерес жртве него штетников поступак, уколико овај поступак нема обележја кривичног дела. У првом плану не налази се више одговорности, него накнада.“ (Из реферата проф. Др Михаила Константиновића „Осигурање и одговорност у југословенском праву“ прочитаног на Трећим француско-југословенским правничким данима у Паризу, 30. маја 1958. године. — „Анали“ 1958. бр. 3. стр. 267).

І. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Навршава се већ 25 година од како је проф. др Константиновић изнео ове своје мисли. Оне ће до свог пуног изражаја доћи и на Саветовању „Нека актуелна питања осигурања од грађанске одговорности“ организованом поводом Предлога општинских услова за осигурање од одговорности.¹⁾

Било је потребно да се уз доста напора и стрпљења на основу темељног истраживачког рада припреми тај Предлог, који представља пионирски подухват у југословенском осигурању, јер су у овом сложеном а још неразвијеном осигурању,

¹⁾ Предлог Општинских услова за осигурање од одговорности (октобар 1982. г.) — даље: услови — израдила је Радна група коју је образовао Извршни одбор Скупштине Удружења осигуравајућих организација Југославије. Скупштина Удружења на седници 22. фебруара 1983. г. утврдила је овај предлог, као и предлог тарифе премија, након чега треба да их усвоје органи управљања заједница осигурања.

први пут, по много чему, израђени наши, домаћи услови осигурања. Кроз тај рад требало је проникнути што више у тајне овог осигурања, тесно повезаног са одговорношћу, проучити већи број важних а и спорних питања, узети у обзир и наше скромно искуство у пракси, сагледати могућа решења, па то унети у нове услове са тежњом да буду подстицај за озбиљнији рад на овом необично разноврсном а запостављеном осигурању. Ова констатација се, разумљиво не односи на један од посебних видова овог осигурања: осигурање ималаца моторних возила од одговорности за штете причињене трећим лицима које је обавезно, масовно са својеврсном проблематиком и које се спроводи по законским прописима и одговарајућим условима за осигурање, па оно у сваком погледу има одвојен третман.

Задатак осигурања од одговорности јесте да заштити осигураника од материјалних последица које по њега могу настати због обавезе да на основу грађанскоправне одговорности неком лицу мора да надокнади штету. Трагови овог осигурања стари су колико и осигурање уопште, јер се налазе већ у поморском осигурању пружајући заштиту бродовласнику. Међутим, његов снажан развој настаје у 19. веку, да би већ на крају тога века било сасвим јасно да без тога осигурања нема даљег техничког прогреса, да је оно неопходна потреба друштва.

Не би се могло избећи, а да се не помену бар неки важнији чиниоци од утицаја на такав развојни пут: Наполеоново законодавство почетком 19. века донело је значајне прописе о накнади штете; у Немачкој, прописи о одговорности у области индустрије, те Закон о одговорности од 7. 6. 1871; увођење јавноправног осигурања од несрећног случаја (социјално осигурање) за одговорност послодаваца према радницима; Немачки грађански законик који је ступио на снагу 1. 1. 1901 — имали су пресудну улогу на развој, осамостаљивање и продор осигурања од одговорности. Осигурање од одговорности било је најпре повезано са осигурањем од последица несрећног случаја, да би се касније полиса осигурања од одговорности одвојила од полисе осигурања незгоде а само изузетно су се комбиновале ове две врсте осигурања. На прелазу у 20. век са успоном индустрије, трговине и саобраћаја и појавом аутомобила, затим ваздухоплова долази до новог продора осигурања од одговорности²⁾.

Од тада се осигурање од одговорности у свету својим успоном брзо приближава главним врстама осигурања, да би средином овог века било на њиховом нивоу (осигурање: од пожа-

²⁾ То доводи до јединствене полисе за аутоодговорност која убрзо у неким државама постаје и обавезна за власнике аутомобила.

ра; живота; моторних возила; транспорта са ваздухопловством) а и предначило³⁾.

II. ОПШТА ОБЕЛЕЖЈА И ПРАВНА ПРИРОДА

Осигурање од грађанске одговорности, поједностављено осигурање од одговорности, представља једну обимну и сложену, специфичну област осигурања, које се низом својих особености издваја од других врста осигурања⁴⁾.

У осигурању од одговорности — одговорност је ризик од кога се врши осигурање, а заштићује се имовина у целини, заправо, имовински интерес осигураника. Како је одговорност искључиво правни појам и односи се на једно широко, сложено и деликатно подручје права, то се ово осигурање добрим делом, па и претежно, одвија на правном терену. И више од тога, одговорност и осигурање се преплићу, јављају се у међусобној повезаности и остварују узајамни утицај⁵⁾.

Осигуранику се пружа заштита ако по основу његове одговорности буде постављен захтев за накнаду штете. Та заштита се састоји у одбрани од претераних или неоснованих захтева за накнаду штете или у накнади штете код основаних захтева.

Предмет осигурања од одговорности није нека одређена ствар. Овде нема предмета осигурања како се он иначе схвата у другим врстама осигурања. У односу на штетни догађај није познато, нити је регулисано на чему треба да буде штета, то није одређена ствар, нити се зна на чијој ствари а не мора уопште да буде ствар. Није предвиђено ни на који начин, којим путем треба да је настала штета. То није ни осигурање ствари, ни осигурање лица, већ се заштићује економски интегритет осигураника у целини⁶⁾.

Иако је и у осигурању од одговорности сврха накнада штете, као што је то у имовинским осигурањима, оно се и у

³⁾ В. Сокал, Осигурање од одговорности у свету и код нас и наши актуелни задаци, издање ЗОИЛ „Дунав“, Београд, 1981, стр. 60—70. Крајем 1955 у СР Немачкој било је 4,5 милиона уговора о осигурању од одговорности.

⁴⁾ Јављају се и називи: „Осигурање од одговорности из делатности“, осигурање од „опште“ одговорности. Сем грађанске, друга одговорност не може бити осигурана.

⁵⁾ В. Сокал, реферат: Однос одговорности за штету и осигурања, Уговорно и одштетно право по Закону о облигационим односима — Зборник радова, Реп. секретаријат за правосудје и општу управу СРС и Савез удружења правника СРС, Београд, 1979, стр. 461—483.

⁶⁾ Изузетно ово осигурање може да се односи на одговорност осигураника услед оштећења или уништења одређене ствари када се може унапред утврдити и осигурана вредност, као нпр. одговорност закупца према власнику за случај пожара на закупљеној непокретности или одговорност депозитара ствари примљене на чување у случају пожара, крађе. Видети ближе: П, Шулејић, Право осигурања, Београд, 1979. године, друго издање, страна 244.

том погледу битно издваја. Тако накнада се не исплаћује осигуранику, он непосредно није ни оштећен, већ трећем лицу, поводом штете коју је оно претрпело. Штавише, обавеза на ову исплату настаје „само ако треће оштећено лице захтева њену накнаду” (чл. 940, ст. 1. Закона о облигационим односима — даље: Закон или 300).

Максимална висина штете не може се у овом осигурању унапред сагледати (имати у виду напомену 6.), што је иначе могуће у имовинском осигурању, када су ствари у питању. Сума осигурања, о чијој се висини изјашњава осигураник, важи за сваки осигурани случај у току периода осигурања, те обавеза осигуравача не може бити већа од суме осигурања. Она не представља осигурану вредност, па не може бити ни подосигурања, надосигурања, ни двоструког осигурања до чега може доћи у осигурању ствари.

Оштећено лице од осигураника и осигуравача не може примити више од укупног износа стварне штете. Ако је износ из осигурања с обзиром на висину уговорене суме осигурања недовољан да измири пуну накнаду, осигураник ће морати само да дода разлику до пуног износа обештећења.

Ове значајне карактеристике упућују да би осигурање од одговорности требало издвојити од имовинских осигурања тј. од оних која за предмет осигурања имају ствари. Ипак, код нас се та разлика не чини, тако да се осигурање од одговорности у пракси, а и по Закону о облигационим односима сврстава у осигурање имовине. У глави XXII Закона, у одељку 2. који се односи на осигурање имовине налази се одсек 7. са насловом „Осигурање од одговорности” који садржи чл. 940. и 941. Услед тога у принципу се на осигурање од одговорности примењују и све заједничке одредбе за имовинска осигурања и осигурања лица тј. одељак 1., као и одредбе из одељка 2. „Осигурање имовине”. Међутим, од ових одредаба неке не долазе у обзир за примену када је реч о осигурању од одговорности због особености овог осигурања, а у неким случајевима је њихова примена спорна (нпр. чл. 925, ст. 5.; чл. 926; 915). Према чл. 948, ст. 3. Закона изречена је забрана кумулирања накнаде и осигуране суме из осигурања од последица несрећног случаја кад је осигурање од последице несрећног случаја уговорено као осигурање од одговорности — па већ из тога произилази да је нужно правити разлику између имовинског осигурања и осигурања од одговорности. О томе Закон о облигационим односима није водио довољно рачуна. У упоредном праву, како у законодавству тако и у теорији, а и у пракси у класификацији осигурања посебно се издваја осигурање од одговорности. Најчешће се наилази на поделу: осигурање ствари (добара); осигурање од одговорности; и осигурање лица⁷⁾.

⁷⁾ Немачки Закон о уговору о осигурању има поделу на: осигурање штета у коме се шести одељак односи на осигурање од одговорности; осигурање живота и осигурање лица. Слично и у Француском закону, у

У нашој земљи осигурање од одговорности још увек је слабо развијено. Тек последњих година је осигурање од одговорности у скромном, али константном порасту — импулс за то, без сумње, дала је једним делом и сама активност на изради услова за ту врсту осигурања.

Број ових осигурања у 1980. години износио је 15.825 или за 91,59% више него у претходној години (од тога друштвени сектор 10.894 — пораст 47,2%; а приватни 4.931 — 973,4%). Од укупног броја осигурања на заједнице осигурања „Триглав“ и „Кроација“ долази 13.051 или 82,47%, а у приватном сектору само заједница осигурања „Триглав“ има 4.875 или 98,96% осигурања⁸⁾.

У целокупној премији југословенског осигурања у 1978. години, осигурање од одговорности учествовало је са 1,28%, што је за 15 до 20 пута мање од тога учешћа у појединим европским земљама.

III. ВАЖНИЈА РЕШЕЊА ИЗ ПРЕДЛОГА ОПШТИХ УСЛОВА ЗА ОСИГУРАЊЕ ОД ОДГОВОРНОСТИ

1. Улога и систематика

Осигурање од одговорности спроводило се по Правилима за осигурање од одговорности, која, може се рећи, нису мењана од 1957. године⁹⁾. Пре Закона о облигационим односима није законом била регулисана материја осигурања од одговорности, а сада се два члана (940. и 941) непосредно односе на ово осигурање. Поред тога, и у чл. 921, ст. 2; 928. став 1., те и у чл. 948, став 3. ЗОО помиње се осигурање од одговорности. То су једини законски прописи који изричито говоре о осигурању од одговорности. С обзиром на то, Закон о облигационим односима као извор права нема за осигурање од одговорности онај значај који има за друга осигурања, а самим тим услови за осигурање од одговорности добијају већу важност.

У оваквој ситуацији садржину овог осигурања у потпуности опредељују услови за осигурање који и чине саставни

оквиру осигурања од штета одсек IV односи се на осигурање од одговорности. Грађански законик ЧССР у глави XI има посебан пети одељак „осигурање од одговорности за штету“ (пар. 377—383), док се трећи однос на осигурање имовине, а четврти на осигурање лица.

Dr Willy Koenig: Schweizerisches Privatversicherungsrecht — System des Versicherungsvertrages und der einzelne Versicherungsarten, Bern, 1951, стр. 177., заступла поделу: осигурање од одговорности (имовине); осигурање ствари и осигурање лица.

⁸⁾ Према Статистичком годишњаку осигурања Југославије — за одговарајуће године, издање Удружења осигуравајућих организација Југославије.

⁹⁾ Правила за осигурања од опасности (ризика) одговорности — одобрена од Савета Државног осигуравајућег завода 14. 1. 1957; у 1964. години било је незнатних измена. Као досадања правила имају се у виду Правила за осигурање од одговорности ЗОИЛ „Дунав“, 1974. год.

део уговора. Они су сачињени као *Општи услови за осигурање од одговорности*. Таквим решењем се желео истаћи њихов „општи”, боље рећи основни карактер у два правца. Прво, да су они основа за само осигурање од одговорности тако да омогућују разликовање и доношење и посебних услова за поједине видове осигурања од одговорности који би са овим Општим условима представљали целину. За овим је све већа потреба у пракси, о чему ће још бити речи. Друго, да могу самостално, сами за себе, без других Општих услова (за осигурање имовине) да егзистирају. То је од користи и за осигураника да би на једном месту добио све о чему треба да буде упознат у вези са његовим правима и обавезама. Сматра се, да је овакав став сасвим у складу са чл. 902, ст. 3. ЗОО.

Општи услови за осигурање од одговорности садрже: уводне, основне, посебне и опште одредбе. Опште одредбе су дошле на крај (тј. од чл. 44) јер у погледу изложене концепције да се опште одредбе у мери у којој је потребно уграде у ове услове није јединствен став заједница осигурања. Јединственост коју треба постићи огледаће се у тексту до чл. 44, док ће практично опште одредбе бити препуштене да свака заједница поступи по свом избору. Од три предложених варијанти у том погледу унета је она којом се врши позивање на Опште услове за осигурање имовине, стим да се од тога може одступити. Неке заједнице иду за таквим решењем иако је оно најнеподесније (преобимност текста Општих услова, који највећим делом представља законски текст, бројне одредбе се не односе на осигурање одговорности, уручивање и тих услова). Сматра се да би најбоље било да постоји неколико општих одредаба специфичних и прилагођених овој врсти осигурања, а за остала питања, разуме се, примењивао би се закон.

Основним и посебним одредбама регулисана су битна питања која се непосредно тичу осигурања од одговорности. Основне одредбе се редовно примењују у свим случајевима тј. за сва осигурања, било за коју делатност односно за који извор опасности, а само за поједине изворе опасности посебним одредбама извршено је проширивање, ограничавање или појашњавање обима покрића. Ако такве одредбе постоје, тада се у погледу обима покрића и оне примењују на осигурање дотичног извора опасности. Тако, на пример, аптека (иако за њу нема посебне одредбе) осигурава се уз примену основних одредаба; а за организацију која одржава путеве важе поред основних одредба и посебна из члана 34. Услова којом се за ову делатност ограничава обим покрића, тако што се одговорност за штете из одређених узрока покрива само ако је то посебно уговорено; и што се предвиђа учешће осигураника у свакој штети (тзв. франшиза); или за осигурање одговорности организатора спортске приредбе важе основне одредбе, тако да је покривена његова одговорност за телесне штете и за оштећење или уништење ствари, док само за организаторе бициклических, моторциклических и аутомобилских трка вреди посебна

одредба из члана 35. Услови. Уколико би посебне одредбе одступиле од основних, предност имају посебне одредбе (чл. 19).

2. Предмет и обим покрића

Предмет и обим покрића опредељују: одговорност као ризик покривен овим осигурањем а у повезаности са изворима њеног настанка (опасности) и са облицима штета, боље рећи са објектима чијом повредом наступа штета. Ту је основна подела: штета на лицима (телесна штета) и штета на стварима услед оштећења или уништења (чл. 3, ст. 1). Од ових штета на стварима ваља разликовати крађу или нестанак ствари, као и тзв. „чисто имовинску штету”, јер је одговорност за те штете обухваћена осигурањем само ако је тако у посебним одредбама предвиђено или ако је тако посебно уговорено (чл. 3, ст. 4). Некад је од значаја узрок штете, тј. како је до ње дошло (ште-те услед загађивања тла и воде). Најзад има случајева који су искључени из осигурања, па се и те одредбе не могу занемарити јер непосредно утичу на ширину покрића. На обим покрића утиче и то што се у предвиђеним случајевима посебним уговарањем или када је то одређено посебним одредбама добије шире односно уже покриће од редовног, основног, а некада је оно условљено.

Сви наведени елементи од значаја су за утврђивање обима покрића у часу закључења уговора о осигурању. Међутим, у одређеним случајевима на обим покрића и то у смислу проширења утичу промене које у току трајања осигурања настају у вези са извором опасности.

А. У тренутку закључења уговора

- а) Одговорност — ризик покривен осигурањем. — Осигурањем је обухваћена одговорност осигураника за проузроковану штету, ако је штета настала из одређеног извора опасности а услед смрти, повреде тела или здравља односно оштећења или уништења ствари трећих лица (чл. 3, ст. 1. и 2).

Осигурани ризик (опасност) у овом осигурању је — одговорност. Овим осигурањем је обухваћена грађанска одговорност заснована на закону, дакле, законска одговорност осигураника. Када ће постојати одговорност за причињену штету одређено је одговарајућим законским прописима на које се осигурање у потпуности ослања и тиме залази у област права. Ако нема одговорности осигураника, нема ни обавезе осигуравача на накнаду штете. Уместо да причињену штету накнади осигураник, то чини осигуравач. И висина накнаде, односно мерила за њену висину одређена су правним нормама и праксом, тако да услови за осигурање од одговорности у то не залазе, што није случај у другим условима имовинских осигурања.

Осигурањем се покрива како вануговорна (чл. 154 — 209 300) тако и уговорна одговорност (чл. 242 — 453 300), што у условима није потребно посебно наглашавати, а у обиму како је то утврђено условима. Довољно је имати у виду облике штета који су покривени осигурањем. Редовно су то штете које су последица смрти, повреде тела или здравља неког лица (материјалне и нематеријалне) дакле на лицима — а оне су карактеристичне за вануговорну одговорност; затим оштећење или уништење ствари којима обично претходи вануговорна одговорност, али могу настати и као последица повреде уговорне обавезе.

Међутим, штете због крађе или нестанка ствари, које су често последица неизвршења или повреде уговорне обавезе, дакле уговорне одговорности, што је случај и са тзв. „чисто имовинском штетом” — обухваћене су осигурањем само ако је то предвиђено у посебним одредбама или ако је то посебно уговорено (чл. 3. ст. 4). Од више посебних одредаба, примера ради: угоститељска делатност (чл. 37), очигледно обухвата и уговорну одговорност и то поред вануговорне. Управо у том правцу је и извршено проширење редовног обима покрића. Одговорност за штете на туђим стварима узегим у закуп, на послугу, у оставу и сл. обухваћена је осигурањем само ако се посебно уговори (чл. 8, ст. 3. тач. 2). Поједине одредбе о искључењу из осигурања (чл. 8, ст. 1. тач. 5—8), имају за циљ да ограниче покриће када се ради о уговорној одговорности, па се самим тим потврђује да је и та одговорност у принципу обухваћена осигурањем¹⁰⁾.

Било је схватања да је овим осигурањем обухваћена само вануговорна одговорност, али за то није било ослонаца ни у досадањим правилима¹¹⁾.

Није покривена одговорност осигураника у целини тј. без обзира одакле или поводом чега настаје, већ само она која је настала нпр. из одређене активности осигураника — из тзв. „извора опасности”. Као извор опасности јавља се: делатност (занимање); ствари (покретне и непокретне); правни однос или одређено својство из којих може настати одговорност као ризик покривен овим осигурањем. Извор опасности мора бити означен у полиси односно у понуди за осигурање (чл. 2. тач. 9; члан 3, став 2).

Покриће се пружа само ако је штета настала из извора опасности означеног у полиси, односно понуди. Ако је осигурања грађевинска делатност, а та организација има право кориш-

¹⁰⁾ Код обавезног осигурања аутомобилиста од одговорности увек је реч о вануговорној одговорности.

¹¹⁾ В. Сокал, „Нека важнија питања и њихова решења у Нацрту Општих услова за осигурање од одговорности” под тач. 1, „Осигурање и привреда”, бр. 1—2/81, стр. 20.

В. Сокал и Ј. Пак: „Предмет и обим покрића у осигурању од одговорности”, „Осигурање и привреда” бр. 9/82, стр. 3—13.

ћења на објектима који не служе за обављање делатности, одговорност за штету од тих објеката није обухваћена осигурањем, уколико се не осигурају као посебан извор опасности (ствари, као извор опасности). Извор опасности који се осигурава најчешће је делатност (привредна, професионална), али то може да буде и ствар (нпр. зграда — одговорност власника зграде) или својство (нпр. приватно лице — одговорност за штете настале у свакодневном животу изван обављања неког занимања или заната). Извор опасности који је постојао у моменту закључења уговора, а који није означен у полиси није обухваћен осигурањем.

б) Проширење осигурања. — Самим закључењем осигурања од одговорности из делатности (не од других извора опасности) поред осигураног извора опасности аутоматски је осигурање проширено и на одговорност из коришћења и употребе појединих ствари које су функционално везане за обављање осигуране делатности или занимања. Главни је да је по среди тесна повезаност са делатношћу која је осигурана тј. да постоји такав однос без обзира што су у питању самостални извори опасности. Реч је о стварима које на одређени начин служе осигураној делатности, па зато осигуравач аутоматски проширује покриће тј. без наплате премије у односу на такве ствари. Тако је уз осигурану делатност, осигурање проширено и на одговорност из коришћења односно поседовања земљишта, зграда и просторија које се искључиво користе за потребе осигуране делатности или занимања, као и употребе лифтова намењених за превоз лица и терета (чл. 4, ст. 1, тач. 1 и 3), сматрајући то проширење оправданим јер се делатност нужно одвија у одређеним просторијама, зградама или се користи земљиште односно лифтови. Из разлога тесне повезаности са осигураним извором опасности осигурање се проширује и на објекте друштвеног стандарда који искључиво служе радницима осигураника, као што су ресторани друштвене исхране, купатила, одмаралишта, спортска игралишта и сл. (чл. 4, ст. 1, тач. 2). По истом основу осигурање је проширено и на одговорност осигураника за штете због крађе или нестанка ствари његових радника које служе за личну употребу уколико су смештене у закључаним просторијама или закључаним оставама, сем новца, сатова, драгоцености и др. (чл. 4, ст. 1, тач. 6) ¹²⁾.

¹²⁾ У досадашњим правилима је изричито одређено да се осигурање проширује и на одговорност радника осигураника за штете које проузрокују у вршењу њихове службене делатности, дакле, обухвата се и људски фактор. С обзиром на то да у таквим случајевима према чл. 170. ЗОО одговара осигураник, то је таква његова обавеза покривена осигурањем, а осигуравач према чл. 939, ст. 4. ЗОО не може да се регресира према раднику сем ако је штету намерно проузроковао. Самим тим је покривена и одговорност његових радника, па је отпала потреба да се то изричито регулише. На искључење намерно проузроковане штете односи се чл. 8, ст. 1, тач. 1. Услови.

в) Штете услед загађивања тла и воде. — Из постојећих правила да се закључити да су покривене штете које настају на лицима услед загађивања животне средине ово с обзиром да се искључује један вид ових штета, али само у односу на ствари. Стога новину у условима представља посебно регулисање осигурања од одговорности за штете услед загађивања тла и воде и то у оквиру редовног осигурања. Штете услед загађивања ваздуха нису захваћене овим осигурањем. Покривене су само штете на лицима, док се штете на стварима могу посебно уговорити а такође и штете у вези повећања извора опасности због унапређења или измене производње (чл. 6. ст. 4.) Предвиђен је самопридржај осигураника.

Ово је први пут, зато и у ограниченој мери, да се у нас издвојено регулише осигурање од одговорности за штете услед загађивања животне средине. Свакако се ради о све актуелнијој потреби, о покрићу по коме у свету већ постоје извесна искуства а чији развој по свему иде у правцу издвајања у посебан вид осигурања од одговорности. Оно заслужује пуну пажњу, па је приказу овог покрића и стручној анализи његове проблематике на овом саветовању посвећен посебан реферат.

г) Чисто имовинска штета. — Под овим изразом подразумева се штета која није настала ни повредом лица ни оштећењем односно уништењем ствари. Одговорност за такву штету обухваћена је осигурањем ако је то у посебним одредбама предвиђено или ако је то посебно уговорено (чл. 3, ст. 4, тач. 2). Када је чисто имовинска штета обухваћена осигурањем на њу се односе одредбе из члана 7. Услови, којима се регулише када је настао осигурани случај, да узрок штете (радња или пропуштање) треба да је настао за време трајања осигурања, да штета (заправо последица) није настала по истеку две године од престанка осигурања, да су и узрок и последице штете настале у Југославији. Предвиђено је неколико случајева искључења из осигурања, чиме се ограничава обавеза осигураваача (чл. 7, ст. 6).

У односу на текст у досадашњим правилима, текст у условима је прилично измењен како ради усаглашавања са основном концепцијом услова тако и ради појашњавања. Одговорност за чисто имовинску штету према посебним одредбама обухваћена је код адвоката (чл. 20), друштвено-политичке заједнице (чл. 25), лекара (чл. 29).

У правној теорији, законодавству и судској пракси не користи се израз „чисто имовинска штета”, већ је најближи „новчана штета”, којим се најчешће означава свака она штета која се непосредно састоји у новцу, а не у уништењу и оштећењу ствари. Међутим, појам чисто имовинске штете је ужи, јер је то само новчана штета која није ни у каквој вези са штетом на стварима (оштећењем, уништењем, крађом или нестанком) нити са штетом на лицима (смрт, повреда тела или здравља). Чисто имовинска штета је непосредна последица учињене радње односно пропуштања, а не штета која је даља последица повреде тела или оштећења ствари (нпр. услед претрпљене повреде неко ли-

це није могло да одржи предавање; услед оштећења ствари у ресторану, ресторан 5 дана није радио) како се у пракси често погрешно сматра.

Чисто имовинска штета је, на пример, ако угоститељска организација уговори са гостом његов боравак од 15 дана за време годишњег одмора, а када овај стигне утврди се да нема слободних соба. Штету коју је гост претрпео (трошкови пута и други трошкови) дужна је да надокнади угоститељска организација. Обично су чисто имовинској штети изложена лица која обављају неку професионалну делатност, напр. адвокат пропусти рок за подношење тужбе или за улагање жлабе. Те штете се најчешће јављају као последица неизвршења или неуредног извршења уговорних обавеза тј. по основу уговорне одговорности (нпр. организатор путовања неоправдано одустане од уговора о организованом туристичком путовању) пропусти у вези са пружањем одређених услуга (нпр. од стране друштвено-политичких заједница, организација које обављају делатност од општег интереса).

д) Искључења из осигурања. — Постоје и непосредна искључења из осигурања тј. таксативно набрајање случајева који нису обухваћени осигурањем. Непосредна искључења могу се разликовати на: одређене случајеве који су ван осигурања и не могу се обухватити ни посебним уговарањем (чл. 8, ст. 1, и ст. 2); одређене штете које нису обухваћене осигурањем, али се њихово покриће може уговорити (чл. 8, ст. 3).

Искључењима из осигурања своди се ризик одговорности у одређене оквире, како са становишта осигурања, тако и других мерила која се нужно морају имати у виду. Има ту и стандардних искључења, искључења која се правдају принципима јавног поретка која полазе од односа осигураника према штети, која настају због великих штета несагледивих размера, и због специфичне природе, као што је њихово постепено настајање или се ради о лицима која су у одређеном односу према осигуранику и др.

(1) За осигурање од одговорности карактеристично је да покрива штете за које је осигураник одговоран. Те штете настају углавном као последица пропуста осигураника, а осигурањем су обухваћене и тада када је осигураник поступао са крајњом непажњом. По закону (чл. 920. и 929, ст. 1. 300) осигураваач је дужан да накнади и штете настале кривицом осигураника, али не ако је осигураник случај осигураник намерно изазвао. Међутим, штета која је последица крајње непажње покривена је осигурањем, уколико уговором о осигурању није изричито искључена. Доскора су у имовинским осигурањима биле искључене штете настале услед крајње непажње, а само у осигурању од одговорности биле су и такве штете покривене¹³⁾.

¹³⁾ Општи услови за осигурање имовине ЗОИЛ „Дунав“ из 1977. године, чл. 29.

Одговорност осигураника за намерно проузроковане штете искључена је из овог осигурања (чл. 8, ст. 1, тач. 1), што се није морало ни предвидети, јер сам закон то утврђује. Али, ако је штету намерно проузроковао радник осигураника, осигуравач је у обавези да такву штету накнади а ступа у права осигураника према раднику као одговорном лицу (чл. 939, ст. 4. ЗОО).

Та права не прелазе ако је радник штету проузроковао крајњом непажњом а у таквим случајевима за штету је одговоран осигураник (чл. 170. ЗОО). На тај начин је посредно заштићена и одговорност његових радника, па је отпала потреба да се у таквим случајевима осигурава одговорност радника. Тиме је решено до скора једно од спорних питања да ли је покривена одговорност осигураника према његовим радницима тј. могу ли они да се појављују као оштећени. Да у том погледу не би било дилеме одређено је, да је „треће лице” и радник осигураника (чл. 2, тач. 4)¹⁴.

(2) Искључена је одговорност за штете у вези са коришћењем нуклеарне енергије (нуклеарна постројења), јер се та одговорност одвојено осигурава, по посебним условима и на други начин. Међутим, одговорност за штете од радиоизотопа који се користе у мирнодопске сврхе остаје у покрићу овог осигурања (чл. 8, ст. 1, тач. 2). То свакако изискује да буде подробније регулисано било посебним одредбама или чак и посебним условима како то показује пракса неких земаља.

(3) Изузета је одговорност за штете из држања и употребе моторних возила, ваздушних возила и возила на води (чл. 8, ст. 1, тач. 3) — али није оправдано што је то учињено и за друга возила на моторни погон тзв. „самоходне радне машине”. Ту је реч о средствима којима се остварује делатност одговарајућих радних организација, нпр. грађевинских, пољопривредних и управо одговорност из њихове употребе представља примарни ризик из делатности коме су те организације изложене. Њихов основни интерес за осигурањем од одговорности из делатности баш потиче из употребе тих радних машина, а код којих се може занемарити ризик који представљају у саобраћају, тако да нема основа да се осигуравају по ауто-одговорности. Ово поготово што им то осигурање не пружа оно покриће које пружа осигурање од одговорности а које им је и потребно¹⁵).

(4) Лице чија је одговорност покривена осигурањем — осигураник за штету коју сам претрпи не може остваривати накнаду — што је сасвим разумљиво. Из осигурања су искључене

¹⁴ П. Шулејић, Правни положај лица чија је одговорност покривена осигурањем (Поводом Нацрта Општих услова за осигурање од одговорности) „Осигурање и привреда” бр. 7/81 стр. 3.

¹⁵ Примера ради, ако радник који управља таквом радном машином настрада, он у аутомобилској одговорности нема право на одштетни захтев — док би по овом осигурању имао. У условима ЗОИЛ „Војводина” и „Косово” који су у међувремену донети обухваћена је и одговорност из држања и употребе радних машина.

штете које претрпи брачни друг осигураника, деца и друга лица која са њим живе у заједничком домаћинству и која је дужан да издржава (чл. 8, ст. 1, тач. 4). Реч је о искључењу захтева најближих сродника — тзв. „сродничка клаузула” која је уобичајена и правда се економском заједницом између тих лица. Сматра се да је ово решење умерено и прихватљиво, те далеко повољније него што је то у осигурању корисника односно сопственика моторних возила од одговорности. Његова примена у овом осигурању није тако редовна и честа, а некад је шта више осигурање проширено и на одговорност тих лица, па се већ и по том основу искључује њихов одштетни захтев (чл. 33, ст. 2, тач. 1).

(5) Искључено је покриће за штете на стварима или извршеним радовима које је осигураник израдио или испоручио ако је узрок штете у изради или испоруци (чл. 8, ст. 1, тач. 6). Ово искључење било је у досадашњим правилима, али су штете од таквих ствари или извршених радова биле покривене, тј. биле су покривене штете од производа, јер нису биле искључене. Међутим, условима се искључује одговорност за штете од производа са недостатком (чл. 8, ст. 1, тач. 7) што представља озбиљно сужење покрића. У радном материјалу је било предвиђено у оквиру редовног осигурања покриће и за такве штете у ограниченом обиму и уз самопридржај осигураника, с тим да би се шире и потпуније покриће спроводило по посебним условима. Но такав став још пре јавне расправе није добио потребну подршку. То се може објаснити управо бојазношћу да ће бити све више захтева за овим осигурањем, да још нема почетних искустава, да је потребно боље упознати ову проблематику а постоји сазнање да се ради о озбиљном код нас још недовољно проученом ризику, што је упливисало на овакву опрезност од стране осигураваача. Насупрот томе, било је и схватања да апсолутно искључење одговорности за штете од производа са недостатком није у складу са све изразитијом потребом наше привреде, те да је ипак требало омогућити ограничено покриће и само за територију Југославије. У више земаља је у одређеном обиму одговорност за производе обухваћена редовним осигурањем од одговорности. Са становништа привредног развоја и савремених потреба ради се о значајној заштити коју осигурање треба да обезбеди, па је нужно што пре свестрано проучити ову материју на коју се због њене важности на овом саветовању подноси и одвојени реферат.

(6) За разлику од досадашњих правила, по којима су у потпуности били искључени одштетни захтеви за штете на туђим стварима проузроковане при обављању осигуране делатности (занимања), на овим или са овим стварима, услови остајући у принципу при таквом ставу, исти ублажују, јер пружају покриће ако је реч о штети која нема непосредно везе са професионалним пропустима осигураника (чл. 8, ст. 1, тач. 8). У основи реч је о уговорној одговорности која се у пуном обиму не покрива осигурањем, па се овим решењем, удовољавају-

ћи потребама праксе, желело пружити покриће за случајеве када нису у питању професионални пропусти. Вероватно да ће ово разграничење да буде доста осетљиво што треба пракса да покаже.

(7) Сматрало се да треба искључити одговорност за штете које су последица професионалних оболења радника осигураника (чл. 8, ст. 1, тач. 11) јер има извесности у њиховом настајању а често се и тешко могу утврдити, при чему некад могу бити доста високе. Досадања правила се о овоме нису изјашњавала.

(8) Задржано је досадање искључење одговорности за штете на стварима које настају постепено, а тиме представљају и неки степен извесности, као и неке друге чије последице не могу бити сагледиве (чл. 8, ст. 2).

Б. У току трајања осигурања

а) Повећање опасности и проширење осигураног извора опасности. — Самим закључењем уговора о осигурању поред одговорности из осигураног извора опасности покрива се и одговорност која би настала повећањем опасности; или проширењем осигураног извора опасности (чл. 3, ст. 3, тач. 1).

Повећање осигуране опасности представља квалитативну промену ризика до које ће доћи нпр. услед измене постојећих прописа или доношењем нових којима се одговорност осигураника повећава. Тако нпр. доношењем Закона о облигационим односима код одговорности по основу кривице предвиђено је да се кривица претпоставља тако да штетник треба да докажује да није крив. Такво решење је неповољније, теже за штетника али и за осигуравача. Или, ако је уместо одговорности по основу кривице новим прописима установљена одговорност без обзира на кривицу, као што је, на пример, случај одговорности за штете од производа са недостатком. Тиме је произвођач, а то значи и његов осигуравач од одговорности изложен знатно тежем ризику одговорности него раније.

Проширење осигураног извора опасности је квантитативна промена ризика у оквиру осигураног извора опасности нпр. проширење погона; повећање броја радника, тако да се овим променама опасност умножила.

У оба случаја покриће делује од наступања промене након закљученог уговора о осигурању, па ово разликовање и није од већег значаја. Важно је да су то промене у оквиру осигураног извора опасности и да се њихово аутоматско укључење у покриће односи на све ситуације, сем за штете услед загађивања тла и воде (чл. 6, ст. 4),¹⁶⁾

¹⁶⁾ Немачки услови за осигурање од одговорности (Allgemeine Versicherungsbedingungen für die Haftpflichtversicherung — АВН par. 1, 2.b.) овлашћују осигуравача на раскид уговора за случај повећања опасности

На тај начин не може се догодити да одговорност осигураника не буде у потпуности покривена осигурањем због тога што осигуравач није обавештен о повећању ризика. То је погодност за осигураника која је и до сада постојала. Осигураник није дужан да обавести осигуравача о променама ризика у току трајања осигурања, како је то иначе предвиђено у другим врстама осигурања имовине (члан 914. ЗОО). Осигуранику би санкција због непридржавања обавезе обавештавања о променама ризика била веома тешка, што није случај у другим осигурањима код којих се те промене јасније манифестују.

б) Нови извори опасности. — Осигурање се односи и на одговорност за проузроковану штету из новог извора опасности који се код осигураника појавио после закључења уговора о осигурању. (чл. 3, ст. 3, тач. 2 и чл. 5). Тај нови извор опасности треба да је иначе подобан за осигурање (чл. 5, ст. 3). Ово вреди само за осигурања закључена уз обрачун премије у потпуности или делимично, на основу личних доходака радника или укупног прихода из делатности. Новом тарифом премија такав начин обрачунавања премије проширен је и на неке категорије осигураника код којих то до сада није био случај. Тиме се, у интересу осигураника, нарушава принцип да се осигурањем обухвата само одговорност која настаје из осигураног (у полиси назначеног) извора опасности.

Осигурање почиње одмах са појавом новог извора опасности, иако осигураник није дужан тада да га пријави, већ на крају периода осигурања, приликом утврђивања коначног износа премије и за њега плаћа премију обрачунату од дана његове појаве (чл. 5, ст. 2). Нови извор опасности је настао када нпр. грађевинска радна организација након закључења уговора о осигурању отвори амбуланту; или организација за хотелске услуге отвори у хотелу козметички салон, па ће одговорност из држања амбуланте односно салона бити обухваћена осигурањем. То ће бити случај и када је закључено осигурање од одговорности из делатности без укључења ризика одговорности из држања животиња, а касније осигураник набави пса или пар коња.

По својој правној природи осигурање од нових извора опасности укључује се у свему у већ постојећи уговор о осигурању, тако да не настаје нови правни однос осигурања, нити правни однос ван постојећег уговора.

Аутоматско покриће нових извора опасности повлачи за собом и обавезу плаћања премије до истека периода осигура-

услед измене постојећих или доношења нових прописа. За такву ситуацију у аустријски услови (Allgemeine Bedingungen für die Haftpflichtversicherung — AHVB 1978, Art. 2.2.) предвиђају могућност измене уговора о осигурању или отказивања од стране осигуравача, а искључују проширење код штета услед загађивања тла и воде (Art. 641).

Немачки услови за осигурање од одговорности (par 1, 2.c и par. 2) осигурање нових извора опасности називају „Vorsorge-Versicherung”.

ња. Код обнове осигурања за наредни период осигураник може одустати од осигурања за, у претходном периоду, новонастале изворе опасности.

У неким случајевима искључује се осигурање нових извора опасности јер је реч о тешким или специфичним ризицима за које аутоматско покриће не долази у обзир. То су одговорност из држања или употребе пруга (железничких, успињаче и жичаре и сл.), позоришта, биоскопа, циркуса, трибина, снимања филмова; као и одговорност из израде, обраде, смештаја, превоза, употребе и трговања, експлозивним материјалом или радиоизотопима, уколико је за ово потребно одобрење надлежног органа (чл. 5, ст. 5, тач. 1 и 3). Оцењено је да ово искључење треба да се односи и на радиоизотопе, што представља новину.

Осигурање од нових извора опасности, које у једном делу иностране праксе већ има традицију било је и до сада код нас предвиђено, а сада је тај механизам нешто упрошћен. У складу са преузетим покрићем од стране осигураваача, осигураник унапред преузима обавезу да плати премију — па се може поставити питање основаности оваквог решења. На тај начин су отклоњене извесне тешкоће у вези са практичном применом које су настајале по ранијем решењу, ради којих је било у јавној расправи предлога да се осигурање од нових извора опасности сасвим изостави. Ипак је преовладало схватање, уз спроведене промене, да би било изостављено оно што је у несумњивом интересу осигураника, јер му се тако у периоду осигурања даје потпунија заштита.

3. Права и обавезе

а) Понуда за осигурање. — Однос осигурања настаје уговором о осигурању између осигураника и осигураваача. Основна обавеза осигураника при закључењу уговора је да пружи тачне податке о околностима од значаја за оцену тежине ризика (чл. 907. ЗОО). Ако било у ком, у овом осигурању би му у томе морао помоћи осигураваач што би се постигло путем писмене понуде за осигурање. Но, у Нацрту услова претходно обавезујућа норма замењена је одредбом у којој се само помиње понуда („... као извора опасности који су означени у полиси односно у понуди за осигурање” — чл. 3, ст. 2). Да не би било сумње о изворима опасности у вези са којима је покривена одговорност замишља се за организације удруженог рада понуда на обрасцу осигураваача.

б) Осигурани случај. — У осигурању од одговорности одређује Закон (чл. 940. ст. 1) „осигураваач одговара за штету насталу осигураним случајем само ако треће оштећено лице зах-

тева њену накнаду¹⁷⁾). Ово није дефиниција осигураног случаја, већ се утврђује да је захтев за накнаду штете услов за настапак обавезе осигуравача ако је већ настао осигурани случај. Како је настапак осигураног случаја од значаја за права и обавезе осигуравача и осигураника, то га услови, уз опште елементе, одређују да је то „штетни догађај на основу кога би треће оштећено лице могло да захтева накнаду штете“, као и да се почетком остваривања таквог штетног догађаја сматра да је настао осигурани случај (чл. 10, ст. 1).

Међутим, да би осигуравач био у обавези да накнади штету није довољно да је остварен осигурани случај, већ мора постојати и захтев трећег оштећеног лица, тако да се тек тада реализује ризик одговорности. Значи, осигураник не може затражити исплату накнаде из осигурања, ако оштећено лице није захтевало накнаду.

в) Обавештавање осигуравача о осигураном случају и о захтеву за накнаду штете, као и о кривичном поступку. — У осигурању од одговорности осигураник нема само обавезу да обавести о наступању осигураног случаја у року од три дана по сазнању (чл. 917. ЗОО и чл. 13, ст. 1 Услови), већ на исти начин треба да поступи и у вези са поднетим захтевом за накнаду штете. Од штетног догађаја тј. осигураног случаја па до подизања захтева може проћи дуже времена у коме се многе чињенице не могу више утврдити а које су од значаја за постојање обавезе осигураника односно осигуравача. Дужност пријаве захтева за накнаду штете односи се и на судски поступак који је оштећени повео у том циљу (чл. 13, ст. 2), као и ако је против осигураника поведен извиђај, подигнута оптужница или ако буде стављен у притвор (чл. 13, ст. 3). Ако је тужба поднета против осигураника, осигураник је дужан да вођење спора препусти осигуравачу.

У кривичном поступку одлучује се о кривичној одговорности осигураника, која се одражава и на грађанску а може да се одлучује и о одштетном захтеву, па како обавезу накнаде штете сноси осигуравач то он има интереса да је у току са таквим поступком. Његова улога је овде ограничена, те се своди на сарадњу са осигураником и ако га осигураник упознао са избором браниоца осигуравач може да прихвати да сноси трошкове браниоца — не одбране (чл. 17, ст. 3).

Ово обавештавање осигуравача правда се тиме што ће у основаним случајевима он сносити материјалне последице уместо осигураника, па је нужно да буде упознат са збивањима од самог настапак штетног догађаја. Ако то не би био случај могло би да се деси да обавеза осигураника на накнаду штете буде већа него што би то било да се о свим околностима водило рачуна.

¹⁷⁾ Израз да осигуравач „одговара“ у овој и другим одредбама ЗОО на пр. чл. 929, ст. 1 није правилан.

г) Забрана изјашњавања о захтеву за накнаду штете од стране осигураника. — Из истих разлога осигураник није овлашћен да се без претходне сагласности осигуравача изјашњава о захтеву за накнаду штете (да га призна, да се поравна, да изврши исплату — чл. 13, ст. 5). Приговара се да ова забрана није у складу са општим начелима понашања одговорног лица, те да таква строга клаузула, иако је била и у досадашњим правилима, нема оправдања за организације удруженог рада у нашем систему самоуправљања¹⁸⁾. Ценећи смисао наведене одредбе и разлоге са којих је оспоравана, сматрало се да овој одредби ипак има места. Не може се занемарити заштита интереса осигуравача да одлучује о захтеву за накнаду штете, јер он сноси последице осигураникове одговорности. Не само да постоји оправдана бојазан већ пракса потврђује, да се осигураник лежерније односи према својој обавези коју има да изврши осигуравач (осигураник признаје своју одговорност, те је повређени радник остварио накнаду из осигурања; а када је радник за разлику накнаде изнад суме осигурања повео спор против осигураника, овај доказује искључиву кривицу самог радника).

Сама одредба предвиђа да ће бити друкчије „ако се према чињеничном стању није могло одбити признање, поравнање односно исплата, а да се тиме не учини очигледна неправда,“ (чл. 13, ст. 5) тако да је могућ изузетак од те забране када то правичност захтева. Међутим, изостављањем ове забране било би онемогућено осигуравачу да одлучује о својој обавези а такво право му мора бити признато поготову при постојању непосредног захтева оштећеног лица према њему, јер тиме осигуравач постаје директан дужник.

д) Обавезе осигуравача. — По настанку осигураног случаја, тачније речено, по поднетом захтеву од стране трећег оштећеног лица настаје више обавеза осигуравача, од којих у појединим случајевима не мора све да добу до изражаја (чл. 14).

(1) Правна заштита. — Осигуравач заједно са осигураником испитује његову одговорност за насталу штету (у погледу основа и висине накнаде). Уколико је исход тог испитивања неповољан по оштећеног, па овај поведе спор, осигуравач може по свом нахођењу да води спор у име осигураника, или да га препусти осигуранику, који је дужан да се придржава његових упутстава (чл. 15, ст. 1 и 2). Осигуравач може у парници учествовати као умешач на страни туженог осигураника а и ступити на његово место, ако се са тиме сагласи тужилац (чл. 15, ст. 3).

Ако је износ захтеване накнаде штете у очигледној несразмери према суми осигурања, осигуравач може оценити да нема његовог интереса да води спор (чл. 15, ст. 4). Неће постојати интерес осигуравача ни онда када он оцењује да нема његове

¹⁸⁾ Ш. Иванко, Размишљања уз Нацрт општих услова за осигурање од одговорности, „Осигурање и привреда“ бр. 1—2/81 стр. 34.

обавезе на накнаду, јер је на пр. штета искључена из осигурања. Ако би осигуравач и поред тога учествовао у поступку који се води против осигураника, никако се не би могло закључити да он тиме признаје и своју обавезу на накнаду штете.

Ако би осигуравач ценио да оштећени сасвим основано потражује већу накнаду него што је сума осигурања, он може исплатити суму осигурања пре покретања спора и тиме би престала његова обавеза на правну заштиту (чл. 15, ст. 5).

Очекује се да ће обавеза правне заштите, која и не представља у пуној мери обавезу осигуравача, у будуће изгубити на значају из два разлога. Прво, предвиђа се реалнија висина покрића (најмање 500.000. — дин. уместо досадањих најчешће 100.000. — дин. за лица и 30.000 дин. за ствари); друго, уведено право оштећеног на непосредни захтев према осигуравачу — утицаће на то да ће осигуравач бити претежно у прилици да штитећи своје интересе сам себи пружи правну заштиту.

(2) Накнада штете. — Осигуравач исплаћује накнаду штете на основу признања које је дао или поравнања које је закључио, односно признања или поравнања од стране осигураника са којим се сагласио, као и на основу судске одлуке (чл. 16, ст. 2).

Закључивање поравнања претпоставља садејство осигураника, коме није свеједно ни оцена о његовој одговорности, а нарочито не колика ће бити обавеза, поготову када је штета већа од суме осигурања. Зато је регулисано ако се осигураник противи предлогу осигуравача, да осигуравач неће бити дужан да плати вишак накнаде, камате и трошкове који су услед тога настали, и обрнуто, ако се осигуравач противи предлогу осигураника за закључење поравнања па буде утврђена већа накнада, тада ће осигуравач бити дужан да плати сва додатна давања и онда када премашују суму осигурања (чл. 13, ст. 7 и чл. 16, ст. 6).

Осигуравач може осигуранику да положи изос суме осигурања те да на тај начин у целости испуни своју обавезу (чл. 16, ст. 3). Овако ће поступити када је сасвим извесно да оправдана висина накнаде знатно премашује суму осигурања, тако да је преко тога искључиво у питању самостална обавеза осигураника.

У парници против осигуравача мора да се има у виду да је његова обавеза лимитирана сумом осигурања и то за све захтеве из једног осигураног случаја. Ако је висина штете већа, то неће погодовати оштећеном, па ће овај истом тужбом обухватити и осигураника. У пракси се у таквим случајевима наилази на пресуде које осигуравача и осигураника обавезују на солидарну накнаду, што није основано. Ако је, пак, тужен само осигураник и обвезан на исплату, то што пресудом није обухваћен осигуравач, ако иначе нема других примедба, не би требало да буде сметња да позивом на такву пресуду осигуравач изврши обавезу у уговореним границама.

Услови осигурања за сада не регулишу како ће се поступити ако у једном осигураном случају има више оштећених чи-

ји реални захтеви надмашују суму осигурања. Да ли решавати захтеве по реду приспећа док се не исцрпи сума осигурања; да ли сачекати све захтеве па их ставити у пропорцију са сумом осигурања; да ли тежина последице да буде мерило. То је доста деликатно питање, које је препуштено пракси.

(3) Накнада трошкова поступка. — Према чл. 940, ст. 2 Закона осигуравач сноси у границама суме осигурања трошкове спора о осигураниковој одговорности. Услови, пак, одређују да је осигуравач у обавези да накнади све трошкове парничног поступка уколико је дао осигуранику сагласност на вођење спора (чл. 17, ст. 1). Значи да у том случају преузима обавезу и преко суме осигурања, што се сматра оправданим и у складу са Законом, схватајући да Закон предвиђа минимум обавезе, а да нема сметње да се иде преко тога јер је то у интересу осигураника.

Само ако је осигураник парницу водио без знања и сагласности осигуравача, тада ће осигуравач накнадити трошкове сагласно одредби Закона тј. уколико заједно са накнадом штете не премашују суму осигурања (чл. 17, ст. 2).

4. Правни положај трећег оштећеног лица

а) Право непосредног захтева¹⁹⁾. — Законом о облигационим односима признато је оштећеном лицу и у добровољном осигурању од одговорности право да може непосредно од осигуравача захтевати накнаду штете (чл. 941). До тада је такво право постојало само у обавезном осигурању од одговорности ималаца моторних возила. То је значајна и савремена новина.

Поводом тога услови садрже одредбу која има за циљ координацију између осигуравача и осигураника, уколико захтев или тужба буде управљена само према осигуравачу (чл. 18).

На тај начин оштећено треће лице појављује се и као поверилац штетника — осигураника; и као непосредни поверилац осигуравача. Осигуравачева обавеза ограничена је износом суме осигурања (чл. 12, ст. 2). Оштећени има право избора коме ће се дужнику обратити, а може и обојици. Међутим, он нема такву потпуну и сигурну заштиту као код обавезног осигурања од одговорности. Пре свега, морао би знати да ли и код кога лице које је одговорно за штету има осигурање; па ако има, какво покриће и на коју суму осигурања. То су важне околности од којих зависи у којој ће мери бити заштићен интерес оштећеног, тиме што му је дато право непосредног захтева, а од важности су и за осигураника.

¹⁹⁾ Појам „трећег лица“ дат је у чл. 2, тач. 4. Услови према критеријуму да је то свако лице које није осигураник нити је с њим изједначено. Дакле, оно је „треће лице“ у односу на уговор о осигурању. И уговорни партнери осигураника су трећа лица. Изричито је речено да је то и радник осигураника. У том погледу нема никаквих тешкоћа, што није случај у обавезном осигурању ауто-одговорности.

Уколико сума осигурања не буде довољна да подмири вину штете, остаће у обавези и осигураник. У неколико случајева је условима предвиђено учешће осигураника у штети, па ће тада за тај износ који не представља обавезу осигуравача оштећени морати да захтева накнаду од осигураника²⁰).

б) Приговори оштећеном. — Оштећени не би могао да има већа права од самог осигураника ценећи према дану настанка осигураног случаја. На тој основи је регулисано да осигуравач може оштећеном истицати само оне приговоре које би имао и према осигуранику али само у вези са уговором онаквим каквим је он био до настанка осигураног случаја (чл. 921, ст. 2 и чл. 940, ст. 2. ЗОО).

в) Застарелост. — Потраживање оштећеног према осигуравачу има основ у праву на накнаду штете проузроковане од стране осигураника, па право оштећеног застарева за три године од када је сазнао за штету и лице које је штету причинило тј. за исто време за које застарева његов захтев према осигуранику одговорном за штету (чл. 376, ст. 1 и чл. 380, ст. 5 ЗОО). Изједначујући рокове застарелости захтева оштећеног лица према осигуравачу и према осигуранику Закон је отклонио низ дилема и тешкоћа које су у пракси постојале.

IV. ДАЉИ РАД НА ИЗГРАБИВАЊУ СИСТЕМА ОСИГУРАЊА ОД ОДГОВОРНОСТИ

— Нови видови осигурања од одговорности —

Иако осигурање од одговорности у нас тек крчи пут, чини још увек своје прве кораке, ипак је извесно да се прогрес не може зауставити. Јавља се необична противречност: с једне стране, још се ради на основним и елементарним питањима овог осигурања, с друге, намећу се нови и озбиљнији проблеми који се односе на захтеве и потребу удруженог рада и наше привреде за новим видовима осигурања од одговорности. Живот и пракса не чекају. Ти се захтеви појављују као одраз савремених кретања а односе се на питања која су већ више времена у центру пажње иностраног осигурања. То нису апстрактни проблеми, већ захтеви свакодневне праксе, тако да се и наше осигурање налази ближе овим питањима него што то изгледа, а њих треба већ сада озбиљно имати у виду.

Општи услови за осигурање од одговорности замишљени су као основни акт за ову врсту осигурања, који већ садржи изванредан број посебних одредаба за поједине делатности (изворе опасности) али тиме оставља и могућност да се неке актуелне потребе издвоје у видове овог осигурања и регулишу посебним условима за осигурање. Иако је у основи проблематика

²⁰) Неки инострани услови имају предвиђено учешће осигураника у штети (франшиза) али оштећеном лицу није признато право непосредног захтева, па се ово питање не појављује.

иста, између различитих делатности има значајних разлика — непосредно у понашању извора опасности и у нормама које регулишу одговорност, па на тој подлози настају одређења за посебне услове осигурања. Ограничавајући се само на указивање на те потребе, које се већ назире или чак у озбиљнијем облику испољавају могу се навести²¹⁾:

1) Осигурање од одговорности за штете од производа са недостатком. Неке државе условљавају увоз производа постојањем оваквог осигурања, па су неке наше радне организације приликом извоза упућене на ово осигурање. Ову одговорност Закон о облигационим односима и посебно регулише (чл. 179)²²⁾.

2) Одговорност за штете услед загађивања животне средине. Чак и по досадашњим правилима овакве штете су у ограниченој мери обухваћене осигурањем, јер код постепеног дејства које доводи до повреде лица постоји обавеза осигураваача а искључена је само за штете на стварима (чл. 6, ст. 2, тач. 3. под а).

3) Осигурање од одговорности за штете од радиоизотопа. Ове штете по условима нису искључене из осигурања, али има потребе да се њихово покриће ближе регулише. Иначе, осигурање од нуклеарне одговорности тј. одговорности за штете из коришћења нуклеарног постројења, која је по условима искључена спроводи се преко Пословне заједнице за осигурање нуклеарних постројења. Увођењу овог осигурања претходило је доношење Закона о одговорности за нуклеарне штете.

4) Осигурање од одговорности грађевинских и пројектантских организација тражи далеко већу пажњу, посебне или потпуније услове ради савременијег регулисања покрића, узимајући у обзир и радове који се обављају у иностранству. Овај интерес је у пракси евидентан па то изискује даљи рад у том правцу.

5) Осигурање од одговорности путничких агенција представља такође вид осигурања са специфичним обележјима.

6) Осигурање од одговорности у лову и ловној привреди. Било је већ више случајева у пракси који указују на потребу да се ово осигурање ближе регулише, а за њега нарочито странци показују велико интересовање.

7) Гаранцијско осигурање (одговорност за грешке на стварима) спроводи се по Правилима за гаранцијско осигурање а ради се о уговорној одговорности. Ова правила је нужно преиспитати ради довођења у склад са новинама у области одговорности.

Најзад, у вези са многим проблемима у обавезном осигурању аутомобилиста од одговорности показује се оправданим да се преиспита постојећи систем овог обавезног осигурања у

²¹⁾ В. Сокал, Осигурање од одговорности у свету и код нас и наши актуелни задаци, ЗОИЛ „Дунав”, Београд, 1981. стр. 80—96.

²²⁾ Ј. Пак, Одговорност за производе и осигурање, „Осигурање и привреда”, бр. 1—2/81, стр. 40—55.

циљу сагледавања могућности за решењима која би обезбедила ширу заштиту унесрећених у саобраћају и ублажила негативне финансијске резултате осигураваача, узимајући у обзир и страна искуства са осигурањем без кривице — „no fault” системом²³).

V. О ПЕРСПЕКТИВИ РАЗВОЈА ОСИГУРАЊА ОД ОДГОВОРНОСТИ

Осигурање од одговорности је неопходност и у нашем друштвеном и правном систему, актуелна потреба удруженог рада. Реалне могућности за развој осигурања од одговорности тј. поље осигурања постоји јер оно једва да је начето²⁴). Потребна је организована и систематска акција осигураваача да се на најбољи могући начин реше: организационо-кадровска питања (место осигурања од одговорности у организацији рада; број и профил кадрова); обучавање кадрова и инструктивни рад у циљу њиховог оспособљавања за оперативне послове; са почетком примене нових услова и тарифе вођење и праћење потпунијих и сврсисходнијих статистичких података. То су чињеници који директно утичу на развој овог осигурања²⁵). Потребно је обезбедити и довољну информисаност о суштини овог осигурања. То се односи како за друштвени, тако и за индивидуални сектор на коме интерес појединаца за таквим осигурањем може доћи до видног изражаја²⁶). Усвајање Општих услова за осигурање од одговорности, као и тарифе означиле само завршетак прве фазе на регулативној активности у овом осигурању и биће добар основ и подстицај за живљи рад, а њи-

²³ У Заједници осигурања „Дунав” израђена је фебруара 1981. г. Информација о осигурању без кривице („no fault”) и другим системима обавезног осигурања у саобраћају са пројектом за студију „Заштита жртава у саобраћају и осигурање”.

С. Перовић: О једном пројекту закона о накнади штете проузроковане саобраћајним незгодама, „Правни живот”, бр. 12/81, стр. 65.

Andre Tunc: Грађанскоправна одговорност и осигурање — припремио М. Орлић, „Правни живот”, бр. 2/82, стр. 225.

²⁴ О томе извесну слику пружају ове бројке за СФРЈ у 1980. години: организације удруженог рада: индустријске — 12.286; грађевинске: 2.880; саобраћајне везе: 1.818; занатске — 1.442; пољопривредне: — 2.996; шумарске — 537; унутрашње трговине — на мало — 2.275, на велико — 1.670; угоститељске и туристичке — 1.664; затим школа основног образовања — 12.660, факултета и високих школа — 358, болница — 265 (1978), организација за физичку културу — 13.302 (1979. г.), од тога фудбал — 3.931, за лов — 1.421, за планинарење — 410 итд. (Из статистичког годишњака Југославије 1982, Београд, издање Савезног завода за статистику). Наспрам ових бројки укупно југословенско осигурање 1980. године имало је 15.825 осигурања од одговорности.

²⁵ В. Сокал, „Основне одлике осигурања од одговорности и главни предуслови његовог развоја”, „Осигурање и привреда”, Загреб бр. 12/80.

²⁶ У једном реферату 1976. год. у СР Немачкој (1975. г. било је 10,5 милиона грађана осигурано од одговорности) истакнуто је: „свест о неопходности ове осигуравајуће заштите у међувремену се продубила у крајњој линији захваљујући раду на разјашњавању од стране спољне службе осигурања.” У нас је 1980. г. било 4.931 осигурања на приватном сектору а од тога Заједница осигурања „Триглав” 4.875.

хова провера у пракси, треба у доста случајева било да потврди дата решења било да доведе до даљег побољшања.

Од прворазредног значаја је да се упоредо са оперативном практичним радом интензивно настави истраживање овог осигурања и стваралачки рад на припреми и изради посебних услова за поједне важније видове осигурања од одговорности. Тај пут је неминован а то је пут будућег развоја овог осигурања у нас. Све реалне околности упућују на то да ће у овој деценији у развоју домаћег осигурања приоритет имати осигурање од одговорности²⁷⁾.

Ако се штетни догађаји који за собом повлаче и грађанску одговорност и све њихове последице не могу избећи, тада бар треба у циљу обезбеђења зналачки користити тако савршен инструмент као што је осигурање од одговорности.

Уосталом, савремена тенденција развоја грађанске одговорности за проузроковану штету иде за тим да се одстрани кривица као основ одговорности, а паралелно са тиме осигурање од одговорности преузимајући улогу грађанско правне одговорности јавља се са претензијом да обухвати што више и што шире све области живота, сва подручја људске активности.

И ово саветовање — треба се надати да је то само почетак оваквог облика разматрања проблема из области осигурања — које се први пут одржава, има за циљ само да укаже на нека актуелна питања осигурања грађанске одговорности. Оно овом приликом није узело на себе задатак да их решава. Самим актуелизаирањем низа веома сложених, стручних и интересантних питања — што јасно не значи и свих — и њиховим изношењем пред шири стручни скуп и јавност биће доста учињено за унапређење и развој осигурања од одговорности.

SUMMARY

NEW CONDITIONS FOR INSURANCE AGAINST LIABILITY AND THEIR SIGNIFICANCE FOR THE DEVELOPMENT OF INSURANCE

With regard to the Proposal of the General Conditions for the Insurance Against Liability which should be made effective as soon as possible a review is given of the origin of this kind of insurance, its general characteristics and legal nature, with the opinion that it should be separated from the insurance of property or estate in the classification of various kinds of insurance, for insurance of property or estate has real property for its subject-matter. This is the first time that domestic (our own) conditions have been proposed in this complex and still undeveloped insurance, after several important and controversial questions having previously been studied with a view to the new conditions being an incentive for more serious

²⁷⁾ Willi E. Schürpf, Zürich, Haftpflicht und Versicherung in den 80er Jahren, Versicherungswirtschaft 8/81 стр. 524.

work in this matter. Pointing to the interdependence of liability and insurance, it is stated that more preference is given to the element of indemnification within the concept of liability, granting therefore more significance to insurance.

In the review of the more important solutions of the Proposal of Conditions, the subject and scope of coverage has been studied with attention, stressing that insurance pertains not only to non-contractual but also to contractual liability as well, explains the sources of danger, change of insured sources of danger and new dangers which should be provided coverage for. The concept of clean property damage is made clear and coverage of damage caused by pollution of earth and water regulated to a certain extent. A concise analysis of exemptions from insurance is given, outlining the position of the worker-insured party, the unjustness of exemption of liability from the holding and use of machines in every day production, which are in this respect insured on the basis of „self-liability”; that damages from products are exempt although a particular coverage should have been provided for them; the exemption of claims for damages caused to property of other owners in the performance of the insured business activity has been mitigated by the fact that it pertains to professional mistakes; liability for damages being the consequence of professional illness has also been exempt.

In connection with the insured cases, a line is drawn between the actual insured case itself i.e. the event causing the actual damage, and the existence of the claim of the injured party as the condition for the birth of the obligation of the insurer. More elaborated reasons are given, justifying the clause of the prohibition of giving statements about the damage claim on part of the insured, all the more because apparently there were opposite opinions during the public discussion on the subjects. As to the legal protection provided by the insurer, it was stressed that its significance should diminish due to the possibility of direct submission of claims against him. Some questions of indemnification and expenses of the procedure are also touched upon, discussing afterwards the direct submission of the claim by the injured party as a novelty of the Law of Obligations and the Voluntary Insurance Against Liability, but which, with regards to the contractual regulation of the sum of insurance and otherwise, does not provide the degree of protection enjoyed by compulsory insurance.

The need is emphasised for the working out of special conditions of insurance for the various forms of liability, among them, for damage caused by products, for damages caused by pollution of the human environment, the liability of the construction and planning organisations etc.

Asserting the realistic opportunities for the development of this form of insurance provided that certain problems of staff and organisation are solved by the insurers as well as continued creative work on its normative regulation, the submitter of this report is of the opinion that insurance against liability will take the lead in the development of domestic insurance in this decade.

RÉSUMÉ

LES NOUVELLES CONDITIONS DE L'ASSURANCE CONTRE LA RESPONSABILITÉ ET LEUR IMPORTANCE POUR LE DÉVELOPPEMENT DE L'ASSURANCE

A l'occasion de la Proposition des conditions générales de l'assurance contre la responsabilité, qui doit être adoptée dans un proche avenir, un compte rendu est formulé sur la naissance de cette assurance, ses caractéristique générales et la nature juridique, en considérant qu'elle doit être dans la classification de l'assurance séparée de l'assurance des biens qui

a pour objet l'assurance des choses. C'est la première fois que dans cette assurance complexe et qui est restée sous-développée les conditions du pays sont élaborées, après avoir procédé préalablement à l'étude de plusieurs questions importantes et contestables avec la tendance que les nouvelles conditions servent de stimulant à un travail plus sérieux concernant cette assurance. En attirant l'attention sur la connexion de la responsabilité de la responsabilité et de l'assurance il est souligné que dans la responsabilité on donne de plus en plus la priorité à la compensation du dommage et de cette manière l'assurance acquiert une plus grande importance.

Dans le compte rendu des solutions de plus d'importance dans la Proposition sont élaborées avec beaucoup d'attention la matière et l'ampleur de la couverture en soulignant avec précision que l'assurance se rapporte tant à la responsabilité stipulée par le contrat qu'à la responsabilité hors de contrat, les sources de danger sont expliquées, ces changements des sources de dangers assurées et des nouvelles sources auxquelles on donne la couverture. La notion est élucidée du dommage causé exclusivement aux biens et la couverture du dommage est réglée dans une mesure limitée par suite de la pollution de la terre de l'eau. Une brève analyse est effectuée des principales exclusions de l'assurance, relativement à cette question l'attention est attirée sur la position prise par les travailleurs assurés, sur le caractère injustifié de l'exclusion de la responsabilité concernant l'entretien et l'utilisation des machines de travail qui sont assurées aussi d'après ces fondements dans l'auto-responsabilité; que les dommages sont exclus des produits quoiqu'on devait prévoir pour eux une couverture plus restreinte. L'exclusion des dommages pour les dommages causés aux choses d'autrui par l'exercice de l'activité assurée est atténuée de sorte qu'elle se rapporte seulement aux omissions professionnelles; la responsabilité est exclue pour les dommages qui sont la conséquence des maladies professionnelles.

En relation avec le cas assuré la différence est soulignée entre le cas assuré c'est-à-dire l'événement dommageable même et l'existence de la demande de la personne endommagée comme condition de la naissance de l'obligation de l'assureur. Les raisons plus précises sont formulées qui justifient la clause relative à l'interdiction à ce que les assurés se déclarent pour la demande de la réparation du dommage, d'autant plus que dans les débats publics il y avait eu aussi des opinions contraires. Pour la protection juridique qui est effectuée par l'assureur il est prévu qu'en raison de la demande directe envers l'assureur son importance diminuera.

Plusieurs questions sont mentionnées de la compensation du dommage et des frais de la procédure, ensuite la question est traitée de la demande directe de la personne endommagée en tant que nouveauté introduite par la Loi relative aux rapports d'obligation et dans l'assurance volontaire contre la responsabilité, mais qui, eu égard à la négociation de la somme de l'assurance et du reste n'assure pas le degré de protection tel qu'il existe dans l'assurance obligatoire.

La nécessité est soulignée de procéder à l'élaboration des conditions spéciales de l'assurance concernant certains aspects de la responsabilité, entre autres, pour les dommages causés par le produit, pour les dommages causés par la pollution de l'environnement, pour la responsabilité des organisations des travaux de construction et de projection et autres.

En signalant les possibilités réelles ayant pour but le développement de cette assurance à condition que chez l'assureur soient résolues les questions relatives à l'organisation et des cadres en continuant, en même temps, le travail créateur à sa réglementation conformément aux normes, le rapporteur prévoit qu'au cours de décennie l'assurance contre la responsabilité aura la primauté dans le développement de l'assurance du pays.

ТЕНДЕНЦИЈЕ У РАЗВОЈУ ГРАБАНСКЕ ОДГОВОРНОСТИ И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА ОСИГУРАЊЕ

I. УВОД

Кодификација облигационог права имала је ослонац у искуствима судске праксе. Неважност предратних правила је омогућила судовима да траже нова решења. Судови су нову могућност са великим успехом искористили и тиме омогућили велики скок југословенског права на подручју накнаде штете. Већину судских ставова је усвојила кодификација. Нарочито велики скок је судовање учинило увођењем новина у погледу признавања иматеријалне штете и тражењем санкција за повреде права личности. Упоредо са развитком одштетног права ступало је и осигурање које је нарочито у неким гранама (нпр. у грани осигурања од одговорности) тражило нова ефикасна решења.

У следећим извођењима желим приказати неке од смјерова развитка и проблема који се јављају у вези са њима.

II. МОГУЋНОСТ ОСЈЕБАЊА БОЛОВА

1. *Доживљавање болова и озледа мозга*

Закон о облигационим односима је у члану 200. у којем набраја већину случајева иматеријалне штете одредио новчану накнаду за болове и страх и при томе пустио отворено питање да ли се може као иматеријална штета признати и сама повреда права личности, без обзира да ли су са том повредом везани и болови, односно без обзира да ли су такви болови већег или мањег интензитета. За признање новчане накнаде штете закон тражи да постоје болови. Ипак, најтежи случајеви повреде личности јесу они који проузрокују да жртва губи могућност да прима дојмове. То су, у првом реду, случајеви повреде мозга. Једна судска одлука је изрекла да не постоји правно релевантна иматеријална штета у виду претрпљених душевних болова због смањења животне активности па и због општег смањења животне способности, ако је била жртва штетним до-

гађајем толико оштећена на тјелу да од тада због оштећених центара мозга уопште није свесна свога стања, па према томе не осјећа болове и друге патње (Врховни суд Словеније II Ипс. 215/80, 4. 12. 1980, из архиве Врховног суда Словеније). Тачно је да у таквим случајевима нема дојма болова али постоји повреда тела која одузима функционалност једноме од најважнијег дела тела, мозгу. Истина, уништењем ћелија мозга одузета је могућност дојемљивања мозгом али ипак се поставља питање, не би ли требало тело узети као целину која пати и исцрпљује се. У таквом стању тело често губи на тежини и немирно понашање болесника показује да његово тело пати, иако он сам о томе ништа не зна. Такви случајеви траже дубоку анализу оштећеникова губитка и потребно је пронаћи правну квалификацију тога губитка те заузети становиште да ли се тај губитак мора третирати као штета или не. Аспекти могу да буду јако различити с обзиром на то како се оштећено лице одржава у животу.

Ако је мозак сасвим престао да функционише и само се тело још одржава у животу помоћу апарата, тада би требало поставити питање да ли је такво лице још правни субјект. Ако мозак уопште никаквих импулса више не даје, постоје гледишта да такво лице не би требало сматрати живим, иако се неки делови тела још одржавају у животу помоћу справа и апарата. У таквом случају, вјероватно не би било више могуће говорити о губитку животне активности јер нема више способности бити субјект, па се не могу ни губици третирати као губици неког субјекта. Такво стање човека који личи на биљку не може се просуђивати по критеријумима који важе за човека.

Ако, пак, човек живи и његов мозак ради, иако ради у окрњеном обиму па због тога окрњења оштећено лице не дојемљује болове са својом свешћу, поставља се питање не би ли требало заузети становиште да право мора да узме у обзир болове које оштећено лице не сазнаје због повреде мозга, али други дјелови тела осјећају патње, што се може и споља приметити из пацијентовог немирног понашања. Требало би, дакле, заузети јасно становиште у погледу питања зашто да се исцрпљивање и патња тела не узима у обзир само зато што мозак није у стању да прима утиске. Радило би се о случају смањења животне активности које, са лаичког гледишта, значи велики лични губитак, губитак функционисања тела, али без икаквих било физичких било душевних болова: треба, дакле, одговорити на питање је ли могуће са гледишта права заузети становиште да странка никакву иматеријалну штету није претрпела само зато, јер закон међу случајевима иматеријалне штете набраја само болове физичке и душевне, и страх. Да ли се може оправдати негативно становиште ако закон одређује чак и превентивне мере против повреда права лица међу којима постоји и право интегритета личности и друга права личности по члану 176. ЗОО, имајући при томе у виду да наша највиша норма, савезни устав, одређује и гарантује неповред-

љивост интегритета људске личности, личног и породичног живота и других права личности (члан 176. Устава). Наше право, дакле, признаје повреду тела као штету, признаје смањену способност за активни живот као губитак, само оно не изјављује каква треба да буде накнада тога губитка. А то не може значити друго него да постоји задатак судова да се за сваки случај посебно установљава шта произлази из нашег правног система као примерена санкција претрпљене повреде.

2. Доживљавање болова — привремени губитак свести

Исте су врсте проблеми губитка способности дојемљивања ако је таква способност само привремено прекинута: ако ћелије мозга не дјелују зато што је жртва у стању бесвесности. У таквм стању је често могуће приметити да тело пати иако болесник не осећа ни физичке ни душевне болове. Жртва је изгубила у то време своју животну активност али она тога није свесна. Поставља се питање да ли је могуће довести у сагласност с нашим правним системом тумачења да иматеријална штета у том случају не постоји само зато што жртва није способна да тај свој губитак дојемљује.

3. Доживљавање болова и утицај фармацеутских средстава

Случајеви који траже анализу јесу и они када жртва због велике патње узима средства за умиривање и ублажавање болова који доводе до тога да жртва болове не осећа иако је тело тешко повређено, иако, нпр., постоје опекотине вишег степена, жртва не осећа болове због тога што су аналгетици жртву довели у стање недојемљивања. Иако медицински стручњаци заузимају становиште да штете нема пошто болова нема, требало би, са правног гледишта, учинити анализу да ли патња тела у стању недојемљивања или смањеног дојемљивања значи штету, коју би требало правно признати.

Поставља се, дакле, питање да ли је уопште довољан критериј који идентификује лични губитак са психичким емоционалним стањем. Иако неко лице не зна за свој губитак, тај ипак постоји. Поставља се, дакле, питање да ли је у складу са интенцијама нашег правног система да се такви губици не признају као лична штета. Реч је ту о губитку способности дојемљивања да не постоји више животна активност која је постојала пре штетног догађаја. Међутим, разуме се само по себи да је у оваквим случајевима неоспорно да постоји право на накнаду штете због трошкова у вези са лечењем као и друге штете на имовинском подручју.

4. Доживљавање болова и штета због губитка ближњег лица и питање дојемљивања

Оно што је судска пракса већ прије закона признавала и Закон о облигационим односима је одредио: може се у слу-

чају смрти неког лица досудити његовим блиским лицима новчана накнада за душевне болове. Одређен је круг имаоца права: брачни друг, деца, родитељи, браћа и сестре, ако постоје нарочите везе са умрлим лицем, ванбрачни другови, кад постоје трајније везе (201. ЗОО). Пошто се ради о боловима, судска пракса је стала на становиште да оно лице које не осећа болове, па иако губи најближег сродника, нема право на накнаду штете. Није се признавала накнада штете детету од пет година зато што оно није способно разумети тежину догађаја (Врх. суд Загреб Гж 1011/60, 23. 9. 1960, Одвјетник 1961, 284). У низу одлука су врховни судови па и Савезни врховни суд односно Врховни суд Југославије установљавали када је дјете способно у вези са својом способношћу и душевним развитком осетити интензивни душевни бол, иначе се накнада штете није признавала (нпр. Врх. суд Хрв. Гж 440/63, 19. 4. 1963, Врх. суд Југославије Рев. 3191/9. 11. 1963, Наша законитост 1964, 51, Врх. суд БиХ Гж 899/73, 4. 10. 1973, Збирка судских одлука 1976, 52). У једној од тих одлука је врховни суд републике установио да болови шеснаестогодишњег дјетета нису толико интензивни пошто је он млад и може лакше да сноси те болове, нарочито зато што свакодневно прима нова сазнања и заборавља тежину догађаја у прошлости. Тако је суд у том случају смањио накнаду штете шеснаестогодишњем лицу а шестогодишњем је опште није признао. Шестогодишње дете не може да разуме трагедију и последице несреће због које је умро његов родитељ.

Дубље анализиран је био случај неког детета од седамнаест месеци, када је било речено да дете од седамнаест месеци приликом добијања повреде не доживљује такав снажан и трајан емоционалан потрес, који би могао да послужи као оправдање и основа захтева за накнаду штете због претрпљеног душевног бола и страха. Суд је изрекао да животно искуство говори у прилог тврдње да је дете од пет година, одвојено од родитеља, друге деце и игре у хируршкој болници, где су на њему вршене пластичне операције скидањем коже са здравог места његова тела на унакажене дјелове, осјећало јаке душевне пратње. У таквом случају детету припада накнада штете за претрпљени душевни бол и страх (Врх. суд Југославије Гз 5/67 10. 3. 1967, Правни живот 1967, 2, 84). Али када је дете од седамнаест месеци било у медицинском центру несавесно лечено јер су му на дан 20. 2. 1959, године ставили главу изнад лонца са кључалом водом а да главу детета нису претходно заштитили, те је дете задобило тешке телесне повреде: опекотине по левој половини тела, носу, образу и горњем очном капку, таквих душевних патњи није имало. Дете је у болници остало до марта, а у марту и априлу ношено је ради операције када је други пут над њим била извршена операција и трећи пут у години 1963; сва три пута малолетном лицу скидана је кожа са његовог здравог тела и преношена на унакажене делове тела.

И ту видимо случај великог личног губитка, детета од 17 месеци, губитака због тога што је тело било унакажено; нису

међутим, са тим губитком биле у вези и патње као душевни болови због те унакажености јер страна није била још способна до оцени те своје губитке, а пошто није било психичких патњи, није био испуњен предуслов претрпљених душевних болова због нарушености које су основ за накнаду штете.

Иако у таквим случајевима заиста не постоји душевни бол морамо се са гледишта нашег правног система питати, не постоји ли неки други губитак који треба квалификовати као штету коју би требало признати, као правно релевантну штету. У једном је случају суд ишао у сусрет таквом признању и рекао да је погрешно схваћање да дете не може осјетити болове. Није у питању накнада за тренутни поремећај осјећања услед сазнања смрти, већ треба схватити да је у питању накнада за губитак родитељске њежности, неге и старања, моралне помоћи и помоћи у одгоју, све што родитељи нормално нуде шестогодишњем детету, све док оно не узрасте. Логички је очекивати да ће дјете временом осјетити празнину због губитка родитеља што утиче на његово психичко стање, оно није прибрано у школи и стручном образовању (Врх. суд. Хрв. 30. 5. 1961, Гж 1146/61; Савезни врх. суд 3. 4. 1962, Рев 2194/61, Одвјетник 1962, 256).

Та је одлука била изнимка и судска пракса није се кретала у истом смјеру. Потврђено је било супротно становиште на саветовању судаца представника грађанских одјела републичких врховних судова и судаца Грађанског одјела Врх. суда Југославије 19. јуна 1968. године у Врховном суду Југославије, где је у оквиру правног закључка било усвојено становиште да пригодом суђења о захтеву дјетета за новчану накнаду неимовинске штете у сваком конкретном случају цени се да ли је дете с обзиром на његову доб (узрост) и психичко емоционалну развијеност способно за доживљавање бола за које тражи накнаду. Речено је, да садашња судска пракса узима по правилу да та способност настаје око шест, па и изузетно око пет или четири године живота детета.

Ипак су се спорадично јављале каткада и одлуке које говоре о губитку неге: у 1971. години је суд изрекао: накнада за душевни бол због губитка оца обухвата и накнаду за трпљење које се јавља у детету услед губитка неге и другог старања родитеља, па се за њих досуђује једна накнада (Врх. суд. Југославије Гз 32/71, 19. јула 1970, ЗСО, 1971, 339). Дакако, у том случају је био губитак неге и васпитања урачунат у новчано задовољење за душевни бол због губитка оца (где се, дакле, признало да постоји и бол због губитка).

После неколико година је судска пракса ублажила своје круто становиште у погледу непризнавања накнаде штете дјетету које није способно осјећати душевне болове, тиме што се стало на становиште да може бити детету ипак призната будућа штета јер оно ће такве болове имати када сазна какав је губитак претрпело (Врх. суд. Војводине Рев 279/78, Гласник 1979, IV, 33.). Затим је на иницијативу Врховног суда Словеније

на седмој заједничкој седници Савезног суда, републичких врховних судова и Врховног војног суда од 15. децембра 1977. године Савезни суд заузео начелан став по коме се за случај смрти једног или оба родитеља малолетном детету даје накнада за душевни бол без обзира на године живота. Накнада за овај вид штете припада и детету рођеном после смрти родитеља. Суд је сматрао да се основ за овакав став темељи на чињеници да душевне патње не треба процењивати само у тренутку када дете сазна за смрт родитеља већ му треба признати накнаду штете због губитка неге, старања као и за моралну подршку коју родитељи пружају деци док она не одрасту. Суд је нашао да такав став налази свој основ у члану 203. Закона о облигационим односима који дозвољава суду да на захтев оштећеног лица може досудити накнаду за будућу нематеријалну штету ако је по редовном току ствари било извесно да ће она трајати и у будућности (Никола Пешић, Накнада материјалне штете, Адвокатура, Срб. III, 1979, 22).

Поставља се питање да ли су такве одлуке које говоре о будућој штети, довољно основане. Тешко је замислити да ће дете имати душевне болове због губитка ближњег лица када оно одрасте, пошто се ради о лицима која и не познају родитеља кога су изгубили, па према томе нема због губитка ближњег лица истините патње. Може се очекивати да се јавља код таквог лица незадовољство пошто нема у својој близини ближњег лица као што имају његови вршњаци, па према томе осећа неку празнину. Тешко је замислити да таква празнина представља душевни бол због смрти ближњег лица него она представља неко лично незадовољство због ситуације у којој се то оштећено лице нашло. У таквој ситуацији недостаје нега, старање па и васпитање; међутим, то није бол због губитка ближњег лица. Требало би се, дакле, код заузимања става изјаснити да се ради о интерпретацији аналогном примени правила о боловима и за случајеве који представљају сличну душевну ситуацију, ситуацију незадовољства а које ипак није по својој квалификацији бол. И у том случају је реч о повреди права личности које наше законодавство заштићује.

5. *Остала права личности и релевантност психичких болова*

Исти проблем као код повреде тјела и губитка ближег лица је и код других права личности, односно права личног и породичног живота. Ако је повређена лична тајност, ако је страна изгубила углед због повреде части што је била безразложно затворена, лишена слободе, поставља се питање када се у тим случајевима не може утврдити да је постојао неки бол или када се утврди да страна није претрпела болове зато што је постала апатична или су у ње друге реакције које нису болови него друга психичка поремећења, гњев, срџба, осјетљивост или чак лудило, да ли се може у нашем праву у свим тим случајевима рећи да само због тога што нису доказани душевни боло-

ви или због тога што изгледа да душевних болова нема, штета не постоји? Из целог духа Закона о облигационим односима види се да жели тај закон дати довољну заштиту укупној личности и свим видовима повреде права човека а не само повреди код које постоји и даља последица — психички бол.

III. ПОВРЕДА ДЕЛОВА ТЕЛА БЕЗ ОБЗИРА НА МОГУЋНОСТ ФУНКЦИОНИСАЊА

Ако је неки део тела повређен, па лице није способно да изводи ону активност коју је изводило пре штетног догађаја односно, коју би изводило да штетног догађаја није било, признаје се накнада штете у оквиру губитка радне способности или губитка животне активности ако је тај губитак проузроковао душевне болове. Али, ако не постоје такви болови, односно ако не постоји никакав губитак функционалности, поставља се питање, да ли повреда тела која не проузрокује смањење функционалности и није доказано да постоје личне патње не представља правно признату штету у нашем праву. Своју нарушеност страна која је претрпела штету можда и не осјећа или није способна схватити последице таквога свога стања. Ако некоме фали неки од прстију на руци или на нози може без потешкоћа обављати радове, нема болова и повреда не представља за њега неку сметњу ни током рада ни током разоноде, да ли се у таквом случају сматра да губитак не представља штету са гледишта нашег права? Такво се питање поставља и у случају када неко изгуби слепо црево зато што му је у медицинској установи забуну било одстрањено. Ако се не утврди да је слепо црево имало било коју функционалност, да ли би наше право негирало да постоји губитак правно признате штете? Ако је нетко повређен на својим органима који су намењени за зачеће или за рођење, па ти органи у конкретном случају нису били способни за зачеће или за рођење, када, дакле, због повреде није била смањена функционалност, да ли можемо тада у нашем праву заузети становиште да никаква штета због саме повреде тела, због саме унакажености не постоји. Ако, дакле, нема ни функционалности ни доказаних болова, никаква штета није призната у нашем праву? Изгледа да наша судска пракса није заузимала такав негативан став, и да је ипак каткада сматрала да се ради о губитку које треба признати као штету. Врховни суд Србије (Нови Сад 250/67, Гласник 1967, VII, 26), одлучио је: повреда тела која је проузроковала абортус и неспособност зачећа признаје се као штета за коју се може тражити накнада. Суд, дакле, није посебно изучавао постојане способности органа жртве за зачеће односно за рођење.

Закон о облигационим односима не говори о штети због окрњености тела без губитака функционалности. Треба изучити није ли потребно да се признаје таква самостална штета као довољна подлога за правну релевантност. И у тим случајевима је реч о неповредивости интегритета људске личности ко-

ја се зајемчује Уставом (176, 1 Устава, 1974). Ако наше право признаје такву повреду и на облигационом подручју као штету која се може отклањати превентивним мерама по члану 157. ЗОО) (сватко има право захтевати од суда или другог надлежног органа да нареди престанак радње којем се повређује интегритет људске личности, личног или породичног живота, или других права његових личности) не може се негирати правно признање штете ни тада када је она настала и траже се санкције за њу. И ту је потребно тражити која је санкција, накнада штете, најцелисходнија за тај вид штете. Па и ако се за одређивање накнаде не би нашло довољно основа у Закону о облигационим односима, може се директно применити Устав (чл. 203) који каже: слободe и права грађана и човека остварују се на основу Устава. Начин остваривања појединих слобода и права може се прописати само законом, и то једино кад је овим Уставом предвиђено или кад је неопходно за њихово остваривање. Обезбеђује се судска заштита слобода или права зајамчених овим Уставом. Сватко се, дакле, може у погледу повреде права личности директно позивати на уставне нормe. Устав не изузима од судске заштите грађанскоправну заштиту.

Чак и сечење косе значи продирање у права личности које може да изазове душевне патње. Суд је у једном случају донео одлуку да одрезивање косе девојци по савлађивању њеног отпора у духу архаичног обичаја да би се она на тај начин принудила на брак и брачну заједницу са одређеним лицем и као „жигосана” онемогућила да се уда за другог, проузрокује тој девојци моралну неимовинску штету чију висину утврђује суд по слободној оцјени с обзиром на све околности случаја. (Врх. суд Косова Гж 131/72, 17. маја 1972, Правни живот 1973, II, 75). Суд је стао на становиште да овакав обичај није у складу са уставним поретком о равноправности жене и мушкарца нити је у складу са Законом о браку по коме се брак склапа слободно израженом вољом будућих брачних другова, што је недостатак такве слободно изражене воље да се то чини употребом силе, па је недопуштено са становишта система јер се евентуално склопљени брак под принудом сматра непостојећим. Иако се не узима у обзир посебна околност случаја што је починилац повредио и слободу друге стране, мора се сматрати већ само одрезивање косе повредом права личности која је уређена у члану 200, 1. ЗОО).

IV. ПРАВНО НЕПРИЗНАТИ СЛУЧАЈЕВИ ШТЕТЕ У ЈУГОСЛОВЕНСКОМ ПРАВУ

У неким случајевима није била призната накнада штете иако је било установљено да је жртва имала болове. Мајци није била призната накнада због претрпљеног страха након што је штетним догађајем изгубила свога сина; њен страх је био у томе каква ће бити судбина њеног уздржавања које јој је син

нудио (Врх. суд Југославије Гж 1720/67, Билтен врх. суда Србије, 12/1968). У неком другом случају није се признала штета у виду болова због тога што је страна изгубила свој годишњи одмор. Суд је изрекао: нема ослоњања у закону досуђивање накнаде неимовинске штете за упропаштени годишњи одмор (Врх. суд Хрв. Гж 2075/72 од 12. 12. 1973, Преглед судске праксе, Наша законикост 1974, V, 58, стр. 18). Врх. суд Словеније је изрекао: накнада штете не признаје се за сваку неимовинску штету нанесену добрима односно осећајима као нпр. за неискоришћени годишњи одмор, путовање или излет несудјеловање на скуповима и слично (Врх. суд Словеније, 27. 1. 1969, Гж 1131/68, Збирка судских одлука 1969, 269). У тим пресудама се каже да се у свим случајевима психичких болова, иако се установи да они постоје, не може признати накнада штете јер се не признаје повреда било којег добра, односно осећања. Није, међутим, образложено из којег се разлога такав стварно постојећи губитак не признаје.

У свим поменутих случајевима је карактеристично да психички бол постоји у вези са губитком који се не може карактеризирати као губитак на подручју права личности. Мајка се бојала за губитак на имовинском подручју, за губитак свога уздржавања. Радник је трпео душевне болове због губитка своје разоноде — губитка излета, односно губитка могућности учешћа на скупу. Иако ти губици нису губици чистих материјалних добара, ипак нису губици неког интегритета личности, односно личног или породичног живота те личности. Из нашег правног система произлази да он жели чувати облигационим прописима само оне патње, које настају због поремећења личне сфере.

Судска пракса није признавала накнаду штете у виду психичких болова због губитка на имовинском подручју.

На сличан начин је судска пракса третирала и губитак рада. Суд је заузео становиште: раднику који је незаконито отпуштен с посла, припада само накнада материјалне штете а не и накнада за претрпјене психичке болове изазване престанком рада (пресуда Врх. суда БиХ Гж 255/70, од 11. јуна 1970, ЗСО 1971, 31). У образложењу је речено да правна правила а ни позитивни прописи не познају накнаду због психичког бола у случају отпуштања са посла. Питање јесте да ли је то стајалиште одрживо и након Устава из 1974. године и Закона о облигационим односима. Устав одређује да је зајемчено право на рад. То је одређено у оквиру главе о слободама, правима и дужностима човека и грађана. Питање јесте, дакле, није ли у нашем правном систему право на рад једно од права личности. Свакако је то право толико уско везано за личност да је јако близу правима личности иако оно има и материјалне елементе. Иако су материјални елементи права на рад од велике важности има и друга страна тога права, иматеријална страна, а у систему где се нарочито штити достојанство човека њој се признаје и посебно јемство (159. Устав 1974). Треба имати у виду да губитак зараде иако је обично битан елемент, у неким случајевима губи

своју битну карактеристику. Многима бит рада није у добијању зараде него у задовољству да може обављати рад. Многима (умировљеним лицима) зарада није ни потребна; њих покреће жеља да обављају рад који је саставни дио њиховог живота. У једној одлуци је речено: за академског сликара смањење опће животне способности може представљати и ограничење у његовом ликовном стваралаштву, што се испољава и као осећање лишавања задовољства које доноси уметничко стварање а уједно представља и сметњу за већу личну афирмацију у друштву (Врх. суд БиХ Гж 2046/74, 10. 1. 1975 ЗСО 1976, 518). У таквим случајевима се јасно види да се ради о губицима личности па би у вези са тим губицима требало признати и накнаду за болове који су проузроковани због тих губитака.

V. ПИТАЊЕ МЕЂУСОБНЕ ОДГОВОРНОСТИ ИМАОЦА МОТОРНИХ ВОЗИЛА У ПОКРЕТУ

Наш закон одређује, као и пријашња судска пракса, да се у случају удеса изазваног моторним возилом у покрету примењују правила о одговорности по основу кривице. Ако постоји обострана кривица, сваки имаоца одговара за укупну штету коју су они претрпели сразмерно степену своје кривице. Ако нема кривице ниједног, имаоци одговарају на равне делове ако разлози правичности не захтевају што друго. Изгледа да подела на равне делове само изузетно одговара начелу правичности. Чим нема кривице а сударе се возила различите величине и тежине, те јакости, возило које је веће и снажније проузрокује другом возилу обично већу штету од оне коју само претрпи. У таквим случајевима траже се разлози правичности да се установи колику је штету проузроковало свако од возила која учествују у удесу. Степен опасности на друму, дакле, представља позданије мјерило за расподелу накнаде између учесника удеса.

У случају удеса изазваног моторним возилом у покрету обостраном кривицом или искључивом кривицом једног имаоца, примењују се правила о одговорности по основу кривице (178, 1. ЗОО). То је правило прешло у наше законодавство из пријашњих уређења аутомобилске одговорности, па и наше судске праксе. Сматрало се да нема разлога да се између имаоца моторних возила не примењују општа правила о одговорности јер је било потребно посебно правило о објективној одговорности због штетних догођаја проузрокованих од моторних возила увести само због заштита жртава примене нове енергије која се ствара радом плинског мотора. Ипак се поставља питање да ли су ти разлози данас још увек основани. Питање јесте: не би ли требало комбиновати кривицу са другим елементима који су допринели постанку штете. Ако су се нпр. два возила сударила због тога што је возило једног имаоца налетело на неочекивану каљугу уља на друму па је због тога било однесено на другу страну друма где се налазило друго возило. Кривица за тај налет није постојала ни код једне ни код друге стране. Ипак, да је

возило које је било однесено имало уређај за кочење у реду оно би могло још благовремено да се заустави. Исто тако би се друго возило, да није у неколико премашило дозвољену брзину још могло благовремено пред налетом другог возила зауставити јер би пут кочења код мање брзине био краћи. Ако претпоставимо да нефункционисање кочница не терети имаоца возила јер је са своје стране учинио све што је потребно да би његово возило било у реду, и ако се претпостави да је његово возило било гломазно па је према томе проузроковало велику штету на другом возилу, могли бисмо установити да је мала кривица, то јест кривица превелике брзине, али која је ипак само мало одступала од прописаног максимума као, једина кривица у том удесу, проузроковала ванредно високи терет одговорности за онога имаоца возила који је прекорачио максималну брзину. Иако су други елементи опасности у том случају на постањак и величину штете имали много већи утицај него кривица, кривица би се по досадашњој претежној пракси узела као једини елемент у обзир. Објективни елементи се не узимају у обзир. Врховни суд Хрватске је изрекао: према правним правилима одштетног права у случају судара на узајамне захтјеве за накнаду штете особа које трећима одговарају по начелу узрочности не примењују се правила о одговорности за штету по начелу узрочности већ се одговорност тих особа има просуђивати по начелу кривње. А околност да је до штете дошло због пуцања гуме на возилу није сама по себи разлог за искључење кривње власника тог возила за штету коју је погоном моторног возила нанио власнику другог возила (рјешење Врх. суда Хрв. Гж 4398/76, 15. 12. 1977, Зсо 1978, 183). Међусобна одштетна одговорност возача који су судјеловали у прометној незгоди процењује се по начелу кривње (Врх. суд Хрв. Гж 2516/75, 23. 9. 1976, Преглед судске праксе, Наша законитост 1976, 10, број 107, стр. 24.).

У неким случајевима се ипак чини као да суд узима у обзир и објективне елементе јер не наглашава да у међусобној одговорности неисправност возила представља узрок само ако је он настао због кривце. Врховни суд Војводине је у једном случају пресудио да постоји подељена одговорност за проузроковану штету када дође до судара моторних возила због тога што је један возио са несмањеним дугачким светлима која су заслепила другог возача који је долазио у сусрет, па је овај морао да кочи и услед неисправних кочница и клизавог коловоза дође до заносења возила на леву страну пута (В. Војводине Гж. 1399/71, 27. 4. 1972, Зборник судске праксе Београд 1972, 7—8, 742 на стр. 494). Вероватно би било неправично решење ако онај ималац возила чије су кочнице неисправне, па чак и без његове кривце не би учествовао у сношењу терета подељене одговорности.

У погледу тумачења правила о накнади штете у вези са удесима изазваних моторним возилима, са гледишта нашег новог права, треба одговорити на питање да ли се пропис о одговор-

ности по основу кривице односно о одговорности сразмерно кривици за штету која је проузрокована имаоцима моторних возила која учествују у удесу, примењује одвојено или у вези са општим правилима, нарочито са правилима о подељеној одговорности (192, 300) и у вези са начелима уређења регреса и утврђивања удела туженика (208, 300). Та правила не узимају у обзир само кривицу него и друге околности. У погледу подељене одговорности је прописано да оштећеник који је допринео да штета настане или да буде већа него што би иначе била, има право на сразмерну смањену накнаду. Кад је немогуће утврдити који део штете потиче од оштећеникове радње суд ће досудити накнаду водећи рачуна о околностима случаја. Узимају се, дакле, у обзир околности случаја које не морају да буду кривица. И код регреса због солидарне одговорности више лица за исту штету одређено је да се не узима у обзир само кривица. Пропис гласи: колико износи удео сваког појединог дужника суд одређује с обзиром на тежину његове кривице и тежину последица које су проистекле из његовог деловања. Величина кривице није једини елемент него треба узети у обзир и тежину последица (208, 2. 300).

Ако би се начела тих правила применила и на међусобну одговорност имаоца моторних возила која су претрпела штету удесом изазваним моторним возилима у покрету, учесници удела би дакле одговарали не само за кривицу него и за друге узроке ако то траже околности случаја (192, 300), односно узимале би се у обзир и последице и величина њихове тежине, уколико оне имају узрок у деловању дужника. Наше право, дакле, у општим правилима стоји на становишту да се подела накнаде између више учесника штетног догађаја не обавља само мерењем кривице него узимањем у обзир и других елемената тако да кривица не долази искључиво у обзир.

Поставља се питање зашто да се примењују друкчији критерији у погледу судара моторних возила. Посебна правила у члану 178, су била потребна и поред решења у општим правилима о подељеној одговорности (192, 300) због тога што је требало решити питање накдане штете када су обе стране штету проузроковале, односно једна од њих је проузроковала ту штету, а кривица обеју или једне од њих се не може установити. Уколико, међутим, специјална ситуација не тражи неко посебно решење, разуме се да сва правила закона која допуњују својим опћим начелима питање одговорности и накнаде штете треба узети у обзир и код специјалног уређења судара (уколико специјални пропис не уређује на неки посебни начин неко питање свеобухватно). Допунска питања дакле треба, ако пропис ништа друго не одређује, разматрати по општим начелима. Ако, дакле, Закон (178, 300) говори о томе да треба применити правила о одговорности по основу кривице, треба одговорити и на питање која су та правила, те би се одговор да се примењују само правила посебног уређења члана 178. могао дати само ако би питања одговорности та правила уређивала у целини. Али је

очигледно да тај члан низ питања не уређује па мора према томе да буде допуњен општим правилима о одговорности на основу кривице. Таква су питања: да ли треба дати потпуну накнаду, каква је улога одговорности код распоређивања накнаде, ко сноси доказни терет — то су нека од питања која треба решити по општим правилима.

Општа правила се примењују и за питање каузалног некусуса. Ако нека страна одговара због прекорачења брзине или због повреде других прописа о безбедности на друму не може се по правилима о узрочној вези наложити терет одговорности због повреде тих прописа ако штета није настала због околности коју је хтео пропис отклонити као узрок штете; када је дакле, пропис био повређен али удес није наступио због околности које је хтео пропис отклонити, али је у склопу догађаја који су довели до штетне последице ипак постојало и неправилно поступање имаоца возила тиме да је повредио пропис о сигурности: пропис о забрани велике брзине можда жели избећи да буду жртве путници у насељеном месту а не судар са возилом са друге стране друма које се због нескривљеног догађаја нашло на неправој страни друма али до судара ипак не би дошло да је друго возило било још довољно удаљено а довољно би било удаљено да је возило спорије. Ratio legis, прописа о сигурности, дакле, није одвраћати возила од велике брзине за случај да се неко друго возило случајно појави на неправој страни друма.

Пошто треба узети у обзир у погледу просуђивања накнаде штете коју су претрпели имаоци моторних возила од других имаоца моторних возила и општа правила о накнади штете, требало би као део система одговорности за штету у нашем праву применити директно или аналогно и члан 192,2 као и члан 208. Положај подељене одговорности као и положај одговорности више лица су толико близу одговорности међу аутомобилистима због судара, да треба применити основне мисли од оба уређења и за међусобну одговорност аутомобилиста. Та решења, како је речено, узимају у обзир поред кривице учесника и друге околности. Те друге околности би требало узети у обзир и код судара и међусобне штете проузроковане аутомобилима који су се сударили. Са тога гледишта се поставља питање не би ли требало коригирати ставове који негирају да се узме у обзир и нека друга околност сем кривице. Не би ли требало узети у обзир и случајеве када је једно возило другом возилу проузроковало штету бацањем камења испод котача. До сада су судови били супротног мишљења: узајамни отштетни захтеви каузално одговорних особа па према томе и осигуравајућих организација које за њих одговарају по прописима о обвезном осигурању у саобраћају, просуђују се по начелу кривње. Стога и захтев власника једног моторног возила према другом за штету насталу у вожњи услед избацивања камења испод котача једног аутомобила и оштећивањем другог треба просуђивати по том начелу (Врх. суд Хрв. Гзз 99/76, 16. 12. 1976. Преглед судске праксе, Наша законитост 1977, 11, стр. 27, број 116). Слично:

у смислу правила имовинског права ако је штета настала посредним или непосредним сударом погона моторних возила, управљач и корисници односно власници моторних возила узајамно одговарају за ту штету по принципу кривње, па се по том принципу треба оценити и одговорност за штету до које је дошло кад је камен избачен котачем штетниковог возила ударио у стакло аутомобила оштећеног (Врх. суд Хрв. Гзз 19/76, 4. 4. 1978, Преглед судске праксе, Наша законитост 13, 1978, стр. 28, број 91; исто: Одвјетник 1980, страна 124).

И заслепљивање одбијањем од стакла аутомобила сунчаних зрака је узрок који произлази из сфере једне од страна иако због узрока ван њеног погона, па се поставља питање, није ли проузроковање из сфере једне стране које је једно од последица погона ствари са повећаном опасношћу разлог који треба да више терети носиоца погона, из чије сфере произлази опасност, него другу страну која је штету претрпела. Суд је изрекао и у том случају да се објективни моменат не узима у обзир: међусобна одговорност возача настала сударом моторних возила оцењује се по начелу кривње. С обзиром на то да је оштећени изгубио власт над управљањем свог аутомобила и скренуо с цесте јер га је заслепио сунчев одсјај другог аутомобила, возач тога другог аутомобила није одговоран за штету јер није крив за настанак штетног догађаја (Врх. суд Хрв. Гж 3765/77, 21. 11. 1978, Преглед судске праксе, Наша законитост 1979, 14, број 210, страна 48).

Чини се, дакле, да у ситуацијама где кривица са једне стране постоји, али је доводила до штете само у ограниченом обиму а објективни елемент из сфере друге странке придонио је много више настанку штете, треба узети у обзир и те објективне околности. И наука о узрочној вези се супротставља томе да се догађај који не произлази из сфере криве стране припише кривици одговорног лица ако оно са тим догађајем није дужно рачунати. Страна која је крива мора да одговара стриктно само за последице своје кривице. Преко граница одговорности, па било да се признаје само кривица било да се признају и објективни елементи, може да постоји само ризик оне стране која је претрпела штету. Ако је, дакле, до штете дошло због лоших кочница једног возила и због тога што је друга страна возила са несмањеним дугачким светлима која су заслепила другог возача који је долазио у сусрет, крива страна која је возила дугачким светлима сноси само онај део штете коме су та светла придонела; неисправност кочница без кривице треба сматрати као такозване друге околности које се узимају у обзир код подељене одговорности односно као узрок који је придонео тежини последица (како се то узима у обзир код рачунања регреса по 208. ЗОО). Па иако се те посебне околности односно тежина последица не би узела у обзир због тога што члан 178. њих посебно не предвиђа, ипак лице које одговара за своју кривицу не би одговарало за ону штету коју су проузроковале неис-

правне кочнице, које испадају из ланца узрочно повезаних чињеница.

И у тенденцијама упоредног права се све више појављују објективни елементи који се узимају у обзир и код судара аутомобилиста. Француско право које је изишло из широке интерпретације члана 1384/1 Цивилног кодекса заузима становиште да се у случају кад више ствари проузрокује штету сматрају одговорним сви чувари ствари. Највише је било неко време одговорно лице чија је ствар најопаснија. Ипак то гледиште није било сасвим усвојено па се прешло начелу о проузроковању: свака страна треба да сноси ону штету коју је проузроковала другој страни осим ако се докаже да је жртва скривила штету сама (Marty — Raynaud, Droit civil II, 1, 1962, 469, 470, 472, 475; André Beson Etude comparée de la responsabilité civile en matière des dommages causés par les véhicules automobiles dans les pays Européens, Colloques Juridiques internationales, Responsabilité Assurance automobile, Paris 1961, 10. Швајцарско право уређује међусобне последице судара посебним правилима савезног Закона о цестном промету од 19. 12. 1958, члан 61). Основа је одговорност која се темељи на кривици. Ипак се узимају у обзир и друге околности. Ако је у удесу учествовало више моторних возила па је један од имаоца возила оштећен, онда се штета дели на све учеснике моторних возила једнако, уколико није друкчија подела штете основана због околности нарочито због кривице (Oftinger, Schweizerische Haftlichtgesetze, Zürich 1967, 53, 54). У талијанској судској пракси је наглашено начело кривице, ипак се не занемарују и други елементи. У судској одлуци (cass. 17. 4. 1952, 1010 Foro italiano 1952, 254) заступа се становиште које се не задовољава само кривицом, него узима и друге елементе чињеничног стања пошто одлука тражи да се узимају у обзир све последице. Увек када се не може установити однос између више проузроковања односно однос између више кривица, долази до поделе на равне делове. Али чим се могу установити односи каузалности и кривице, узимају се у обзир ти односи. (Врх. суд cass. 23. јуна 1956, numero 1966, Gius civ. mass. 1956, страна 767; Torrente-Pescatore, Codice civile anotatto con la giurisprudenza de la cassazione, Milano 1963, 1379).

VI. СПОРНА ПРОЦЕСНОПРАВНА ПИТАЊА ОДРЕБИВАЊА НАКНАДЕ ШТЕТЕ

У литератури цивилно процесне теорије поставило се питање да ли Закон о облигационим односима напушта начело диспозиције странака. Одговор на то питање утиче и на право осигурања када заједнице осигурања носе терет накнаде јер је ризик штете осигуран. Ако страна нема право на диспозицију онда ни осигуравајуће установе немају то право као интервениенти.

Спорне формулације налазе се у чл. 185. и 188. Закона о облигационим односима који предвиђа: суд ће досудити оште-

ћенику накнаду у новцу кад он то захтева, изузев ако околности датог случаја оправдавају успостављање ранијег стања. Поставило се питање да ли о одредби суда овиси, ако постоје околности у погледу којих суд сматра да оправдавају успостављање ранијег стања, да одреди такво успостављање иако је страна поднела захтев на новчану накнаду. У погледу новчане ренте Закон одређује: новчана рента досуђена на име накнаде штете плаћа се месечно унапред ако суд не одреди што друго (188, 2. 300). И ту је теорија поставила питање да ли је Закон о облигационим односима мењао правила парничног поступка и стала на становиште да би се из цитираних одредаба материјалног права могло изводити закључак да суд у изложеним ситуацијама није везан истакнутим тужбеним захтјевом, па би могао пресудити и *extra petita*. Импликације таквог стајалишта су по мишљењу теоретичара несагледиве. Изискивале би радикалну ревизију многих темељних институција парничног процесног права. Критичар каже: студирање оних норми Закона о обвезним односима које због неразлучивости материје задиру и у подручје процесног права доводи нас, с друге стране, до нимало утјешног закључка, да редактори односних текстова нису уопће или нису с адекватном професионалношћу водили рачуна и о реперкусијама процесне нарави које ће нужно произаћи из редигираних текстова (Синиша Трива, Грађанско парнично процесно право, Загреб, 1980, 98).

Поставља се, дакле, питање да ли у случајевима које одређује Закон о облигационим односима не важи начело: *ne eat iudex ultra petitum partium*.

Ако погледамо у упоредно право, видимо да су законодавства усвојила начело диспозиције које тражи да се судови држе оквира предлога странака. Без учинка је пресуда која би одлучила о захтеву који није био поднесен (Schönke, Zivilprozessrecht Karlsruhe 1969, 360, Walter Zeiss, Zivilprozessrecht, Tübingen 1978, 62, Lent Zivilprozessrecht München-Berlin, 1959, 56, Leo Rosenberg, Lehrbuch des Deutschen Zivilprozessrecht, Berlin, 1951, 272, Henri Motulsky, Ecrits, Études et notes de procédure civile, Paris 1973, 130, 179, 291, Emanuel Planc, La nouvelle procédure civile 1973, 17, Gérard Cornu, Jean Foyer, Procédure civile, Paris, 1958, 367, Jürgen Bunge, Das englische Zivilprozessrecht, Berlin 1974, Zurty Englands Zivilprozess, Berlin 1928; Mario, Bataglini, Novelle Tommasso, Codice di procedura civile e leggi complementari, Milano, 1971, 202, 203.)

Ако анализирамо одредбу члана 185. 300 видимо, да се он односи на захтев на накнаду штете. Пошто накнада штете може да има више видова: своту новца или успостављање ранијег стања, настаје дилема да ли се може сматрати ако је страна захтевала један од видова накнаде, да је суду дозвољено да признаје други вид накнаде и да се сматра да је призната накнада још увек у оквиру захтева тужиоца на накнаду штете. Ако погледамо како се то питање расправља у упоредном праву, видимо да у многим законодавствима то питање не постоји јер се

дозвољава само један вид накдане, накнада у новцу. Тако одређује енглеско право (Rymond Blackburn, *The Elements of the Law of Torts*. 1944, 239), француско право (Mazeand, *Leçons de droit civil*, 1969, II, 1, стр. 621), италијанско право (Trabucchi, *Istituzioni di diritto civile* 1952, 192.). Право Немачке Демократске Републике одређује да се накнада штете плати у новцу (37, Цивилног законика).

Швајцарско, њемачко, аустријско право, право Совјетског савеза, чехословачко право и мађарско право познају у првом реду накнаду штете као успостављање у раније стање, а у другом реду плаћање суме новца. У швајцарском процесном праву се јако широко тумачи процесни захтев. Ако страна тражи на основу одговорности за мане раскид уговора, може суд уместо тога снизити цену. Иако швајцарско право стоји на становишту права диспозиције странака (Max Guldener, *Das schweizerische Zivilprozessrecht*, Zürich, 1948, 104 и 105, 107), у погледу признања накнаде штете даје широку компетенцију суду на основу члана 43. Закона о облигацијама (OR), по којем суд не одређује само величину него и вид накнаде за насталу штету. Тај се члан у литератури и у јудикатури интерпретира у том смислу да судац нема само право да изабере између натуралне и новчане накнаде него он има још и могућност да новчану и натуралну накнаду међусобно везује и признаје делимично једно и друго (Guhl, *Das Schweizerische Obligationenrecht* Zürich 1972, 91; BGE 80, II, 105, 389, 90).

У нашем праву би се могло интерпретирати у оквиру начела диспозиције странака да је она тражила накнаду штете, па да суд њезином захтеву удовољи ако признаје онај вид накнаде штете који је основан на закону, иако странка тај вид штете није изричито назначила у свом захтеву, него је тражила други вид накнаде, ако се може сматрати да је у свом захтеву прешутно тражила онај вид накнаде штете који је основан на закону. Из науке о каузи облигационог односа види се да је потребно у сваком случају конкретно установити не само шта су стране изричито изјавиле него каква њихова воља произлази из њихових конклюдентних радњи, из шутке изражене воље, па из околности које су уско везане за правни акт стране. Према томе, у конкретном случају може да произлази из захтева на накнаду штете да страна жели један вид накнаде, али ако закон тај вид накнаде не дозвољава, да не жели да се њезином захтеву уопште не удовољи, него се она задовољи другим видом накнаде. У току расправе се може лако установити да ли страна не жели никакву накнаду ако јој се не даде она накнада коју тражи. Такви би случајеви били ретки.

У погледу накнаде у облику новчане ренте питање се поставља слично као и код избора накнаде по члану 185. 300. Ту је закон усвојио становиште које је већ било пре њега усвојено у судској пракси. Врховни суд Југославије је својом пресудом (Рев. 1025/64 од 9. окт. 1964 Зсо 1964, 354), изрекао: правно је правило да се накнада штете због умањења радне способно-

сти оштећеног досуђује у виду ренте. Одступање од тог правила може да уследи кад се противна страна слаже да накнада буде у једном укупном износу или кад је то у интересу оштећеног из нарочито оправданих разлога. Не постоји прекорачење тужбеног захтева у случају кад суд накнаду штете досуди у виду ренте, а тужилац је поставио захтев да му се накнада досуди у једном укупном износу. У свом образложењу је суд рекао: начин суђења који је суд применио не може се посматрати као прекорачење тужбеног захтева јер изјава тужиоца којом тражи паушални износ место да тражи ренту, нема и не може имати карактер диспозиције мимо које суд не би могао да поступа и одлучује сагласно правилима материјалног права. Питање да ли досуђени износ ренте одговара укупној добити која је оштећена за будуће лишена због умањене радне способности, јесте чињенично питање. Тиме да је закон усвојио гледиште судске праксе дао је до знања да не сматра начело диспозитивности странака повређеним не само тада када се признаје мање него што страна тражи него и тада када се признаје онај вид накнаде који закон сматра оправданим с обзиром на конкретне околности односно из озбиљних разлога.

VII. СПЕЦИФИЧНИ ПРОБЛЕМИ ОСИГУРАЊА

Поред проблема који за осигурање настају у вези са потешкоћама прецизирања штете као ризика осигурања јављају се и неки специјални проблеми у вези с уређењем самог осигурања.

1. Питање осигурања од одговорности у саобраћају и осигурања од штетног догађаја

Већ више од десетак година се расправља питање не би ли било знатно практичније за организацију осигурања и много ефикасније за жртву ако се не би више установљавала одговорност за саобраћајни удес осим ако је тај удес проузрокован намером, него да се директно осигура ризик од штетног догађаја: ако постоји обавезно осигурање од одговорности тиме се и онако покрије већина случајева несрећа па би тако могла да се елиминише процедура установљавања одговорности. Тиме би се постигло да је осигурана и жртва коју је задесио несретни случај, иако одговорност није могуће никоме приписати, или пак, иако није могуће одговорност доказати, иако она у ствари постоји.

Нарочито су познати иницијативе и предлози у Сједињеним америчким државама и у Француској (André Tunc, *La réforme de l'assurance automobile*, *Revue internationale de droit comparé*, 1977, 576; André Tunc, *Un bilan provisoire*, *Droit social* 1967, 71; André Tunc, *La réforme du droit des accidents de la circulation*, *Revue Internationale de droit comparé*, 1968, 513). У Сједи-

њеним државама Америке изучава се криза осигурања аутомобила од 1967. године даље: тражи се реформа. Обимно образложење нових мисли дали су: Keeton и O'Connel (Robert Keeton, Jeffrey O'Connel, *After Cars Crash 1967*, Hommevoed и Robert Kenton, Jeffrey O'Connel, *Basic Protection for the Traffic Victim*, Boston, Toronto 1965), Тим су уследиле још и даље дубоке расправе (R. Janin, *Le règlement des petits sinistres matériels*, *Revue générale des assurances terrestres* 1964, VI, 433—451; Hans Stoll, *Reform des Kraftfahrzeugpflichtrechte*, *Rabelszeitchrift* 1972, 285; Eike Hippel, *Schadensausgleich bei Verkehrsunfällen* Berlin 1968). И у нас се јављају покушаји уређења којем би се могао ризик штетног догађаја дати у одређеним случајевима. Ти се покушаји јављају у нацртима правила односно општих услова заједница осигурања.

Постоји још низ питања, која су актуелна и која треба решити односно која се већ решавају усвајањем нових правила односно општих услова. Посебно решење су нашли катастрофални ризици нуклеарних инсталација код којих осигурање не може носити само једна установа осигурања, иако је одговорност, односно износ накнаде штете лимитиран. Осигурање одговорности због загађивања тла и воде, у колико се ради о личној штети, обухваћено је у општим условима. То је оно загађивање код којег се може утврдити извор и узрочна веза између извора и постанка штете. Међутим, показује се потреба осигурања и од оних узрока загађивања где се не може са сигурношћу утврдити да је одређени извор проузроковао одређену штету, али постоји велики постотај вероватноће да је извор допринео постанку штете. Требало би обухватити осигурање од штете коју су претрпела лица од загађивања ваздуха. Јавља се, дакле, проблем обавезног осигурања имаоца извора загађивања, било да се ради о стално смештеним изворима, било да се ради о покретнинама (најчешће возилима), која својим дјеловањем загађивају ваздух. У теорији се јављају мишљења да и на подручју одштетног права за такве штете не би требало доказивати потпуном сигурношћу постојање узрочне везе, него би се требало задовољити исказом високог степена вероватноће. Исто би становиште требало заузети и у погледу каснијих последица штетног догађаја (болести се могу развити тек након више година).

Штета, која може да буде велика, па је зато и потребно, да се ризик подели, је штета која настаје због терористичких аката, а за коју одговара друштвено политичка заједница (180. 300). Требало би израдити услове под којима би се таква одговорност могла осигурати.

Велике и тешко унапред калкулиране ризике представља давање нових производа на тржиште, чиме се ствара одговорност произвођача ствари (179. 300). Ризик својства неких продуката не може се никада до краја испитати (фармацеутски производи, производи личне неге, производи индустрије исхране, где велику улогу играју разни хемијски додаци). Требало би да-

ти продуценту могућност да се под разним условима његова одговорност осигура. С тим у вези се поставља и питање одговорности лекара која је сада у правилницима ограничена на чисто имовинске штете; међутим, много веће су опасности на личном подручју где у пракси жртва тешко постигне признаје накнаде штете. Увођењем обавезног осигурања лекара, односно здравствених установа и у погледу личне штете, много би олакшала положај жртава. У судској пракси се већ показало, да се жртвама признаје накнада штете у ширем обиму када постоји осигурање, него када такво осигурање не постоји. Познато је, да је регулисање обавезног осигурања моторних возила утицало на признање одговорности за штету коју су претрпела лица, која се возе у возилу одговорног лица.

У погледу лица која су обухваћена осигурањем у данашњим уређењима осећа се као неправедно искључење осигурања од одговорности ако је штету претрпео брачни друг, деца или су штету претрпела друга лица, која живе у заједничком домаћинству а која осигураник треба да издржава. Пошто постоји одговорност према тим лицима, са гледишта правног система је сувише поједностављено мишљење да треба интересе чланова породице у претежном обиму идентифицирати са интересима одговорног лица тако да сва та лица заслужују јединствени третман.

Нема сумње да су жртве штете најбоље заштићене у оним системима који осигурањем покривају ризике од штете у најширем обиму. На такав закључак упућује не само светска пракса него и искуства на нашем правном подручју.

SUMMARY

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF CIVIL LIABILITY AND THEIR INFLUENCE ON INSURANCE

The Law of Obligations has set the financial indemnity for the suffering of pains and fear. But the question of whether the injury of the person himself can be accepted as immaterial damage regardless of any other pains sustained by that injury remains open. It is therefore a question of legal recognition of damage, where the insurance of damage depends on its recognition. In the case of the most severe bodily injuries, the sensation of pain can be completely broken off in the case of brain injury. The question is whether the interpretation of our legal system is correct in that immaterial damage does not exist in such cases because the victim is not capable of the sensation of that damage. There are similar questions in the case when a person is incapable of the sensation of pain due to the loss of conscienceness or has taken laxatives for the treatment of that sensation of pain. The loss of the closest person, the child, who cannot experience that loss due to its youth still a loss of an immaterial nature. Besides that, there are personal rights: personal secrets, secret of personal (intimate) life, personal and family privacy, where the question is, is not the loss of immaterial nature regardless of whether the person is suffering or not, or perhaps

has become apathetic or has other psychic disorders which are not pains in the usual sense (anger, shame) an abuse of that right in itself.

One of the questions of the recognition of the existence of damages refers to the loss of those parts of the body which are not essential to the functioning of the body. Is it necessary that there are pains here as well or can the loss itself be sufficient for its recognition as immaterial damage.

There is a question connected with immaterial damage pertaining to the loss of employment due to groundless laying off work. The person laid off sustains psychic pains, but the question is whether labour rights can be qualified as a personal right the abuse of which can result in pains as legally recognised damage.

In our legal practice there is also the question of division of liability for caused damage. Especially the mutual liability of automobile drivers in a traffic accident can show how that division is not just if only the guilt of the parties is taken into account (if it exists), and not other circumstances as well, such as the extent of the risk of participation in traffic.

In the case of bodily injuries, Constitutional provisions as well as the general viewpoints of our Law of Obligations give strong emphasis on the wider internation of the concept of damage in favour of the victim. Similarly, the basic rules of division of liability offer the possibility of taking other circumstances into account in the division of liability in case of traffic accidents.

Procedural view pertaining to the form in which indemnification of damages will be recognised may have influence on the existence of the insured risk: the procedural view pertaining to the jurisdiction of the court with regards to the fixing of some other form of damage than the one victim has demanded — for example, the court passes verdict of restoration into former (previous) state instead of financial indemnification or singular indemnification instead of demanded alimony. The duties derived from insurance and their participation in a suit are influenced by the question of whether the court, in such cases, abuses the procedural principle „ne eat iudex ultra peritum partium”.

Among the specific problems of insurance in connection with the development of the law of obligations, it would be necessary to analyse the questions of insurance against liability in traffic: could that form of insurance be substituted with the insurance against detrimental events.

The catastrophic risk necessitating insurance are not only those pertaining to activities linked with nuclear energy but also risks of permanent pollution of air, water and earth. There is an ever growing need for the insurance against liability of the producer, that is, the detrimental event resulting from the marketing of products which may become sources of damage. As to the parties included in the insurance, the justness of the exemption from insurance of those people in close relations with the responsible person should be analysed.

RÉSUMÉ

LES TENDANCES DANS LE DÉVELOPPEMENT DE LA RESPONSABILITÉ CIVILE ET LEUR INFLUENCE SUR L'ASSURANCE

La Loi relative aux rapports d'obligation a déterminé la compensation monétaire pour les douleurs et pour la peur. La question est restée ouverte est-ce qu'on peut reconnaître comme dommage matériel l'atteinte portée à la personne sans égard si par cette atteinte les douleurs ont été provoquées. La question se pose, par conséquent, du dommage juridiquement reconnu, et de la reconnaissance de la perte dépend l'assurance de cette perte. Dans les lésions corporelles les plus lourdes, dans les lésions

du cerveau il peut arriver que les douleurs soient interrompues. Il s'agit de savoir si l'interprétation est exacte de notre système juridiques selon laquelle la perte immatérielle dans de tels cas n'existe pas parce que la victime n'est pas capable de compenser le dommage. Les questions analogues se posent de même quand la personne est incapable de sentir les douleurs parce que c'est justement à cause des douleurs qu'elle a perdu la connaissance ou elle a pris des remèdes qui éliminent ou diminuent les douleurs. La même question se pose comme pour les douleurs physique quand il s'agit des douleurs psychiques. La perte de la personne la plus proche de l'enfant qui ne ressent pas à un tel point cette perte en raison de sa jeunesse est néanmoins une perte de nature immatérielle. D'autre part existent les droits de la personnalité par exemple le secret personnel, le secret de la vie personnelle, la paix personnelle et familiale quand la question se pose si la violation du droit ne représente par elle même déjà une perte de nature immatérielle, sans égard au fait si la personne éprouve des souffrances ou si elle est peut-être devenue apathique ou bien qu'elle a des embarras psychiques qui ne sont pas des douleurs dans le propre de ce terme, la colère, la honte.

Une des questions de la reconnaissance de l'existence du dommage se rapporte à la perte des parties du corps auxquelles n'est pas rattachée la perte du fonctionnement du corps. Il s'agit de savoir si même dans le cas d'une telle perte il est nécessaire de prendre en considération si les douleurs existent ou si on peut la seule perte déjà reconnaître comme dommage immatériel.

La question se pose de la perte immatérielle en relation avec la perte de travail à cause du congédiement du poste de travail sans fondement. La personne congédiée ressentent des douleurs psychiques mais la question se pose si le droit de travail est qualifié comme droit de la personnalité que la lesion peut provoquer des douleurs comme dommage qui est reconnu par la loi.

Dans notre pratique juridique se pose la question de la réparation de la responsabilité pour le dommage. Surtout dans le cas de la responsabilité réciproque des automobilistes dans l'accident réciproque il peut se manifester que la division n'est pas juste si dans la division on prend seulement en considération la faute des parties (quand elle existe), et non point les autres circonstances, par exemple l'importance du risque réalisé par la participation dans le transport.

En ce qui concerne les atteintes portées à la personnalité les règles de la Constitution et les vues générales de notre droit des obligations donnent un apui solide à une large interprétation de la notion du dommage reconnu au profit de la victime. D'une manière analogue les règles fondamentales relatives à la division de la responsabilité donnent la possibilité de prendre en considération dans la division de la responsabilité pour cause d'accident de même d'autres circonstances d'une importance particulière.

Sur l'existence du risque assuré peuvent exercer l'influence les vues relatives au procès sous quelle forme on reconnaît la compensation du dommage: les vues adoptées dans le procès au sujet de la compétence de tribunal de déterminer une autre forme de dommage au lieu de celle que la victime demande, par exemple à ce que le tribunal procède au rétablissement de l'état de choses antérieur au lieu de la compensation monétaire ou de déterminer une compensation unique au lieu de la rente demandée. Sur l'obligation découlant de l'assurance et sur son application dans la procédure civile exerce l'influence la question si dans de tels cas le tribunal porte atteinte au principe de la procédure, ne eat index ultra petitum partium.

Parmi les problèmes spécifiques de l'assurance en relation avec le développement du droit des obligations il serait nécessaire d'analyser la question de l'assurance contre la responsabilité dans le transport: est-ce que cette assurance ne pour rait pas être substituée à l'assurance de l'événement dommageable.

Les risques catastrophiques en raison desquels la nécessité s'impose de recourir à l'assurance ne sont pas seulement les risques à cause de l'activité nucléaire mais aussi les risques de la pollution permanente de l'air, de l'eau et de la terre. La nécessité est beaucoup plus grande d'assurer la responsabilité du producteur, c'est-à-dire l'événement dommageable qui provient de la vente sur le marché des produits qui peuvent devenir la source du dommage. En ce qui concerne les personnes qui sont comprises par l'assurance il faudrait analyser le bien fondé de l'exclusion de l'assurance des personnes qui sont en relation plus étroite avec la personne responsable.

ОСИГУРАЊЕ ОД ОДГОВОРНОСТИ ЗА ШТЕТЕ ОД СТВАРИ СА НЕДОСТАТКОМ

1. ПРЕДМЕТ РАЗМАТРАЊА

Добро је познато да сваки нови извор опасности ствара код човека потребу за одговарајућим обезбеђењем, између осталог и потребу за економским обезбеђењем у виду удруживања средстава у фондове осигурања. У вези са одговорношћу за штету важи исто правило. Свака нова категорија штета за које неко може бити одговоран, значи дужан да их накнади, ствара код потенцијално одговорних лица потребу да се за случај наступања одговорности обезбеде осигурањем. Јер, ако је било извршено осигурање, штета ће пасти на терет осигуравача а не одговорног лица.

У последњих двадесетак година ова се појава може врло лако уочити на два примера: на примеру осигурања од одговорности произвођача за штете од ствари са недостатком и на примеру осигурања од одговорности за нуклеарне штете. Ако своја разматрања проширимо на нешто дужи период, рецимо на последњих педесетак година, ову тесну везу између осигурања и одговорности можемо запазити ако анализирамо осигурање од одговорности за штете проузроковане употребом моторних возила.

Ствари које су пуштене у промет, ако имају неки недостатак, могу бити узрок две врсте штета. Прво, купац може претрпети штету због саме чињенице да ствар коју је купио има недостатак. На пример, ако је машина коју је купац купио неисправна, купац који је благовремено и уредно обавестио продавца о недостатку може захтевати од продавца да недостатак уклони и да плати накнаду штете (члан 488, став 1. и 2. Закона о облигационим односима, „Сл. лист СФРЈ” број 29/78 — у даљем тексту: ЗОО). Штета се може састојати у измаклој користи коју је купац претрпео због тога што до извршене оправке није могао користити купљену машину. Друго, купљена ствар, ако има недостатак, може бити узрок штете и на купчевим другим добрима. Рецимо, купац је због тога што је користио машину која је била неисправна задобио телесну повреду, или је употребом неисправне машине проузроковао пожар у којем су из-

гореле друге купчеве ствари. И за такве штете одговара продавац ствари са недостатком (члан 488, став 3. ЗОО).

Постоји теоријска могућност да осигуравач пружи осигуравајуће покриће за случај уговорне одговорности испоручилаца одређених производа због квалитативних недостатака тих производа. У нашој земљи била су 1954. године донета и посебна Правила за осигурање од опасности (ризика) одговорности због недостатака у испорученим производима. Али, овај се вид осигурања није развио у пракси. Због тога о њему неће бити речи у овом раду. Ми ћемо у даљем тексту разматрати само осигурање од одговорности за штету од ствари са недостатком на другим добрима купца, односно потрошача.

У условима савремене трговине одговорност само продавца за штете од ствари са недостатком више не задовољава. У условима савременог робног промета продавац врло често није и произвођач ствари. Трговац је, заправо, само продужена рука произвођача¹⁾. Зато не само продавца ствари са недостатком, него и произвођача такве ствари треба обвезати на накнаду штете која је на другим добрима купца (односно крајњег потрошача) проузрокована због недостатка ствари. У члану 179, став 1. ЗОО у том је смислу одређено: „Ко стави у промет неку ствар коју је произвео, а која због неког недостатка за који он није знао представља опасност штете за лица или ствари, одговара за штету која би настала због тог недостатка”.

У нашем праву, према томе, за штете од ствари са недостатком које су проузроковане на другим добрима купца (тзв. рефлексне штете) одговарају и продавац и произвођач ствари. Оштећено лице може бирати да ли ће одштетни захтев истаћи према продавцу или према произвођачу ствари са недостатком, или према обојици истовремено, али при томе треба да води рачуна да је основ одговорности продавца и произвођача за штету проузроковану услед мане ствари различит. О овом питању ће бити речи у наредном одељку.

Пракса нам показује да нарочито у индустријски развијеним земљама има све више и више рефлексних штета проузрокованих због тога што индустријски производи имају недостатке. Наиме, савремена технологија израде читавог низа производа, околност да процес производње постаје све компликованији и самим тим повећава опасност од грешке, чини све актуелнијим питање осигурања од одговорности за рефлексну штету. Ако већ грешке не можемо избећи, и поред свих напора који се чине у том правцу, учинимо бар то да жртвама обезбедимо накнаду за штетне последице грешака које се могу десити. То је нарочито значајно кад су у питању ствари намењене масовној употреби, као што су: храна, лекови, козметички производи, аутомобили. Исти недостатак може се појавити у чита-

¹⁾ др Ј. Радишић, „Гаранција за трајан квалитет и одговорност за штете од ствари са недостатком”, Београд, 1972, стр. 121.

вом низу ствари исте врсте, и може проузроковати штету чигавом низу лица.

Потсетићемо се у вези с тим на само два добро позната примера. Фордови аутомобили модел Пинто произведени у периоду од 1971. до 1976. године имају резервоаре за гориво на месту које многи стручњаци сматрају нарочито осетљивим у случају удара отпозади. У јуну 1978. године америчка Национална управа за сигурност саобраћаја на путевима (National Highway Traffic Safety Administration) наредила је Форду да на 1,5 милион ових аутомобила организује преправке у циљу побољшања сигурности резервоара. Ипак, у више случајева лица која су се налазила у овом типу аутомобила била су повређена или су погинула услед пожара или експлозије резервоара. Нарочито је познат случај *Grimshaw v. Ford Motor Co.* из 1978. године, у којем је порота досудила 13-годишњем туживцу који је задобио озбиљне опекотине накнаду у износу од 127,8 милиона долара, укључујући 125 милиона долара као казнену накнаду (енг. *punitive damages*). Накнада је у даљем поступку смањена на износ од 6,6 милиона долара²⁾. Или, исто су тако добро познати случајеви тровања леком „Талидомидом“, који је у периоду од 1957. до 1961. године произвођила једна фармацеутска фирма у СР Немачкој. Многе жене које су за време трудноће узимале овај лек родиле су деформисану децу³⁾.

У нашој судској пракси било је више случајева у којима су угоститељи сматрани одговорним за штету коју су гости претрпели услед конзумирања неисправне хране⁴⁾. Или, ако су због неисправне хране угинули пилићи — фазанчићи, за штету одговара произвођач такве хране⁵⁾. А кад се приликом првог већег квашења цигла распала, за штету на згради одговарају произвођач и продавац цигле⁶⁾.

Околност да продавац и произвођач робе са недостатком могу бити одговорни за рефлексну штету наметнула је потребу осигурања од те одговорности. Овакво се осигурање прво развило у САД, а затим и у индустријски развијеним земљама Западне Европе. И у нашој земљи било је већ више случајева оваквог осигурања, нарочито у вези са робом намењеном за извоз. Оваква су осигурања наше заједнице осигурања вршиле према условима који су одређивани од случаја до случаја. Посеб-

²⁾ P. Schroth, „Recent Developments in American Product Liability“, Cologne Reinsurance Company, „Tendencies in Product Liability in Europe and America“, Cologne, 1981, стр. 101 и 105.

³⁾ Напис у листу „Политика“ од 28. децембра 1970. године.

⁴⁾ Одлука Врховног суда Хрватске, Гж. 586/71. од 21. децембра 1971. године, „Преглед судске праксе у години 1972“, број 1, прилог „Наше законитости“, стр. 18; одлука Врховног суда Хрватске, Гж. 659/76. од 16. марта 1977. године, иста збирка, број 11, стр. 30.

⁵⁾ Одлука Врховног суда Војводине, Гж. 1389/76. од 17. марта 1977. године, „Зборник судске праксе“, број 27/77, стр. 68.

⁶⁾ Одлука Врховног суда Косова, Гж. 21/78. од 23. марта 1978. године, „Зборник судске праксе“, број 28/78, стр. 44.

ни типски услови за осигурање од одговорности за рефлексну штету не постоје. И нацрт Општих услова за осигурање од одговорности, који су припремљени у оквиру Удружења осигуравајућих организација Југославије, предвиђају да се осигурање не односи на штете од производа са недостатком (члан 8, став 1. тачка 7).

У наредним редовима осврнућемо се на основна правна питања која се постављају у вези са осигурањем од одговорности за рефлексну штету, а то су:

- који је ризик обухваћен овим осигурањем;
- који су ризици искључени из покрића;
- које су штете покривене осигурањем;
- правни положај трећег оштећеног лица и његов однос према осигуравачу.

Жеља нам је да разматрањем ових питања допринесемо потпунијем разумевању овог вида осигурања од одговорности, и да на тај начин подстакнемо његову ширу примену у пракси. А потреба за широм применом овог вида осигурања и у нашој земљи, и то како у интересу продаваца и произвођача ствари за широку употребу, тако и у интересу потрошача таквих ствари, по нашем је мишљењу очигледна.

2. РИЗИК КОЈИ ЈЕ ОБУХВАЋЕН ОСИГУРАЊЕМ ОД ОДГОВОРНОСТИ ЗА РЕФЛЕКСНУ ШТЕТУ

Обавеза осигуравача на исплату накнаде из осигурања по основу осигурања од одговорности за рефлексну штету настапа ако осигураник постане одговоран потрошачу за штету од ствари са недостатком. Зато се може рећи да је ризик који је обухваћен овим видом осигурања опасност да ће услед недостатка ствари наступити одговорност осигураника за рефлексну штету.

У вези с тим постављају се два питања:

- а) када ће се сматрати да постоји недостатак ствари;
- б) када ће се сматрати да осигураник одговара за рефлексну штету која је наступила услед недостатка ствари.

То су питања на која дају одговор прописи о одговорности за рефлексну штету. Зато су ти прописи од битног значаја и за осигурање од одговорности за рефлексну штету.

Ад а) Питање када се може сматрати да једна ствар има недостатак врло је осетљиво. Ово из разлога што се данас у промету налази велики број опасних ствари. Међутим, не можемо за сваку опасну ствар сматрати да само због тога, одмах има и недостатака. На пример, сваки аутомобил је опасна ствар (бар док се налази у покрету), али ако употребом аутомобила

буде проузрокована штета купцу, ретко ћемо моћи да сматрамо да је узрок штете недостатак (фабричка грешка) аутомобила. Обрнуто, ствари које користимо за исхрану по правилу нису опасне ствари, али могу имати недостатак (покварено месо, на пример, може бити узрок озбиљног тровања).

Према члану 2. тачка ц) Европске конвенције о одговорности за производе у вези са телесном повредом или смрћу, коју су земље чланице Европског савета закључиле у Стразбуру (Strasbourg) 27. јануара 1977. године (у даљем тексту: Стразбуршка конвенција) предвиђено је да ће се сматрати да производ има недостатак ако не пружа сигурност коју свако има право да очекује, узимајући у обзир све околности, укључујући и начин представљања производа. Према члану 4. предлога Директиве Европске економске заједнице о изједначавању права о одговорности за ствари са недостатком од 1. октобра 1979. године (у даљем тексту: директива ЕЕЗ), сматра се да производ има недостатак ако, кад се користи у сврхе за које је очигледно намењен, не пружа за лица или ствари сигурност коју свако има право да очекује, узимајући у обзир све околности, укључујући и његово представљање и време у које је био стављен у промет. У САД, према коментару уз члан 402. A Second Restatement of the Law of Torts из 1963/64 године (тачке г, х, и, и) недостатак у производу постоји ако је производ у таквом стању, за које крајњи потрошач није могао знати, које га чине неразумно опасним. Производ нема недостатак ако је сигуран за нормално руковање и потрошњу. Потребно је да је ствар опасна у таквом степену да то излази ван оквира оног што треба да узме у обзир обични купац који је купује, са обичним знањем у погледу њених карактеристика. Као пример се наводи да добар дуван није неразумно опасан само због тога што последице пушења могу бити штетне; али дуван који садржи такве састојке као што је марихуана може бити неразумно опасан.

Ови извори указују на две околности које карактеришу стање у којем се може сматрати да постоји мана ствари (производа).

Прво, један производ има недостатак ако и у случајевима нормалне употребе ствара повећану опасност. Његова својства су таква да он ствара већу опасност наступања штете од оне коју разумно можемо очекивати. При томе та опасност не мора бити већа у односу на друге ствари исте врсте, јер је могуће да све ствари исте врсте (сви производи исте серије) имају недостатак.

На пример, ако је због фабричке грешке експлодирала гума на аутомобилу, услед чега је дошло до судара са другим аутомобилом, узрок штете је несумњиво недостатак у гуми. Али, ако се бензин користи за прање одела, па дође до експлозије, не можемо сматрати да узрок штете лежи у некој мани бензина. Јер, бензин се нормално не користи за прање. Или, за штету која је настала услед преосетљивости купца на одређе-

на својства купљене стари (лека или козметичког производа, на пример) продавац и произвођач не одговарају. Таква је ствар подобна за нормалну употребу и не може се сматрати да има недостатак.

Према америчкој судској пракси сматра се да је дужност произвођача моторних возила да конструишу возило тако да путници и возач буду заштићени у случају предвидљивих несрећа⁷⁾. Произвођач возила мора претпоставити да возило може учествовати у судару, и дужан је, у разним границама, томе прилагодити конструкцију возила. У таквим случајевима (као што су Форд Пинто случајеви) недостатак у производу је правно релевантан због тога што је утицао на обим штете, мада није био узрок штете.

Друго, да би се могло сматрати да један производ има недостатак, потребно је да за његова опасна својства потрошач није знао нити је могао знати. Ако је произвођач или продавац упозорио купца на одређена својства ствари, због којих употребом ствари настаје повећана опасност, па управо због тих својстава наступи рефлексна штета, не може се сматрати да је узрок штете мана ствари. Познато је, рецимо, да неки лекови против рака изазивају губитак косе, али се ово њихово својство, правно посматрано, не може сматрати недостатком.

У правној теорији постоје схватања према којима се може говорити о четири врсте недостатака које може имати један производ: 1. недостаци у пројектовању или конструкцији; 2. недостаци у изради; 3. недостаци у упозорењима и упутствима за коришћење производа; 4. кршење неког изричитог обећања или изјаве у вези са својствима производа⁸⁾. Према мишљењу појединих аутора, ова подела је од значаја приликом утврђивања основа одговорности за рефлексну штету⁹⁾. Међутим, у нашем праву, према одредбама ЗОО, одговорност за рефлексну штету има увек исти правни основ.

При оцени да ли један производ има недостатак од великог је значаја и питање да ли у погледу квалитета такве врсте производа постоје одређени стандарди или трговачки обичаји. Кад такви стандарди или трговачки обичаји постоје, треба претпоставити да производ нема недостатак ако одговара стандардима, односно обичајима. Обрнуто, ако производ не одговара стандарду, односно обичају треба претпоставити да има недостатак. Одвојено је, разуме се, питање да ли се у таквом

⁷⁾ Schroth, нов чланак, стр. 101.

⁸⁾ E. C. Stiefel, „A Comparison of the European Proposals with American Approaches”, Cologne Reinsurance Company, „Tendencies in Product Liability in Europe and America”, Cologne, 1981, стр. 28.

⁹⁾ W. Zeller, „The Effects of Strict Producer's Liability on the European Insurance Industry”, Cologne Reinsurance Company, „Tendencies in Product Liability in Europe and America”, Cologne, 1981, стр. 48 износи да недостатак у пројекту према правима већине европских земаља представља непажњу, тако да је произвођач одговоран за ову категорију штета на основу општих правних правила.

случају штета која је наступила на другим добрима купца услед употребе таквог производа може довести у узрочну везу са недостатком.

Ад б) Кад се говори о основу одговорности за рефлексну штету, треба имати у виду да за рефлексну штету могу одговорати и продавац и произвођач ствари са недостатком. Али, основ одговорности продавца и произвођача ствари за рефлексну штету није у нашем праву исти.

Продавац одговара за рефлексну штету према општим правилима о одговорности за штету (члан 488, став 3. 300). То значи да продавац одговара за рефлексну штету уколико не докаже да је штета настала без његове кривице (члан 154, став 1. 300). Продавац се може ослободити одговорности ако докаже да није знао нити је могао знати за ману ствари услед које је наступила рефлексна штета.

Што се произвођача ствари тиче, упоредноправни преглед показује да постоје три могућа решења у погледу основа одговорности произвођача за рефлексну штету. Прво, може се одредити да произвођач одговара за рефлексну штету само ако оштећени докаже његову кривицу. Друго, може се одредити да произвођач одговара за рефлексну штету по критеријуму претпостављене кривице. Треће, може се одредити да произвођач одговара за рефлексну штету независно од кривице.

У 300 одредба о одговорности произвођача ствари са недостатком (члан 179) налази се у одсеку који носи наслов „Одговорност за штету од опасне ствари или опасне делатности”. 300, према томе, изричито третира ствар са недостатком као опасну ствар. Одговорност за штету од опасне ствари независна је од кривице, па то важи и за одговорност за штету од ствари са недостатком. То значи да произвођач ствари са недостатком одговара за рефлексну штету чак и кад му се не може приписати непажња за недостатак.

У том смислу је у члану 179, став 1. 300 посебно наглашено да произвођач ствари са недостатком одговара за рефлексну штету ако није знао да ствар има недостатак. Јер ако је он знао за недостатак, онда је крив за штету и не може бити дилеме да је дужан да је накнади.

Један од случајева у којима је објективна одговорност за штету искључена јесте случај кад је штета настала искључиво радњом трећег лица (члан 177, став 2. 300). У вези с тим Страсбуршка конвенција одређује у члану 5, став 2. да одговорност произвођача неће бити смањена кад је штета проузрокована и недостатком у производу и радњом или пропуштањем трећег лица. У таквом случају оштећено лице може захтевати накнаду целокупне рефлексне штете од произвођача производа са недостатком, а овај ће имати право на регрес према трећем лицу у сразмери према његовој кривици.

Посматрано са становишта осигурања, у вези са оценом тежине ризика, ова разлика између основа одговорности продавца и произвођача ствари са недостатком не мора имати не-

ки већи значај. Битно је да ни у једном ни у другом случају оштећено лице не носи терет доказивања кривице продавца, односно произвођача ствари са недостатком. Да ли ће произвођач ствари са недостатком одговарати по критеријуму претпостављене кривице или без обзира на кривицу, у највећем броју случајева не мења његов положај у поређењу са продавцем ствари који има недостатак (који, као што смо изнели, одговара ако не успе да докаже да није крив). Јер, и кад би било одређено да произвођач ствари са недостатком одговара по критеријуму претпостављене кривице, а у прилог оваквог решења говори доста аргумената¹⁰⁾, у највећем броју случајева у пракси произвођач не би могао да докаже да није крив за недостатак ствари.

Има, међутим, једно друго правило у вези са одговорношћу за рефлексну штету које чини положај произвођача ствари са недостатком знатно тежим у поређењу са положајем продавца ствари са недостатком. Наиме, постепено се све шире прихвата схватање према којем произвођач треба да одговара за штету чак и ако се у време када је производ био пуштен у промет није могло сматрати да има неки недостатак, с обзиром на степен нучног и технолошког развоја. Ово значи да произвођач носи тзв. ризик развоја. Другим речима, мада је за постојање одговорности произвођача за рефлексну штету неопходно да је недостатак постојао у часу када је производ био пуштен у промет, произвођач се не би могао позивати на то да у то време није било могуће утврдити постојање недостатка. Произвођач не би могао доказивати да је тек каснији научни развој учинио могућим утврђивање недостатка који је узрок рефлексне штете¹¹⁾.

Ово је схватање прихваћено и у члану 1, став 2. директиве ЕЕЗ.

Продавац ствари са недостатком, пошто се његова одговорност заснива на претпостављеној кривици, за овакве штете не одговара. Продавац није знао нити је могао знати да ће каснији развој науке показати да производ који он продаје има одређени недостатак услед којег може бити проузрокована штета на другим добрима купца. Ова околност, посматрано са становишта осигурања, чини ризик одговорности произвођача за рефлексну штету знатно тежим од ризика одговорности продавца за рефлексну штету. Разуме се да се то мора одразити

¹⁰⁾ Основни правно-теоријски приговор који се може истаћи решењу према којем је одговорност произвођача ствари са недостатком независна од кривице састоји се у томе што за штету од опасне ствари без обзира на кривицу одговара само њен ималац (члан 174. став 1. ЗОО). Друга лица могу одговарати за штету, без обзира на опасна својства ствари, само ако су крива. А произвођач ствари са недостатком није био њен ималац у часу штетног догађаја.

¹¹⁾ А. Besson, „European Legislative Initiatives for the Reform of Product Liability”, Cologne Reinsurance Company, „Tendencies in Product Liability in Europe and America, Cologne, 1981, стр. 14.

и на висину премије осигурања. Осигураваач који са произвођачем одређених производа закључује уговор о осигурању од одговорности за рефлексне штете треба да зна да прима у осигурање и ризик да се ствари за које се сматра да су без недостатка почну третирати као ствари са недостатком. У вези с њим довољно је ако се подсетимо да су многи лекови у прво време сматрани корисним, али је затим развој науке показао да су опасни и да могу бити замењени овим лековима са мањим или блажим нежељеним ефектима.

Због чињенице да је одговорност произвођача ствари са недостатком за рефлексну штету шира од одговорности продавца за рефлексну штету треба закључити да у уговору о осигурању произвођача од одговорности може као саосигураник бити означен и продавац. Опасност од наступања штете није на тај начин повећана. Ако оштећени потрошач захтева накнаду штете од продавца, неће имати право на накнаду од произвођача. Међутим, ако је продавац закључио уговор о осигурању од одговорности за рефлексну штету, ситуација је друкчија. Произвођач може у уговору о осигурању продавца бити означен као саосигураник, али то за осигураваача значи знатно повећање ризика.

Одговорност продавца и произвођача за рефлексну штету није искључена ако је надлежни орган дао дозволу за стављање у промет производа у вези са чијом је употребом настала штета. Издавање дозвола је административно-правни моменат који није од значаја у вези са одговорношћу за штету. Дозвола за продају производа издаје се увек под претпоставком да буду очувана права трећих лица која би била оштећена његовом употребом¹²⁾.

У начелу, могу се стављати у промет и ствари са недостатком. У таквом случају организација удруженог рада дужна је да купца, и без његовог захтева, упозна и упозори на недостатак на производу¹³⁾. Ако је упозорење било одговарајуће, продавац и произвођач ствари са недостатком неће одговарати за рефлексну штету. Дужност осигураника да изврши овакво упозорење требало би нагласити и у условима за осигурање од одговорности за рефлексне штете.

3. РИЗИЦИ КОЈИ СУ ИСКЉУЧЕНИ ИЗ ОСИГУРАЊА ОД ОДГОВОРНОСТИ ЗА РЕФЛЕКСНУ ШТЕТУ

Постоје случајеви у којима продавац и произвођач не одговарају за штету проузроковану употребом или својствима

¹²⁾ Ј. Радишић, нав. дело, ст. 88.

¹³⁾ Члан 13, став 2. Закона о основама пословања организација удруженог рада у области промета робе и услуга у промету робе и о систему мера којима се спречава нарушавање јединства југословенског тржишта у тој области, „Сл. лист СФРЈ” број 43/76.

ствари коју су продали, односно произвели. Што се продавца тиче, то су они случајеви у којима је искључена субјективна одговорност за штету. Међутим, случајеви у којима је искључена одговорност произвођача заслужују нешто више пажње.

Према члану 4, став 1. Страсбуршке конвенције, накнада рефлексне штете може бити смањена или уопште неће бити плаћена ако је оштећено лице својом кривицом допринело наступању штете. То је у складу са правилима о објективној одговорности за штету (члан 177, став 2 и 3. ЗОО). Према томе, ако купац употребљава један производ мада је запазио да он показује недостатке, па услед тога претрпи штету на другим својим добрима, не може захтевати накнаду штете од произвођача таквог производа.

Према члану 5, став 1. Страсбуршке конвенције произвођач исто тако неће бити одговоран за штету ако докаже:

- а) да он производ није ставио у промет; или
- б) да је с обзиром на околности вероватно, недостатак који је проузроковао штету није постојао у време када је он ставио производ у промет или да је недостатак настао касније;
- в) да производ није био произведен за продају, изнајмљивање или било који други облик расподеле за економске намене произвођача, нити је био произведен или стављен у промет у вези са његовим пословањем.

Сличне одредбе о искључењу одговорности произвођача налазе се и у члану 5. директиве ЕЕЗ.

У свим оваквим случајевима, пошто не постоји одговорност продавца, односно произвођача за штету коју је претрпео купац, није се остварио ризик који је обухваћен осигурањем од одговорности за рефлексну штету. Због тога се не може сматрати да се у таквим случајевима остварио ризик који је искључен из осигуравајућег покрића. О искљученом ризику у правом смислу речи може се говорити само у оном случају кад је наступила одговорност продавца, односно произвођача ствари са недостатком за рефлексну штету, али је ипак према условима осигурања обавеза осигураваача на исплату накнаде из осигурања искључена.

Анализа страних услова за осигурање од одговорности за штете од ствари са недостатком, из оних зимаља у којима се овај вид осигурања шире примењује, показује да се редовно наводи више ризика у вези са чијим остварењем осигураваач не носи никакву обавезу. Међутим, разлика о којој је управо било речи није у тим условима јасно направљена. Често се као ризик који је искључен из осигурања наводе и случајеви у којима не постоји одговорност продавца, односно произвођача ствари за рефлексну штету.

Прво, из покрића по основу осигурања од одговорности за штете од ствари са недостатком редовно се искључује ризик одговорности која је повезана са коришћењем зграда, машина, уређаја и редовним пословањем осигураника. Ризик одговор-

ности за штету у вези са радом и пословањем привредне организације редовно се покрива посебним осигурањем. Међутим, пракса показује да је понекад тешко разграничити да ли је у вези са одређеном штетом у питању одговорност за штету из делатности или одговорност за рефлексну штету. Због тога је корисно ако се оба ова осигурања изврше код истог осигуравача¹⁴⁾.

Друго, из покрића по основу осигурања од одговорности за штете од ствари са недостатком искључене су штете у вези са моторним возилима и другим саобраћајним средствима у својини или државини осигураника. Међутим, практични значај овог искључења врло је мали. Оно се односи само на оне случајеве у којима сам произвођач моторних возила — осигураник користи возило своје производње. Ако би у таквом случају због мане возила била проузрокована штета трећем лицу, накнада би била плаћена по основу осигурања од одговорности за штете од употребе моторних возила, а не по основу осигурања од одговорности за рефлексну штету. Произвођач моторних возила који је продао возило, па је употребом возила због његових недостатака проузрокована штета трећем лицу, уживао би осигуравајуће покриће по основу осигурања од одговорности за рефлексну штету, пошто он више није држалац возила.

Треће, из покрића по основу осигурања од одговорности за штете од ствари са недостатком искључена је одговорност за сваку последицу, било непосредну или посредну, рата, инвазије, радњи страног непријатеља, непријатељства (било да је рат објављен или није), грађанског рата, побуње, револуције, нереда или узурпације власти. Искључење обавезе осигуравача за штете које су непосредна последица ратних ризика само је по себи разумљиво, јер за такве штете осигураник не одговара. Што се тиче штета које су посредна последица остварења ратних ризика, треба напоменути да су ратни ризици по правилу искључени из покрића и у другим врстама имовинских осигурања (члан 931. ЗОО).

Четврто, из покрића по основу осигурања од одговорности за штете од ствари са недостатком искључена је одговорност за пружање или за одбијање да се пружи професионални савет или услуга, или било каква грешка или пропуштање у вези с тим. Покриће је ограничено само на одговорност за штету од ствари са недостатком.

Пето, из покрића по основу осигурања од одговорности за штете од ствари са недостатком искључене су штете због телесне повреде или смрти лица које се налази у служби осигураника. У вези с тим треба напоменути да у неким видовима осигурања од одговорности у нас слично искључење није прихваћено. На пример, према нашој полиси за осигурање од одговор-

¹⁴⁾ др В. Сокал, „Осигурање од одговорности у свету и код нас и наши актуелни задаци”, публикација у издању Заједнице осигурања имовине и лица „Дунав”, Београд, 1981, стр. 83.

ности у вези са радом нуклеарних постројења (члан 7) осигурањем је обухваћена и законска одговорност осигураника у вези са штетама проузрокованим његовим радницима, с тим што оштећено лице не може наплатити онај део штете који се накнађује према прописима о социјалном осигурању.

Шесто, из покрића по основу осигурања искључена је одговорност осигураника по основу прописа о социјалном осигурању. То значи да осигуравач није дужан да плати накнаду из осигурања за регресне захтеве организације за социјално осигурање према продавцу, односно произвођачу ствари са недостатком. Овакво искључење не би било у духу нашег права. У нашем праву осигурања организацији за социјално осигурање признаје се својство трећег лица, и она може захтевати исплату накнаде из осигурања од осигуравача који је одговорно лице осигурао од одговорности. Правни положај осигуравача је у таквом случају исти као да је организација за социјално осигурање осигураника истакла регресни захтев према лицу одговорном за штету.

Седмо, из покрића по основу осигурања искључена је одговорност у вези са губитком или оштећењем било које ствари коју је испоручио, монтирао или подигао осигураник, ако се штета може приписати недостатку ствари. Ово је искључење само по себи разумљиво ако се има у виду да је у питању осигурање од одговорности за штету проузроковану трећем лицу, а не осигурање за случај штете на самој ствари са недостатком.

Осмо, осигурањем од одговорности за рефлексну штету нису покривени трошкови у вези са повлачењем осигураникових производа из продаје, њиховим прегледом, оправком или заменом, ако су производи повучени из продаје због неког утврђеног или претпостављеног недостатка. У оваквим случајевима није, у ствари, ни наступила нека рефлексна штета.

Девето, из осигурања су искључене штете услед испуштања дима, киселине, база, отровних хемикалија, течности или гаса. Али, ово се искључење не односи на случајеве кад је ово испуштање проузроковано изненадним, неочекиваним и ненамерним догађајем. У вези са оваквим искључењем треба истаћи да је у праву осигурања опште прихваћено да један догађај може представљати осигурани случај само ако има карактер неизвесног догађаја (члан 898, став 1. ЗОО).

Десето, покриће по основу осигурања од одговорности за штете од ствари са недостатком не односи се на одговорност коју је осигураник преузео уговором, а која премаша одговорност осигураника како је утврђена законом. Произвођач ствари са недостатком може се, на пример, само на свој терет договорити са потрошачем да ће му накнадити целокупну рефлексну штету, мада је и сам потрошач својом кривицом допринео наступању штете.

Једанаесто, из покрића по основу овог осигурања искључене су нуклеарне штете. Осигурање од одговорности за нукле-

арне штете представа посебан вид осигурања, за које важе посебна правила.

Овим искључењима из осигуравајућег покрића по основу осигурања од одговорности за рефлексне штете, која су редовно предвиђена у условима осигурања, треба додати још једно искључење које произлази из законских прописа. Зато оно у условима осигурања и не мора бити наведено. Наиме, у свим врстама имовинских осигурања обавеза осигуравача на исплату накнаде из осигурања не настаје ако је осигураник штету проузроковао намерно (чла 929, став 2. ЗОО). Међутим, ово искључење очигледно нема неки већи практични значај, јер је тешко претпоставити да би у неком случају осигуравач могао доказати да је осигураник знао да ствар коју ставља у промет има недостатак, и да је желео да као последица тог недостатка наступи штета на другим добрима потрошача.

Знатно је деликтнији случај ако су околности такве да се може сматрати да је рефлексна штета наступила услед крајње непажње продавца, односно произвођача ствари са недостатком. Да ли и у таквом случају осигуранику треба ускратити осигуравајуће покриће?

Према нашим условима осигурања, у области осигурања од одговорности обавеза осигуравача наступа и онда ако је осигураник проузроковао штету из крајње непажње. Осигурање се не односи једино на одговорност осигураника за намерно проузроковану штету¹⁵⁾. Међутим, за осигурање од одговорности за рефлексну штету ово решење не би одговарало. Ово из разлога што је природно очекивати да ће осигураникова пажња да се не догоди штета бити повећана ако он не ужива осигуравајуће покриће за штете које је проузроковао из крајње непажње. А управо у вези са опасношћу да наступи рефлексна штета потребно је на све начине, па и путем осигурања, подстицати максималну пажњу свих оних који би могли бити одговорни ако би таква штета наступила. Јер, услед недостатка у једној врсти производа штета може погодити велики број лица, што онда може представљати озбиљан друштвени проблем.

Потпуно је другачија ситуација ако се рефлексна штета може приписати кривици радника осигураника. Наиме, осигуравач је дужан накнадити штету проузроковану недостатком купљене ствари чак и кад је радник осигураника крив за недостатак, или чак и кад је радник продавца знао или морао знати за недостатак (у смислу члана 929, став 3. ЗОО). Није од значаја да ли се кривица радника састоји у непажњи (обичној или крајњој) или намери. Али, ако се рефлексна штета може приписати намери радника осигураника, осигуравач ће према таквом раднику имати право на регрес (члан 939 став 4. ЗОО).

¹⁵⁾ Члан 20, став 1, тачка 1. нацрта Општих услова за осигурање од одговорности, који је припремила Радна група за осигурање од одговорности Извршног одбора Скупштине Удружења осигуравајућих организација Југославије (верзија од 28. октобра 1980. године).

4. КОЈЕ СУ ШТЕТЕ ПОКРИВЕНЕ ОСИГУРАЊЕМ

У вези са питањем које су штете покривене осигурањем од одговорности за рефлексну штету треба расправити:

- а) да ли су све врсте рефлексних штета покривене осигурањем;
- б) у којем је обиму осигуравач дужан да накнади рефлексну штету за коју је одговоран његов осигураник.

Ад а) Правило према којем одговорност произвођача ствари са недостатком за рефлексну штету не треба да се заснива на кривици постепено је, и то тек у новије време, прихваћено у појединим правима. У наше право оно је уведено тек ступањем на снагу ЗОО. У том процесу поставило се и питање да ли произвођач по овом строжем критеријуму треба да одговара за сваку рефлексну штету, или само за поједине видове рефлексне штете?

Према Страсбуршкој конвенцији, на пример, произвођач ствари са недостатком одговара без обзира на кривицу само за ону рефлексну штету која се састоји у телесној повреди или смрти неког лица. Међутим, према директиви ЕЕЗ (члан 6) израз „штета” означава телесну повреду или смрт, губитак или оштећење било које ствари, осим саме ствари са недостатком, као и нематеријалну штету, на пример штету због болова и патњи.

У ЗОО нема у том погледу никаквих ограничења. Према члану 179, став 1. ЗОО произвођач ствари са недостатком одговара за сваку рефлексну штету, без обзира на то да ли је у питању штета на лицима или штета на стварима. За све такве штете и осигуравач дугује накнаду по основу осигурања од одговорности.

Што се тиче одговорности продавца ствари са недостатком за рефлексну штету, сличне дилеме не постоје. Продавац одговара и за штете на лицима и за штете на стварима, али само ако је знао или морао знати да ствар коју продаје има недостатак, а није на то упозорио купца. За све такве штете и осигуравач који је примио у осигурање ризик одговорности продавца за рефлексну штету дугује накнаду из осигурања.

Али, продавац и произвођач ствари са недостатком одговарају само за непосредне штете чији узрок лежи у ствари са недостатком. Тако је, на пример, још у XVIII веку познати француски правник Потје (Pothier) истицао да ако је продавац продао купцу болесну животињу, па се услед тога заразила и друга купчева животиња, продавац је дужан да накнади купцу стварну штету и измаклу корист због болести обе животиње. Али, ако због болести ових животиња купац није могао обрадити своје имање, па због тога није остварио очекивани приход, није могао да исплати повериоце, они су предузели мере принудног из-

вршења итд., такве штете продавац није дужан да накнади¹⁶⁾. То су посредне штете, које је купац најчешће могао избећи. У наведеном примеру, купац је могао дати у закуп земљиште или је могао узети у закуп друге животиње.

За такве посредне штете ни осигуравач не дугује накнаду из осигурања по основу осигурања од одговорности за рефлексне штете.

Потребно је, затим, имати у виду да и у вези са непосредним штетама проузрокованим услед манљивости ствари, продавац и произвођач ствари могу одговорити само ако се штетни догађај догодио за време нормалног рока употребе ствари¹⁷⁾. У ЗОО нема изричите одредбе у том смислу, али се може сматрати да она није ни неопходна. Јер, кад истекне рок нормалне трајности („корисног живота“) једне ствари, нормално је очекивати да ће се на њој појавити недостаци. Онај ко употребљава истрошену ствар мора обратити посебну пажњу на могућност настанка штете; он користи такву ствар на свој ризик.

У Страсбуршкој конвенцији и у директиви ЕЕЗ, као и у прописима појединих савезних држава САД, овај рок у којем произвођач ствари може одговарати за рефлексну штету је прецизно одређен. Према члану 7. Страсбуршке конвенције и према члану 9. директиве ЕЕЗ, одговорност произвођача престаје ако тужба није подигнута у року од 10 година од дана када је произвођач ставио у промет онај производ чијом је употребом проузрокована штета. Оваквим се одредбама стављају у доктрини озбиљнији приговори. Истиче се да је десет година сувише дуг период у којем би произвођач сладоледа могао бити одговоран без обзира на кривицу, али је, с друге стране, прекратко време за многе врсте машина¹⁸⁾. Међутим, без оваквог или неког другог рока произвођач би био врло несигуран. Без оваквог рока он и после читавог низа година након што је произвео одређену врсту производа може бити изложен захтевима за накнаду рефлексних штета. Због тога изгледа да би требало установити једно мешовито правило: произвођач одговара за рефлексне штете које су проузроковане за време нормалног рока употребе ствари, али најдуже десет година од дана стављања ствари у промет.

Разуме се да су сви ови моменти од значаја и за положај осигуравача. Јер, ако због протека времена произвођач више не може постати одговоран за рефлексну штету, јасно је да не може наступити ни обавеза његовог осигуравача на исплату накнаде из осигурања.

ограничена никаквим износом. Ово је разумљиво ако се има у

Ад б) Одговорност продавца за рефлексну штету није виду да он одговара за рефлексну штету зато што је крив. Међутим, одговорност произвођача ствари са недостатком за реф-

¹⁶⁾ Наведено према М. Planiol, et Ripert, „Traité élémentaire de droit civil“, tome deuxième, Paris, 1926, № 249.

¹⁷⁾ Schroth, нав. чланак, стр. 68.

¹⁸⁾ Stiefel, нав. чланак, стр. 41.

лексну штету независна је од његове кривице. Он одговара чак и у случају кад је тек каснији развој науке открио да је ствар коју је он произвео имала недостатак. Зато су се појавила схватања према којима обавезу произвођача ствари на накнаду рефлексне штете треба ограничити на одређени износ.

У СР Немачкој је 1976. године донет Закон о фармацеутским производима, према којем је одговорност произвођача лекова ограничена на 200 милиона марака по једном леку. Према анексу уз Страсбуршку конвенцију свака држава потписница може ограничити накнаду штете коју дугује произвођач ствари, с тим што та граница не сме бити нижа од износа у националној валути који одговара износу од 70.000 специјалних права вучења, како су одређена од стране Међународног монетарног фонда. Ограничење одговорности за све штете произроковане истом врстом производа који имају исти недостатак може се извршити националним прописима на износ који не може бити нижи од 10 милиона специјалних права вучења. И директива ЕЕЗ (члан 7) дозвољава да укупна одговорност произвођача за све штете на лицима које су проузроковане употребом исте врсте производа са истим недостатком буде ограничен на износ који одређује Савет Заједнице. За штету на остварима одговорност је ограничена по једном оштећеном лицу за покретне ствари на 15.000 европских обрачунских јединица, а за непокретне ствари на 50.000 европских обрачунских јединица.

Међутим, оваква схватања нису шире прихваћена. Већина земаља у којима се одговорност произвођача ствари са недостатком не заснива на кривици поделила се за неограничену одговорност. Тако је поступљено и у ЗОУ. Према нашем праву произвођач ствари са недостатком, ако не успе да докаже да је његова одговорност искључена, дужан је да накнади целокупну непосредну рефлексну штету, без икаквих ограничења.

Са становишта осигурања посматрано, овакво решење причињава знатне тешкоће. Осигуравачи нису спремни да преузму неограничену обавезу у вези са ризиком одговорности произвођача ствари са недостатком за рефлексну штету. Ово из разлога што такве штете могу да буду огромне, и може се догодити да резерве сигурности осигурања неће бити довољне да би се оштећеним лицима могла исплатити потпуна накнада. Осим тога, практично је немогуће извршити реосигурање ризика неограничене одговорности.

Зато се у полисама за осигурање произвођача ствари од одговорности за рефлексну штету увек одређује свота осигурања, као граница обавезе осигуравача на исплату накнаде из осигурања. При томе, с обзиром на природу ризика у питању, често се установљава више свота осигурања, што значи да је и висина обавезе осигуравача на исплату накнаде из осигурања ограничена на више начина.

Честе су, на пример, полисе у којима је обавеза осигуравача квантитативно ограничена на три начина. Прво, одређује се свота осигурања за свако оштећено лице. При томе се мо-

же одредити посебна свота осигурања за штете на лицима и за штете на стварима. Друго, одређује се свота осигурања као граница обавезе осигураваача за сваки штетни догођај. Овај се лимит односи на све рефлексне штете услед истог недостатка у производу. Треће, одређује се укупна свота осигурања за цео период осигурања (најчешће за годину дана). Овај се лимит односи на све рефлексне штете проузроковане услед недостатака у одређеној врсти производа у вези са којом је извршено осигурање, у одређеном периоду, без обзира на број и природу тих недостатака. Ако нека штета или збир штета премаша ове износе, вишак штете пада на терет произвођача ствари са недостатком.

Постоје мишљења према којима продавац може уговором о продаји ограничити своју одговорност за рефлексну штету на одређени износ. Оваква клаузула егзонерације дејствовала би и у корист осигураваача код којег је продавац осигуран од одговорности за рефлексну штету, јер с обзиром на обештећујући карактер осигурања од одговорности обавеза осигураваача не може бити већа од обавезе осигураника према оштећеном лицу. Кад је у питању произвођач ствари који је није продао оштећеном лицу, овакво ограничење одговорности није могуће. Произвођач не може унапред ограничити своју одговорност за случај рефлексне штете коју би могао да претрпи потрошач ствари. Ово из разлога што произвођач ствари који је није непосредно продао потрошачу није са потрошачем ни у каквом уговорном односу.

5. ПРАВНИ ОДНОСИ ИЗМЕЂУ ОШТЕЋЕНОГ ЛИЦА И ОСИГУРАВАЧА

Оштећено лице има право да захтева накнаду рефлексне штете од продавца, односно од произвођача ствари са недостатком ако докаже: а) да је ствар имала недостатак; б) да је претрпело штету на другим својим добрима; в) да је штета наступила услед тога што је ствар имала недостатак.

Под овим условима оштећено лице има право да одштетни захтев истакне и према осигураваачу, ако су продавац, односно произвођач ствари извршили осигурање од одговорности за рефлексне штете. Наиме, према члану 941. ЗОО, у случају осигурања од одговорности, оштећено лице може захтевати непосредно од осигураваача накнаду штете коју је претрпело догађајем за који одговара осигураник, али највише до износа осигураваачеве обавезе. Ово је једна значајна специфичност нашег права осигурања, пошто у већини страних земаља оштећено лице нема право на „*actio directa*” према осигураваачу у осигурању од одговорности.

Ова могућност истицања директног захтева према осигураваачу без сумње побољшава положај купца, односно потрошача ствари са недостатком. Он може бити сигуран да ће примити накнаду штете, и то по правилу брже и једноставније него да

се са захтевом за накнаду штете обратио продавцу, односно произвођачу ствари.

Осигуравач може у одговору на одштетни захтев истицати све оне приговоре које би на основу закона или уговора о осигурању могао истицати према осигуранику. Он, на пример, може истаћи приговор да му приликом закључења уговора о осигурању нису биле пријављене све околности које су од значаја за оцену ризика (чланови 907—909. ЗОО). Осигуравач у односима према оштећеном лицу не може користити само оне приговоре који су настали након што се догодио осигурани случај (члан 941, став 2. ЗОО). Тако, осигуравач не би могао истаћи приговор да осигураник после наступања осигураног случаја није предузео радње које су биле нужне да се ублаже његове штетне последице.

У погледу круга лица која од осигуравача могу захтевати накнаду рефлексне штете, треба правити разлику у зависности од тога да ли се осигурање односи на одговорност продавца или на одговорност произвођача ствари са недостатком.

Продавац одговара за рефлексну штету само купцу. То значи да по основу осигурања продавца од одговорности једино купац може захтевати од осигуравача исплату накнаде из осигурања. Међутим, кад се осигурање односи на одговорност произвођача, круг лица која могу истаћи одштетни захтев према осигуравачу много је шири. Такав захтев могу истаћи сва она лица која би и од произвођача ствари са недостатком могла захтевати накнаду штете: купац, односно потрошач ствари, радник осигураника, лица која са овлашћењем осигураника користе ствар, пролазници и посматрачи. Дилеме, међутим, постоје у погледу рефлексне штете коју је претрпео неовлашћени корисник ствари са недостатком. Има схватања према којима овакво лице нема право на накнаду рефлексне штете. Ипак, изгледа да је исправније схватање према којем и лице које је неовлашћено прибавило ствар после њеног уношења у промет има право на обештећење¹⁹⁾. Јер, зашто би се произвођач ствари са недостатком и његовог осигуравача тицали односи између купца ствари и лица које је користило ствар у часу штетног догађаја? Без обзира на то да ли је оштећено лице користило ствар са овлашћењем или без овлашћења, битно је да је ствар имала недостатак и да је услед тог недостатка наступила штета.

Према директиви БЕЗ право на накнаду рефлексне штете немају трговци на велико и мало, посредници, заступници и друга лица која представљају „везу“ између произвођача и крајњег потрошача (члан 6, тачка б) алинеја друга). Међутим, у нашем праву такво ограничење не постоји. То значи да би и таква лица могла захтевати накнаду од нашег осигуравача по основу осигурања од одговорности произвођача ствари са недостатком за рефлексну штету.

¹⁹⁾ Радишић, нав. дело, стр. 114.

6. ЗАВРШНЕ НАПОМЕНЕ

На завршетку ових разматрања желимо да учинимо четири напомене.

Прво, осигурању од одговорности за штете од ствари са недостатком није у нас посвећена она пажња коју овај вид осигурања заслужује. Врло су ретке, у ствари изузетне, организације удруженог рада које су у погледу својих производа извршиле овакво осигурање. Међутим, развој технике нам свакодневно, нарочито кроз праксу индустријски развијених земаља, указује на неопходност овог осигурања. Оно је нужно ради економске заштите како произвођача и продавца ствари које могу имати недостатке, тако и ради економске заштите купаца, односно потрошача таквих производа. Наше заједнице осигурања би морале отпочети активност на популаризацији и објашњавању овог вида осигурања од одговорности. Не бисмо смели дозволити да нас тек наступеле штете, а оне могу бити и катастрофалне, упозоре да делатност осигурања није одиграла ону улогу коју би требало да има у нашем друштву. Нарочито би за овај вид осигурања од одговорности морали бити заинтересовани наши извозници, и то извозници производа у којима се може крити неки недостатак у оне земље у којима се за рефлексне штете досуђују високе накнаде (као што су САД).

Друго, било би потребно да се за осигурање од одговорности за штете од ствари са недостатком донесу посебни услови осигурања. Ово из разлога што сада важећи услови за осигурање од одговорности не воде рачуна о специфичностима осигурања од одговорности за рефлексне штете. Приликом израде ових посебних услова осигурања мора се, разуме се, поћи од правила нашег права у вези са одговорношћу произвођача и продаваца ствари са недостатком за рефлексне штете.

Треће, ако би били донети такви посебни услови за осигурање од одговорности за штете од ствари са недостатком, требало би прецизном одредбом искључити овај ризик из осигуравајућег покрића по основу осигурања од одговорности за штете из делатности осигураника. Ова два вида осигурања од одговорности требало би јасно раздвојити. Осигурање од одговорности за штете из делатности осигураника односило би се на штете које су трећим лицима причињене радом осигураника (на пример, због употребе осигураникових машина). Осигурање од одговорности за штете од ствари са недостатком односило би се на штете за које произвођачи, односно продавци ствари одговарају према правилима о одговорности за рефлексну штету. Раздвајање ова два вида осигурања од одговорности омогућило би лакшу оцену ризика који осигуравач прима у осигурање, а то значи да би и висину премије било могуће адекватније одредити. Наиме, фактори од којих зависи висина премије потпуно су различити у ова два вида осигурања од одговорности. Као резултат производног процеса који је скоро безопасан

за трећа лица могу настати производи због чијих недостатака могу наступити огромне рефлексне штете, и обратно.

Четврто, изгледа да би било преурањено размишљати о томе да ли би осигурање од одговорности за штете због употребе одређених врста производа требало учинити обавезним. Јер, пракса осигурања нам, на жалост, показује да о обавезности осигурања од одређених ризика размишљамо тек онда кад штете услед остварења тих ризика постану тако велике да почну да представљају друштвени проблем. До данас је једино осигурање од одговорности за нуклеарне штете учињено обавезним већ на основу самог сазнања да радом нуклеарних постројења могу трећим лицима бити проузроковане огромне штете. Ипак, без обзира на то што, дакле, оцењујемо да код нас за сада нема потребе за увођењем обавезности у овај вид осигурања, него га треба развијати као добровољно осигурање, занимљиво је напоменути да је у СР Немачкој осигурање од одговорности у вези са штетама од недостатака у фармацеутским производима обавезно. Према немачком Закону о фармацеутским производима од 24. августа 1976. године, осигурање мора бити извршено на износ од 200 милиона марака у вези са једним леком, без укупне годишње границе обавезе осигураваача. Али, обавезност осигурања не односи се на неимовинске штете. Искуства у спровођењу оваквих обавезних осигурања могу и за нас бити интересантна.

SUMMARY

INSURANCE AGAINST LIABILITY FOR DAMAGES CAUSED BY DEFICIENT PRODUCTS

Four groups of questions are dealt with in this essay. Firstly, what risk is covered by insurance against liability for damages caused by deficient products. Secondly, what risk are exempt from the insurance coverage. Thirdly, what damages are covered by this insurance. Fourthly, what is the legal position of the injured party and his relationship with the insurer.

The authour points out the significant differences existing between the cases in which the seller of the deficient product is insured against liability and the cases in which the manufacturer of the deficient product is insured against liability. According to Yugoslav law, the seller of the product is liable for damage caused by the deficient features of the products, in accordance with the general rules of liability for caused damages, in other words, on the basis of presumed guilt. The manufacturer of the deficient product is liable irrespective of the guilt for damages which the buyer has sustained due to the deficiency of the product. The manufacturer of the product is liable even if only at a later date, in the development of science, it should be established during the actual operation of the product that it is deficient. The seller of the product is liable for damages caused to the buyer only, due to the deficiency of the products, while the manufacturer is liable for damages to a significantly wider group of people.

All these circumstances, to a large extent, influence the evaluation of the risk in this type of insurance.

In conclusion of the essay, it is pointed out that this type of insurance against liability is just in its development phase. Insurance organisations would have to do much more in the popularisation and explanation of this type of insurance. Special typified conditions should also be prepared for this type of insurance, which would help in the clear distinguishment of insurance against liability caused by deficient products from insurance against liability for caused damages in connection with the profession of the insured.

RÉSUMÉ

L'ASSURANCE CONTRE LA RESPONSABILITÉ POUR LES DOMMAGES CAUSÉS AUX CHOSES AVEC DÉFAUT

Dans cet article sont élaborés quatre groupes de questions. Premièrement, quel risque est compris dans l'assurance contre la responsabilité pour les dommages causés par les choses avec défaut. Deuxièmement, quels risques sont exclus de la couverture d'assurance. Troisièmement, queles sont les dommages couverts par cette assurance. Et, quatrièmement, quelle est la position juridique de la personne endommagée et son rapport à l'égard de l'assurance.

L'auteur signale les différences les plus importantes qui existent entre les cas dans lesquels le vendeur de la chose avec défaut est assuté contre la responsabilité et les cas dans lesquels le producteur de la chose avec défaut est assuré contre la responsabilité. D'après le droit yougoslave, le vendeur de la chose est responsable pour le dommage par suite des défauts de la chose d'après les règles générales relatives à la responsabilité pour le dommage, donc sur la base de la faute supposée. Le producteur de la chose avec défaut est responsable sans égard à la faute pour le dommage que le consommateur a subi par suite du défaut de la chose sur ses autres biens. Le producteur de la chose est responsable même dans le cas que le développement de la science, une fois que la chose a été mise en circulation, fait ressortir qu'elle a certains défauts. Le vendeur de la chose est responsable pour le dommage causé par la chose seulement envers l'acheteur, tandis que la sphères des personnes aux quelles est responsable le producteur de la chose est beaucoup plus large.

Toutes ces circonstances exercent l'influence dans une large mesure sur l'estimation du risque dans cette catégorie de l'assurance.

Dans la conclusion de l'article il est indiqué que cette catégorie de l'assurance contre la responsabilité se trouve seulement dans la phase de développement. Les organisations d'assurance devraient faire beaucoup plus pour la popularisation et l'explication de cette sorte de l'assurance. Il faudrait préparer pour cette porte de l'assurance de même les conditions types particulières et de sette manière délimiter avec précision l'assurance contre la responsabilité pour les dommages causés par la chose avec défaut de l'assurance contre la responsabilité pour les dommages en relation avec l'activité de l'assurance.

ОСИГУРАЊЕ ОД ОДГОВОРНОСТИ ДАВАЛАЦА УСЛУГА

После прихватања права грађанске одговорности произвођача ствари која услед својих недостатака представља опасност штете (система одговорности новијег датума, али већ доста раширеног — в. чл. 179. Закона о облигационим односима), у модерном праву све више сазрева мисао о прихватању једног система грађанске одговорности до које може доћи проузроковањем штета услед вршења услуга — које, у ствари, представљају „нематеријалне производе.“ Иако као правни појам још неубичајен у законодавству и судској пракси, појам „услуга“ (који се углавном дефинише на негативан начин: као производ активности намењен задовољавању неке људске потребе а који се не појављује у виду материјалног добра) у економији је добро познат. Говори се, наиме, о „три економска сектора“, при чему је, после примарног (пољопривредна производња и основне сировине) и секундарног (индустрија и занатство), за задњи период нашег века карактеристичан развој тзв. терцијерног сектора (вршење услуга). Истиче се, наиме, да на извесном степену задовољења тржишта материјалним добрима потребе се оријентишу све више према услугама. Ово се, најпре, манифестује у традиционалним услугама, као: у области здравства, образовања, комуникација (транспорт, телекомуникације), правне помоћи, финансија, спорта и забаве (приредаба); — али се јављају и нове, као: организовање туристичких путовања, организовање коришћења слободног времена је уопште, у области публицитета и маркетинга, програмирања рачунара, итд. Овај нагли пораст коришћења услуга и могућност проузроковања штета услед њиховог вршења изазива потребу заштите корисника, која се у неким земљама изражава у покушајима да се услуге на неки начин „конфекционирају“ као потрошно добро — у циљу заштите потрошача; или се изражава у пооштравању критеријума пажње даваоца услуга или у „објективизацији“ његове одговорности. Тешкоће се појављују у томе што су каткада границе између материјалних и нематеријалних производа неодредене: у вршењу хируршке интервенције, на пример. Или, када се услуге дају у „пакету“: код градње „кључ у руке“ где су обухваћени и израда пројеката и вађење докумената и надгле-

дање радова . . . итд.; код организовања путовања — где су обухваћени превоз, смештај, храна, водич . . . итд. — Појачан утицај вршења услуга уз давање материјалних добара огледа се у конструкцији неких привредно-правних уговора, од којих неки већ добијају сопствену физиономију, као што су: leasing, faktoring, franšising.

Изузетно место у развоју грађанске одговорности давалаца услуга има осигурање од одговорности. Општим условима осигурања нуди се читава скала могућности разним даваоцима услуга, да се заштите од терета одговорности коме су изложени. Схватана да се путем осигурања могу и треба решавати бројни проблеми одговорности управо овде налазе домен у коме се супституција одговорност путем осигурања може да изврши. Међутим, питање је у којој мери треба сачувати друге принципе који се ослањају на идеју да ризик треба да носи онај који га и ствара. Другим речима, како у овој области треба решити познату дилему осигурања од одговорности: повећање сигурности утиче на смањење пажње. Треба сагледати који елементи утичу на избор између превенције и репарације.

I. ГРАЂАНСКА ОДГОВОРНОСТ ДАВАЛАЦА УСЛУГА

а) Поделе. — Поделе од значаја за одговорност и за осигурање могу бити учињене према својству даваоца услуга, према предмету услуга, као и према природи штете која настаје услед пропуста даваоца услуга при вршењу његове уговорне обавезе.

Према квалификацији давалаца услуга разликују се појединци (који могу бити у радном односу или тзв. „слободних професија” — као: адвокати, уметници, организатори приредаба (сопственици уређаја за забаву), угоститељи, чувари возила, итд), и радне организације које врше разне врсте услуга.

Према предмету услуга разликују се: пројектантске, медицинске, правно образовне, банкарство, превоз, угоститељство, забава и спорт, комуналне услуге, луке и складишта, посредништва и агенција, организовање путовања, обавештења и публицитет, итд.

Према врсти штете разликују се: штете на лицима (код медицинских услуга, угоститеља, превозника путника, итд), штете на стварима (архитекти, превозници робе, чувари возила, итд), и штете чисто имовинске (адвокати, путничке агенције, банке, осигурања, итд).

б) Врсте одговорности. — Давалац услуга, по правилу, закључује уговор са корисником и бива изложен одговорности у случају када не изврши или неуредно изврши своје уговорне обавезе. Он међутим, некада може бити позван да накнади штету и по основу деликтне одговорности. На пример, лекар може пружати помоћ и лицу које је у несвесном стању донето и које, дакле, није дало своју сагласност за лечење; или, угоститељ мо-

же одговарати за штету и лицима која буду повређена у његовим просторијама и без претходно закљученог уговора. Адвокат може преузети одбрану оптуженог по службеној дужности и учинити пропусте који ангажују његову одговорност.

И када је у питању уговорна одговорност и када је она деликтна, код давалаца услуга умањен је значај разлика које традиционално између ове две врсте одговорности постоје) оне се, наиме, огледају: у предвидљивости штете код уговорне одговорности; у могућности уношења уговорних клаузула о смањењу или искључењу одговорности; у последицама доцње; у застарелости; у надлежности.). Ове разлике не могу утицати на садржину обавезе и висину накнаде штете: лекар не може на различит начин да лечи болесника који је њему непознат од онога на који лечи свог пацијента; као што ни адвокат не може са мање заузимања да брани по службеној дужности. На обављање професионалне делатности, према правилима струке и етике, не може да утиче врста одговорности. Захтев предвидљивости штете, који постоји код уговорне одговорности, некада може изгледати апсурдно, као, на пример, код лекара за случај смрти болесника. И клаузуле о искључењу и ограничењу одговорности код неких професија остају депласиране јер је у питању однос поверења између професионалаца и његовог клијента.

Значајнија, је, међутим, разлика која се чини између субјективне и објективне одговорности у овој материји. Она се огледа нарочито у терету доказа и у могућностима ослобађања од одговорности. Субјективна одговорност се заснива на кривици, при чему су тенденције у упоредном праву да се прихвати систем претпостављене кривице уместо доказане (терет доказа на страни оштећеног је у овој материји нарочито тежак, јер су у питању специјализована знања: хирургија, право, пројектовање... итд). Значајно је достигнуће нашег права прихватање система претпостављене кривице у Закону о облигационим односима (чл. 154, ст. 1). У погледу оцењивања кривице од значаја је начин на који се она процењује (*in abstracto* или *in concreto*), као и критеријуми који се при томе користе (пажња стручњака, професионална пажња). И оде се запажа у упоредном праву тенденција „објективицазије” одговорности, нарочито код оних услуга које за предмет имају одређени резултат (на пример: превоз одређене пошиљке; израда планова изградње; чување одређене ствари;), за разлику од оних услуга где је у питању понашање, поступање са одређеном пажњом (лекар се обавезује да на одређен начин лечи пацијента, али не и да га излечи; адвокат да правилно поступа при вођењу спора, а не и да га добије, итд.). Најзад, у одређеним случајевима постоји чиста објективна одговорност давалаца услуга, најчешће одређена законом или међународним конвенцијама.

в) Одговорност за кривицу. — Кривица постоји онда када је штетник проузроковао штету намерно или непажњом (чл. 158. Закона о облигационим односима). Било да је проузроковао ште-

ту свом клијенту приликом извршења (или неизвршења) својих уговорних обавеза, било трећем лицу вршећи своју делатност (по основу деликта), давалац услуга постаје одговоран за накнаду ако се његово понашање може оквалификовати као кривица. И најмања непажња, према томе, може да ангажује одговорност и код деликта и код повреде уговора. Питање је, само, на који се начин процењује пажња коју једно лице показује у свом понашању. Сигурно је да се на исти начин не посматра, нити има исту садржину, пажња која се очекује од лица које се професионално бави једним занимањем и лица које је неискусно и невично у обављању једног посла.

Од професионалца се очекује да поседује одређени степен знања и способности које гарантују његове квалификације. Отуда се од сваког од њих очекује да се понаша као и сва остала лица исте професије. Његова се пажња упоређује са пажњом која постоји при понашању лица исте специјалности и исте компетенције. (Уколико је специјализација већа — на пример: лекар специјалиста — процењивање постојања кривице је строже). Кривица се процењује, дакле, *in abstracto*. — Ипак, како неки указују, суд ће овом поступку прибећи онда када не може да утврди са сигурношћу повреду професионалне пажње у конкретном случају. А осим тога, постоје неке нове активности, са високим степеном специјализованих знања, брзим и неочекиваним променама и усавршавањима, код којих је тешко на основу познатих правила струке и обичаја вршити процену *in abstracto*.

Но било на који начин да се врши процена понашања у овој материји сигурно је да се тражи појачана пажња, пажња стручњака, пажња професионалца. То правило је усвојио и наш Закон о облигационим односима, који захтева од учесника у облигационом односу да у извршавању обавезе из своје професионалне делатности поступа „с повећаном пажњом, према правилима струке и обичајима (пажња доброг стручњака).“ (чл. 18, ст. 2).

Појам „професионалца“ и „професионалне делатности“ (коју помиње Закон о облигационим односима) није нигде дефинисан. У неким земљама под тзв. слободним професијама сматрају се лекари, адвокати, архитекте... код којих се услуге врше независно од радног односа, на одређеном интелектуалном нивоу, уз хонорар. Између даваоца ових услуга и корисника заснива се током година одређени однос поверења, који, иначе не постоји код тзв. комерцијалних услуга. Понашање припадника ових професија прописује се кодексима које доносе професионалне корпорације, и које, са своје стране, врше надзор и обезбеђују професионалну дисциплину својих чланова. Ове професионалне корпорације уживају велики углед и у неким земљама (у скандинавским, на пример), судови пре доношења одлуке о одговорности консултују ове организације или користе експерте које им оне препоруче.

Шта представља стандард „правила струке“ такође је појам који се мора утврђивати у свакој професији посебно, и који

готово увек добија тумачење у конкретној ситуацији. (На пример, адвокат који је саветовао свог клијента да подигне тужбу неће бити одговоран самим фактом што је клијент изгубио, већ ће бити процењивана ваљаност мотива на којима је он заснивао свој савет). Сматра се, ипак, да неке критеријуме треба уважавати. Међу њима су: степен специјализације; тежина ситуације и брзина одлуке коју је требало донети; искуство и степен самоконтроле професионалца; степен независности корисника у односу на даваоца услуга; социјални положај и интелектуални ниво клијента или пацијента . . . итд.

Тешкоћу при процењивању пажње стручњака представља и чињеница да је услед сложености савременог живота дошло до појаве обављања одређених професија путем група, тимова стручњака различитих специјалности. Хирург, на пример, ради са групом: анестетичаром, болничарима, помоћницима . . . у лечењу се прикључују радиолог, физиотерапеут, итд. У адвокатским канцеларијама се може вршити подела посла према разним специјалностима. Итд.

Будући да се однос даваоца и корисника услуга по праву заснива на мандату, у односу на садржину ангажовања даваоца у неким правима се посебно указује на његову обавезу да пружи кориснику одређену сигурност (обавеза сигурности), као и да га информисе о поступку који ће предузети и да га посаветује о радњама које сам треба да предузме (обавеза савета и информисања). — Обавеза сигурности се процењује строже или блаже према природи активности и евентуално личности оштећеног. Она често настаје било услед непредузимања заштитних мера, било услед лошег избора начина или лица која извршавају обавезу. Одговорност, пак, може да престане ако је оштећени упознат са ризиком и прихвата га. Наш Закон о облигационим односима захтева од превозника лица да превоз изврши „безбедно” и сматра га одговорним „за сигурност путника” за време трајања превоза без обзира на наплатност посла (чл. 681, чл. 684). — Обавеза савета и информисања произилази из односа поверења које клијент има према даваоцу услуга. Професионалац се у овом погледу мора односити са савесношћу и озбиљношћу и поступати на нивоу својих компетенција. Његова одговорност може произилазити било услед ускраћивања савета, било услед погрешног савета. У неким случајевима давање савета представља предмет главне обавезе (правни савет, савет који се односи на финансије, осигурање, организацију предузећа . . . итд); у осталим случајевима обавеза савета је акцисорна, иде увек уз главну обавезу, јер неучка страна која је са поверењем поверила извршење посла професионалцу, мора бити од њега, као стручњака, коректно информисана о свим изгледима свог проблема (медицинским, правним или финансијским . . .), и о избору поступака које ће се предузети. Ипак, у практичном испуњавању ове обавезе појављују се значајни проблеми. Најбољи је пример за сложеност питања медицинска делатност (мада примера има и у области права, информатике, разних експерти-

за, агената осигурања . . .). Поставља се, на пример, питање да ли хирург треба да информише пацијента о свим могућим компликацијама до којих после захвата може да дође; да ли хирург треба да прекине лакшу, безопасну операцију да би обавестио пацијента или његове сроднике о томе да је открио много озбиљније оболење ради добијања сагласности за нови захват.

Без обзира на горе изнета правила општијег карактера, остају специфични проблеми одговорности засноване на кривици у свакој професионалној делатности вршења услуга посебно. Указаћемо на неке од њих уз напомену да у нашем праву, у недостатку позитивних законских прописа, судска пракса често изналази решења која представљају значајан допринос и основац за изградњу система одговорности у овој области.

У области одговорности која може настати приликом пружања медицинских услуга, кривица се процењује у различитим фазама: у поступку постављања дијагнозе, у фази избора терапије, у фази пружања терапије односно хируршке интервенције. — Грешка у постављању дијагнозе претпоставља занемаривање модерних средстава истраживања и анализа, али је примећено да лекари, управо због тога да им не би била пребачена ова околност, показују тенденцију да систематски налажу извођење разних скувих лабораторијских налаза који су некад непотребни и тешко оптерећују средства социјалног осигурања. — У односу на кривицу у избору начина лечења судска пракса у неким земљама захтева да овај избор буде учињен сагласно актуелним достигнућима науке — чиме се указује на грешку лекара који би одабрао неки од застарелих начина лечења, али такође и онога који би (бар у одсуству изричите сагласности пацијента) применио неки нови експериментални начин, без обзира што су иновације нужне са гледишта развоја медицине уопште узев. — Класичан домен грешке медицинара представља фаза лечења или хируршког захвата. Неспретност у давању инекција, претерано излагање рентген зрацима, заборављање у утроби оперисаног неког предмета . . . итд. У нас је суђено да болница одговара за штету коју претрпи пацијент услед погрешног лечења до кога је дошло давањем инјекције интрамускуларно уместо интравенозно непажњом особља, што је узроковало претрпљени бол и телесно оштећење (Врх. суд Косова, Гж. 167/72); одговара и здравствена установа која нема техничких услова за предузимање интервенције уз посебне гаранције, а исту ипак изврши (Врх. суд Словеније, Пж. 74/68); болница такође одговара за штету насталу самоубиством душевног болесника који је скочио кроз прозор из просторије у коју је био смештен а која није имала решетке на прозорима иако је он испољавао самоубилачке намере (Врх. суд Босне и Херцеговине, Гж. 170/72). У свим овим случајевима могућа је лична одговорност радника — здравственог и другог особља — ако је у питању тежи степен кривице.

У вези са одговорношћу адвоката за штету коју може причинити свом клијенту од значаја је при процени пажње чињеница постојања елемента неизвесности исхода спора који се

води. Тешко је прихватити његову одговорност у случају давања погрешних упутстава када је спорно питање контроверзно, или му ставити на терет одговорност за покретање спора са неизвесним исходом ако је клијенту на то скренуо пажњу; или, пак, сматрати га одговорним за изгубљену парницу ако је у доброј намери покренуо и водио поступак. Нешто је друкчије, ипак, у случају када је адвокат пропустио или закаснио да обави одређену правну радњу чије је вршење везано за рок; или, у случају када је прихватио налог иако је знао да он нема никакве шансе да успе. Наравно, увек је потребно да постоји узрочна веза између понашања адвоката и штете коју његов клијент трпи — то је потврдио и један наш суд у пресуди којом је налажио утврђивање узрочне везе између пропуста адвоката да предузме одређену парничну радњу (неблаговремено поднета тужба везана за рок) и неуспеха у парнице (Виши суд у Н. Саду, Гж. 2685/78).

Уговор о организовању путовања све чешће је предмет законодавног регулисања. И наш Закон о облигационим односима, водећи рачуна о интересима путника, предвиђа обавезу организатора путовања „да се стара о правима и интересима путника, сагласно добрим пословним обичајима у овој области.” (чл. 863). Предвиђена је и обавеза обавештавања путника о свим околностима за које он може имати интереса (чл. 864), Организатор преузима одговорност за поштовање услова објављених у његовим проспектима, за резервисани смештај („пребукирање”). итд. У случају поверавања извршења појединих услуга трећим лицима, мора да се понаша „као пажљив организатор путовања при избору лица . . .” (чл. 868, ст. 2).

У области пружања угоститељских услуга пажња се процењује у условима сложеног правног посла који има поред самих услуга у ужем смислу још и елемената продаје (храна, пиће), закупа, чувања ствари. Подвучена је обавеза сигурности коју хотелијер, ресторатер, итд. треба да имају према корисницима њихових услуга. Ова обавеза се некада оцењује у судској пракси веома строго — до те мере да се некада захтева објективна одговорност (случај тровања храном — Врх. суд Хрватске 659/76). Ништа блаже не оцењује се ни обавеза чувања ствари које гости уносе у угоститељски објекат. У Закону о облигационим односима предвиђено је да угоститељ одговара за потпуну накнаду за случај оштећења или нестанка ствари ако су му ствари предате на чување као и ако је штета настала његовом кривицом или кривицом лица за које он одговара — у погледу осталих ствари штета је ограничена, а угоститељ се може ослободити одговорности једино ако докаже околност ван његовог понашања (чл. 724). Ова правила се примењују и на болнице, гараже, кола за спавање, организоване кампове и сл. (чл. 729). — Ван одговорности према својим гостима (уговорне) угоститељи могу одговарати за штету коју и друга лица претрпе у њиховим просторијама (на основу деликта).

г) Објективна одговорност. — Поље уговорне одговорности није више традиционално домен одговорности за кривицу. Све чешиће се у ову област и на међународном плану и у унутрашњем праву уводи одговорност без кривице. И то управо кад је реч о вршењу појединих услуга — посебно у превозу ствари и лица. — Штета проузрокована, пак, услед коришћења опасних ствари, као што је познато, ангажује одговорност и без икакве уговорне везе.

Судска пракса пружа примере прихватања објективне одговорности према кориснику у различитим врстама услуга: код угоститеља, поред тровања храном, о чему је било речи, она је прихваћена и у случају када је гост једући храну поломио зубе од камена који се налазио у њој; држалац рингишпила и сличних направа за забаву одговара за сваку штету лицима која користе ове уређаје без обзира на своју кривицу; угоститељско предузеће одговара за штету услед неисправности лифта који је гостима на расположењу и у случају кад лифтом не рукује одређени радник, чак и ако се предузеће оградило објавом да свако може употребљавати лифт на свој ризик; штета настала употребом протеза или ортопедских помагала, услед експлозије апарата за анестезију, или квара апарата за зрачење — такође је решавана на плану одговорности без кривице.

У области превоза, као што је речено, појава објективне одговорности објашњава се обавезом сигурности коју је превозилац дужан да пружи путнику у току превоза (тј. да га превезе „здравог и читавог“), односно обавезом чувања ствари које је примио на превоз и која му налаже да ствари преда примаоцу у онаквом стању у каквом их је примио, тј. одговара за штету ако ствари у току превоза буду уништене или оштећене. У нашем праву одговорност превозиоца је различита зависно од врсте превоза и с обзиром на случајеве у којима одговорност постоји (губитак, закашњење, итд.). У принципу је она поопштрена у односу на општа правила о одговорности. Тако, Закон о облигационим односима предвиђа објективну одговорност превозиоца у случају губитка и оштећења пошиљке (чл. 671. ст. 1.), као и у случају закашњења пошиљке (чл. 675), јер се превозилац може ослободити одговорности само ако докаже да је штета „проузрокована радњом овлашћеног лица, својствима пошиљке, или страним узроцима који се нису могли предвидети, ни избећи или отклонити. Исто је и у случају одговорности превозиоца за штету која настане оштећењем здравља, повредом или смрћу путника, где се превозилац може ослободити одговорности само ако докаже да је штета „проузрокована радњом путника или страним узроком који се није могао предвидети ни избећи или отклонити.“ (чл. 684, ст. 1) (Једино у случају закашњења Закон предвиђа одговорност за претпостављену кривицу — чл. 683). — У железничком и друмском саобраћају, превозилац, било да је реч о унутрашњем или о међународном превозу, одговара у случају губитка и оштећења, као и у случају закашњења у превозу ствари, по принципу објективне одговор-

ности (чл. 66. Закона о уговорима о превозу у железничком саобраћају; чл. 93. Закона о уговорима о превозу у друмском саобраћају; § 1. Конвенција СИМ, итд.). Такође по принципима објективне одговорности превозилац одговара и у случају штете која је настала услед смрти, оштећења здравља или повреме путника (чл. 18. Закона о уговорима о превозу у железничком саобраћају; чл. 20. Закона о уговорима о превозу у друмском саобраћају). У поморском превозу, кад је реч о уговорној одговорности, за разлику од железничког и друмског превоза, преовладава принцип одговорности за кривицу. Међутим, законом је посебно регулисана одговорност превозника у пловидбеном транспорту у вануговорним односима — тј. у случају настанка штете коју пловни објекат проузрокује лицима и стварима ван објекта, као и околини (смрт или телесна повреда купача, оштећење ствари и загађивање околине услед изливања уља, итд.). Неки случајеви проузроковања штете овде се решавају по начелима објективне одговорности, на пример: ако су смрт или телесна повреда ван брода проузроковани лицима на подручју које је проглашено за купалиште или у коме је забрањена пловидба; ако је повреда купачу нанета у појасу од 150 метара од обале; итд.

д) Искључење и ограничење одговорности. — За разлику од вануговорне одговорности где се не може унапред штетник ослободити или умањити своју обавезу накнаде штете, клаузуле о смањењу или искључењу уговорне одговорности у начелу су допуштене, уколико нису законом забрањене или супротне јавном поретку. У нашем праву законом је забрањено унапред уговором искључити одговорност дужника за намеру или грубу непажњу. На захтев уговорне стране суд може да поништи уговорну одредбу о искључењу одговорности и за обичну непажњу ако је такав споразум произашао из монополског положаја дужника, или уопште из неравноправног односа уговорних страна (чл. 265. Закона о облигационим односима). Кад је реч о уговорима о вршењу услуга, међутим, могућности ограничења одговорности су по природи посла знатно мање. У неким случајевима оне би значиле уништење предмета уговора — на пример: агенција за информисање уговори право да се превари у погледу тачности обавештења које даје. У неким случајевима се самим законом забрањује могућност умањења одговорности уговорним клаузулама, или се, пак, она ограничава на одређени максимум у погледу висине накнаде.

Законом о облигационим односима предвиђено је да немају никаквог правног дејства објаве истакнуте у просторијама угоститеља којима се искључује, ограничава или условљава њихова одговорност за ствари које су гости донели (чл. 727). Ово се правило сходно примењује и на болнице, гараже, кола за спавање, организоване кампове и сл. (чл. 729). Ништаве су, такође, и одредбе уговора о организовању путовања којима се искључује или смањује одговорност организатора путовања (чл. 870). Исти закон код уговора о превозу предвиђа ништавова одредаба овог

уговора, општих услова превоза, тарифа или код другог општер акта, којима се одговорност превозиоца за губитак или оштећење пошилке смањује. Исто предвиђају и закони којима се регулише железнички и друмски саобраћај: „Тарифом или другим уговорним одредбама између превозиоца и путника односно пошилаоца не могу се предвидети одредбе којима се превозиоца потпуно или делимично ослобађа одговорности предвиђене овим законом, пребацује терет доказивања са превозиоца, или којима се предвиђају ограничења одговорности повољнија за превозиоца од ограничења предвиђених овим законом.” (чл. 3. Закона о уговорима о превозу у железничком саобраћају; чл. 3, ст. 1. Закона о уговорима о превозу у друмском саобраћају). Ипак, некада сам закон дозвољава клаузуле о блажој одговорности у одређеним случајевима, као, на пример, Закон о поморској и унутрашњој пловидби, који то чини у случају оштећења, мањка или губитка терета који се догоди пре почетка укрцавања терета или после искрцаја, затим код штете због закашњења, код превоза живих животиња, као и код превоза терета који је на основу писменог пристанка крцатеља смештен на палубу (чл. 576).

Уколико није реч о штети проузрокованој намером или грубом непажњом, пуноважне су одредбе уговора којима се одређује највиши износ накнаде — ако тако одређени износ није у очигледној несразмери са штетом. То опште правило Закона о облигационим односима налази конкретну примену у низу уговора: може бити одређен законом или уговором; може бити фиксни или дат као граница обавезе дужника (горња или доња), тј. као максимални или минимални износ; може бити везан за одређени догађај, за предмет уговора, или дат у проценту од цене услуга или вредности предмета услуга. Тако, на пример, код угоститељске оставе (и осталих уговора на које се примењују правила угоститељске оставе) угоститељ одговара за нестанак или оштећење ствари које су гости донели највише до десет хиљада динара, с тим што СИБ може да одреди и већи износ (чл. 724. Закона о облигационим односима); нарочито су законска ограничења (односно међународним конвенцијама) предвиђена код уговора о превозу.

Ћ Штета која може настати из вршења услуга. — Према облику штете и обиму накнаде разликују се: предвидљива и непредвидљива штета; стварна штета и изгубљена добит; апстрактна и доказана штета; непосредна и посредна штета; штета на стварима, лицима и тзв. чиста имовинска штета. Задржаћемо се на неким облицима који су од значаја и за осигурање.

Код уговорне одговорности правило је да се накнада може односити само на штету коју је дужник у моменту закључења уговора могао предвидети као могућну последицу повреде уговорне обавезе с обзиром на чињенице које су му тада биле познате или морале бити познате — уколико није реч о превари, намерном неиспуњењу или неиспуњењу због крајње непажње (чл. 266. Закона о облигационим односима). Сходно томе, на

пример, превозилац не одговара у случају губитка или оштећења пошљике у којој су се налазиле драгоцености, хартије од вредности, или друге скупоцене ствари, ако приликом предаје ових ствари на превоз није био обавештен у њиховој природи и вредности, и уколико, наравно, штету није проузроковао намерно или крајњом непажњом (чл. 672. Закона о облигационим односима).

Под појмом „чисто имовинске штете” означава се новчана штета која није последица ни оштећења или уништења ствари, нити пак телесне повреде, повреде здравља или смрти лица. Овај облик штете је карактеристичан за осигурање од одговорности и ређе се јавља у другим врстама осигурања. До ове штете долази, на пример, када радњом штетника буде онемогућено оштећеном да нешто учини, или учини нешто уз повећане трошкове, што за њега представља штету. Ова се штета јавља поводом обављања разних врста услуга. На пример: хотел (или туристичка агенција) који је дао погрешно обавештење о слободним капацитетима одговара путнику за штету коју је овај у виду трошкова пута, итд. имао долазећи у то место; ПТТ предузеће одговара за трошкове које је једно лице имало поуздајући се у садржину телеграма погрешно унету од стране службеника тог предузећа; давање нетачних информација о пословању одређених субјеката (чак и кад не представља кршење пословне тајне) од стране банке може да проузрокује штету како лицу коме се даје, тако и ономе на кога се односи; општина одговара за штету проузроковану пропустом извршног суда у примени правила извршног поступка (суд је одређену ствар извршеника изложио јавној продаји иако је у односу на њу поднет основан предлог за одлагање извршења); професионални пропусти адвоката (пропуштање рокова, пропусти у вези са сачињавањем пуноважних правних аката, итд.), по правилу имају последицу настанак чисто имовинске штете.

Чисто имовинска штета се некада погрешно поистовећује са тзв. индиректном штетом, тј. оном која представља даљу последицу оштећења ствари или повреде лица. Индиректна штета је, у ствари, шири појам и може се јавити код свих облика штете. На пример: дистрибутер електричне енергије може својим пропустима да проузрокује тешке штетне последице (хладњаче, клинике, школе... итд.) Овде је у питању више фактичко питање прихватања критеријума за одрађивање обима одговорности, него правно — наиме, реч је о томе на којој тачки се треба зауставити у прихватању одговорности. Кад је реч о делатности које представљају вршење јавних служби обично је законодавац тај који одређује ову границу.

е) Општи поглед. — Иако још неприхваћен у законодавству и судској пракси појам „одговорност за услуге” (за разлику од „одговорности за производе”), постепено се уобличива у један систем одговорности који има све већи значај. Тежи се уједначавању различитих режима одговорности код појединих врста услуга (смањење значаја разлика између уговорне и де-

ликтне одговорности); поштравању ове одговорности (пребацивање терета доказа кривице, или пак, прихватању одговорности без кривице на страни даваоца услуга); постоји извесна аутономност ове одговорности у односу на друге врсте одговорности (правила којима су изложени професионалци за разлику од непрофесионалаца). У том правцу појављују се нови појмови везани за обавезу даваоца услуга: обавезе савета и информисања (чије границе нису још довољно утврђене). недвосмислени пристанак болесника, ограничавање могућности ослобађања или смањивања одговорности уговорним клаузулама, итд. Међутим, ово се право изграђује не без одређених тешкоћа. Поменути тенденцијама се истичу, примера ради, следећи противаргументи: проширивање обавезе савета и информисања може утицати на паралисање извесних корисних иницијатива под претњом одговорности за дати савет; или, пребацивање терета доказа савесног поступања на даваоца услуга може демобилисати његову професионалну савест, и тсл.

Неоспорно је, међутим, да се систем одговорности давалаца услуга развија уз присуство и значајан утицај осигурања од ове одговорности, јер се путем осигурања од одговорности многа питања накнаде евентуалних штетних последица које могу настати услед вршења услуга могу лакше решити.

II. ОСИГУРАЊЕ ОД ОДГОВОРНОСТИ ДАВАЛАЦА УСЛУГА

Будући да не постоје нека заједничка правила „одговорности из вршења услуга”, већ је реч о правилима са веома израженим специфичностима код појединих врста услуга, за осигурача (као и за оштећеног, уосталом) је од значаја да ризик који прихвата буде прецизно одређен, у погледу предмета покрића, висине покрића, времена трајања покрића. То произилази и из захтева технике осигурања, јер осигурач не може да стане иза било какве одговорности осигураника не водећи рачуна, на пример: о степену кривице, о предмету и допуштености обављања делатности осигураника, о обиму проузроковане штете и личности оштећеног, о врсти штетних последица и периоду њиховог наступања ... итд. Стога је од значаја упознати се, најпре, са начинима на који се прихвата одређени ризик одговорности осигурањем, затим, како се одређује обим покрића с обзиром на својства ризика (предмет покрића, висина покрића, време покрића), било путем позитивног одређивања, било путем клаузула о искључењу ризика.

Ризик одговорности се јавља и у другим врстама осигурања, ван осигурања од одговорности, као на пример: у осигурању објеката у изградњи и осигурању објеката у монтажи (може бити обухваћена уговорна одговорност за штете на објекту у гарантном року, или, пак, само одговорност за штете проузроковане трећим лицима); у гаранцијском осигурању (одговорност за штете на стварима); у осигурању домаћинства (обухвата од-

говорност осигураника као корисника стана, као послодавца радника у домаћинству, као држаоца питомих животиња, као спортисте . . . итд.); у оквиру осигурања неких привредних грана (електропривредних организација, железнице, филмских предузећа, итд.). Стога се полисом осигурања од одговорности мора тачно да одреди „извор опасности”, то јест, делатност (занимање), ствари (покретне и непокретне), правни однос или одређено својство из којих може настати одговорност која се покрива осигурањем. То је од великог практичног значаја, јер код лица које осигурава своју професионалну делатност, (на пример, адвокат) често се може догодити да до одговорности према трећем лицу дође услед поступака лица или употребе ствари које редовно не учествују у обављању делатности (на пример, радњом неког члана домаћинства које му повремено помаже, падом неког предмета у канцеларији, уједом пса у његовом дворишту, употребом аутомобила на путу према суду, итд.). Некада је коришћење одређених извора опасности у тесној вези са обављањем делатности обухваћене осигурањем, тако да би искључивање ових извора осигураника неоправдано лишавало заштите коју он очекује — стога већ и општи услови осигурања предвиђају проширивање осигурања (на пример: на одговорност из коришћења земљишта, зграда и просторија које се искључиво користе за потребе осигуране делатности и занимања, из употребе особних и теретних лифтова, из ускладиштења материјала за погон или ложење, из поседовања неких гаража, итд.).

Ближе одређивање својства делатности код вршења услуга односи се на описивање природе услуга, квалификација потребних да би се оне могле професионално пружати, евентуално забране вршења одређених радњи. По правилу, професионални ризик означава навођење саме професије. Међутим, обично се уз основне могу обављати и узгредне делатности од стране осигураника које нису стриктно у делокругу његове специјалности, а из којих могу да настану велике штете — у том случају осигураник може уз додатну премију да се осигура и за одговорност из ових активности. Уговором је потребно да се јасно одреде услови за бављење покривене професионалне делатности (по правилу одговарајућом дипломом, степеном квалификације, специјалности, и сл.), јер у случају настанка одговорности поводом радње која не одговара предвиђеној квалификацији, може се поставити питање искључења из осигурања, или погоршања ризика — при чему се неодређености и непрецизности тумаче на штету осигурача. Неке су радње забрањене законом у обављању професије (у неким земљама, на пример: абортус, стерилизација, кастрација), неке су забрањене у једној врсти вршења услуга, док би у другој осигурање од одговорности, напротив, лишавале самог смисла (на пример, смрт или повреде тела услед непажње у медицини), неке се, најзад, могу посебно осигурати и када се обављају од стране осигураника у оквиру друге професије (када, на пример, адвокат врши посао стечајног управника).

Одговорност покривена осигурањем је, према тексту нових услова, „грађанска одговорност за проузроковану штету другоме услед смрти, повреде тела или здравља, или оштећења односно уништења ствари”. На тај начин је обухваћена и деликтна и уговорна одговорност. Ово решење има предности како у односу на осигураника (који од осигурања од одговорности до које може доћи приликом вршења његове професионалне делатности очекује заштиту без обзира на основ на коме се одштетни захтев базира), тако и у односу на оштећеног (који, у својству оштећеног клијента осигураника, може погрешно да постави одштетни захтев на основу уговора, иако је, можда у конкретном случају у питању деликтна одговорност), тако, најзад, и за осигурача (који може да врши прорачуне имајући у виду шире покриће, уместо да сноси последице накнаде прихваћене од суда било у случају проширивања појма деликтне одговорности, било тумачењем уговорних клаузула у корист осигураника). Са друге стране, са становишта осигурања није од значаја да ли је одговорност објективна или субјективна, битно је да је она прихваћена према правилима одштетног права.

Нормално су покривене осигурањем штете које услед вршења одређене делатности буду проузроковане на неком лицу (смрт, повреде тела или здравља) или некој ствари (оштећење или уништење). На посебан начин се покривају тзв. чисто имовинске штете — тј. оне које нису настале ни повредом лица ни оштећењем односно уништењем ствари. Оне се могу посебним споразумом обухватити обично под одређеним условима (на пример, да су последица покривене штете, до одређеног лимита у односу на њих, итд.). У нашим условима осигурања ове штете су покривена у граници од $\frac{1}{4}$ суме осигурања која је предвиђена по осигураном случају од суме за оштећење ствари, односно од јединствене суме осигурања. Нису, међутим, обухваћене чисто имовинске штете које настају услед прекорачења предрачуна и кредита, неодржавања уговорених рокова испоруке, због посредовања у новчаним и другим привредним пословима, услед мањка у благајни, проневере од стране радника осигураника, неправилног таксирања, превида грешке у рачуну, нестанка ствари. У неким делатностима где чисто имовинске штете представљају основни облик штете, оне су осигурањем обухваћене у целини (допунским одредбама општих услова осигурања): то је случај, на пример, код осигурања адвоката. Карактеристично је код ових штета што се последице могу јавити после одређеног протекла времена, или што се појављују и без „видљивог” штетног догађаја. Стога се узима да је осигурани случај настао онда када је учињена радња односно настало пропуштање при обављању делатности означене у полиси, док се сматрају покривеним штете које настају и по истеку две године од престанка осигурања. Уз ова прецизирања, ипак остају тешкоће око утврђивања дана када је наступио осигурани случај (на пример, кад адвокат пропусти рок за улагање жалбе, сматра се да је осигурани случај настао дана када се пропусти-

тена радња морала предузети). — И штете настале услед губитка, крађе или нестанка ствари (које такође представљају оштећење или уништење ствари) у принципу се покривају само ако се то посебно уговори. Ипак, у неким делатностима оне су неминовно везане за карактер делатности, те би њихово искључење доводило у питање функцију осигурања. У таквим случајевима ове се штете аутоматски сматрају обухваћеним осигурањем (на пример: болнице, лечилишта, амбуланте, гардеробе, купатила, хотели, кафане и други угоститељски објекти, школе и друге установе за васпитавање и образовање, итд. — обично под одређеним условима у сваком поједином случају).

Појам „чисто имовинске штете” није познат у праву грађанске одговорности. Он служи у осигурању од одговорности да њиме одреди уже или шире границе обавезе осигурача у погледу обима коју он покрива. Међутим, и онда када је покривена штета, може се догодити да се уским темачењем овог појма осигураник остави без заштите. Или једноставно може бити пропуштено да се она уговори (као, на пример, у случају штете због претрпљеног бола лицу коју му је нанело издавачко предузеће објављивањем фотографије — јер се последице не састоје у телесној повреди или повреди здравља).

У погледу трајања покрића из осигурања принцип готово опште прихваћен одређује обавезу осигурача само онда ако осигурани случај настане за време важења осигурања. Од момента настанка штетног догађаја који представља осигурани случај, међутим, разликује се моменат настанка узрока тог штетног догађаја. Обично се прихвата као осигурани случај и догађај чији је узрок настао пре почетка периода осигурања, под условом да та околност није била позната осигуранику односно уговарачу осигурања. Такво решење познато је у нашим општим условима осигурања (док се у неким земљама за одређене професије, као што су архитекти, геометри, продајне агенције, шпедитери, итд. захтева да се и узрок штете оствари у периоду трајања осигурања — у Француској, на пример). — Код неких услуга се одступа од принципа да је покривена осигурањем само она штета која се оствари у време трајања осигурања, на пример: за архитекте заштита се продужује и за штете које настају у одређеном периоду после истека уговора (Италија, Француска, Белгија), такође за медицинско особље (Француска), за адвокате (Швајцарска), итд. У нашем осигурању постоји општа одредба за случај штета „чисто имовинских”, по којој је обухваћена и одговорност за штете чији је узрок настао за време трајања осигурања (а та чињеница се у овом случају и сматра осигураним случајем) а које се могу остварити, како је већ речено, и у року од две године по престанку осигурања.

Дефинисањем предмета и обима покрића у појединој врсти осигурања не могу се одредити довољно границе обавезе осигурача. Стога се предмет његове обавезе потпуније одређује путем искључења из осигурања, тј. посебним набрајањем случајева штета које нису обухваћене осигурањем. Ова искључења

могу бити релативног карактера (која могу бити предмет осигурања уз посебно уговарање) или апсолутног карактера. У осигурању од одговорности бројни су случајеви искључења, различити с обзиром на природу догађаја, циљ искључења, односно сврху заштите која се осигурањем пружа.

Редовно се искључују из осигурања од одговорности штете на туђим стварима проузроковане вршењем делатности осигураника, а из којих произилази одговорност осигураника заснована на његовој обавези чувања ствари које се код њега налазе и које су му поверене. Ово искључење, путем опште одредбе, међутим, не одговара сврси осигурања од одговорности код неких делатности, чија је суштина управо обављање посла на туђим стварима. Отуда се у неким земљама посебним уговарањем допушта осигурање ових штета код аутосервиса, ауто-механичарских радионица и сл. на возилима приликом оправке (Шведска), затим у односу на повереним документима ради извршења обавезе (Француска), код вршења услуга у области угоститељства, превоза, пројектовања, гардеробе, ветеринара за штете на животињама (Белгија, Француска, Шведска). Заиста се може поставити питање оправданости искључења осигурања за штете на пример, на аутомобилу док се налази на прању у сервису који обавља такву делатност; или на ствари која буде од хемикалија оштећена у хемијској чистионици; или на оделу које се оштети приликом пеглања у хотелу од стране службеника хотела коме је гост поверио одело; итд., јер осигурање не пружа довољну заштиту која се од њега очекује.

Нека искључења имају за сврху да ограниче обавезу осигурача на оквире грађанске одговорности које признаје одштетно право (искључење уговорног проширења одговорности осигураника на случајеве за које по закону не одговара); нека имају за циљ да упуте на закључење осигурања према посебним општим условима (за штете из држања и употребе моторних возила; штете од производа са недостатком); друга искључења имају за циљ да се искључе нарочито опасни ризици који могу довести до катастрофалних штета (поплава стајаћих или текућих вода, улагање тла и клизања земљишта, штете у вези коришћења радиоактивних материја); затим искључења у циљу очувања карактера алеаторности уговора (штете на стварима услед трајног дејства температуре, гасова, паре, влаге, и тсл.); искључења догађаја код којих је циљ да се учини разликовање личности осигураника у својству одговорног лица и оштећеног лица (искључење круга лица блиских осигуранику); искључење које полази како од потребе очувања алеаторности уговора подједнако као и потребе поштовања јавног поретка и морала (искључење намере или грубе непажње осигураника). Задржаћемо се ближе на овом задњем случају искључења, који се на посебан начин појављује код осигурања давалаца услуга.

Намерно проузрокована штета је у нашем праву искључена из осигурања по самом закону (чл. 929. Закона о облигационим односима). Штета проузрокована грубом непажњом може бити искључена општим условима осигурања. За разлику од других врста осигурања, управо код осигурања од одговорности груба непажња је у правилу покривена осигурањем. У овој врсти осигурања, наиме, субјективан фактор у реализовању штета је од таквог утицаја, да би искључење грубе непажње лишавало осигурање значајне улоге заштите коју оно има. Покривање грубе непажње осигурањем од одговорности је утолико значајније за осигураника имајући у виду да на плану грађанске одговорности она појачава одговорност, јер онемогућава штетнику да се позове на клаузуле о ограничењу и смањењу одговорности, или на услов предвидљивости штете.

Општи услови осигурања преузимају законску одредбу и изричито искључују покриће одговорности осигураника за намерно проузроковану штету (сем ако је штету намерно проузроковао радник осигураника). Слична одредба постоји и у другим правима (законска одредба или одредба у условима осигурања). Мотиви овог искључења су јасни: најпре, оно је у складу са јавним поретком и моралом: чак и у материји осигурања од одговорности у вршењу професионалне делатности, где је намерно проузрокована штета (поготову код тз. слободних професија) изузетно ретка појава, треба избећи да заштита из осигурања окуражи свесне пропусте који доводе до штете. На другом месту, мотив искључења је очување алеаторног карактера осигурања, који је, очигледно, повређен у случају намерног поступања осигураника. У тумачењу појма намере, међутим, настају тешкоће имајући у виду да воља штетника може бити усмерена на одређену чинидбу или пропуштање, али не и на штетне последице које из њих настају. Са друге стране, у циљу да се очува карактер алеаторности уговора и неизвесност наступања ризика, осигурачи уносе нове клаузуле искључења, као на пример: за штете настале у околностима које показују да је осигуранику било јасно да је штета могућа (Шведска); за штете које на основу уобичајеног техничког искуства су готово извесна последица одређене радње осигураника или чињеница за коју је он знао и коју је могао да избегне обичном пажњом (Италија); за штете чије је наступање врло могућно или чије је наступање осигураник свесно прихватио одабирајући одређени начин рада, да би избегао трошкове или убрзао радове (Швајцарска); за штете које су неизбежна и предвидљива последица модалитета извршења посла од стране осигураника, или штете које настају услед свесног непоштовања закона и правила који важе за вршење професије осигураника, као и непоштовање професионалних правила садржаних у техничким документима надлежних тела службеног карактера (Француска). Ова навођења су од интереса упоређивања ради са одредбом садржаном у општим условима осигурања наших заједница осигурања у којима се, поред искључења намере, искључују и штете „које су настале

као последица свесног поступања противно прописима или правилима по којима се обавља делатност, односно занимање као извор опасности из полисе.”

Захтев да у појму намере буде задржана не само воља да се предузму одређене радње или пропуштања него и воља да се проузрокује штета може бити од значаја код деликтне одговорности (на пример, кад једно лице пуцајући на лопова погоди трећег, или кад малолетник песницом удари друга и погоди га у око). Код уговорне одговорности, међутим, захтев да воља буде усмерена на проузроковање штете другоме, не задовољава, јер уговорник може одбити да изврши уговорну обавезу не ради наношења штете другоме, него ради личног интереса. Касациони суд у Француској је проширио појам намере на „свако свесно одбијање извршења уговорне обавезе, било да је то одбијање оправдано или неоправдано...” и у једном случају, на пример, проширио појам долуса и на архитекту који је преузео тежак ризик за свог клијента отворено не поштујући одредбе позитивног законодавства (Cass, civ, 18. XII 1972). Процењујући, пак вољу да се не изврши одређена чинидба, исти суд није захтевао да код осигураника буде присутна свест о повреди законске или уговорне обавезе, сматрајући да такав захтев није прилагођен потребама осигурања. У доктрини се, пак, сугерира осигураницима да искључе штете које настају као предвидљива последица начина извршења уговорне обавезе осигураника — ово у циљу очувања алеаторног карактера уговора о осигурању. Позивање на непостојање правила струке, поступање противно прописима, и тсл. у неким правима је оцењено као исувише уопштена и непрецизно (уколико се не чини позивање на нека конкретна правила, неки конкретни кодекс понашања) и као такво или сматрано супротним законским прописима (у француском праву) или тумачено по правима *in dubio contra stipulatorem*, тј. на штету осигурача. Другим речима, захтева се да се искључење односи на прецизно одређене уговорне обавезе чије неизвршење није покривено осигурањем.

Иако је осигурање од одговорности по својој правној природи инструмент заштите осигураника од дуга из одговорности оно нема, разуме се, за циљ да осигураника ослободи од извршавања уговорне обавезе, стога је искључење свесног неизвршења уговорне обавезе осигураника оправдано и у складу са потребом тзв. „морализовања” осигурања. Са друге стране, уговор о осигурању је такође и инструмент заштите потраживања накнаде од стране оштећеног лица. То се јасно види нарочито у обавезним осигурањима од одговорности. Отуда се свако искључење осигураника, без обзира што оно може бити и са гледишта јавног поретка и морала, и са гледишта технике осигурања оправдано, појављује као штетно за оштећено лице. Тако посматрано излази да је заштита оштећених лица поступцима осигураника мања уколико је небрижљивост или безобзирност осигураника већа. У том смислу је од значаја одређивање појма намере која је искључена из осигурања. Наиме, ако се хоће да

„морализује” ризик у одређеним професијама онда појам намере треба одредити у разумним границама и искључити из осигурања оно што заиста треба. Присутна је дилема: проширивање појма намере значи стимулсање пажње штетника — сужавање овог појма значи већу могућност осигурања, тј. проширивање осигурања у корист оштећеног лица.

Уместо закључка могло би се поставити питање како се промене које се догађају у систему грађанске одговорности давалаца услуга одражавају у осигурању од одговорности: да ли се осигурањем на задовољавајући начин може остварити потреба заштите од терета одговорности који носе вршиоци услуга и да ли то истовремено значи и задовољење интереса корисника ових услуга? Питање је такође да ли поопштравање и проширивање система одговорности намеће појаву нових облика заштите путем осигурања и којим ће путем даље ићи ове две институције вршећи при том међусобни утицај.

Широким захватом (уговорне и деликтне одговорности, субјективне и објективне, штете на стварима, лицима и чисто економске штете) осигурање пружа значајну заштиту осигураницима од ризика којима су изложени при обављању својих делатности. При томе, разуме се, постоје неке границе постављене било законом и јавним поретком, било захтевима технике осигурања. Међутим, осигурање прати и иде упоредо са развојем система грађанске одговорности тако што пружа покриће од разних ризика бројним облицима заштите. Иако овај међусобни однос није увек остварен (у нас, на пример, неки облици одговорности предвиђени у Закону о облигационим односима још нису нашли одговарајуће регулације у општим условима осигурања од одговорности, као: пројектовање, туристичке агенције), уверење да постоји могућност осигурања од утицаја је на одговорност и, још важније, на расподелу терета проузрокованих штета. Јер, ствари се одвијају овим редоследом: најпре, судови досуђују веће износе на име накнаде штете када постоји осигурање; ово има утицаја на премије осигурања које треба осигураници да плате; затим се од стране истих осигураника повећане премије у виду трошкова вршења услуга кроз хонорар пребацују на кориснике услуга, тако да ови задњи, коначно, снесу терет досуђених накнада штета.

Појачавањем или појавом нових облика одговорности за проузроковану штету расте потражња за осигурањем од такве одговорности. Осигурање је у стању да такву заштиту обезбеди, питање је само ко ће то да финансира. Ако то треба да буду корисници услуга (на начин како је приказано), онда се поставља питање да ли они самим фактом постојања осигурања бивају довољно заштићени. Ово због тога што осигурање поред одштетне треба још да има и превентивну и морализаторску функцију. Према томе, са једне стране, осигурање пружајући сигурност осигуранику у обављању његове друштвено корисне делатности не сме да представља охрабрење за намерно запостављање обавеза под плаштом заштите (коју у крајњој линији плаћају по-

трошачи). Али, са друге стране, одбијање да се један ризик покрије осигурањем доводи до тога да потрошач који сноси последице мањкаве престације даваоца услуга буде лишен користи из осигурања управо онда када је у питању теже неизвршење професионалне уговорне обавезе. Избор између превенције и репарације није увек лак.

У неким земљама се уочава пораст обавезних осигурања од разних ризика одговорности. Оно све више постаје уместо осигурања дуга из одговорности осигурање потраживања накнаде штете. Заштита оштећеног лица је за законодавца све важнија од заштите осигураника. Не узимајући у обзир осигурање од одговорности за штете из употребе моторних возила, о чијој раширености је довољно познато, примера ради наводимо неке облике обавезног осигурања од одговорности: ваздушни превоз, нуклеарни ризици (бројне земље), одговорност предузећа за штету коју проузрокују њихови радници и службеници (Енглеска), лов, бициклистичке трке, поседовање паса (Данска), код организовања јахања коња (Енглеска), бележници, финансијски експерти (Немачка и Аустрија), путничке агенције (Аустрија), адвокати и посредници осигурања (Енглеска), архитекти, бележници, геометри, књиговође, адвокати, правни и финансијски саветници, посредници некретнина, путничке агенције, и неки други (Француска). — Обавезним осигурањем, које обухвата велики број лица, несумњиво се постиже већа дисперзија ризика и пружа могућност боље примене технике осигурања. Ствар је, међутим, процене сваког законодавца да ли на овај начин хоће да пружи сигурнију заштиту одређеним категоријама лица угрожених неким ризиком. Завршићемо навођењем једне опаске која се може чути у редовима француских правних писаца; изненађујуће је, каже се, да је француски законодавац показао више бриге за накнаду штете коју трпе клијенти лица која обављају правну или рачуноводствену професију, од клијената лица која обављају медицинску професију. Можда ће даљи развој, пре свега грађанске одговорности у „терцијарној делатности”, а затим и осигурања од те одговорности, на слична размишљања навести и у другим срединама.

SUMMARY

INSURANCE AGAINST LIABILITY OF THE PROVIDER OF SERVICES

The increase of the utilisation of services in recent years and the possibility of causing damages due to their rendering has necessitated the protection of both the beneficiary (by imposing more stringent criteria of care on part of the renderers of services, through the „objectivistic” approach to the liability of the renderers) and the renderer of the service himself (especially through insurance against liability). This is characteristic not only of so-called traditional services (health care and services, education, communications, legal aid, finance, the performing arts etc.) but also those of a more recent date (organisation touristic events, travel, publicity and marketing, programing of computers etc.).

Although the concept „liability for services rendered” has not as yet been accepted in legislature and judicial practice, a new system of liability is gradually taking shape in this field, especially through the equalisation of the standards of liability in the rendering of certain kinds of services, accomplishing an autonomous position of this liability in respect of other kinds of liability. It is obvious that the system of liability of the renderers of services is developing with the presence and significant influence of the insurance against this kind of liability.

The idea that numerous problems of liability can and should be solved through insurance find in this field a ground where a substitution of liability through insurance can be effected. But, the question is to what extent to preserve other principles based on the idea according to which risks should be borne by the party creating it. This is another field in which the well known dilemma of insurance against liability is seeking its solution: increase of security — decrease of care. The elements influencing the option between prevention and reparation should be studied. It is even more important how the burden of caused damage is distributed, because the sequence of events is this: courts firstly impose bigger sums of compensation for caused damages in the event of insurance; this is influential on premiums of insurance which the insured have to pay; then, the increased premiums are transferred by the same insured parties to the end-users (beneficiaries) of the services in the form of expenses for services rendered, for they (the beneficiaries, end-users) should after all bear the compensation imposed by the court.

RÉSUMÉ

L'ASSURANCE DE LA RESPONSABILITÉ DES PRÉSTATAIRES DES SERVICES

L'augmentation de l'utilisation des services dans les temps présents et la possibilité de causer des dommages par suite de leur exercice suscite la nécessité de la protection tant des bénéficiaires (par la voie de renforcement des critères de l'attention des prestataires des services par la voie de „l'objectivation” de la responsabilité des prestataires des services) que des prestataires des services même (surtout par la voie de l'assurance contre la responsabilité). Ce fait est caractéristique tant pour ce que l'on appelle les services traditionnels (dans le domaine de la santé publique, de l'éducation, des communications, de l'aide juridique, des finances, des représentations publiques etc.) que pour les services qui sont pratiqués dans les temps récents (l'organisation des voyages touristiques, dans le domaine de la publicité et du marketing, la programmation des ordinateurs, etc.).

Quoique dans la législation et la pratique judiciaire la notion de la „responsabilité pour les services” n'est pas encore adoptée, peu à peu un système de la responsabilité se forme dans cette matière surtout par la voie de l'unification des différents régimes de la responsabilité dans certaines sortes de services par quel moyen est réalisé une certaine autonomie de cette responsabilité par rapport aux autres catégories de la responsabilité. Par ailleurs, il est évident que le système de la responsabilité des préteurs des services se développe avec la participation et l'influence importante de cette responsabilité.

Les conceptions selon lesquelles par la voie de l'assurance on peut et doit résoudre un grand nombre de problèmes de la responsabilité trouvent justement dans cette matière le domaine dans lequel peut être effectuée la substitution de la responsabilité par la voie de l'assurance. Cependant, la question se pose dans quelle mesure il faut conserver les autres principes qui s'appuient sur l'opinion d'après laquelle le risque doit être supporté par celui qui le crée. Or, dans ce domaine aussi il faut résoudre le dilemme bien connu de l'assurance contre la responsabilité: le renforcement de la sécurité influe sur la diminution de l'attention. Il faut voir nettement quels sont les éléments qui influent sur le choix entre la prévention et la réparation. Il est encore plus important de savoir comment est effectuée la répartition des charges qui ont été causés, car les choses se développent par cet ordre de succession: tout d'abord les tribunaux adjugent des sommes plus élevées au nom de la réparation du dommage quand l'assurance existe; ce qui influe sur les primes d'assurance que les assurés doivent payer; ensuite de la part des mêmes assurés les primes augmentée sous forme de dépense de l'exercice des services sont transférées aux bénéficiaires des services — qui, finalement, supportent la charge des compensations adjugées.

СРОДНИЧКА КЛАУЗУЛА У ОСИГУРАЊУ ОД ОДГОВОРНОСТИ

Persona coniuncta aequiparatur interesse proprio.
(Сродство се изједначаје са властитим интересом)¹

УВОД

Осигурање од одговорности представља оригиналну правну грану осигурања у којој се испреплићу различити правни односи између осигуратеља који на основу уплаћених или удружених премија преузима обавезу, да накнади штету и у одређеним случајевима организира правну заштиту осигураника пред последицама његове одговорности према трећој особи која има на основу закона директно право потраживања накнаду штете од осигуратеља коју је проузроковао његов осигураник.²) Осигурање од одговорности је осигурање имовине осигураника како би се спријечила употреба имовине осигураника за накнаду проузроковане штете трећој особи. Због различитих правних односа који се појављују у осигурању од одговорности ова грана осигурања изазива интерес теорије и праксе а посебно и законодавства које у правилу ову грану уређује посебним правним прописима. Осигурање од одговорности као једно од најмлађих осигурања развило се до неслућених размјера с обзиром да се појављује у свим порам друштвеног живота гдје се појављују и питања одговорности за накнаду штете.³) Како је, у ствари, одговорност за накнаду штете предмет овог осигурања, ту се осигурање и одговорност за накнаду штете успореда развијају и различитим међусобним утјецајима траже заједничке путеве прилагођава-

¹) Сентенца се приписује Francisku Baconu, енглеском филозофу (1561—1626) који се бавио могућностима сазнања истине путем закључивања које мора базирати на утврђивању конкретних чињеница и података. (Д. Стојчевић — А. Ромац; *Dicta et regulae iuris*, Београд, стр. 277. и 419).

²) Види детаљније монографије, Ш. Ивањко, *Zavarovanje pred odgovornostjo*, DDU, Univerzum, Ljubljana, 1981.

³) Војислав Сокал, *Осигурање од одговорности у свету*, код нас и наши актуални задаци, Београд, 1981, стр. 36—37.

ња сувереним потребама друштва повезујући се у јединствен систем решавања отворених питања накнаде штете. У појединим сегментима друштвеног живота одговорност за накнаду штете и осигурања од одговорности, у ствари, више и мање, у очима људи стварају јединствен систем заштите пред проузроковањем штете. Тако се у области штета које настају употребом моторних возила у очима учесника битно не разликују правни односи у области одговорности за штету и осигурања те одговорности, јер се у практичном остваривању заштите пред штетним последицама у саобраћају питање одговорности и питање осигурања уједињују у јединствен поступак који се у бити састоји у праву оштећеног да тражи накнаду штете од осигуратеља. Данашњи систем одговорности за накнаду штете у свим својим различитим облицима за које је значајно да је одговорност за накнаду штете повећана и у правилу неограничена, могуће је реализирати само уз развијен систем осигурања за којег је специфична дисперзија последица штетних догађаја на велики број особа које сносе ту штету иако за штету одговара само појединац. У цијелини узевши садашњи систем одговорности за штету настао је у друкчијим друштвено-економским односима који су омогућавали, барем потенцијално неограничену могућност стицања имовине уз истовремену обавезу накнадити штету у цјелокупном износу; он не одговара данашњем друштвено-економском уређењу које проширује могућност проузроковања неограничених штета уз истовремено релативно ограничену могућност стицања материјалних добара. Осигурање од одговорности на садашњем ступњу развоја омогућује да систем одговорности какав је заснован у сувереним правним системима може да функционира успркос промењеним друштвено-економским односима. Осигурање од одговорности омогућује да се одговорност за накнаду штете подруштљава путем законитости које су основа осигурања: узајамност и правило великог броја у дисперзији разлика, односно штета.

Као што је систем одговорности за накнаду штете последњих деценија доживио извјесне измјене због измјењених увјета живота и привређивања, то и осигурање од одговорности покушава слиједити потребама друштва и човјека као појединца у области одговорности за штету тражећи нове видике надокнађивања штете односно заштите пред последицама штете. Уз позитивна настојања која уочавамо у области осигурања од одговорности, која иду за прилагођавањем ове групе осигурања сувереним потребама осигураника, осјећа се још увјек утјецај одређених института који су остали као последица одређених назирања првих пионира у области осигурања од одговорности и ондашњих друштвено-економских односа. Један од таквих остатака у тој области осигурања је свакако правило на основу којег се из осигурања од одговорности искључују захтјеви одређених особа које су везане сродничким везама са осигураником. Реч је о такозваној „сродничкој клаузули” коју још увијек налазимо у законским прописима из области осигурања од одговорности у

појединим правним системима, а понајвише у увјетима осигурања. Према тој сродничкој клаузули искључују се из права на накнаду особе блиске штетнику — осигуранику с обзиром да им различити прописи не признају статус треће особе односно статус оштећеника који има право на накнаду штете од осигуратеља. Сродничку клаузулу сусрећемо у различитим варијантама и у неким другим гранама осигурања иако у последње вријеме она полако изчезава односно се ограничава на поједине облике осигурања. У области осигурања од одговорности упркос многобројним критикама сродничка клаузула остаје. Више од десетак година води се дискусија је ли је постојање сродничке клаузуле основно или не, односно је ли уношење сродничке клаузуле у ствари не значи одређену дискриминацију међу појединим категоријама оштећеника. Интересантно је да ни у законодавству ни у судској пракси нема јединственог става о правно-економској, правно-политичкој и правно-социјалној функцији ове клаузуле. Како се отворена питања у вези са сродничком клаузулом највише појављују у области обавезног осигурања за штете од моторних возила, то ћемо покушати детаљније обрадити нека питања у вези са примјеном сродничке клаузуле у тој области осигурања.

А. СРОДНИЧКА КЛАУЗУЛА У ПРАВНИМ ПРОПИСИМА

У области правних прописа који се односе на обавезно осигурање у саобраћају, сродничку клаузулу сусрећемо у Европској конвенцији о обавезном осигурању од грађанске одговорности искоришћења моторног возила која у додатним одредбама омогућава потписницима конвенције, да могу искључити из права на накнаду штете возача возила и уговарача осигурања као и све оне особе чија је грађанска одговорност покривена полисом а посебно брачног друга ових особа као и чланове породице наведених особа које живе под истим кровом са тим особама или их оне уздржавају или који су се превозили у возилу у моменту штете (тач. 1, чл. 4)⁴⁾ Ову клаузулу сусрећемо и у неким страним прописима.⁵⁾ Наше законодавство у области оба-

⁴⁾ Европска конвенција о обавезном осигурању од грађанске одговорности коришћења моторног возила донесена је 20. априла 1959. у Страсбургу у оквиру настојања, да се развије т.и. међународни систем зелене карте на основу препоруке НОП, усвојене 25. јануара 1949. од Комитета за саобраћај на путевима. Види текст Конвенције и препоруке у Осигурање и привреда, бр. 5/71 у преводу др Николе Николића.

⁵⁾ О различитим начинима рјешавања питања укључивања односно искључивања сродника у свијету из обавезног осигурања моторних возила у саобраћају види детаљније Ивица Јанковец, Обавезно осигурање од штета за штете моторних возила, Савремена администрација, Београд, 1977, страна 39, и Предраг Шулејић, Страна судска пракса осигурања у материји обавезног осигурања ималаца моторних возила од грађанске одговорности, Осигурање и привреда, 1973, бр. 1—2, стр. 49, и Димитрије Кузманчев, Обавезно осигурање корисника односно соп-

везног осигурања од одговорности у саобраћају није дефинирало појам треће особе, па стога није ни било потребе, да се путем законског прописа искључују блиски сродници одговорних особа из права на накнаду из осигурања. Законом о обавезном осигурању имовине и особа (Сл. л. СФРЈ бр. 15/65) било је утврђено да се обавезним осигурањем корисника одн. власника моторних возила обухваћа cjелокупна штета коју је дужан штетеник надокнадити по прописима односно правним правилима о одговорности а која произилази из употребе моторног возила (чл. 26). Каснијим Законом о измјенама и допунама Закона о обавезном осигурању имовине и особа (Сл. 1. СФРЈ бр. 7/67) ова одредба је преузета у Закон о обавезном осигурању у саобраћају (чл. 17), Основни закон о осигурању у осигуравајућим организацијама (Сл. 1. СФРЈ бр. 7/67, 17/67, 50/68 и 20/69) није садржавао никаквих одредаба о трећим особама из осигурања од одговорности. Међутим како је споменути закон утврдио у чл. 65. да се права и обавезе из уговора о осигурању одређују у полиси осигурања и правилима односно увјетима осигурања, то су користећи ово законско овлаштење осигуратељи у правилима осигурања из области осигурања од одговорности, а посебно у области обавезног осигурања власника односно корисника моторног возила уносили клаузуле, којом су се блиски сродници одговорних особа искључивали из права на накнаду. Додуше, током 1969. године Одбор за друштвени план и финансије Савезног извршног вијећа именован је посебну комисију, која је требала да предложи измјене Закона о обавезном осигурању у саобраћају у вези са одређивањем појма трећих особа с обзиром да недостају одговарајуће одредбе у закону, о томе које се особе могу сматрати трећим особама у смислу обавезног осигурања причињавало знатне потешкоће. Споменута комисија је предложила следећи текст: „Трећим особама у смислу овог закона сматрају се све особе осим уговарача осигурања, корисника односно власника, држаоца и возача моторног возила, њихових родитеља, брачног друга, дјецe, браће и сестара и особа која су по закону дужна издржавати као и особе запослене на превозном средству.” Овај став комисије није био прихваћен с обзиром да није дошло до ревизије закона до доношења Закона о основама система осигурања имовине и особа (Сл. л. СФРЈ бр. 24/76) којим је престао да важи споменути Закон о обавезном осигурању у саобраћају. Закон о основама система осигурања имовине и особа у чл. 51 до 59, који се односи на осигурање корисника односно власника моторних возила од одговорности за штете причињене трећим особама (чл. 51—59) не садрже одредбе о томе тко се сматра трећом особом.

ственика моторног возила од одговорности причињене трећим лицима, Осигурање и привреда, бр. 5/1972, стр. 20. О ограничењима осигурања одговорности за штету с обзиром на оштећенике види детаљније; Стојан Џигој, *Avtomobilist*, Ljubljana, 1982, стр. 367—369.

Како могу на основу споменутог Закона републике и покрајине донијети своје прописе у области осигурања, то су до сада све републике и покрајине осим СР Словеније донијеле своје законе, којима се уређују нека питања у области осигурања. Користећи овлаштења из Устава и споменутог савезног Закона, републике су у својим прописима утврдиле тко се не сматра трећом особом у осигурању моторних возила од одговорности и које као такве немају право на накнаду штете. Тако се у Закону о осигурању имовине и лица БиХ (Сл. л. СР БиХ бр. 21/77) не сматрају трећим особама и немају право на накнаду штете особе чија је одговорност за штету покривена обавезним осигурањем од одговорности (корисник, власник, сувласник, држалац и овлаштени возач) и неовлаштени возач моторног возила као и брачни друг особе чија је одговорност покривена обавезним осигурањем ако у вријеме настанка неповољног догађаја којим је проузроковао штету између њих постоји заједница живота. Исто тако не сматрају се трећим особама дјеца (брачна, ванбрачна, усвојена, пасторчад), родитељи, браћа и сестре и други сродници (по крвном сродству или тазбини) особе чија је одговорност за штету покривена обавезним осигурањем. Када је реч о другим сродницима према овом Закону искључени су сви сродници до трећег степена ако у вријеме настанка неповољног догађаја, који је проузроковао штету, живе у заједничком домаћинству са особом чија је одговорност за штету покривена обавезним осигурањем или ако их ова особа уздржава. (чл. 45). Потпуно једнаку одредбу садржи и члан 53. Закона о систему осигурања имовине и лица СР Црне Горе (Сл. л. СР Црне Горе бр. 37/77. и 6/78).

Закон о осигурању имовине и особа СР Хрватске (Народне новине бр. 53/77) садржи једнаку одредбу као и већ споменути пропис у БиХ и Црној Гори осим да се код сродника (дјеце, родитеља, усвојитеља, браћа и сестара) не тражи живот у заједничком домаћинству, већ је довољно, да се ови сродници не сматрају трећим особама, ако их особа која је од одговорности за штету осигурана обавезним осигурањем, уздржава или ако их је по закону дужна уздржавати чл. 21.

У Закону за осигуравање имовине и лица СР Македоније (Сл. вестник бр. 36/77) налазимо исто рјешење тиме да сродници живе у заједничком домаћинству да би се искључили из круга трећих особа (чл. 40). У Закону о систему осигурања имовине и лица СР Србије (Сл. л. СР Србије бр. 21/77) сусрећемо дјеломично друкчије рјешење. Према одредби чл. 47. не сматрају се трећим особама и немају на право накнаде штете на основу осигурања од одговорности особе, које су овлаштене или без овлаштења корисника односно власника моторног возила управљале тим моторним возилом, њихов брачни друг и дјеца, родитељи, браћа, сестре и други сродници особе које су у тренутку штетног догађаја управљале моторним возилом до трећег ступња средства у правој линији, ако у вријеме настанка штетног догађаја живе у заједничком домаћинству с том особом *и ако*

их та особа уздржава. Према споменутој одредби Закона СР Србије код брачног друга није потребно да постоји заједница живота већ је довољно да постоји брачна веза и не искључује се као у другим републичким прописима из круга трећих особа власник односно корисник моторног возила већ само возач. Једнако рјешење сусрећемо и у Закону о систему осигурања имовине и лица САП Косово (Сл. л. САП Косово бр. 25/77) гдје се за брачног друга не тражи заједница живота. (чл. 46). Међутим, код осталих сродника трећним особама се не сматрају особе које живе у заједничком домаћинству са особом чија је одговорност за штету покривена обавезним осигурањем и ако их та особа уздржава. Овдје се тражи испуњење кумулативно двају увјета, док у осталим републичким прописима у правилу не тражи се уздржавање и живот у заједничком домаћинству. Закон о осигурању имовине и лица САП Војводине (Сл. л. САП Војводине бр. 24/77) трећим лицима се не сматрају брачни друг ако између особе чија је одговорност покривена обавезним осигурањем и брачног друга постоји заједница живота и дјеца односно остали сродници до трећег степена сродства ако живе с њим у заједничком домаћинству или ако их та особа уздржава. (чл. 22). Према овом ставу такође не тражи се живот у заједничком домаћинству и уздржавања, већ је довољно ако је испуњен увјет живота заједничког домаћинства или ако их осигурана особа уздржава. Ирелевантно је да ли је особа чија је одговорност за штету покривена обавезним осигурањем, дужна по закону таквог сродника уздржавати.

Као што смо већ споменули, у СР Словенији не постоји републички закон у области осигурања. Један од разлога зашто овај закон није досада доношен, је управо дискусија о проблемима сродничке клаузуле у обавезном осигурању у саобраћају.

Већ овакав једноставни преглед одредаба републичких и покрајинских прописа које се односе на питање сродничке клаузуле указује на нејединственост законодавних рјешења, што није само последица различите редакције текста с обзиром да је реч о суштинским разликама; (постојање односно непостојање животне заједнице са брачним другом и заједничко домаћинство са осталим блиским сродницима). Посебно треба упозорити на разлике које поједина републичка и покрајинска законодавства предвиђају у погледу уздржавања с обзиром да у неким законима је довољно за искључење из круга трећих особа да постоји законска обавеза одговорне особе да их уздржава док у неким прописима постоји алтернативно рјешење: фактичко уздржавање односно законска дужност уздржавања.

Овдје ћемо само напоменути да Закон о обавезним односима не садржи никаквих одредаба о искључењу блиских сродника из осигурања.

Б. ИСКЉУЧЕЊЕ ОШТЕТНИХ ЗАХТЈЕВА БЛИСКИХ СРОДНИКА ПРЕМА УВЈЕТИМА ОСИГУРАЊА

Самоуправни споразум о конституирању удружења осигуравајућих организација Југославије од 19. 5. 1977. год., а посебно Самоуправним споразумом о понашању и обављању полова осигурања и реосигурања, изради и примјени услова осигурања и тарифа премија од 25. јуна 1980. године, заједнице осигурања, чланице споменутог удружења, договорили су се да ће донијети јединствене увјете за осигурање одговорности власника одн. корисника моторних возила за штете причињене трећим особама с обзиром да се код ове врсте осигурања ради о уједначеној и равномјерној распрострањености и развијености тог осигурања на цјелокупном подручју СФРЈ. Успркос споменутом споразуму заједнице осигурања данас не послују на основу јединствених увјета за обавезно осигурање од одговорности у саобраћају. Простор нам не допушта да би анализирали све одредбе увјета наших заједница осигурања које се односе на питања сродничке клаузуле. Овдје ћемо узети у анализу Услове за осигурање корисника односно сопственика моторних возила од одговорности за штете причињене трећим лицима Заједнице осигурања Дунав од 23. 12. 1981. године који се примјењују од 1. јануара 1982. године и увјете за осигурање аутомобилске одговорности (АО-80) Заједнице осигурања Триглав из Љубљане⁶⁾. Сродничка клаузула постоји у обојим увјетима, међутим постоје разлике у садржају и начину одређивања особа која се искључују из круга трећих особа, а тиме и из осигурања⁷⁾. Тако према увјетима заједнице осигурања Триглав из осигуравајућег покрића искључени су одштетни захтјеви „лица која се не сматрају „трећим лицима“ сходно прописима о одговорности за проузроковану штету, осим ако је друкчије договорено;” (т. 2, чл. 3). Оваква клаузула је врло спорна с обзиром да не одређује

⁶⁾ Ако успоређујемо само увјете Заједнице осигурања Триглав АО 80 и услове за осигурање корисника односно сопственика моторних возила од одговорности за штете проузроковане трећим лицима Заједнице осигурања имовине и лица Дунав из Београда можемо утврдити, да су увјети заједнице осигурања Триглав много обимнији с обзиром, да садрже 20 чланова, а увјети заједнице осигурања Дунав само 15. чланова. У тексту постоји низ различитости иако не би могли рећи, да се ради о битно различитим правилима и обавезама из уговора о осигурању.

⁷⁾ Питање спорности судске клаузуле покретало се и на више стручних саветовања у кругу самоуправних органа удружења осигуравајућих организација Југославије, иако без нарочитог успјеха. Види расправу Шиме Ивањко, Истраживачки научни рад у развоју дјелатности осигурања, Осигурање и привреда, бр. 6 — 7/79, стр. 54, Осигурање аутомобилске одговорности, Осигурање и привреда, бр. 3—4/71, стр. 70.

Види и расправу Boris Strohsack, *Odškodninska odgovornost in varovanje v motornem prometu*, Zbornik rasprava, Samoupravna organiziranost zavarovalstva in pravna ureditev zavarovalne pogodbe, у издању Више правне школе Универзитета у Марибору и Centra za samoupravno normativno djelatnost Ljubljana, 1979, стр. 286—287.

круг лица која се не сматрају трећим особама, већ се позива на прописе о одговорности за проузроковану штету, што у ствари значи Закон о обвезним односима. Како тај закон не садржи никаквих прописа о трећим особама у области одговорности за проузроковану штету, то је клаузула у споменутим условима неодређена. Није могуће на основу ове клаузуле, срочене тако како је у споменутим увјетима, извући закључак да се брачни друг и дјеца односно блиски сродници искључују из осигуравајућег покрића. Можда је овдје направљена редакцијска грешка па умјесто ријечи „сходно прописима о одговорности за проузроковану штету” треба да стоји „сходно позитивним прописима о осигурању” код чега се мисли на републичке прописе а посебно републички Закон о систему осигурања имовине и особа СР Србије. Међутим, и овако срочена клаузула постаје врло спорна када се ради о закључењу уговора на основу споменutih усјета у СР Словенији гдје нема позитивних прописа о трећој особи, а још мање се искључује из осигурања брачни друг и блиски сродник с обзиром да у СРС републички закон не постоји. С тим у вези треба споменути и одредбу тач. 1, чл. 13. споменutih услова гдје се дозвољава проширење осигуравајућег покрића за одштетне захтјеве особа које се не сматрају трећим особама „у смислу позитивних прописа”, и овдје остаје отворено питање на које позитивне прописе позивају услови у СР Словенији када тих прописа нема у тој републици.

У Увјетима заједнице осигурања Триглав (АО-80) постоји сродничка клаузула у тч. 3, чл. 2 која искључује из осигурања одштетне захтјеве брачног друга и особа које је уздржавао власник моторног возила односно друга особа, која има право располагања одн. право употребе возила у тренутку настанка штетног догађаја. Овдје се чак не одређује ни ступањ сродства између власника односно корисника моторног возила и особе чији одшетни захтјев се искључује из осигуравајућег покрића. Према споменутој одредби довољно је да власник односно корисник моторног возила уздржава оштећеника да би тај изгубио право на накнаду⁸⁾.

В. КОЛЕБАЊЕ СУДСКЕ ПРАКСЕ У ПОГЛЕДУ СРОДНИЧКЕ КЛАУЗУЛЕ

Питања тко се сматра трећом особом у области обавезног осигурања у саобраћају била су предмет многих судских спорова па отуд можемо наћи у судској пракси низ различитих одлука. Судска пракса у почетку примјењивања закона о обавезном осигурању у саобраћају није заузимала јединствене ставове:

⁸⁾ Сродствена клаузула је тзв. негативна клаузула о искључењу с обзиром, да је посебним договором није било могуће искључити из осигурања. Тек у последње вријеме код појединих организација осигурања покушало се додатним осигурањем нудити осигуравајуће покриће блиским сродницима, који су сродственом клаузулом искључени из осигурања.

ве у погледу тко се сматра трећом особом односно тко нема право на накнаду из обавезног осигурања. С обзиром на колебаљивост судске праксе било је питање сродничке клаузуле покренуто на Савјетовању судија грађанског одјељења Врховног суда Југославије и судаца — представника грађанских одељења републичких и покрајинских врховних судова које је одржано 15. и 16. априла 1971. године у Врховном суду Југославије⁹). Према правном ставу заузетом на споменутом савјетовању, трећим особама не сматрају се брачни друг особе која је одговорна за штету покривену обавезним осигурањем од одговорности и брачни друг неовлаштеног возача, ако је између њих постојала заједница живота. Дјеца, родитељи, браћа и сестре и сродници до трећег ступња, особе чија је одговорност за штету покривена обавезним осигурањем односно неовлаштеног возача ако су ове особе у вријеме настанка штетног догађаја живјеле у заједничком домаћинству, или ако их особа одговорна за штету уздржава, или их је по закону дужна уздржавати. Након споменутог савјетовања и заузетог става још увијек се појављују одређене судске одлуке које су у супротности са споменутиим ставом. Тако је потребно овдје споменути пресуду Врховног суда Србије, Гж 3569/72 од 27. просинца 1972. године по којој је изричито заузет став да се малолетно дјете, (путник у возилу свог оца) сматра трећом особом и због тога има право на накнаде штете (коју је претрпио у вожњи аутомобила свог родитеља) иако је за проузроковану штету дјеломично крив његов родитељ¹⁰). Под утјецајем споменутог правног става после 1971. године судска пракса је у правилу заузимала ставове којим се искључује брачни друг из категорије трећих особа уколико с њим живи у заједници живота¹¹)

У погледу блиских сродника осигураника треба споменути и правно мишљење Грађанског одељења Врховног суда Хрватске од 12. 12. 1970. године према којем су искључене из круга трећих особа све особе са којима осигураник живи у заједничком домаћинству и које уздржава односно које је по закону био дужан уздржавати у вријеме настанка штете¹²).

⁹) Види Зборник судске праксе бр. 2—3/71, стр. 121. Узрок за покретање овог питања на савјетовању у Врховном суду Југославије била је пресуда Врховног суда Босне и Херцеговине Гж 164/69. од 12. ожујка 1970. објављена у Збирци судских одлука, књига 16, свеска 1, 1971, бр. 37. „Закон о обавезном осигурању не искључује из осигурања од одговорности сроднике возача моторног возила, чијим је дјеловањем дошло до штете, нити њих издваја из категорије трећих лица, која по наведеним прописима остварују своја права на накнаду штете“.

¹⁰) Билтен ВС Србије, 1976 — 2/13.

¹¹) Види пресуду Врховног суда Србије Гж 1513/76 од 16. 6. 1977, објављено у Информатору, бр. 2/1993 з дне 13. 8. 1978. Сличан став заузет је и у пресудама Врховног суда Србије Гж 1513/75 и Врховног суда БиХ Гж 282/75 од 7. 4. 1976, објављене у Билтену судске праксе Врховног суда БиХ бр. 32, стр. 13.

¹²) Види Преглед судске праксе врховног суда Хрватске 1970/II, тч. 34.

Судска пракса је такође заузела став да је за утврђивање статуса брачног друга одлучујуће стање у тренутку настанка штетног догађаја, а не стање у тренутку подношења одштетног захтјева. Тако нпр. нема утјецаја на право брачног друга да тражи накнаду штете ако је са осигураником касније закључен брак¹³). У судској пракси имамо и неколико врло интересантних судских одлука у вези са утјецајем сродничке клаузуле на потраживање накнаде штете брачног друга осигураника уколико је осигураник био само дјеломично крив за настанак штетног догађаја. У том смислу је Врховни суд Хрватске одлучио да има право на накнаду штете брачни друг возача моторног возила који се сударио са другим моторним возилом и био дјеломично одговоран за настанак штете¹⁴). Ако је у судару двају моторних возила озлијеђен брачни друг возача који је крив за судар, онда озлијеђени брачни друг нема права на накнаду штете од власника, другог возила које је судјеловало у судару¹⁵). Положај оштећеног брачног друга у погледу права на накнаду штете изједначаје се са положајем брачног друга који је управљао возилом. У погледу осталих блиских сродника који се искључују из осигурања став судске праксе био је прилично јасан¹⁶). Што се тиче особе која је у тренутку настанка штетног догађаја живјела у ванбрачној заједници са возачем — осигураником, судска пракса није се колебала у погледу укључивања ове особе у круг трећих особа које имају право на накнаду штете¹⁷).

Тражећи разлоге за споменути став судске праксе, која у складу са сродничком клаузулом у њвјетима осигурања искљу-

¹³) Види пресуду Врховног суда СР Словеније Гж. 465/73 z dne 7. 6. 1973, *Pogočilo sodne prakse Vrhovnog suda SR Slovenije 1973/II*, тч. 6. Исти став заузет је и у пресуди Врховног суда Хрватске Гж 2315/73 од 6. 6. 1974, *Преглед судске праксе Врховног суда Хрватске 1975/VI*, тч. 119, стр. 22.

¹⁴) Пресуда Врховног суда Хрватске Гж 4889/73 од 1. 11. 1973, *Преглед судске праксе Врховног суда Хрватске, 1974/5*, тч. 96. Сличан став заузео је и Врховни суд Србије Гж 4580/72, од 10. 7. 1973, *Зборник судске праксе, 1973/11 — 12*, тч. 1302, стр. 717.

¹⁵) Види пресуду Врховног суда Хрватске Гж 199/78 од 30. 1. 1978, *Преглед судске праксе Врховног суда Хрватске 1978*, бр. 13, стр. 29, тч. 96.

¹⁶) Родитељи особе, погинуле у саобраћајној несрећи, не могу захтјевати накнаду штете од осигуравајућих организација на темељу обавезног осигурања власника односно корисника од одговорности моторних возила, ако се погинула особа као брачни друг власника или возача моторног возила није сматрала трећом особом у смислу члана 15 — 23. Закона о обавезном осигурању јер родитељи погинуле особе не могу имати више права него би га имала погинула особа, *Окружни суд Бјеловар, Гж 1774/76*, од 26. 10. 1976, *Преглед судске праксе Хрватске, 1977 — 10/28*.

¹⁷) Трећом особом у смислу прописа о обавезном осигурању од одговорности у саобраћају сматра се и особа, која је у вријеме настанка штетног догађаја живјела у ванбрачној заједници са возачем аутомобила у вези са којим је био закључен уговор о осигурању, *Врховни суд Хрватске, Гж 3058/76* од 7. 6. 1977, *Преглед судске праксе ВСХ, Наша законитост (Прилог) 1977*, 12, 30.

чује блиске сроднике из права на накнаду, из обавезног осигурања у саобраћају, можемо уочити покушај судова, да траже одговор у чињеници да је штета проузрокована с моторним возилом, које се налази у заједничкој имовини брачних другова без обзира тко је регистриран као власник моторног возила¹⁸⁾. У образложењима у правилу суд полази од чињенице, да се моторно возило налази у фактичкој својини оба брачна друга с обзиром да је према прописима о браку у правилу предвиђено, да имовина, коју су брачни другови стекли током брачне заједнице, чини заједничку имовину. У судској пракси није било случајева да се суд упуштао у посебна разматрања да ли се моторно возило стварно налази у заједничкој имовини с обзиром да моторно возило може и бити у фактичкој власти само једног брачног друга (нпр. брачни друг је имао моторно возило у часу закључења брака).

Разлог за искључење осталих блиских сродника у правилу суд налази у постојању економске заједнице између штетника и оштећених особа те би накнађивањем штете блиском сроднику у ствари значило надокнадити штете самом штетнику. У неким пресудама као разлог за искључивање блиских сродника наводи се и могућност преваре гдје би се преко блиских сродника појављивали штетници као треће особе.

У најновије вријеме судска пракса поново упозорава на проблем сродничке клаузуле у увјетима осигурања. Тако је Виши суд у Цељу у пресуди П 873/81, која није објављена, поставио питање да ли је сродничка клаузула у увјетима осигурања у складу „са начелима нашег друштвеног уређења присилним прописима и моралом социјалистичког самоуправног друштва“. Суд је констатирао у споменутој пресуди да нема никаквих законских прописа (у СР Словенији како већ напоменусмо нема републичког прописа који би искључивао блиске сроднике из осигуравајућег покрића, као што то постоји у другим републикама и покрајинама) према којима би било могуће искључити брачног друга из права на накнаду штете. У образложењу ове пресуде наводи се да до сада судска пракса није посвећивала велику позорност тражењу стварних разлога за искључење блиских сродника из права на накнаду штете из осигурања, већ се поводила за ставовима виших судова и искључивала споменуће особе из круга трећих особа због ауторитета виших судова. У споменутом спору је Виши суд у Цељу укинуо првостепену пресуду и досудио да је заједница осигурања дужна надокнадити штету брачном другом возача који је проузроковао штету у којој је споменути брачни друг био озлијеђен. Овакав став суд је заузео из разлога што сродствену клаузулу не предвиђа закон и што не постоји ни један позитивни пропис који би искључивао од-

¹⁸⁾ О разлозима оваквих ставова види у Пресуди Врховног суда Србије Гж, 1887/69 од 24. ожујка 1970, објављен у Осигурање и привреда бр. 7—8/1970, 49 и пресуди Врховног суда Србије, Гж 3271/72 од 4. октобра 1972, Привредно правни приручник, бр. 2/73, стр. 58.

штетни захтјев брачног друга према другом брачном другу. Према мишљењу суда то не могу учинити и увјети за осигурање. Суд у образложењу критицизира досадашњу судску праксу која је полазила из претпоставке да је брачни друг сувласник моторног возила иако је из праксе познато, да у појединим браковима искључиво употребљава моторно возило један од брачних другова с обзиром да други брачни друг нема ни возачке дозволе, а нема ни интереса да употребљава возило¹⁹⁾.

Г. СТАВОВИ ТЕОРИЈЕ И ПРАКСЕ У ПОГЛЕДУ СРОДНИЧКЕ КЛАУЗУЛЕ

У нашој стручној штампи има низ написа теоретског и практичног значаја о питањима сродничке клаузуле. У правилу теорија стоји на становишту да сродничка клаузула у области осигурања од одговорности, а посебно код обавезног осигурања нема свог оправдања²⁰⁾. У тражењу одговора и аргумената за свој став теорија упозорава на некритичну судску праксу која прихваћа праксу осигурања и осигуратеља, а истовремено критицизира судску праксу која искључује неке особе из круга трећих особа у смислу обавезног осигурања, иако то закон није регулирао²¹⁾. Поједини теоретичари упозоравају да заступници

¹⁹⁾ Пресуда Вишег суда у Цељу П 873/71, коју је донело вијеће под председништвом судца Тоне Меллике интересантна је због веома опширног образложења, у којем се много цитира досадашња судска пракса и литература из области питања у вези са овом клаузулом, која је објављена у нашој стручној штампи, Такве пресуде са оваквим образложењима требало би поздравити, јер се у њима види креативни напор судске праксе у тражењу бољих адекватних рјешења у појединим питањима.

²⁰⁾ У књизи *Odškodninska odgovornost avtomobilista in zavarovanje* Стојан Цигој пита, какви су разлози, због којих бисмо могли правилима осигурања или уговором ограничити право особе, која је с одговорном особом у ужој породичној вези. Зашто вриједи правна норма из правила осигурања и зашто суд допушта могућност истицања сродничке клаузуле према особи, која је брачни друг односно члан уже породице осигураника, Стојан Цигој, *Odškodninska odgovornost avtomobilista in zavarovanje*, Љубљана, 1969, стр. 307; Шиме Ивањко, *Zavarovanje pred odgovornostjo*, *ibidem*, стр. 196. Ивица Јанковец, *Обавезно осигурање за штете од моторних возила*, *ibidem*, стр. 38. Види и Стојан Цигој, *Automobilist*, Љубљана, 1982, стр. 424, гдје аутор упозорава на тенденцију неограничавања у погледу субјеката, који имају право до накнаде, позивајући се на иностране ауторе *Hippela*, *Tunsa* и друге.

²¹⁾ Ивица Јанковец у својој монографији *Обавезно осигурање за штету моторног возила*, Београд 1977. на страни 37 поставља питање: „Могло би се врло много дискутовати о томе, да ли је било могуће судском праксом, закон није то регулисао, искључити нека лица из круга трећих лица у смислу обавезног осигурања?"; види и расправу Владимира Јовановића, *Осигурана сума и накнада осигурања код обавезног осигурања у саобраћају*, *Правни живот*, бр. 11/74, страна 21—22; Бранко Јакаша, у књизи *Право осигурања*, *Информатор*, 1972, стр. 374 изричито напомиње, да сродствена клаузула нема темеља у нашем обавезном осигурању али јој се признаје пуноважност с обзиром, да се темељи на уговорној вези странака. Према његовом мишљењу овакав став темељи се на опће усвојеном стајалишту осигуратеља.

сродничке клаузуле нису пружили увјерљиве аргументе за искључење блиских сродника из осигуравајућег покрића²²). Неки аутори сматрају да искључење брачног друга и других припадника обитељи осигураника који је проузроковао штету, нема темеља у нашем обавезном осигурању и да је потребно тим основама признати право на накнаду штете²³).

У теорији се упозорава на нејединственост сродничке клаузуле као и на велику строгост сродничке клаузуле у опћим увјетима особито када се брачни друг искључује само због његовог статуса брачног друга а не и из других разлога, нпр. због заједничког живота²⁴). Код тога се упозорава на одредбе прописа о наслеђивању према којима се положај брачног друга у наслеђству мијења с обзиром на постојање односно непостојање животне заједнице са оставиоцем²⁵). Постављало се и питање уставности оваких одредаба у увјетима осигурања иако је уставни суд у пар наврата одбацио приједлог за покретање поступка за оцјену уставности увјета осигурања с обзиром да увјети осигурања не представљају опће акте. Теорија врло оштро критикује став судске праксе и став осигуратеља с обзиром да сродствена клаузула „доводи у питање задовољење друштвене функције обавезног осигурања” . . . „ствара се вјештачки без правно-теоретског оправдања посебан појам трећих лица у обавезном осигурању, различит од појма трећих лица инаће у имовинском праву”²⁶) Истиче се да је са видика друштвеног аспекта искључење блиских сродника из осигуравајуће заштите не-

²²) Љубиша Милошевић у свом реферату „Треће лице и његова права према заједници осигурања имовине и лица код обавезног осигурања од одговорности за штете од моторног возила” који је презентирао на Савјетовању у Новом Саду 1978. године, поставља питање да ли је овакво рјешење правилно. Он истиче да се искључење брачног друга и блиских сродника из осигуравајућег покрића може једино правдати „потребом да се искључе евентуалне злоупотребе у погледу наплате накнаде по основу обавезног осигурања од одговорности од стране тих лица. Међутим, овакво решење је у супротности са начелом осигурања од одговорности које треба да обухвати сва лица које трпе штету”, страна 6.

²³) Неправедно искључење особа које се не сматрају трећим особама из заштите, а особито брачних другова и особа која су са осигураницима у заједничком домаћинству односно особа за које постоји законска обавеза уздржавања упозорила је и Марија Вучковић у свом чланку Осигурање грађанскоправне одговорности за штете настале од моторних возила трећим лицима, Осигурање и привреда бр. 3-4/72, стр. 55.

²⁴) На нејединственост ставова према члановима породице у појединим грамама осигурања показује и следећи пример из каско осигурања. Ако је отац поконио аутомобил свом сину, плаћајући му и премије за каско осигурање, а на дворишту га оштеги својим аутомобилом, осигурање ће исплатити накнаду штете из каско осигурања без икаквих приговора али одклонит ће плаћање штете из осигурања од одговорности. Истовремено осигуратељ из каско осигурања неће имати регресног потраживања према оцу за штету, коју је он проузроковао на моторном возилу сина. У особном осигурању исто тако може бити таквих случајева.

²⁵) Види одредбу тч. 3, става 2, члана 22. Закона о наслеђивању СР Словеније, Ур.л. SRS, št. 15/76 и 23/78.

²⁶) Ивица Јанковец, Обавезно осигурање, *ibidem*, стр. 38.

хумано, особито када је реч о дјечи која остају услијед саобраћајне несреће доживотни инвалиди. Коначно у напорима теорије да се одступи од сродствене клаузуле у обавезном осигурању саобраћаја истиче се да је искључење брачног друга и блиских сродника осигураника из круга трећих особа супротно сучасним тенденцијама у области обавезног осигурања²⁷⁾.

Што се тиче праксе осигуратеља она је у правилу доследна поштивању и примјени сродничке клаузуле у свакодневној ликвидацији штета у саобраћају. У ужим стручним круговима стручних радника осигуратеља не помишља се о укидању сродничке клаузуле јер постоји увријежена мисао да је она битан саставни дио осигурања од одговорности а с тим у вези и обавезног осигурања од одговорности у саобраћају²⁸⁾. Осигуратељи се у пракси оглушују на потицаје размишљања, приједлога и аргумената теорије. Врши се и врло јак притисак на правосудске органе у колико ти покушавају мијењати свој став у погледу оправданости односно законитости ове клаузуле. У органи-

²⁷⁾ У свијету се све више шири осигурање No-fault систем у оквиру тзв. Плана основне заштите, којим се покушава првенствено организирати обештећење последица тјелесних повреда и губитака зараде судиоцима у саобраћају. Накнада штете на стварима не подлијеже строгом прописима и третира се као приватна ствар осигураника. У том систему стицања права на одштету није увјетован доказивањем кривње за саобраћајну незгоду и без тога евентуална судговорност одн. подијељена кривда такође није релевантна. Штету не надокнађује осигуратељ осигураника већ осигуратељ жртве. Вриједи начело сватко осигурава себе и своју обитељ (тзв. First Party insurance), супутници, бициклисти и пјешаци на које се осигуравају по начелу осигурања трећих особа (тзв. Third Party insurance) или без доказивања кривде и одговорности. У овом систему постоји самопдржај и одређени и максимални износ тима да се у случају повреде више особа у једној незгоди, свакој исплаћује накнада до максималног износа. Овдје се ради о некој врсти осигурања од незгоде тима да се у то осигурање укључују и остали облици особне штете. Осигурање „No-fault“ се посебно шири у Сједињеним америчким државама те у Канади. Идеја овог система заокупља заинтересоване кругове и у неким земљама Европе. Прије неколико година је у нас редакција Осигурање и привреда у оквиру европске акције коју је покренуло Удружење међународне стручне штампе (R.i.a) спровело анкету међу читаоцима, међутим резултати те анкете касније нису објављени. Интересантно је да се у нашој пракси овом питању досада није посвећивало више пажње, а особито није овај систем систематско и стручно проучен иако би по мишљењу неких могао бити код нас реализиран.

²⁸⁾ Понекад у стручним круговима радника из осигурања чујемо примједбе да је потребно да сродствена клаузула остане јер ће иначе бити смањен интерес за осигурање од незгоде путника у моторним возилима (осигурање сједишта) јер је то осигурање у пракси једино и ефикасно за сроднике с обзиром да остали путници који нису сродници имају право на накнаду штете из обавезног осигурања. Нелогичност система видљива је и овдје с обзиром да се трећим особама — путницима у особним возилима — омогућује накнада штете из обавезног осигурања и право на исплату своте осигурања из осигурања од незгоде. Блиским сродницима остаје право само на исплату своте осигурања из незгоде. Можда би било потребно ово осигурање од незгоде у ствари ограничити само на блиске сроднике и на тај начин повећати своте осигурања односно смањити премије или пак повећати опсег разлика на остале облике особних штета.

ма управљања Удружења осигуравајућих организација Југославије као и у органима тог удружења нема велике жеље да се било што мијења. У колико и у пракси постоје изнимни случајеви ликвидирања таквих штета, то су више мање штете из култантности. Међутим, на притисак осигураника осигуратељи су до сада покушавали одговорити потреби да се блиски сродници укључе у осигуравајућу заштиту увођењем новог осигурања, нпр. код заједнице осигурања „Триглав” или допуштајући могућност да се посебним доплаћивањем премије искључи сродствена клаузула из осигурања као што је то примјер код заједнице осигурања „Дунав”, о чему ће детаљније бити ријечи касније²⁹⁾.

Д. НЕОСНОВАНOST СРОДНИЧКЕ КЛАУЗУЛЕ У ОБАВЕЗНОМ ОСИГУРАЊУ ОД ОДГОВОРНОСТИ У САОБРАЋАЈУ

Досадашња разматрања законских прописа, увјета, осигурања, судске праксе и неких теоретских размишљања указала су нејединствен став законодавства, теорије, судске праксе у погледу основаности искључења блиских сродника из осигуравајућег покрића у области обавезног осигурања од одговорности у саобраћају. Као што видјесмо у савезном законодавству није заузет никакав став у погледу укључења односно искључења споменутих особа из права на накнаду штете из обавезног осигурања. Теорија је у правилу против овакве клаузуле сматрајући је неоснованом. Судска пракса се колеба иако у правилу слиједи став осигуратеља сматрајући да је таква клаузула оправдана и тражи више мање аргумената за оправданост свог става. Поставља се основно питање да ли је могуће на данашњем ступњу развоја одговорности за штету и осигурања наћи доказе за основаност и оправданост овакве клаузуле у тој области осигурања. Како због ограничења простора није могуће анализирати све могуће аргументе за и против, то ћемо овдје покушати упозорити на неке аргументе којима се покушава доказати оправданост односно неоправданост сродствене клаузуле. У покушају да се групирају поједини аргументи за доказивање основаности ове клаузуле, могли би све покушаје сврстати у слиједеће групе аргумената:

²⁹⁾ У заједници осигурања Триглав је делегација из подручја Марибора у Скупштини заједнице Триглав тражила да се питање сродничке клаузуле у обавезном осигурању ријешити било њеним искључењем било додатним плаћањем премије за проширење осигуравајућег покрића за штете блиским сродницима. Споменута делегација гласала би против предлога увјета за осигурање власника одн. корисника моторних возила у колико се не искључи сродствена клаузула. Скупштина заједнице је донијела закључак да се прихвате предложени увјети али да се у року од 6 мјесеци предложи рјешење за осигурање блиских сродника, што је касније учињено увођењем новог додатног осигурања, АО+ плус којим је могуће осигурати особну штету возача и сродника у саобраћају.

1. одржавање обитељског мира;
2. морална схваћања и обичаји;
3. могућност колизије и
4. покриће властите штете.

1. Одржавање обитељског мира

У неким старим теоретским расправама особито у иноземству покушало се оправдати сродничку клаузулу потребом по одржавању мира у обитељи који би био нарушен уколико би постојала могућност тражења накнаде штете између блиских сродника у обитељи³⁰). Овај аргуменат је у теорији врло брзо напуштен с обзиром да се мијењао став према обитељи и због чињенице да управо немогућност потраживања накнаде штете између појединих чланова обитељи може да проузрокује конфликте особито ако штетник није у могућности да властитом имовином или радом надокнади штете другом члану обитељи. Јасно је, да аргуменат потребе очувања мира у обитељи нема никакве снаге као доказ за основаност сродничке клаузуле у осигурању.

2. Морална схваћања

Позивање на морал и обичаје који не дозвољавају потраживања накнаде штете међу члановима обитељи врло је спорно с обзиром да се у данашњим друштвено-економским односима између чланова обитељи мијењају морални ставови и обичаји у погледу накнаде штете међу члановима обитељи с обзиром да обитељ не представља основну економску јединицу друштва као што је то било у вријеме увођења ове клаузуле у ту област осигурања. Овдје треба посебно упозорити на породично законодавство које признаје сваком члану породице право на посебну имовину којом може брачни друг сам да располаже и на заједничку имовину којом располажу брачни другови споразумно. С друге стране, према моралним схваћањима данашњег друштва није неморално а није ни у супротности са обичајима да брачни другови изврше подјелу заједничке имовине тако да може сваки брачни друг самостално располагати својим дијелом имовине. Накнада штете између чланова породице није у супротности са моралним схваћањима особито ако је реч о сродницима изван круга брачних другова. Уосталом, ако би потраживање накнаде штете било у супротности са моралним схваћањима друштва, онда сродничка клаузула не би била ни потребна. У овој области може бити од моралног значаја једино потраживање висине накнаде штете јер се у пракси штете малог обима не потражују између чланова породице.³¹⁾

³⁰⁾ Atilla Fenyves, Angehörigenklausel im Interessenwiderstreit, Die Verchicherung Rundschau, Већ, 1976. шт. 11—12, стр. 370.

³¹⁾ Види детаљније Atilla Fenyves, ibidem, стр. 367.

3. Могућност злоупотребе

Један од најчешће навођених аргумената у прилог основаности сродничке клаузуле у тој области осигурања је свакако могућност злоупотребе обавезног осигурања јер осигуратељ не може због уских сродничких веза између осигураника и оштећеника утврдити постојање разних пријевара и шпекулација. Тако би било могуће да се фингирају саобраћајне несреће и гражи накнада штете за штетни догађај који је настао изван саобраћаја³²). Област осигурања преузела је скепсу о искрености и поштености чланова обитељи која постоји у другим подручјима права, нпр. у поступку пред судом, социјалном осигурању и друго. Међутим, овдје треба ипак поставити реално питање је ли стварно постоји тако велика опасност од пријевара и шпекулација уз данашњи ступањ могућности утврђивања узрока штете, особито када је реч о особној штети. Према нашем мишљењу овдје је ипак реч више о једној претпоставци која је уврешена и која није потврђена стварним чињеницама. Уз то је потребно поставити питање, зашто осигуратељи управо у овој власти показују више неповерења према члановима породица него у другим областима осигурања, као нпр. у каско осигурању гдје чланови породице могу да уживају заштиту једнаку у заштити осигураника ако проузрокују штету. Из анализе републичких и покрајинских законских прописа и увјета осигурања установили смо, да се ступањ повјерења повећава односно смањује код појединих републичких закона и увјета осигурања. Ако је потребно у СР Србији или Хрватској да постоји између осигураника и оштећеника заједница живота односно уздржавања, зашто то није потребно у Словенији гдје се према увјетима осигурања заједница живота не тражи као увјет за искључење брачног друга односно особа које ималац возила уздржава. Већ сама чињеница различитих увјета које осигуратељи односно законодавац поставља за искључење тих особа из круга трећих особа указује на непринципијелност и нејединственост ставова у погледу могућности пријевара односно шпекулација у тој области.

Ако осигуратељи устрају да постоји стварна могућност пријевара, зашто онда у случајевима када је јасно доказано да пријеваре нема и да не постоји, нпр. тешко тјелесно озлијеђење дјетета не дозвољавају могућност накнаде штете. Зашто осигуратељи не понуде могућност накнаде штете у јасним случајевима

³²) Ако осигуратељи имају тако велико неповерење у сроднике осигураника, који би наводно могли да траже накнаду штете која није учињена у саобраћају, зашто дозвољавају ти исти осигуратељи могућност покрића односно исплате своте осигурања ако је штета проузрокована од сродника. Вриједност тјелесног интегритета је данас тако велика, да је тешко замислити могућност да ће неко сам себе озлиједити у циљу добивања накнаде од осигуратеља. Таква могућност је постојала у вријеме када човјеку тјелесна интегритета није представљала такву вриједност као што је данас представља.

вима односно увјетује постојање сродничке клаузуле нужношћу доказивања штетног догађаја и свих околности које су увјетовале настанак штете. Таквих случајева у њемачком осигурању било је већ прије другог свјетског рата³³). Опћенито је познато да постоји у осигурању низ покушаја пријеваре и шпекулације и да одређени постотак пријава штета представља покушај пријеваре који се каткада и остварује. Таква могућност постоји и у области осигурања одговорности али није основано да се због саме могућности искључује одређени круг особа који имају право на накнаду штете.

4. Накнада властите штете

Покушај оправдања сродничке клаузуле путем доказивања да се ради о накнади властите штете има свој почетак у једној ревизији увјета за каско осигурање у Њемачкој 1940. године гдје су осигуратељи морали у круг осигураника убројити све особе обитељи које власник моторног возила уздржава. Овај критериј касније је преузет у осигурање одговорности и отуда почињу неки теоретичари и судска пракса да у чињеници јединства имовине између осигураника и блиских сродника особито брачног друга тражи аргуменат за искључење тих особа из права на накнаду штете. Интересантно је, да чињеница уздржавања није позната у старој литератури из подручја осигурања у земљама Њемачке, Италије, Швајцарске и Француске. Овдје треба напоменути да кријтериј уздржавања настаје у друкчим друштвено-економским односима почетком четрдесетих година овог стољећа и да су га осигуратељи преузели из области каско осигурања гдје је био уведен у циљу проширења осигуравајућег покрића а не сужавања осигуравајућег покрића као што је то учињено у области осигурања од одговорности³⁴). С правног видика овдје остаје отворено питање увјетовања имовинског правног критерија за накнаду особне штете. Ово питање долази до израза код тјелесног оштећења дјетета. Дјете нема право на накнаду штете због инвалидности и тјелесног озлијеђења ако је уздржавано од свог оца власника моторног возила. Нелогично је, да нека особа само због чињенице да ју штетник

³³) О проблематици сродничке клаузуле у осигурању од одговорности у Њемачкој види детаљније Werner Wussow, Kommentar Allgemeine Versicherungsbedingungen für Haftpflichtversicherung, Frankfurt, 1973, стр. 462. и даље.

³⁴) Говорећи о сродничким клаузулама у области осигурања морамо разликовати двије врсте тих клаузула. У неким гранама осигурања сродничка клаузула значи искључење односно укључење у осигурање одређених сродника без обзира да ли сродници са осигураником живе у заједничком домаћинству односно да их осигураник уздржава и друге врсте сродничких клаузула код којих је битно да се одређени круг блиских сродника укључује односно искључује из осигурања само око постоји или не постоји заједничко домаћинство између осигураника и сродника односно у заједничко домаћинство у појединим гранама осигурања тражи се и фактичко уздржавање или барем дужност уздржавања.

издржава (материјално-правни захтјев) губи захтјев за накнаду особне штете. Према рјешењу тч. 3, члана 2. увјета за осигурање аутомобилске одговорности заједнице осигурања „Триглав” произлази да је из круга трећих особа искључена и особа, коју власник односно корисник моторног возила издржава на основу уговора о уздржавању (уговор о досмртном уздржавању) јер из текста увјета искључују се барем граматичким тумачењем све особе, које ималац возила у тренутку настанка осигураног случаја уздржава. Овакав став и рјешење врло тешко издрже критику. Позивање осигуратеља на критериј уздржавања, у ствари, даје осигуратељу *biancu* дозволу да искључе из осигурања велик круг особа које користе право на уздржавање на основу закона или уговора. Не постоји, у ствари, никаква веза између права на уздржавање и права на накнаду особне штете. Уздржавањем не може бити никада накнађена особна штета члану породице јер се ради о двије различите категорије имовинских користи. Наша судска пракса се врло радо позива на чињеницу да је брачни друг искључен из осигурања због сувласништва на возилу с обзиром да је возило у правилу заједничка имовина оба брачна друга. Овдје се испушта из вида да постоји могућност да брачни друг у цјелини препушта употребу возила једном брачном другу с обзиром да нема интереса за вожњу или нема могућности употребе моторног возила јер нема возачке дозволе. Моторно возило је често пута само формално-правно заједничка имовина. Ако овај моменат може да се дјеломично прихвати, онда се поставља питање који аргументи остају за искључење дјетета које није ималац заједничке имовине.

Из анализе споменутих аргумената је јасно, да није могуће наћи оправдања за основаност сродничке клаузуле у осигурању одговорности. Ни један од споменутих аргумената није прихватљив без резерве и стога је потребно поставити питање да ли није реч о клаузули која дискриминише одређени круг људи само због њиховог породичног статуса. Наши прописи о накнади штете нигдје не искључују могућност тражења накнаде штете од штетника због породичне повезаности са штетником. Тенденције савременог законодавства иду у смјеру осамостаљивања појединих чланова породице у сфери субјеката имовинских права. Брак и породица доживљавају процес деинституционализације у којој институција као јединствена економска и друштвена заједница губи на значају који је имала прије. Тако уз брак добивамо и породицу која није основана на брачној заједници али која је економско и садржајно једнака брачној заједници. Ради се о ванбрачној заједници мушкарца и жене али досада судска пракса и теорија није прихватила став да се ванбрачни друг искључује из круга трећих особа. Тако испаде да је брачни друг због тога што је закључио брак са одређеном особом — осигураником, у слабијем положају од ванбрачног друга који живи само у заједници са осигураником. Овдје треба напоменути и напоре законодавства да заштите што више је могуће особност брачног друга у брачној заједници.

Тако је према одредби 100. члана Кривичног закона СР Словеније силовање брачне или ванбрачне жене кривично дјело и у последици тога може постојати и одштетни захтјев према брачном другу. Породични прописи теже ка очувању појединих права брачних другова. Узевши све то несхватљиво је, да осигурање тежи управо супротним тенденцијама покушавајући различито третирати чланове породице само због чињенице што се налазе у браку односно у породици.

С друге стране, треба указати и на чињеницу да је циљ обавезног осигурања у саобраћају у ствари организирати заштиту жртвама у саобраћају без обзира на њихов статус. Овај циљ увођењем сродничке клаузуле у ствари је само дјеломично реализиран јер велики круг оштећених особа искључује се из ове друштвено организоване заштите. Овакво ограничавање заштите само на један круг особа вјеројатно није у складу са принципима социјалистичког морала и основним начелима друштвеног уређења. Ако проматрамо проблем заштите жртава и са аспекта осигураника који плаћа премију за осигурање од одговорности, онда нам је сасвим јасно да он жели или би барем желио нудити заштиту прије свега својим члановима породице а не непознатим особама. Сродничком клаузулом, међутим, он у ствари, штити само себе и своју имовину пред одштетним захтјевом трећих особа гарантирајући им путем осигурања накнаду штете. Ако би поједине осигуранике и покушали питати да ли се више боје одштетних захтјева непознатих особа или више желе организирати заштиту за своју породицу вјеројатно би већи број људи желио прије свега нудити организирану заштиту својој породици. Одштетни захтјеви трећих особа ипак само дјеломично угрожавају имовину осигураника с обзиром на постојање прописа о ограничењу извршења ради намирења одштетних захтјева (једна трећина особног дохотка и ограничења у погледу имовине на којој се не проводи пленидба). Отуда у свакодневном животу и огорчења осигураника када заједница осигурања накнади сву материјалну и иматеријалу штету ауто-стоперу који је био озлијеђен заједно са члановима породице осигураника у саобраћајној несрећи, док породица осигураника не добива ништа.

На крају би требало споменути још једну чињеницу за разматрање питања сродничке клаузуле. Закон о обвезним односима у чл. 939. у бити полази од заштите породице јер забрањује прелаз осигураникових права према одговорном лицу на осигуравача (суброгација) ако је реч о штетнику који је члан породице осигураника. То значи, да законодавац у области осигурања породицу третира *in in infavore*. Поставља се питање зашто осигуратељи ову исту породицу у области осигурања од одговорности третирају друкчије.

Б. ТРАЖЕЊЕ НОВИХ РЈЕШЕЊА

С обзиром на указана спорна питања произлази да је нужно у вези са постојањем сродничке клаузуле потражити нова

рјешења измијеном законских прописа у оним републикама и покрајинама гдје ти законски прописи постоје и измијеном увјета осигурања. Приједлог, да се укине сродствена клаузула у тој области изазват ће отпоре осигуратеља с обзиром на релативно велику аутономију осигуратеља у стварању увјета осигурања који данас не подлијеже посебној друштвеној контроли³⁵). Судска контрола је недостатна јер се врши у оквиру судске контроле уговорних односа с обзиром да увјети осигурања нису опћи акти према становишту уставних судова. Увјети осигурања стварају се у стручним службама, а доносе их органи управљања заједница осигурања односно заједница ризика без шире јавне расправе и без управне превентивне контроле с обзиром да нико не даје сугласност на увјете осигурања.

Није нам познато да ли је против републичких одн. покрајинских закона био покренут поступак пред уставним судом због оцјене уставности законских одредаба о искључењу блиских сродника из осигурања. Овакав поступак био би врло интересантан. Није искључена могућност да би уставни суд оцјенио прописе републичких и покрајинских закона о сродничкој клаузули неуставним.

С обзиром на овакву аутономију осигуратеља у стварању права и обавеза из уговора о осигурању можда би требало иницирати размишљање о стварању посебног друштвеног органа који би изван области осигурања вршио одређену контролу увјета осигурања као што је то предвиђено у оквиру судске и уставносудске контроле самоуправних опћих аката.

Уочавајући потребу нудити осигуравајућу заштиту и блиским сродницима за штете проузроковане у саобраћају као и прихватајући спорност сродничке клаузуле, неке заједнице осигурања покушале су увести ново осигурање односно омогућити осигураницима да доплатом премије искључе сродничку клаузулу из уговора о осигурању од одговорности.³⁶) Код заједнице осигурања *Триглав* сл. 1. 1981. год. на притисак осигураника у органима управљања уведено је ново осигурање АО плус као додатно осигурање уз обавезно осигурање од одговорности у саобраћају којим се осигурава заштита самом во-

³⁵) У обавезном осигурању у саобраћају потребна је посебна друштвена контрола код уговарања права и обавеза из уговора о тој врсти осигурања с обзиром да осигураници не улазе у уговорни однос слободно, а још мање могу утјецати на његов садржај. Аутономија осигуратеља да доносе увјете осигурања без посебне друштвене контроле овдје може бити предмет дискусије.

³⁶) Поставља се правно питање да ли је могуће опћим увјетима додатно осигурати одштетне захтјеве који су законом искључени. У социјалистичкој републици Словенији гдје нема закона који би посебно одређивао статус брачног друга и блиских сродника власника моторног возила ово питање се не поставља. Међутим у социјалистичкој републици Србији гдје је законом предвиђено искључење одштетног захтјева брачног друга и блиских сродника, поставља се питање да ли је могуће то искључити уплатом посебне премије и проширењем осигурања на споменуто законско искључење.

зачу и његовим блиским сродницима уколико претрпе особну штету. Ради се у једној комбинацији особног осигурања (незгоде) и осигурања од одговорности. Максимална граница обавезе осигуратеља да накнађује штету је једнака суми осигурања из обавезног осигурања од одговорности што износи 2,500.000 динара уз франсизу од 7.000 динара, која се не примјењује уколико је наступила смрт блиског сродника. Ово осигурање због комбинација различитих елемената из области особених осигурања и области осигурања накнаде штете има одређени ступањ замршености и због тога доживљава критику у стручној литератури, а у пракси осигураници у то осигурање немају много повјерења. Чини нам се да је заједница осигурања Дунав нашла једноставније рјешење омогућавајући осигураницима да уз доплату премије прошире осигуравајуће покриће и за одштетне захтјеве особа које се не сматрају трећим особама. Ово проширење осигурања односи се само на материјалне и нематеријалне штете које су настале због повреде или смрти особа. Из проширења изузети су случајеви штета настале под дјеловањем алкохола, дрога или других наркотика односно када је осигураник омогућио да возилом управља особа која нема возачке дозволе и друго.

Остале заједнице осигурања припремају се, да уведу ново осигурање којим се осигуравају блиски сродници односно да прошире осигуравајуће покриће искључивањем сродничке клаузуле из осигурања уз доплату додатне премије. У Европи ова клаузула полако нестаје из осигурања од одговорности у саобраћају.³⁷⁾

Без сумње треба похвалити напоре заједница осигурања да траже нова рјешења у циљу пружања заштите блиским сродницима у случају штете у саобраћају али истовремено треба нагласити да је овакав поступак осигуратеља признање спорности односно неоснованости сродничке клаузуле а и начин да се изван уобичајених поступака и критерија повећавају премије које су под друштвеном контролом. За споменуто додатно осигурање заједница Триглав, заједница Дунав траже додатну премију у износу од 20% од премије која се уплаћује за осигурање од одговорности. Осигуратељи нису наступили у јавности са тачним израчунима којима би доказивали оправданост таквог високог постотка додатне премије. Према прорачунима који су извршени у Њемачкој, искључење сродничке клаузуле може да има за последицу повећавање премије највише од 3 до 5%. Јасно је, да искључивањем сродничке клаузуле осигурања проширује се круг особа које имају право на накнаду

³⁷⁾ У Швицарској су дјеловање сродствене клаузуле у обавезном осигурању моторних возила од одговорности ограничили само на имовинску штету од 1. 1. 1976. године. Ово ограничење је тражило повишење премија у износу од 6%. Види детаљније Attila Fenyves, Angehörigenklausele im Interessenwiderstreit, Die Versicherungsrundschau br. 11/12, стр. 373.

штете из осигурања те је ради тога потребно повећати и премије.³⁸⁾ Међутим повећање премије од 20% ипак изазива сумњу у оправданост такве додатне премије у споменутој висини. И ово доказује да постоји у области осигурања велика аутономност осигуратеља коју би требало преиспитати с обзиром да се ради о великом броју осигураника који су на основу закона дужни закључити осигурање од одговорности. Већа контрола у области осигурања која би се специјално односила на однос између осигуратеља и осигураника нужна је и у циљу тенденције заштите потрошача, јер осигураници иако чланови заједница осигурања у ствари наступају у области осигурања од одговорности као потрошачи услуга осигуратеља.

Закључујући ово разматрање сматрамо да би било потребно у циљу искључења сродствене клаузуле из области осигурања од одговорности уопће, а посебно из области обавезног осигурања у саобраћају, покренути иницијативу за измијену републичких и покрајинских законских прописа и друштвеном акцијом у органима управљања заједница осигурања предложити најадекватнија рјешења како осигурати заштиту и блиским сродницима власника моторног возила одн. возача. У том погледу би удружење осигуравајућих организација *Југославије* могло да покрене иницијативу како би се ова питања јединствено ријешила на цјелокупном подручју Југославије. У сваком случају оваква разноликост законодавних рјешења и практичних рјешења у појединим републикама и покрајинама не може да буде прихваћена без друштвене критике с обзиром да је наше друштво увело обавезно осигурање у саобраћају, прије свега, као организовани систем пружања заштите жртвама у саобраћају. У тражењу одговора како укључити у осигуравајуће покриће и блиске сроднике, требало би ограничити могућност блиских сродника да траже накнаду само штете у вези са повредом или смрти блиског сродника. С тим у вези могло би се и повести рачуна о могућности увођења строжијих доказних поступака у погледу настанка штете како би се спријечила евентуална могућност пријава и злоупотреба.³⁹⁾ Питање повећавања премија требало би систематски проучити и стварно повећати премију према процјенама штета која могу настати проширењем овог осигурања. Садашњу могућност

³⁸⁾ Према истраживањима њемачког Удружења осигуратеља одговорности незгоде и осигурање моторних возила (HUK-Verband) из Хамбурга произилази, да би се искључењем сродничке клаузуле повећао број одштетних захтјева за 7,3%. Податак је цитиран према допису HUK-Verbanda од 19. јануара 1976. год. савезном надзорном управном органу у вези са предлогом, да се дозволи искључење сродничке клаузуле из увјета из обавезног осигурања у саобраћају.

³⁹⁾ Треба упозорити да код примјене сродничке клаузуле осигуратељи не праве разлике између случајева у којима је на страни осигураника постојала намјера за проузроковање штете, груба непажња, обична непажња или случај као што се не обазире на околности које су могле бити присутне и на страни оштећених особа. Види Марија Вучковић, *ibidem*, стр.55.

простовољног закључивања додатног осигурања односно укључивања проширења осигуравајућег покрића треба сматрати као привремено рјешење, док се питање искључења сродствене клаузуле из области обавезног осигурања не уреди јединствено на цјелокупном подручју Југославије. Судска пракса би морала у рјешавању појединих случајева бити одлучнија у критичним оцјенама основаности сродничке клаузуле у републичким и покрајинским прописима, а посебно у увјетима осигурања.⁴⁰⁾ У вези с тим можда није на одмет иницирање приједлога да се преиспита став Савјетовања судаца грађанског одјељења Врховног суда Југославије и судаца представника грађанских одјељења републичких и покрајинских врховних судаца из 1971. год. с обзиром на измијењену законску основу и измијењене друштвено-економске односе послје доношења Устава и Закона о удруженом раду и Закона о обавезним односима као и доношења појединих закона у републикама и покрајинама из области осигурања.

Сматрамо, да би дискусије које трају у нашој теорији и пракси већ више од 15 година, требало ипак, завршити у корист осигураника и жртава саобраћајних несрећа без обзира на њихов породични статус.

SUMMARY

THE RELATIVES CLAUSE IN THE INSURANCE AGAINST LIABILITY

In his discussion, the author attempts to draw attention to the problem of the relatives clause in insurance with a particular review of the insurance against liability. We do not encounter the mentioned clauses in the Law on the Basis of the System of Insurance of Property and Persons from 1976, but they are to be found in all of the republican and provincial Laws on Insurance with the exception of the Socialist Republic of Slovenia, which does not have such a law yet. The relatives clause is to be found in all of the Conditions of Insurance of our insurance enterprises bearing in mind that the circle of people exempt from the right to claim indemnity under the insurance, according to the relatives clause. In some conditions, it is necessary that besides kinship, there is also an economic community with the insured.

Drawing attention to the viewpoints of the practice of the court with regard to the relatives clause, the author asserts that court practice is not unanimous in this matter of the circle of people who, under the relatives clause, are exempt from the right to indemnification. Special attention is devoted to the most recent verdict of the High Court in Celje, which did

⁴⁰⁾ Клаузуле о искључењу морају бити јасно изражене тиме да се садржај клаузуле мора тумачити са гледишта функције која јој је намјењена (финални принцип) односно циљ с којим се реализира садржај клаузуле (*ratio legis*). О тумачењу клаузуле о искључењу види детаљније Шиме Ивањко, Клаузуле о искључењу ризика, Привреда и право бр. 11/78, стр. 43.

not recognize the relatives clause in the Conditions of Insurance since it is not in accordance with the principles of our social order, penal regulations and the moral code of our socialist self-government society. In an elaborated discussion on the viewpoints, theory and practice pertaining to the relatives clause, it was especially emphasised that the theory of insurance expressly draws attention to the unfoundedness of the relatives clause in the compulsory insurance against liability in traffic.

Ending his thoughts aimed at the evolving of new solutions in this matter, the author proposes that the relatives clause be exempt from the republican and provincial legal regulations as well as from the conditions of insurance. Meanwhile, the idea of some communities of insurance to make available the insurance of close relatives either in the form of special insurance or by payment of additional premium on the basic insurance against liability should be welcomed.

RÉSUMÉ

LA CLAUSE DE PARENTÉ DANS L'ASSURANCE CONTRE LA RESPONSABILITÉ

Dans son étude l'auteur a essayé d'attirer l'attention sur le problème de la clause de parenté dans l'assurance sous l'aspect particulier de l'assurance contre la responsabilité. On ne trouve pas les clauses mentionnées dans la Loi relative aux fondements du système de l'assurance des biens et des personnes de 1976, mais elles se trouvent dans toutes les lois des républiques fédérées et des provinces autonomes dans le domaine de l'assurance, excepté dans la République Socialiste de Slovénie qui n'a pas encore adoptée une telle loi. La clause de parenté se trouve dans toutes les conditions de l'assurance de nos assureurs de sorte que n'est pas toujours déterminé de la même le cercle de personnes qui n'a pas droit d'après la clause de parenté à la compensation de l'assurance. Dans certaines conditions il est nécessaire qu'à part le lien de parenté existe de même la communauté économique avec l'assuré.

En signalant les positions prises dans la pratique judiciaire l'auteur constate que la pratique judiciaire n'est pas uniforme en ce qui concerne le cercle des personnes qui en vertu de la clause de parenté sont exclues du droit à la compensation de l'assurance. L'attention est attirée en particulier sur le jugement le plus récent prononcé par la Haute Cour de Celje qui ne reconnaît pas la clause de parenté dans les conditions de l'assurance eu égard qu'elle n'est pas en conformité avec les principes de notre organisation sociale par les prescriptions obligatoires et la morale de la société autogestionnaire socialiste. Dans un examen plus large des positions prises dans la théorie et dans la pratique en ce qui concerne la clause de parenté, le fait est tout particulièrement accentué que la théorie dans le domaine de l'assurance met en relief expressément le manque de fondement de la clause de parenté dans l'assurance obligatoire contre la responsabilité dans le transport.

En terminant ses méditations ayant pour but de trouver de nouvelles solutions l'auteur a proposé d'éliminer la clause de parenté des prescriptions légales des républiques fédérées et des provinces autonomes ainsi que d'éliminer la clause de parenté des conditions de l'assurance. Dans l'entretemps il faut rendre hommage à l'idée de certaines communautés d'assurance qui donne la possibilité d'assurer les proches parents soit sous forme d'assurance spéciale soit par le paiement supplémentaire de la prime, à l'assurance fondamentale contre la responsabilité.

ПРОБЛЕМИ НЕОСИГУРАНИХ И НЕПОЗНАТИХ ВОЗИЛА У ОСИГУРАВАЈУЋОЈ ПРАКСИ У ЈУГОСЛАВИЈИ

I. УВОД

Као што је проблем „одговорности” све истакнутији и присутнији у нашем свакидашњем животу и раду, тако се унутар те правне категорије испољава низ веома дуго присутних али до данас и у правној теорији, и легислативи и у судској пракси, нерјешених или само делимично речених правних питања.

Једно од тих је по нашем мишљењу и проблем одговорности за штете које причине „неосигурана” и „непозната” возила.

Истакнуто питање не може бити предмет интересовања само заједница осигурања, већ би требало да постане и далеко шири проблем. У питању су, наиме, значајна материјална средства која морају бити предмет интересовања шире друштвене заједнице. Ово, пре свега, како би се на једној страни заштитили фондови заједница осигурања који нису анонимни, а истовремено да се жртве саобраћајних удеса којима је причинило штету непознато или неосигурано возило и обештете.

Није и не може бити исто неосигурано и непознато возило. То су категорије у области аутоодговорности свака за себе и генеза заједништва највероватније потиче од познатог става Врховног суда из 1972. године, када се одговорност заједница осигурања за непозната и неосигурана возила изједначила са одговорношћу за штете које су причинила возила са иностраном регистрацијом лицима и имовини и нашој земљи.

Проблем нашег интересовања ће бити више истакнут код одговорности непознатих возила јер је ово са аспекта правних односа који настају, законске регулативе као и девијација које су присутне на овом правном подручју истакнутији. Без обзира ко посматра истакнуту правну категорију мора се констатовати да ту уз садејство више чиниоца тога истински има.

Циљ је овога да се укаже, пре свега, на неопходност стриктне примене одредби датих у Закону у погледу непознатог и неосигураног возила али уз указивање на бројне објективне критеријуме који би се применом начела облигационог права,

који би се морали примењивати у поступку доказивања постојања непознатог возила и његове кривице за саобраћајни удес па сходно томе и одговорности за насталу штету.

II. ОСИГУРАЊЕ ОД ОДГОВОРНОСТИ

1. О грађанско-правној одговорности власника односно корисника моторног возила

Са аспекта нашег интересовања нужно је да се претходно сагледају сви елементи који су од значаја за постојање одговорности било неосигураног било непознатог возила.

Ноторно је да појава аутомобила, а посебно његова експанзија у протеклим годинама, изазива нове тенденције и на подручју права као једне од друштвених категорија. Пре свега, нужно је омогућити адекватну правну заштиту жртвама модернизованог саобраћаја. На праву је да понуди употребљиве и прецизне инструменте у циљу заштите лица оштећених од моторног возила, дакле појединца који плаћа данак општем прогресу.

Правне последице за настале штете испољавају се, дакле, у сфери грађанско-правних односа. Већ од самог постанка моторно возило сматра се опасном ствари тј., ствар која представља повећану опасност односно, делатност која представља повећану опасност за околину. Дакле, питање одговорности за штету стоји у првом плану. Решив је и брзо је решен проблем у случају судара моторних возила и он није предмет нашег интересовања. Насупрот томе ни до данас није једнообразно решен проблем одговорности за штете које претрпе „трећа лица” и њихова имовина. Ова лица пре наступања штетног догађаја нису била са аутомобилистом ни у каквом правном односу. Настаје, дакле, вануговорна одговорност и намеће се питање како ово решити. Класични принцип доказивања кривице, од самог почетка је неадекватан и као такав одбачен јер би пут до остварења права оштећеног био исувише дуг па и неизвестан. Имајући у виду да је моторно возило окатегоризовано као опасна ствар, сви путеви воде у објективну одговорност и она данас егзистира на овом подручју у највише правних система. И Закон о облигационим односима¹⁾ је прихватио такав став и ту дилеме више нема. Последице таквог решења су бројне. Свакако — остварена је основна тежња а то је заштита жртва све бројнијих и тежих саобраћајних удеса. У поступку доказивања довољно је да оштећено лице докаже да је претрпело штету и чињеницу да је исту проузроковало моторно возило. Терет доказивања супротног лежи на власнику моторног возила. Може се слободно констатовати да је објективна одговорност мотивисана социјалном активношћу друштвене заједнице и свестрано

¹⁾ Закон о облигационим односима („Сл. лист СФРЈ” бр. 29/78. члан 154.

служи већој солидарности у друштву а истовремено већој сигурности у одвијању саобраћаја.

2. Осигурање од одговорности и социјализација ризика за опасност коју доноси моторно возило

Опстанак одговорности по кривици у овој области угрожен је и начелом јемства за ризик, успостављеном на идеји правилне расподеле користи и повећаног ризика који носи у себи моторно возило.

Прарешење овог начела вуче своју генезу из Actio Aquilla²⁾.

Ако се ризик не би посматрао са тог аспекта и прихватила његова социјализација, грађанска одговорност сигурно не би данас била оно што је. Истовремено, сигурно никада не би био нађен излаз за задовољење ових потреба (и развој и несметано одвијање саобраћаја, и заштита трећих лица, и заштита аутомобилиста) да није облик социјализације ризика нађен управо у сфери осигурања од одговорности. Ово осигурање убрзо — у области повећане опасности постаје и законом обавезно.

Осигурање од одговорности није од значаја само за оштећено лице и штетника већ и за заједницу као целину, јер друштвено корисна активност повлачи за собом и опасност за настанак штета великог обима. Осигурање од одговорности је данас неодвојиво од грађанске одговорности и накнаде штете. Корисност овог института је вишеструка, што је потребно да се и овде посебно нагласи. Оно се чак повремено у нашем законодавству третира као делатност од посебног друштвеног значаја³⁾.

3. Обавезно осигурање моторних возила од одговорности

Обавезно осигурање моторних возила настаје на основу изричите одредбе закона, односно прецизније речено, из уговора који се закључује на основу закона. За решавање односа и положаја лица у уговору о обавезном осигурању моторних возила неопходно је анализирати те односе, као и указати на прекиде тих односа.

Закон о основама система осигурања имовине и лица⁴⁾ и републички закон из ове области, наметнули су свим власницима моторних возила, која је по својој природи стога јавноправна, да са слободно изабраним осигуравачем закључи уговор о осигурању моторног возила за штете које могу претрпети трећа

²⁾ Lex Aquilla уводи принцип одговорности у случају оштећења туђе ствари без намере — *damnum iniuria datum*, из чега се по општем схватању развила теорија и пракса деликтне грађанско-правне одговорности,

³⁾ Основни Закон о осигурању и осигуравајућим организацијама — „Сл. лист СФРЈ” 7/67. члан 1.

⁴⁾ „Сл. лист СФРЈ” бр. 24/76.

лица. Закључењем уговора ствара се други однос — однос осигурања којег регулишу норме права осигурања — уговорно право. Случајем удеса и оштећења настаје трећи однос, који је са аспекта облигационог права најинтересантнији. Ту је треће оштећено лице, које са осигуравачем могло би се рећи има заштитни однос, који је такође регулисан посебним законом. Тај се однос не би могао сматрати уговорним, јер између оштећеног и осигуравача нема никаквог уговора. Оштећени је стекао право да истакне захтев за накнаду штете коју је претрпео од моторног возила, непосредно према осигуравачу по самом закону. Ту је и однос без којег нема ни претходног а то је оштећени и власник осигураног моторног возила. Овај однос је заправо оно од чега почиње све и помоћу којег се могу објаснити како односи у праву обавезног осигурања од одговорности тако и еволуција обавезног осигурања уопште. Мора се подвући: ови односи су веома испреплетени и међусобно условљени. Изучавање ових односа неосцирпа је могућност продубљавања односа у области грађанско-правне одговорности ограничене само на поље обавезног осигурања. Ово посебно у нас јер је релативно касно, и само делимично, уведен овај правни институт. Мора се, наиме, подвући да данашња законска регулатива даје довољно простора да се уз начела и одредбе Закона о облигационим односима те Услови за осигурање аутоодговорности може доста успешно решавати сви могући случајеви и ситуације. Исто тако, треба нагласити, да постоје у прописима неке недоречене одредбе или су недовољно јасно формулисани и траже било доградњу система осигурања, било измену и допуну Основног Закона. А то су, управо, одредбе које регулишу питање одговорности и поступак за накнаду штете које причине неосигурана и непозната возила.

III. ОДГОВОРНОСТ ЗА НАКНАДУ ШТЕТЕ КОЈУ ПРИЧИНИ НЕОСИГУРАНО ВОЗИЛО ПО НАШЕМ ПРАВУ И СУДСКОЈ ПРАКСИ

Законом о основама система осигурања имовине и лица чланом 55, те одговарајућим али идентичним одредбама републичких закона речено је:

„Штету проузроковану моторним возилом чији корисник, односно сопственик није закључио уговор о осигурању од одговорности, као и штету проузроковану непознатим моторним возилом, накнађује и исплађује заједница осигурања чије је седиште на територији републике, односно аутономне покрајине на којој је штета настала а те штете носе све заједнице осигурања које врше осигурање од одговорности моторних возила регистрованих у републици, односно аутономној покрајини на чијој територији је штета настала, сразмерно премији оствареној осигурањем тих возила.

Ако на територији републике, односно аутономне покрајине не постоји заједница осигурања са седиштем на тој територији, штету из става 1. овог члана накнадиће заједница осигурања код које је осигуран претежан број корисника, односно сопственика моторних возила регистрованих у тој републици, односно аутономној покрајини, а те штете носе све заједнице осигурања које врше осигурање од одговорности за та возила, на начин одређен у ставу 1. овог члана.”

Као и остале одредбе закона овај још ставља у први план заштиту трећих лица и њихове имовине и то у оним случајевима, када уговор није закључен односно у случајевима када је штета настала од непознатог возила. И ако је и раније истакнуто да ова два института немају ништа заједничког, изузев што су права и обавезе странака регулисана истим одредбама ипак постоје неки заједнички основи.

Идентична је, пре свега, домицилна обавеза осигуравајуће организације на накнади штете, што значи да штете које настану по овом основу надокнађује осигуравајућа организација на подручју гдје је настала штета. Идентично је такође да се жртве ових удеса надокнађују до висине штете која је утврђена законом. Оштећена лица, па ни суд, уколико дође до судског спора, уопште не интересује међусобни однос ових организација. Све остало код ова два института је посебно, само за себе, и то почев од основа обавезе до поступка за накнаду и регресирање сасвим је различито. Пре свега: код неосигураног возила све је познато и не постоји ништа нејасно, ништа што би се морало посебно утврдити. Институт поделе ризика не може се применити и не постоји у случају неосигураног возила, већ само код непознатог возила. Сходно томе, проблем неосигураног возила је проблем једне заједнице осигурања у првом реду, и њен начин за поступак и намирење штета исплаћених по том основу. Сасвим је најме извесно да ће се накнада штете исплаћена по том основу рефундирати. Питање је само када, у ком износу и колико су при том због протеча времена губици због номиналног губљена вредности новца. Сасвим другог је садржаја и други је основ обавезе код непознатог возила. Ту је истински проблем далеко истакнутији из више разлога те се с правом доказује законодавцу да се ту у интересу друштва интервенише јер су све уочљивије бројне девијације.

Проблем неосигураног возила занимљив је али и са сасвим другог аспекта, а то је у погледу поступка регресирања исплаћене штете, као што је већ наглашено, а никако у претходном поступку. У самом закону оштећени има пуно право на накнаду штете указивајући чак при свом захтјеву, да му је штету причинило неосигурано возило. Заједница осигурања по правилу у овим случајевима позива осигураника неосигураних возила ради упознавања са чињеницама везаним за околности удеса, указујући при томе на висину штете. Осигураник по правилу истиче низ приговора почев од оспоравања основа одго-

ворности, до приговора на висину. Стога се велик број ових захтјева, поготову ако је висина већег обима, решава на суду. Познато је да се тиме „висина“ и даље повећава а да се при томе ништа значајно није постигло. Приговори које истиче осигураник истиче по самом закону и осигуравач али свакако само оне које објективно постоје. Мора се истаћи да управо у рјешавању ове врсте захтјева за накнаду штете поново долази до изражаја изузетно ниска саобраћајна култура или невјешто „непознавање“ својих права и обавеза.

Ако је закон обавезао, а то јесте, онда сам закон даје могућност репарације исплаћене штете код неосигураног возила. Битно је, наиме, да се ту *све зна*, и остаје заправо само проблем осигуравача *ex lege* како регресирати исплаћену накнаду. Ако је, наиме, власник неосигураног возила физичко правно лице опет је присутан елеменат социјализације али у сасвим обрнутом смислу но у случају непознатог возила. Код познатих чињеница: неосигурано возило, одговорно лице — власник неосигураног возила, оштећено лице или његова имовина, висина штете. Позната је чак и чињеница да власник возила није закључио уговор, законом предвиђено обавезно осигурање. Ту управо долазимо до проблема који фактички постоји код овог института и који постаје све израженији и посебно за осигуравајућу праксу веома значајан.

За возило које је осигурано се претпоставља да је и технички исправно, дакле, за неосигурано да је технички неисправно. Евиденцију о возилима и њиховој исправности води надлежна служба унутрашњих послова. Поставља се питање да ли се може са становишта друштвеног интереса оправдати чињеница да протекне више времена да би се случајно код рутинске контроле открило такво возило. Није потребно наглашавати да је осигуравајућа организација овде немоћна, јер власник возила може објективно сваке године мењати осигуравача. Стога је неопортуно да га као и у случајевима уговорних осигурања, позива да исто продужи.

Чињеница је, да се овим проблемом ни заједница осигурања ни било ко други до данас није посебно бавио и ако се, управо у последње време често истиче да грађани поред осталих обавеза према друштвеној заједници не извршавају и ову. Ово заправо постаје проблем заједнице осигурања тек у моменту када дође до поступка регресирања исплаћене штете, а претходно је то проблем веома бројних друштвених субјеката.

Наше је да се позабавимо проблемом могућности регреса — могућности наплате штете коју је причинило неосигурано возило од власника тог возила. Није проблем ако је корисник тог возила друштвено-правно лице. Проблем настаје ако је власник физичко лице, што је најчешћи случај, или пак ако је друштвеним возилом управљало лице у алкохолизирањем стању.

Ту је опет као категорија присутна социјализација ризика али у обрнутом смислу. Без обзира што су та лица сама и

свесно довела себе у такво стање није и не може нашем друштву то бити само њихов проблем. Рефундацијом исплаћених износа били би наиме, заједно са својим породицама доведени у финансијски крах, а да при томе фондови заједнице осигурања нису и стварно и номинално подмирени.

С обзиром на повећан број неосигураних возила, а имајући у виду неопходност решења ове друштвене појаве, нужно је садејство више фактора. Прије свега, основано се може указати на законску обавезу органа унутрашњих послова који су дужни да ех оффо по протеку рока позову власника моторног возила да врати регистарске таблице. Није потребно наглашавати какви би били ефекти: прије свега, с обзиром на краткоћу рока, мања је могућност настанка удеса и тиме штете. И психолошки ефекат о присутности контроле веома је значајан и тиме је заправо обезбјеђена права заштита свих субјеката; крајње — чак и власник моторног возила. Други учесници у овом односу су корисници накнаде која се плаћа за коришћење путева. Нису то тако безначајна средства да се у случају смањења прилива, како по броју јединица, тако и по износу, не алармирају одговарајући друштвени фактори.

С правом можемо истаћи да су тек крајни учесници у овом односу заједнице осигурања. Да ли је решење и излаз у покушају да се нормативно регулише унутар заједнице осигурања⁵⁾ начин и могућност отплате штете исплаћене из основа неосигураног возила, што утврђују органи управљања — осигураници сами, тешко би се могло апсолутно прихватити. Зашто не размишљати о овим решењима која су скоро опште прихваћена у савременим осигурањима аутоодговорности на западу? Нужно је наиме, успостављање евиденције осигураника аутоодговорности ради могућности евентуалног отказивања осигурања; разлози за овај захтев нису и не могу бити само у случају неосигураног возила, већ су далеко озбиљнији у другим факторима а, пре свега, у случајевима учесталих штета које се граниче са грубом непажњом, односно намером. У садашњим односима између заједница осигурања због међусобне нелојалности и скоро је немогуће извести па тако заједнице саме себи чине лошу услугу уз привидно повећање обухвата осигурања.

Истакнута друштвена појава могла би постати сама за себе проблем који у ближој будућности а уз садашњи систем тарифне политике аутоодговорности мора постати евидентна па ће тако изизиквати потребу да заједнице изучавају и изналазе решења прихватљива за све заједнице осигурања у земљи, а тиме истовремено и са реперкусијама за оне штетне догађаје које садрже у себи елемент иностраности.

Само отплата и покушај њеног решавања нормативним актима ствар је сваке заједнице посебно, односно воље осигураника. Свакако је и то вид социјализације у заједничком сно-

⁵⁾ То је случај у Заједници осигурања „Триглав“ Љубљана.

шењу ризика у свом обрнутом својству: првобитно се штитила жртва, а сада се штити кривац.

IV. ОДГОВОРНОСТ ЗА НАКНАДУ ШТЕТЕ КОЈУ ПРИЧИНИ НЕПОЗНАТО ВОЗИЛО ПО НАШЕМ ПРАВУ И СУДСКОЈ ПРАКСИ

Као што је већ раније наглашено, Закон о основама система осигурања имовине и лица, истом одредбом регулише правне односе настале у случајевима када штету причини непознато возило. Такође је раније наглашено да је овај проблем далеко истакнутији, сложенији и егзистира сам за себе јер осигуравајућој пракси у нас причињава низ како практичних тако и теоретских дилема. Чињеница је, наиме, да се одштетни захтеви из овог основа рапидно повећавају.

Закон о основама уређује право оштећених на накнаду штете у случају када су ту штету проузроковали возачи непознатих возила. Такође је законом одређено да имају право на накнаду овог износа који је прописан као максимална сума за путничка возила те да имају право на *actio directa* према осигуравајућој организацији, која има седиште на територији републике, односно покрајине где је настала штета. Према закону те штете покривају све осигуравајуће организације које обављају осигуравајућу делатност на подручју републике, односно покрајине где је настала штета у сразмери са премијом аутоодговорности. Заједница осигурања која је исплатила штету по том основу, а утврдила је касније које је возило причинило штету, има право на регрес од власника, односно заједнице осигурања код које је возило било осигурано у време саобраћајног удеса. Законом је такође изричито одређено да оштећеном лицу штету исплаћује она заједница осигурања која има седиште у републици где је штета настала. Свакако да и ове штете крајње носе све заједнице осигурања.

Може се слободно, у првом реду констатовати да закон оштећеним лицима не налаже никакве обавезе, односно ограничења код остваривања права на накнаду штете а није прописан ни посебан поступак. Јасна је свакако интенција закона: заштита свих које је на било који начин оштетило непознато возило.

На основу искуства у пракси мора се на жалост одмах констатовати да се закон не примјењује. Између осталог штете нису подељене између заједница осигурања како је предвиђено. Број штетних догађаја у сталном је порасту као што је већ наглашено. Пошто се мањи удеси по правилу не морају обавезно пријављивати надлежној комисији унутар службе унутрашњих послова или суда, докази које у поступку остваривања накнаде штете нуде оштећени нису и не могу бити веродостојни а камоли објективни, па представљају сталне неспоразуме на релацији оштећени — суд — заједнице осигурања. То потврђује и чињеница, да се највећи број ових захтева решава у дугим

судским споровима, што свакако представља лошу слику о осигурању, а према исходу судских поступака, може се закључити и за суд. Свакако се мора нагласити да интенције закона за брзом и ефикасном заштитом жртава удеса која су проузроковала непозната возила, до данас уопште није остварен.

Мањкавост у прецизности законске одредбе и те како се осећа у пракси. Поред ових, те општих одредби за накнаду штете садржаних у закону о облигационим односима ни осигуравајућа ни судска пракса не нуде егзактна решења, већ се оцењује по слободној оцени од случаја до случаја. Шта то значи највише говори кратка анализа слободно одабраних случајева.

Анализом предмета по којима је исплаћена накнада штете из основа одговорности, а која су решена вансудским путем може се закључити да се ти догађаји дешавају у граду на паркиралиштима те да су те штете по висини у просеку, од око 5.000 динара. Не улазећи у реалност таквих штета као чињеница да се може десити штета у граду коју је причинило непознато возило, такве су штете и објективно могуће. Надлежна комисија СУП-а сачини записник у коме су само врло ретко констатовани трагови тог непознатог возила (као друга боја — лак, стакло, земља, остаци гуме и сл.), без обзира што су заједнице осигурања надлежним често скретале пажњу да се инсистира на објективним чињеницама, а не на подацима оштећеног. Најбитније је да само врло ретко, заправо изузетно, постоји објективни доказ о постојању тог непознатог возила. Али, ове штете не забрињавају јер оне по својој висини нису алармантне.

За анализу су дакле интересантније, а за заједнице осигурања забрињавајуће оне штете по којима се воде парнице; ради се о штетама већег обима и са тежим последицама.

Посматрајући и разматрајући ове захтеве, може се уочити да се намеће више елемената, који се могу посматрати сваки за себе. Сваки елемент за себе повлачи за собом закључак; закључци по сваком елементу дају само један резултат који је заједнички за све предмете по којима се води судски спор.

За анализу узети су у обзир следећи објективни елементи:

- Време удеса — доба дана,
- Временске прилике,
- Услови пута,
- Последице, — посебно у погледу оштећења возила и посебно повреде,
- Докази — разлози по којима је суд одлучио о одговорности непознатог возила.

На самом почетку, односно код првог елемента, уочљиво је да се већина удеса десила ноћу. Само мањи — занемарљив број у току дана код потпуне видљивости. Најчешћи разлози које наводе оштећени као узрок удеса је заслепљење од стране

непознатог возила које се кретало у сусрет. Закон о безбедности саобраћаја на путевима намеће обавезно понашање свим учесницима. Значи, постоји обавеза возача који је заслепљен да се у таквом случају са возилом што више приближи ивици коловоза и да по потреби возило заустави. Без обзира на приговоре који су у том правцу стављени у току парнице, суд их није прихватио. То нису заправо, учинили ни вештаци кад су давали свој налаз, а које је суд прихватио по уобичајеној пракси у целости. Из овога следи да је одредба важећег прописа потпуно занемарена, неважећа за понашање и радње оштећеног. Сви налази вештака су слични; као да постоји искључива кривица возача непознатог возила и у целости исправно односно прописно и прилагођено понашање оштећеног.

Други објективни елемент, који је непосредно везан и са следећим, а који чини свакако важан индикатор код ове врсте спорова, су услови пута. Може се извести закључак да се удеси дешавају по мокром и клизавом коловозу, значи неусловом за све учеснике у саобраћају. Разматрајући и овај елемент само за себе намеће се питање: да ли под таквим неусловним околностима може одговорати за удес само један од учесника, односно да ли је за штету која настане, одговоран само непознати учесник. Законске одредбе оперишу појмовима и прописима и прилагођена вожња; често се деси да је вожња прописана, али није прилагођена условима пута па су консеквенце потпуно исте као да је непрописна. Свакако да се такво понашање очекује од свих учесника, а не само од непознатог почиоца.

Непосредно уз овај елемент везане су и временске прилике. Удеси се дешавају управо под неповољним временским приликама које су проузроковале и неуслован пут.

Проучавањем истражног материјала поводом ових удеса долази се до сазнања да ни један објективни доказ не иде у прилог односно непоткрепљује изјаве возача и његових сапутника. Даљим разматрањем може се уочити да су се удеси десили у благим кривинама које су по инерцији кретања непогодне за оштећеног, а не за штетника. Све ове удесе обавезно прати мокар и клизав пут. Уз такав пут намеће се обавезно понашање свим учесницима у саобраћају, те се, пре свега, очекује за такве услове прилагођена вожња. Ту је увек обавезно дуго светло измишљеног непознатог возила, избегавање судара и тежих последица и обавеза заједница осигурања. Пошто се ради у свим случајевима о удесима са већом материјалном штетом и повредама, на лице места изађе обавезно судска комисија. Околности удеса су фиксиране у записнику који је сачињен, као и у скици и фотодокументацији. Кад суд одлучује у парничном поступку о одговорности врло често занемари ове објективне доказе, те му буде као најмеродавнији доказ за утврђивање одговорности изјава сведока — сапутника у оштећеним колима.

Анализом спорних списа којима је вођен поступак из основа одговорности непознатих возила долази се до запањују-

Његов податак да су изјаве оштећеног и сведока — сапутника оштећеног узете саме за себе, за суд најјаче доказно средство. Оно што посебно забрињава то може бити чак и алармантно, то су покушаји да се изјавама сведока уз свесрдну помоћ вештака у целости оповргне и обеспредмети оно чињеничко стање и ситуација која је нађена на лицу мјеста приликом вршења увиђаја, те као таква фиксирана у записнику о увиђају, скици лицу мјеста и фотодокументацији од стране незаинтересованих — службене комисије која је вршила увиђај. Да буде апсурд потпун, врше се чак вештачења на околности под којима је дошло до саобраћајног удеса, па вештаци у својим налазима оперишу појмовима кривице и одговорности и тако они постају арбитри. Мора се поставити питање: чему се врше увиђаји, чему се врши вештачење алкохола када суд у парничном поступку проводи по предлогу оштећених, такве доказе које иду за тим да оповргну и обеспредмете званичне анализе комисија за увођење. Да ли је опортунно, па чак и са становишта судске етике дозвољено, да се као сведок саслушава — испитује судија који је вршио увиђај и остали чланови комисије на околности које су јасно и детаљно фиксиране у увиђајном материјалу. Шта ли се дешава у психи тих људи када се нађу пред судом да сведоче о нечему што је њима свакидашњи посао (вршење увиђаја). Нормално је да не могу да дају прецизан одговор за све детаље, на чему парнични суд уз свесрдну помоћ и дозвољена сва питања пуномоћника оштећеног инсистира. Зар није нормално да се ти људи не могу сетити свих детаља, јер је то по природи њиховог посла апсолутно немогуће, поготову када се има у виду и то да је од дана удеса до поступка за накнаду штете протекло пуно времена.

Како у теорији кривичног права тако и иначе у анализама судских спорова из области сведочења, често се помиње податак да судови не користе своја права у погледу пријављивања лажног сведочења којег свакако има. Брижном анализом спорова ове природе могло би се доста изјава сведока подвргнути под кривично дело лажног сведочења, јер су се стекли сви битни елементи за постојање тог дела. Није наиме, дужност суда да предложи све доказе од стране парничних странака; суду су дата широка овлашћења да спроводи доказе по службеној дужности. Конкретно: да обавести надлежног тужиоца о таквим случајевима. Већ само сазнање о таквом поступку суда, па макар се и не завршило правомоћном кондезаторном пресудом, уродило би плодом. Ову тврдњу покрепљује и податак да од свих вођених спорова из ове области пресуде којом је тужба одбијена права су реткоста. Занемарљив је број предмета у коме је тужба повучена. То су заправо регресне тужбе, других заједница осигурања које су по основу „каска“ осигурања исплатиле штету својим осигураницима, а који су у својим пријавама штете навели да је до штете дошло кривицом непознатог учесника.

Из свега изложеног произилази један закључак: за сваки удес ма како се он десио, а за који је познат само један учесник, може се остварити накнада штете путем парнице и то у пуном износу. Није наиме, позната: утврђена суодговорност оштећеног, а камоли кривица оштећеног. Могао би се дати и други закључак (а исти се почесто чује по кулоарима правосудних палата!), а то је да је лакше остварива штета по одговорности непознатог возила, него штета за коју је познат други учесник.

Уз овај феномен непознатог возила намеће се и друго питање: А шта је са тим непознатим возилима која су причинила штету. Истина, врло често уопште не дође до контакта са возилом. Али је чињеница да у доста случајева ипак до контакта дође. Није познато да је нађено возило дато по опису оштећеног без обзира што су алармиране све одговарајуће службе. Немогуће је, а и недозвољено да се оштећено возило креће друмом. Такође је познато да се одговарајућа патрола саобраћајне милиције увек распитује одакле потичу оштећења, што се обавезно и проверава. И овај закључак једним делом указује на апсурдност тако честих и тако обимних удеса који се приписују одговорности непознатих возила. Поменуто је већ да нису толико забрињавајући они удеси који настају на паркиралишту у граду, јер су по обиму незнатни и занемарљиви у односу на штете, висину штета које настају на отвореном друму и у току вожње. Тада долази, наиме, до штета великог обима како на колима тако и до повреда више лица, па чак и смртних последица. Без обзира на какав начин се надокнађују ове штете (мисли се на нивоу свих заједница у земљи у пракси досадашње расподеле) чињеница је да ће се у таквом анормалном обиму тешко оправдати пред скупштинама осиграника ризичне заједнице саобраћаја. Такође је јасно да ће такав тренд штета из ове области још више повећати хроничан негативни биланс, премија — штета у области осигурања аутоодговорности. Није тенденција ове анализе да је члан 55. Закона сувишан. Напротив, циљ је да се укаже како је исти недоречен, тумачен сувише екстензивно уз примјену парничних радњи које су често у супротности са начелима грађанског процесног права.

Имајући у виду све изнето Удружење осигуравајућих организација је веома аргументовано, почетком ове године код Савезног секретаријата, покренуло иницијативу за допуну члана 55. Закона. Пре свега, код ове иницијативе главни мотив је како да се обештете истинске жртве удеса које су проузроковала непозната возила, а да се из права на накнаду искључе материјалне штете причињене на самом возилу. Предлажући такво решење имало се у виду и то да се приближимо савременим решењима аутомобилских закона у Европи.

Образложење, аргументовано тачним подацима, полази од чињенице да су многи захтеви из овог основа сумњиве природе које се границе са шпекулацијама. Поред тога, пријаве оваквих штета по износима су неосноване у претежном броју случајева те се тражи накнада и оног што није у вези са „навод-

ним” удесом. Основна интенција закона је да се заштите жртве тј., физичко лице где по правилу код ове врсте удеса не може бити сумњивих потраживања. Путем закљученог каско осигурања сваки власник моторног возила може да обезбеди накнаду штете на возилу. И на послетку, искључењем осигуравајућег покрића за штету на моторним возилима макар би се донекле смањили хронични губици у овој врсти осигурања.

Иницијатива Удружења није прихваћена.

Савезни секретаријат за финансије не налази да је иницијатива аргументована. Зачућују разлику одбијања; према мишљењу Секретаријата прихватањем допуне Закона „сузила би се права осигураника у области обавезног осигурања и стога сматра да не треба покретати поступак за измену и допуну члана 55 Закона о основама система осигурања имовине и лица”.

Без обзира да ли је иницијатива довољно основана или не, да ли је аргументована или не, она је сасвим сигурно довољно јасна. Како би се могло оценити одбијање када сам термин — осигураник је непрецизан па и нетачан, те наводи на размишљање да и покретачима и предлагачима Закона из области осигурања уговорни односи у појединим врстама осигурања нису довољно јасни. У случајевима када је удес проузроковало непознато возило, нема и не могу бити у правном односу присутни осигураник — осигуравач — оштећени, већ су само осигуравач *ex lege* и оштећени. Стога није у питању заштита осигураника већ само оштећеног.

Према садашњем стању остаје да осигуравајуће организације и даље пробијају пут за утврђивање материјалне истине на овом подручју. Свакако уз садејство и веће разумевање увиђајних комисија, а на послетку и судова. Није циљ да се оспорава накнада штете коју је причинило непознато возило већ да се обештете само она лица па и њихова имовина, која су истински претрпела штету од тих возила.

V. ЗАКЉУЧЦИ

Истакнути проблеми у решавању одштетних захтева из основа неосигураних и непознатних возила присутни су у мањем или већем интензитету од како је овај институт уведен у осигурање.

Уз закључке у овој расправи могла би се проанализирати нека решења, која би морала бити у осигуравајућој пракси јединствена, а која би омогућила истинску заштиту како осигуранику тако и оштећеном а да се при томе има у виду да осигуравач — заједница осигурања послуже по начелима економичности.

1. Односи у уговору о обавезном осигурању *sui generis* и као такви се никад не могу посматрати једнострано. У овом

односу је осигуравач законски јемац, и то би сви субјекти, а у првом реду судови, морали имати у виду.

2. И поред вишеструке законске обавезе број неосигураних возила се рапидно повећава и тиме долази до нове негативне друштвене појаве која постаје све изразитија. Сви фактори у овом односу морали би заједничком акцијом прићи смањивању овог броја. Пре свега из заједнице осигурања са свог аспекта јер крајње последице носе управо оне.

3. Захтеви по основу непознатог возила, како по броју тако и по висини енормно се повећавају. Ово је алармантније због низа девијација које се појављују у остваривању тих захтева. Истинске жртве непознатих возила морају и треба да се обештете али зато истовремено сви конструисани штетни догађаји се морају као такви одбацити. Ово последње уз нужно садејство више друштвених фактора, у првом реду суда који би требали коначно фондове заједница осигурања посматрати онакве кави су, а не као „социјално давање“.

4. Измене и допуне Закона које су предложене биле би објективно најбрже и за сада најефикасније решење које се приближава савременим решењима у осигуравајућој делатности у свету.

5. Истакнутом правном питању а у склопу проблема одговорности уопште, морала би и правна теорија посветити више простора и понудити како легислативи тако и судској, а тиме и осигуравајућој пракси, јединствена решења.

SUMMARY

THE PROBLEMS OF UNINSURED AND UNIDENTIFIED VEHICLES IN THE INSURANCE PRACTICE IN YUGOSLAVIA

The compulsory insurance against liability of the owners of motor vehicles has provided for an efficient protection of the injured third party: it has also been expanded to the victims of uninsured and unidentified vehicles. This system is expected to achieve true protection of injured parties who are not able to give evidence of the identity of the vehicle which has inflicted the damage, or when the owner is uninsured. However, this system has revealed numerous problems in practice.

Even though obligations have been laid down by law, the number of uninsured vehicles is rapidly increasing. On the other hand, the law has not specified the elements which are necessary for a reliable determination of an „unidentified” vehicle precisely enough. Thus the enormous increase in the claims based on the unidentified vehicle not only in their number but also in the amounts claimed. A considerable number of these cases (claims), have obviously been „set up” (as a rule they happened during the night, in unfavourable atmospheric conditions, on wet and slippery roads etc. etc. — as if such conditions of travel do not equally impose obligations on the damaged party to be more cautious in driving; the courts of law, on the other, hand, more readily rely on the statements of witnesses — usually passengers travelling with the damaged driver — than on objective (unbiased) scientific evidence.

The victims of unidentified vehicles should be compensated, but also all „set up” cases (claims) should be rejected. Abuse should be made impossible by joint activity of several social factors, first of all the courts of law, which should not look upon the community of insurance funds as „social donators”, for they are formed from the premium of insurance payed by the client, by the insured. Special support should be given to the initiative for the amendment of the law to limit compensations from insurance of these damages to cases of non-material damages — which has become accepted in some other countries.

RÉSUMÉ

LES PROBLÈMES DES VÉHICULES QUI NE SONT PAS ASSURÉS ET INCONNUS DANS LA PRATIQUE D'ASSURANCE DE LA YOUGOSLAVE

Par l'assurance obligatoire contre la responsabilité des possesseurs des véhicules motorisés est assurée la protection efficace des tierces personnes endommagées: elle est élargie de même sur les victimes des véhicules qui ne sont pas assurés et inconnus. Par ce système il faudrait réaliser la véritable assurance des personnes endommagées qui ne peuvent pas prouver l'identité du véhicule par lequel le dommage a été causé, ou son possesseur est resté non-assuré. Dans la pratique, cependant, ce système pose de nombreux problèmes.

Malgré l'obligation légale le nombre des véhicules qui ne sont pas assurés augmente rapidement. La loi n'a pas précisé, d'autre part, dans une mesure suffisante quels sont les éléments nécessaires pour qu'on puisse déterminer avec précision l'existence du véhicule „inconnu”. C'est pourquoi les demandes qui se rapportent aux véhicules inconnus tant par leur nombre que par leur montant augmentent énormément. Un grand nombre de ces cas est évidemment construit (en règle générale ils ont lieu au cours de la nuit, dans des conditions atmosphériques défavorables, sur les routes humides et glissantes et dans des circonstances analogues, comme si ces conditions n'obligent pas également la personne endommagée de prendre de plus larges mesures de précaution en conduisant le véhicule; les tribunaux, par ailleurs, ont plus de confiance dans les déclarations des témoins — généralement les compagnons de voyage du conducteur du véhicule endommagé ue dans les constatations objectives).

Les victimes des véhicules inconnus doivent être dédommagées, mais de même tous les cas construits doivent être rejetés. Il faut rendre impossible les abus à la suite de l'action en commun de plusieurs facteurs sociaux, en premier lieu des tribunaux, qui ne doivent pas considérer les fonds de la communauté de l'assurance comme „prestation sociale”, car ils sont formés par les primes qui sont payées par les assurés. Il faut saluer en particulier l'initiative qui a pour objet la modification de la loi dans le sens de la limitation de la couverture de l'assurance de ces dommages dans les cas des dommages immatériels — comme cela est réalisé déjà dans certains autres pays.

ОСИГУРАЊЕ ОД ОДГОВОРНОСТИ КОД ИЗВОЂЕЊА ИНВЕСТИЦИОНИХ РАДОВА (У ЗЕМЉИ И ИНОСТРАНСТВУ)

І. ОПШТЕ НАПОМЕНЕ

Опште правно правило да онај ко другоме проузрокује штету дужан је и да такву штету надокнади, важи наравно и за грађевинске радне организације.

Грађевинска делатност је, такође, по природи послова који се обављају опасна делатност. Извођење грађевинских радова на једном енергетском постројењу, на пример, хидроцентрали, термоцентрали, нуклеарној електрани или радови монтаже опреме челичане, петро-хемијског комплекса итд., скопчани су са великим ризицима.

Из те чињенице, да извођење инвестиционих радова ствара повећану опасност за околину и одговорност грађевинских радних организација је пооштрена. Наиме, грађевинске радне организације, код извођења инвестиционих радова односно штета проузрокованих у вези са извођењем таквих радова, одговарају по начелу објективне одговорности. То значи да извођач радова мора доказати да је штета проузрокована вишом силом, кривицом самог оштећеног или кривицом неког трећег лица.

Питање одговорности грађевинске радне организације и осигурања од одговорности добија нови значај посебне димензије код оних организација које су изашле на међународно тржиште, где у условима оштре конкуренције и повећаног пословног ризика изводе инвестиционе радове за стране инвеститоре. У условима добијања посла на међународној лицитацији, извођења радова уз надзор специјализованих консалтинг организација које ангажује инвеститор, решавања спорова пред међународним арбитражама, или све чешће и пред судовима земаља у којима се радови изводе и питање одговорности и начина и могућности осигурања од одговорности добија специфичан значај.

У начелу говорећи, осигурање грађевинске радне организације није могуће у потпуности извршити једном полисом осигурања. У нашој земљи и у иностранству, разне врсте полиса осигурања се могу према конкретној потреби комбиновати и на тај начин правити програми осигурања који ће најбоље одговарати грађевинској радној организацији, већ према врсти радова којима се претежно бави и специфичностима ризика којима је изложена. Може се ипак рећи да постоје две основне врсте полиса осигурања грађев. радне организације. Полисе осигурања које покривају имовину организације а разликују се према предмету и обиму покрића и полисе осигурања које дају осигурање од одговорности а такође се разликују према посебним облицима одговорности које су покривене и ширини датог покрића (професионална одговорност, одговорност за производе, одговорност извођача као послодавца према радницима за повреде на раду, општа одговорност, итд.).

Код осигурања од одговорности, узора ради, навели бисмо следеће полисе осигурања:

- осигурање од одговорности (опште) због уништења или оштећења имовине неког лица или проузроковања смрти, повреде тела или здравља неког лица,
- осигурање од одговорности за штете настале као последица грешака, непажње или пропуста учињених у вези са обављањем професионалне делатности (тзв. Negligence, Errors and Omissions полиса осигурања).
- осигурање од одговорности за производе (тзв. Products Liability полиса осигурања).

Наводимо је иако слично предходној није типична за грађевинске радне организације. Наиме, тешко је рећи да ли се грађев. радна организација у суштини бави испоруком материјала или робе осим онога што је по природи ствари нужно и потребно за обављање конкретног посла грађења. На пример, оквире за прозоре или пре-фабриковане бетонске елементе може производити и испоручивати сам извођач радова и у том смислу одговорност за производе може постојати. Упитници који се попуњавају приликом осигурања објеката у изградњи, заправо, треба да помогну да се оваква питања тј. могућност постојања посебних облика одговорности рашчисте. Треба рећи, ипак, да се ретко догађа да се за осигурање од одговорности за производе извођачу радова издаје посебна полиса осигурања. Уобичајено је, у међународној пракси, да се ризик ове одговорности, као допунски, покрије полисом осигурања објеката у изградњи (Секција II — осигурање од одговорности).

- осигурање од одговорности за штете проузроковане употребом моторних возила регистрованих за кретање на јавним путевима.

— осигурање од одговорности за стабилност објеката у периоду од десет година (тзв. Decennial Liability полиса осигурања). Десетогодишња одговорност извођача радова за стабилност изграђеног објекта настала је у француском праву. Изворе налазимо у француском грађанском закону из 1804. год. И у нас је регулисана Законом о облигационим односима (члан 644). Извођач радова одговара за недостатке који се тичу стабилности и солидности изграђеног објекта за период од десет година од дана примопредаје објекта. Питање могућности осигурања ове врсте одговорности је сложено. Наиме, може се рећи да је полиса осигурања десетогодишње одговорности, у суштини, пре полиса осигурања имовине него полиса осигурања од одговорности. Надокнаде штета везане су за структуралне и друге фундаменталне грешке на објекту које су довеле до рушења или је употреба објекта, одлуком надлежних органа власти забрањена због уочених грешака које могу довести до рушења. Уговарач осигурања је власник објекта — инвеститор и њему ће осигуравач надокнадити штету. Осигуравач, међутим, истовремено, даје и покриће од одговорности другој страни из уговора о грађењу тј. извођачу. То обично чини на тај начин што у одредбама уговора о осигурању уноси клаузулу којом се одриче права регреса према извођачу или пројектанту у случају да се утврди или би се могло утврдити да је њиховом грешком, непажњом или пропустом дошло до остварења ризика покривених полисом осигурања. Ово одрицање права на регрес, међутим, не ослобађа пројектанта или извођача од одговорности према инвеститору за онај део штете који осигуравач не би надокнадио (недовољна осигурана сума, франшиза итд.).

Један од посебно важних услова код ове полисе осигурања јесте то да је осигураник обавезан да о свом трошку ангажује стручну организацију, неку врсту специјалног консултанта, која ће као таква бити претходно потврђена од осигуравача и која ће током целог периода изградње контролисати квалитет радова који се изводе.

Полиса колективног осигурања радника (Group Personnel Accident Insurance Policy)

Код наших заједница осигурања, грађ. радне организ. могу уговорити колективно осигурање радника од последица несрећног случаја. Покриће се може уговорити за период од 24 часа. Дакле, не само на раду или у вези са радом. Могу се осигурати ризици смрти несрећним случајем, трајна инвалидност као последица несрећног случаја и природна смрт. Уз доплату премије осигурања, покриће се може проширити укључењем опасности ратних догађаја и оружаних акција за раднике који

раде на градилиштима у иностранству и раднике који се налазе на службеном путу у иностранству.

Интересантно је питање да ли се и ова полиса осигурања може сматрати полисом осигурања од одговорности. Има мишљења да је то свакако осигурање од одговорности, уколико је премију осигурања платила радна организација као уговорну обавезу из средстава материјалних трошкова производње а не одбијањем дела из личног дохотка радника, наравно уз претходну сагласност радника. Ипак, неке резерве начелне природе овом ставу остају. Наиме, накнада коју радник по овом основу прима, није накнада штете у правом смислу речи, већ се може сматрати сумом новца претходно уговореном коју ће радник или законски наследници радника примити када се осигурани случај оствари, без обзира на кривицу радника или радне организације.

Ова полиса осигурања има доста сличности са тзв. Group Personnel Accident and Sickness полисом осигурања која се уобичајено среће у иностраној пракси.

Осигурање од одговорности код извођења инвестиционих радова

Иако сви наведени облици одговорности и могућности осигурања тих облика одговорности имају одређеног значаја за укупну безбедност њеног пословања, од посебног значаја за грађ. радну организ. јесте одговорност која може настати код извођења или у вези са извођењем инвестиционих радова.

У нашој земљи осигурање од одговорности код извођења инвестиционих радова могуће је извршити тако што ће радна организ. закључити са заједницом осигурања уговор о осигурању од одговорности настале у вршењу делатности. Осигурање од одговорности код извођења инвестиционих радова, међутим, у пракси се најчешће закључује тако да се применом Правила о осигурању објеката одговорност уговори као допунска опасност. Према члану 25. Правила о осигурању објеката у изградњи ЗОИЛ-а „Дунав”, на пример, на осигурање одговорности уз осигурање радова примењују се Правила за осигурање од одговорности исте заједнице осигурања.

Нама се чини да би боље и практичније решење било оно када, би по угледу на инострану праксу, полиса осигурања представљала једну целину, један документ, у којем би прегледно и за осигураника јасно били изложени сви услови осигурања; штете на радовима и осигурање од одговорности. Чини се, такође, да би бар за наше грађевинаре, било много боље да се и сами услови осигурања објеката у изградњи или монтажи, уместо на постојећим условима „именованих ризика”, са компликованим и за праксу проблематичним дефиницијама (на пример, разик олује је остварен само ако је брзина ветра била већа од 17,2 m/sec?) базирају на осигурању „свих ризика” извођача радова.

Осигурање од одговорности — предмет

Заједница осигурања ће надокнадити штету из грађанско-правних одштетних захтева које трећа лица имају према извођачу радова због неочекиваног догађаја — незгоде која је настала у вези са извођењем грађевинских радова (на градилишту) и која има за последицу:

- повреду тела, здравља или смрт лица,
- оштећење, уништење или нестанак ствари.

Осигурањем је покривена грађанско-правна одговорност извођача радова за штете проузроковане трећим лицима. Правни однос између извођача радова и трећих лица настаје из деликта, те и ово осигурање представља осигурање деликтне — вануговорне одговорности извођача. О могућности осигурања, делимично и уговорне одговорности извођача радова одређене напомене учиниће се касније.

Општи услови осигурања од одговорности у нашој земљи дају могућност да се обим покрића прошири и осигурањем одговорности за тзв. чисто имовинске штете.

Грађевинска радна организација — извођач радова је уговарач осигурања с тим што се као осигураници појављују и радници радне организације. Однос који постоји између радника и радне организације тј. чињеница да се делатност извођења радова обавља кроз сам рад радника природно условљава потребу да се као осигураници појављују и радници радне организације.

Одговорност радника је покривена осигурањем, те према томе и осигуравач када надокнади штету трећим лицима нема право регреса према раднику који је штету непосредно изазвао и када је штета проузрокована из крајње непажње. Према томе, изузетно од правила да на осигуравача прелазе права осигураника према лицу које је штету проузроковало до висине исплаћене штете, ако је штету проузроковало лице које је радник осигураника, ово право не прелази на осигуравача, осим у случају када је радник штету проузроковао намерно.

Извођење инвестиционих радова везано је, рекли смо, са великим ризицима. До повреда или смртних случајева долази не само код трећих лица већ и код радника радне организације. Вероватноћа да ће до повреде радника доћи чак је у неким случајевима и посебним условима извођења радова већа него код трећих лица. У вези са овим занимљиво је и питање да ли се радници радне организације могу појавити у својству оштећених трећих лица. Осигурање одговорности даје покриће за штете причињене трећим лицима. Трећим лицима се сматрају лица која нису стране из уговора о осигурању по самим тим и њихова одговорност није предмет осигурања.

Наше заједнице осигурања у овом питању немају јединствен став. У пракси релативно често срећемо случајеве да се

по основу одговорности за штете трећим лицима, надокнаде за повреде признају и радницима уговарача осигурања.

Инострана пракса осигурања објеката у изградњи и осигурања од одговорности за време извођења радова, међутим, у овом питању сасвим је одређена и уједначена. Као трећа лица у смислу услова осигурања од одговорности искључени су радници извођача радова. За осигурање одговорности према радницима (смрт и повреде на раду), извођачу стоје на располагању посебне полисе осигурања (Workmen's Compensation i Employer's Liability). И у односима између извођача и подизвођача, када се осигураницима — извођачу и подизвођачима одредбом о тзв. узајамној одговорности омогућује да међусобно постављају одштетне захтеве по основу осигурања од одговорности, из покрића се изузимају они одштетни захтеви који се односе на повреде или смрт радника на раду.

Период осигурања

Код извођења инвестиционих радова, по правилу се разликују два периода. Период ефективног извођења радова — период изградње и период одржавања објекта у складу са преузетим обавезама из уговора о грађењу.

Заједница осигурања је у обавези само онда ако штетни догађај наступи за време важности осигурања. Штетни догађај који је наступио за време важности осигурања, а чији је узрок из времена пре почетка осигурања или из времена када је осигурање било прекинуто, покривен је осигурањем само онда ако је уговарачу осигурања или осигураној особи до почетка осигурања или поновног почетка осигурања није био познат узрок из кога је штетни догађај потекао (члан 29 Општих услова за осигурање од одговорности ЗОИЛ-а „Триглав”).

Из овакве одредбе произлази да обавеза осигуравача није ограничена само на оне пријаве штета које су поднете у време важења осигурања. Пуноважни су захтеви и они који су поднети након истека периода изградње и периода одржавања.

Решење свакако добро за осигураника и сасвим оправдано у оним случајевима када се осигурање од одговорности врши у континуитету, из године у годину, за оне облике одговорности стално присутне (општа одговорност). Инвестициони радови, међутим, послови су који се уговарају од случаја до случаја, сваки посебан и на свој начин специфичан. Имају свој почетак и завршетак, након чега се потпуно окончавају а затим, издавањем потврде о коначном пријему радова и престају уговорни односи између извођача и инвеститора. И осигурање објекта у изградњи је зато везано за почетак и завршетак радова. Иако по правилу вишегодишњи, посао изградње је временски добро сагледив, те у том смислу и временско важење обавезе осигуравача треба бити јасно одређено.

Инострана пракса код осигурања одговорности при извођењу инвестиционих радова је таква да се за правоваљаност одштетног захтева тражи да је догађај настао у периоду осигурања (период изградње и/или период одржавања) и да је штета пријављена за време док је осигурање на снази.

Искључења из осигурања

Искључења из осигурања од одговорности су двојака. Она предвиђана у основним одредбама општих услова за осигурање од одговорности и искључења набројана у допунским одредбама општих услова који се примењују на грађевинску, монтажну и сличну делатност. Истичемо нека од њих која су најзначајнија.

Тако Предлог општих услова за осигурање одговорности који је припремило Удружење осигуравајућих организација Југославије, предвиђа да се осигурање не односи на одговорност за штете из држања и употребе мотроних возила и других возила на моторни погон (трактора, мотокултиватора, самоходних радних машина), ваздушних возила, возила на води. Поред општег става, већ поменутог, да би за објекте у изградњи и монтажи требало припремити посебне услове осигурања (пакет полису осигурања имовине — радова и осигурања од одговорности), чини се да ово искључење у посебној мери ограничава покриће потребно извођачу радова. Штете проузроковане употребом грађевинске механизације трећим лицима су један од најчешћих ризика код осигурања од одговорности у току извођења грађевинских радова. Радови извођења вишеспратног објекта у густо настелим и изграђеним деловима града, на пример, везани су за рад са торањским крановима и тешким дизалицама као кључним деловима операција које се изводе и могућност да до штета трећим лицима дође је веома изражена. Исто се може рећи и за радове нискоградње; извођења канализационе, ПТТ или неке друге мреже каблова итд.

Сличну одредбу о искључењу садрже и Општи услови за осигурање одговорности ЗОИЛ-а „Триглав” који су данас у примени. Овим искључењем извођач радова се упућује да за осигурање радова (градилишта) користи и услове осигурања одговорности моторних возила а то даље компликује и поскупљује поступак и обезбеђења потребних осигурања код извођења инвестиционих радова. У том смислу решење које садрже Правила за осигурање од одговорности ЗОИЛ-а „Дунав” знатно је боље. Наиме, покриће за грађевинску механизацију постоји за време док се она користи на осигураном објекту — градилишту и под условом да је реч о моторном возилу тј. возилу које се креће самосталним механичким погоном и које не подлеже обавезној регистрацији предвиђеној за возила која се крећу јавним путевима. Мислимо да би најмање овакво решење требало задржати и у новом Предлогу правила осигурања од одговорности које је израдило Удружење.

У међународној пракси, полиса осигурања објеката у изградњи ово питање решава тако што покриће у сваком случају постоји за грађевинску механизацију која не подлеже обавезној регистрацији у саобраћају, а за моторна возила регистрована за употребу на јавним путевима уз услов да је регистровано возило у моменту настанка штете било коришћено као оруђе за рад (тзв. Tool of trade risk).

У прелдогу Удружења, осигурањем такође нису покривене штете на стварима трећих лица које настану услед „улегања тла и клизања земљишта” и „поплаве стајаћих, текућих и подземних вода”. Међутим и ове опасности су нераздвојни део и пратилац извођења грађевинских радова. Зашто ускратити ово покриће извођачу? Овде је грађевинска и делатност монтаже посебно ускраћена у покрићу применим методологије да се услови осигурања од одговорности максимално уопште (да важе за све делатности) те да се поменуће опасности као не посебно битне и изражене за највећи број делатности с једне стране и као веома опасне са становишта висине штета које могу настати, са друге стране, искључе из осигурања. Ако се за тренутак вратимо на став да се за извођење инвестиционих радова припреме посебни услови осигурања, наведена искључења сигурно ту не би требало да буду. Наравно да се увек може оставити могућност, да с обзиром на локацију градилишта и друге специфичне услове извођења радова (клима, динамички план градње, услови терена итд.), осигуравач, споразумно са осигураником може одредити неке додатне услове у поступку накнаде штете.

И код допунских одредаба, које регулишу осигурање од одговорности посебно грађевинске и монтажне делатности, такође постоје искључења из осигурања. Тако је искључена одговорност за штете на суседним грађевинама услед пропуштања да се изврши одговарајуће појачање, подупирање и сл., за штете настале од рушења на непокретним стварима које се налазе у кругу чији радијус одговара висини објекта који се руши (?), итд.

Осигурање уговорне одговорности извођача радова

Правила о осигурању објеката у изградњи и монтажи наших заједница осигурања, предвиђају могућност да извођач радова изврши осигурање уговорне одговорности у гарантном року. Обим опасности осигурања ове одговорности дефинисан је у Правилима за осигурање објеката у изградњи ЗОИЛ-а „Дунав” (члан 26):

„(1) Осигурање уговорне одговорности извођача грађевинских радова покрива штету којој је извор уговорна одговорност због уништења или оштећења осигураног грађевинског објекта у гарантном року и којој је узрок извора пре почетка гарантног рока.

- (2) Осигуравач није ни у ком случају обавезан да штете које имају за последицу разне естетске грешке као и нефункционалност сваке врсте.”

Правила за осигурање ЗОИЛ-а „Триглав” имају сличну одредбу, (Члан 23):

- „(1) Осигурање уговорне одговорности покрива у гарантном року штету на осигураном објекту. Узрок штете треба да извире прије почетка гарантног рока.
- (2) Заједница осигурања није ни у ком случају обавезна за штете које имају за последицу разне естетске грешке као и нефункционалност сваке врсте”.

Овакве формулације чини се да нису довољно јасне. Коришћење појма уговорна одговорност представља главни проблем. Ако је основ одговорности уговор о грађењу између извођача и инвеститора зашто само у гарантном периоду а не и одговорност из уговора у периоду изградње. Осигурање уговорне одговорности није својствено осигурању од одговорности код извођења инвестиционих радова. Осигурање од одговорности у току периода одржавања, када су радови већ предати инвеститору јесте уобичајена пракса. Међутим, јасно је да се ту и даље ради о осигурању деликтне (законске) одговорности за штете причињене трећим лицима а не уговорне одговорности.

Наиме, у међународној пракси осигурања грађевинских радова, пратећи методологију самог уговора о грађењу, прецизно је одређено да полиса осигурања може имати два периода. Период извођења радова и период одржавања радова, који, према уобичајеним условима у полиси, почиње или издавањем потврде извођачу да инвеститор прима радове или фактичким запоседањем и коришћењем објекта од инвеститора, већ према томе који се услов пре оствари. У току периода одржавања међутим, услови осигурања су другачији. Обим покрића је ужи те је и осигурање од одговорности везано за то покриће. Извођач обично има три могућности.

Прво, може уговорити обим покрића по којем ће осигуравач у периоду одржавања надокнадити штете на радовима које проузрокује извођач извршавајући своје обавезе из уговора о грађењу које се тичу одржавања радова. Ово је најужи обим покрића у периоду одржавања тзв. Visits Maintenance.

Друго, извођач може уговорити шири обим покрића по коме ће осигуравач надокнадити и штете које настану у периоду одржавања радова а за које се утврди да узрок имају у периоду изградње објекта. Подразумева се да и сви други услови полисе осигурања морају бити испуњени. На пример, ако у току периода одржавања дође до штете из узрока који су иначе покривени осигурањем у периоду изградње (клизање земљишта, улагање тла итд.), извођач мора доказати да је ризик почео да се остварује још у периоду изградње. Са свим овим

условима је везано и осигурање од одговорности за штете које су евентуално претрпела трећа лица остваривањем наведених ризика. С друге стране, осигуравачу стоји на располагању могућност да докаже да би таква штета, да се остварила у периоду изградње, била искључена из осигурања применом неког од уговорених искључења или непоштовањем неког услова полисе осигурања. Ово је шири облик покрића у периоду одржавања тзв. *Extended (Limited) Maintenance*.

Треће, извођач може уговорити и најшири обим покрића по коме ће осигуравач надокнадити и оне штете настале у периоду одржавања чији се узрок налази у периоду пре почетка извођења радова (периода изградње). Овај обим покрића у првом реду је намењен објектима у монтажи. Покриће које извођач добија практично покрива гаранције произвођача опреме. Наиме, осигуравач ће надокнадити штете извођачу које су последица лошег пројекта, лоше израде или употребе лошег материјала, чак и ако се узрок штете налази у фабрици произвођача, настао је пре почетка периода монтаже и након што су све гаранције произвођача временски истекле.

Пре него што прихвати овај обим покрића осигуравач веома пажљиво процењује ризик. Детаљна спецификација све опреме која се уграђује у објекат, име и бонитет произвођача опреме, по правилу су најважније чињенице које проверава осигуравач. Ово је најшири облик покрића у периоду одржавања, тзв. *Guarantee Maintenance*.

Иако сваки објекат представља посебан ризик и као такв се процењује, можемо рећи да осигуравачи, као неку врсту необавезног правила, узимају да доплатак на премију осигурања за поменути први облик покрића (*Visits Maintenance*) износи од 5—10% основне премијске стопе. За други облик покрића (*Extended Maintenance*) доплатак на премију осигурања обично износи од 10—20% основне премијске стопе. За најшири облик покрића (*Guarantee Maintenance*) доплатак на премију осигурања обично износи до 50% од основне премијске стопе.

Мислимо да у том смислу треба нешто променити и у нашим правилима за осигурање објеката у изградњи и монтажи.

II. ОСИГУРАЊЕ ОД ОДГОВОРНОСТИ КОД ИЗВОЂЕЊА ИНВЕСТИЦИОНИХ РАДОВА У ИНОСТРАНСТВУ

Наше грађевинске радне организације које изводе инвестиционе радове у иностранству срећу се са одређеним типским условима уговора о грађењу.

Данас у међународној пракси постоји неколико врста ових уговора који су у најширој примени (*Institution of Civil Engineering — I.C.E., Royal Institute of British Architect — R.I.B.A., Joint Contract Tribunal — J.C.T.* итд.). Међутим, рекли би смо да је најпознатија и најчешће примењивана форма уговора она позната као *F.I.D.I.C.* услови уговора о грађењу. *F.I.D.*

I.C је скраћеница за Међународно удружење консалтинг инжењера (Federation Internationale des Ingenieurs Conseils). Развили су се из поменутих I.C.E. услова и инвеститори наших грађевинских организација у највећој мери користе овај типски уговор, прилагођен потребама и специфичностима конкретне посла, за одређивање садржине односа између извођача, инвеститора и консалтинг инжењера.

F.I.D.I.C. услови уговора о грађењу имају два дела; Опште услове уговора и Посебне услове уговора. У Општим условима уговора (чл. 20—25) одређена је садржина обавезе извођача у погледу осигурања. У Посебним условима уговора одређује се минимална сума на коју, за сваки посао посебно и различито, треба извршити осигурање од одговорности.

За извођача радова је значајно, да би могао да сагледа обим својих обавеза и одговорности, да уочи постојање одређеног правила.

Прво, Извођач је одговоран инвеститору за штете које се на радовима могу догодити у току периода изградње и периода одржавања. Одредба о одговорности — тзв. Liability Clause. Члан 20. Општих услова каже: „Од почетка до завршетка радова извођач ће сносити пуну одговорност за бригу око радова и око свих привремених радова, а у случају да се дође до неке штете, губитака или оштећења радова или неког њиховог дела или привремених радова из *било ког узрока* (подвукао З. Ј.), осим изузетих ризика, извођач ће о свом трошку поправити или их довести у добро стање тако да по завршетку радови у сваком погледу буду у складу са захтевима уговора и упутствима инжењера...

Друго, извођач је обавезан да радове осигура за случајеве штета. Одредба о *осигурању*.

Члан 21. Општих услова каже: „Без ограничавања својих обавеза и одговорности на основу члана 20. извођач ће осигурати у своје име и у име инвеститора против свих губитака и штета насталих дејством ма каквог узрока (сем изузетих ризика) за које је одговоран према условима уговора и то на такав начин да су инвеститор и извођач заштићени за време извођења радова и током периода одржавања за губитке и штете настале услед дејства узрока који је постојао пре отпочињања периода одржавања и за било који губитак или штету проузроковану од стране извођача током било које радње коју он предузима у циљу испуњавања његових обавеза предвиђених у члану 49: (одржавање радова и недостаци — прим. З. Ј.)

- а) радове и привремене радове до њихове пуне вредности за све време њиховог извршавања,
- б) материјале, грађевинску механизацију и остале ствари које извођач допреми на градилиште до пуне вредности таквих материјала грађевинске механизације и осталих ствари.....”

Према томе извођач радова у погледу осигурања штета на радовима у обавези је да:

- осигура радове од свих ризика
- материјале, опрему, грађевинску механизацију и све друге ствари на градилишту такође осигура од свих ризика
- да осигурање буде у важности у току периода изградње и периода одржавања
- да осигурање буде закључено у име извођача и у име инвеститора.

Овим одредбама су решена два значајна питања. Питање одговорности извођача према инвеститору за штете на радовима и питање обавезе извођача да радове на одређени начин осигура. Треба напоменути да извршено осигурање међутим, ни на који начин не умањује одговорност извођача према инвеститору за обавезе које су дефинисане чланом 20.

Истим поступком Општи услови уговора решавају и питање одговорности и осигурања одговорности за штете проузроковане трећим лицима у вези са извођењем инвестиционих радова.

Одредба о одговорности тзв. *Indemnity Clause* из члана 22. Општих услова каже: „(1) Извођач ће (осим ако у Спецификацији није другачије предвиђено) надокнадити штету инвеститору за све губитке и потраживања повреде или штете нанете ма ком лицу или имовини (осим површинског или другог оштећења земљишта или плодова на градилишту које погађа закупце или плодуживаоце) до којих може доћи услед извођења или одржавања радова, као и против свих потраживања, захтева, поступака одштета, трошкова плаћања и издатака у вези или поводом наведених губитака штета или повреда. Све ово под условом да ништа што је овде садржано не обавезује извођача да накнади инвеститору ма какву штету за или у вези са:

- (а) сталним коришћењем или поседовањем земљишта за извођење радова или неког њиховог дела;
- (б) правом инвеститора да изврши радове или ма који њихов део преко, испод или у дубину ма кога земљишта;
- (в) ометањем било привременим или сталним ма којег права на светло, ваздух, путеве, воду или друге службености или квази — службености и сл. а што је неизбежна последица извођења радова у сагласности са условима уговора;
- (г) повредама или штетама нанетим лицима или имовини које настану као последица ма које радње или непажње учињене током важности уговора од стране инвеститора његових представника правних следбеника или других извођача (које није ангажовао извођач) или у вези са потражи-

вањима, захтевима, поступцима, трошковима или издацима у вези са тим.

У вези са овом одредбом израз „градилиште” треба схватити само ограничени простор дефинисан у спецификацији или приказан на плановима на коме ће се земљиште и усеви оштетити као неизбежна последица извођења радова.

(2) Инвеститор ће штитити извођача и обештети га за сва потраживања, захтеве и трошкове у вези са питањима наведеним у ставу (1) овог члана.

Ово је изузетно важна уговорна обавеза извођача. Као што је био одговоран инвеститору за штету на радовима из ма ког узрока, овде је одговоран инвеститору за све губитке или потраживања нанете ма ком лицу или имовини у вези којих према инвеститору буде истакнут захтев за накнаду штете. Такође су побројани извори опасности за које извођач неће бити одговоран. Из текста је јасно да се ради пре свега о питањима везаним за решавање имовинско-правних односа на земљишту на којем се радови обављају или које се у вези са радовима користи. Наравно да извођач који је по правилу странац не може да доноси и спроводи мере и уговара надокнаде по основу аката које доносе органи јавне власти (експропријација, национализација итд.).

Одредба о осигурању од одговорности из члана 23. Општих услова гласи: „(1) Пре почетка извођења радова извођач ће (не ограничавајући своје обавезе и одговорности из члана 22. Општих услова извршити осигурање од одговорности за све материјалне штете, губитке или повреде које се могу догодити ма којој имовини (укључујући ту и имовину инвеститора или ма којој особи (укључујући ту и запосленике инвеститора) које би настале због извођења радова или привремених радова или при извршавању уговора осим из узрока наведених у ставу (1) члана 22. ових Општих услова.

(2) Ово осигурање ће се закључити са осигуравајућом организацијом према условима које одобри инвеститор (с тим што то одобрење не може бити безразложно ускраћено) најмање на суму наведену у Посебним условима уговора и извођач ће кад год се то од њега затражи поднети инжењеру или његовом представнику полису или полисе осигурања и потврде о уплатама текућих премија.”

Према томе, осигурање мора бити закључено за све ризике штета, губитака и повреда трећих лица укључујући и имовину и запосленике инвеститора. С друге стране, тражи се да инвеститор буде и страна у уговору о осигурању (члан 21). Ово се обично постиже уношењем посебне одредбе у полису осигурања тзв. клаузуле о унакрсној (узајамној) одговорности. Наиме, у случају одштетних захтева извођача према инвеститору или инвеститора према извођачу сматраће се као да је сваком од њих издата посебна полиса осигурања од одговорности. Оваквом конструкцијом могуће је истом полисом осигурања реша-

вати међусобне одштетне захтеве по основу одговорности страна које су у истој тој полиси осигурања и именовани осигураници. За разлику од осигурања радова где је осигурана сума у сваком моменту пуна вредност радова, код осигурања од одговорности осигурана сума утврђује се у Посебним условима уговора. Висина осигуране суме зависи, наравно, од особености пројекта који се изводи.

На пример, локација на којој се радови изводе. Изградња више спратнице у центру града уз употребу торањских кранова свакако да је већи ризик за штете на имовини или повреде трећих лица од изградње хидроцентралне у неприступачним и ненасељеним локацијама. Такође вредност радова може бити одређени показатељ. Већи радови подразумевају и ангажовање већег броја људи, опреме, механизације, учесталијих контаката са испоручиоцима материјала итд. На тај начин и ризик одговорности се повећава. У данашњој пракси обично срећемо суме од 500.000 до 3.000.000 америчких долара. Извођач, међутим, мора водити рачуна да и ако је висину осигуране суме одредио инвеститор у Посебним условима уговора, одговорност извођача није том сумом ограничена. Уколико та сума не буде довољна да се настала штета надокнади разлику сноси извођач. Инвеститор у условима уговора наводи да се ради о најмањој суми на коју одговорност мора бити осигурана. Извођач може, ако то сматра потребним уговорити и већу осигурану суму.

Услови уговора даље регулишу питање одговорности и осигурања од одговорности за штете и повреде које радници претрпе код извођења радова. У вези са тим чланом 24. Општих услова уговора одређује: „(1) Инвеститор неће бити у погледу ма које штете или накнаде коју треба платити према закону у вези или због неке несреће или повреде ма којег радника или друге особе запослене од извођача или ма којег подизвођача осим и изузев несреће или повреде која је последица неког пропуста инвеститора његових заступника или запосленика. Извођач ће обештетити инвеститора против свих таквих штета и накнада осим и изузев као што је напред наведено и од свих потраживања поступака трошкова и издатака због тога или у вези са тим.

(2) Извођач ће се осигурати за такву одговорност код заједнице осигурања коју одобри инвеститор (с тим што то одобрење неће бити безразложно ускраћено) и одржаваће такво осигурање за читаво време док је ма које лице запослено код њега на радовима и када се то од њега буде тражило показале инжењеру или представнику инжењера полису осигурања и потврду о плаћеној текућој премији. Све ово увек под условом да ће у односу на ма које лице запослено код ма кога подизвођача обавеза извођача да их осигура како је горе наведено бити задовољена ако је подизвођач извршио такво осигурање против одговорности у односу на лица и на такав начин да је инвеститор по тој полиси обештећен али извођач мора захтевати од таквог подизвођача да покаже инжењеру или представнику инжењера

на захтев такву полису осигурања и доказе о плаћеним текућим премијама.”

То су осигурања која извођач радова по условима уговора мора да закључи. Прва питања која се пред извођача постављају су: где ова осигурања закључити и под којим условима?

Правило је данас, практично без изузетка у земљама у којима наши грађевинари раде, да се ова осигурања морају закључити код осигураваача у земљи где се радови изводе. Разлози су наравно бројни; да премије осигурања које се обично плаћају у конвертибилним валутама остану на домаћем тржишту, да провизије пасивног реосигурања остану домаћим осигураваачима, да се поспешују укупан развој домаћег тржишта осигурања итд.

Из наведених услова уговора види се да је обавеза извођача да изврши осигурања на бази „свих ризика”. Концепт осигурања тзв. свих ризика извођача радова потиче из праксе осигурања у Великој Британији. Сматра се да је прва полиса осигурања свих ризика извођача радова издата још 1929. год. приликом изградње Lambeth моста преко реке Темзе. Данас је то правило практично у свим земљама света. Наша земља је једна од ретких или можда чак и једина на свету где се још осигурање грађевинских ризика врши на бази тзв. именованих ризика” — Пожар и неке друге опасности са мало проширеним покрићем. Следствено томе и премијске стопе се одређују на различите начине. По полиси осигурања свих ризика (Contractor's All Risk / Builder's All Risk) одређивање премијских стопа се врши на бази индивидуалне процене ризика за сваки конкретан пројект. Никада два грађевинска пројекта не могу бити потпуно иста аспекта процене ризика. У нашој земљи међутим, постоје Тарифе за осигурање објеката у изградњи и монтажи. Најновије су оне из 1977. године. У ствари, преписане Тарифе из 1974. год. Ове опет преписане Тарифе из ранијих година. Ништа се практично осим нових датума није мењало. Вероватно да зато и једно недавно поређење примера из праксе даје занимљиве резултате. Први пример: објекат нискоградње — хидротехнички тунел за довод воде на турбине бране. Услови осигурања свих ризика и премијска стопа добијена са међународног тржишта осигур. (индивидуална процена ризика на бази тражених података) била је 6,3 промила. Па нашим Тарифама, за ужи обим покрића (именовани ризици) премијска стопа је била 45,50 промила. Други пример: објекат високоградње — хотел од двадесет спратова и конгресни центар са 4500 места. Међународно тржиште реосигурања проценило је ризик на 1 промил од уговорне цене. По нашим Тарифама за исти пројекат за осигурање је требало платити 8,5 промила од уговорене цене.

Вратимо се полиси осигурања свих ризика. Да би одговорила захтевима који се пред извођача радова постављају цитираним условима уговора о грађењу, полиса осигурања свих ризика је, по правилу, комбинована полиса осигурања. Први део обезбеђује покриће од свих ризика за штете на уговореним ра-

довима. Други део представља осигурање од одговорности за штете трећим лицима. Осигурање одговорности извођача као послодавца према радницима врши се, по правилу посебним пописима осигурања тзв. Employer's Liability или Workmen's Compensation полисом осигурања или комбиновано.

Услови осигурања од одговорности за штете трећим лицима

Услови по којима се врши осигурање од одговорности извођача радова развили су се из услова осигурања опште одговорности (тзв. Public Liability). Потребно је, међутим, напоменути да се не ради о стандардним, општеприхваћеним условима. Пре се може рећи да постоји типичан текст на основу којег се уочава да је реч о условима осигурања одговорности намењеним извођачу грађевинских радова. На основу тога, сваки уговор посебно добија своју ширину покрића, већ према резултатима поменуте индивидуалне процене ризика. Зато и део бруто премијске стопе који се односи на осигурање одговорности није као у нашим Тарифама 1, 1,5 или 2 промила већ варира, према данашњем тренду између 0.1 и 0.5 промила.

Осигурањем је покривена грађанска (законска) одговорност извођача радова за штете које настану уништењем или оштећењем имовине или као последица смрти, повреде тела или оштећења здравља трећих лица.

Поред овога, осигуравач ће надокнадити и све трошкове на које подносилац одштетног захтева има право, као и друге трошкове који су учињени у поступку утврђивања чињеница догађаја и постојања одговорности, као осигураника према трећим лицима тако и осигуравача према осигуранику.

У вези са овако одређеним обимом покрића интересантно је напоменути да се под повредом тела подразумева смрт, оштећење здравља, укључујући болест и у случајевима када није дошло до физичких деформација.

Осигурани случај мора настати неочекивано и ненамеравано као последица незгоде и несрећног случаја. Намера да се изведе нека радња (минирање) може бити узрок неочекиваног несрећног случаја — повреде неког лица. Не поставља се питање да ли је узрочна радња намеравана већ да ли је настала последица неочекивана и ненамеравана имајући у виду све околности под којима се незгода догодила.

Полиса осигурања даје покриће за уништење или оштећење имовине и повреде тела које настану у току периода осигурања. Одштетни захтев такође мора бити поднет у току периода осигурања (период изградње и период одржавања).

Искључења из осигурања

Искључења могу бити различита. Њихов број и врсте у највећој мери зависе од околности у којима се радови изво-

де и специфичности сваког посебног уговора о грађењу. Неке условне поделе се могу направити. Општим искључењима се обично сматрају она која су заједничка и по правилу се примењују код свих пројеката. Посебна искључења су она која су својствена појединим врстама грађевинских радова. Искључења се могу посматрати и одређене поделе вршити према томе да ли се тичу покрића које је предмет неког другог осигурања од одговорности (одговорност послодавца нпр.) итд. За боље разумевање целог концепта, међутим, важно је напоменути да предлог услова осигурања које извођач добија представља само то — предлог и нацрт. Самим тим и унета искључења имају у начелу карактер предлога. Коначан текст услова покрића и искључења резултат је детаљне анализе ризика и висине премије коју извођач жели да плати.

Радници (запосленици) извођача радова

Одговорност извођача као послодавца за штете које су последица смрти, повреде тела и оштећења здравља радника, по правилу су искључене из осигурања. За осигурање ове одговорности извођачу као најбоље решење стоји на располагању тзв. Полиса осигурања одговорности послодавца (Employer's Liability Policy). За извођача као осигураника — уговарача осигурања је важно ипак да уочи начин на који је дефинисано ово искључење. Наиме, оно може бити тако формулисано да искључује покриће не само у вези са одштетним захтевима радника извођача већ и радника подизвођача. Практично да нема озбиљнијег уговора о грађењу који се не изводи уз ангажовање специјализованих организација у статусу подизвођача (нпр. електро-машински радови, занатски итд.). Део радова који изводе подизвођачи зависи, наравно, од низа околности у конкретном пројекту, али није необично да прелази и половину укупне вредности радова. Извођач је зато сигурно у повољнијем положају када је искључене дефинисано тако да се не односи и на раднике подизвођача. Унеколико слична ситуација је и код запосленика инвеститора. Они нису радници извођача и у том смислу се сматрају трећим лицима. Ако је у полиси осигурања као осигураник наведен и инвеститор (што је по правилу уговорна обавеза), полиса осигурања мора да садржи и одредбу о унакрсној одговорности (Cross Liability Clause).

Моторна возила

Под моторним возилом или још прецизније речено возилом које се покреће механичким погоном подразумева се возило које се креће путевима или ван путева (преко земљишта) и у том смислу укључује шинска возила (локомотиве, вагоне итд.), али не и лифтове, дизалице, авионе или пловне објекте.

Обим овог искључења је променљив и може се прилагодити потребама уговорних страна. Извођач има већи избор и у том смислу што покриће по полиси осигурања одговорности може комбиновати са покрићем по полиси осигурања моторних возила.

Возило може бити такво да дозвољава коришћење на више начина и ако се у начелу може рећи да конструкција возила одређује и начин његове употребе. У суштини конструкција моторног возила дозвољава његову употребу за превоз лица или за превоз ствари. Ствари које се на возилу транспортују могу бити нпр. разни материјали који се превозе камионом али могу бити и механичке конструкције које чине део возила као нпр. грејдери, скрејпери, миксери, компресори итд. Механички погон је од битног значаја за рад поменутих грајдера или скрејпера, који као оруђа самим својим кретањем врше обраду терена (земљишта), док код компресора на пример представља само помоћно средство које омогућава оруђу да брзо мења положаје и ефикасно услужује друге машине на градилишту. У том смислу моторна возила као што су камион, компресор или скрејпер могу бити условно речено возила „транспортери“ или „само-погонско оруђе или машина“.

У вези са тим и начин на који се врши искључење односно ограничење одговорности за штете трећим лицима које су последица употребе моторних возила је различит и зависи од многих фактора (намере са којом ће се возило користити, места на коме ће се возило користити, конструкција возила, од тога да ли локални прописи налажу обавезно осигурање од одговорности у вези са коришћењем таквих возила и од којих ризика тј. да ли само за повреде лица или и повреде имовине трећих лица итд.).

Имовина у својини, под контролом или под надзором извођача

У начелу искључена је одговорност извођача да накнади штету због оштећења или уништења ствари које су његова својина, под његовом контролом или надзором. Власник ствари или држалац (извођач) може бити одговоран за оштећење или уништење имовине зато што треће лице има (обично по уговору) право да на неки начин користи ствари које су уништене или оштећене.

Имовина извођача је пре свега предмет имовинских осигурања а не осигурања од одговорности. Уколико овог искључење не би било, осигуравач би долазио у ситуацију да по полиси осигурања од одговорности извођача надокнађује овоме штете настале на његовој имовини. Поред тога, имовинска осигурања ширину покрића коју дају прилагођавају стеченом искуству и анализи особености ризика коју та имовина производи. Ако би се штете на таквој имовини надокнађивале по основу осигурања од одговорности, покриће би било знатно шире и практично по два основа.

За осигураваача проблем се још више компликује са имовином која долази под контролу или надзор извођача јер осигураваач не зна које све ствари (имовина) могу доћи под контролу или под надзор извођача у току извођења радова и у којој су мери подложне оштећењима. Међутим, ово искључење се посебно формулише када је у питању извођење радова реконструкције или адаптације објеката. Извођач тада, по природи радова, запоседа делове објекта на којима се реконструкција, адаптација изводи, али то су унапред познате ситуације, када је могуће извршити претходну процену ризика.

Професионална одговорност, планови, спецификација, савети

Грађевинске компаније у иностранству а све више и наше грађ. радне организације врше поделу послова тако да формирају посебна одељења или веће организационе јединице које се баве пројектовањем и разрадом пројеката, припремањем планова, цртежа, спецификација итд. Ове послове обављају, наравно високо специјализовани стручњаци; инжењери статистику, пројектанти архитектуру итд.

Уколико у полиси осигурања не би постојало одређено искључење осигураваачи би давали у суштини и покриће за грешке и пропусте који представљају професионалну одговорност из делатности ових људи. Полиса осигурања грађевинских радова није намењена овој врсти делатности. Професионална одговорност пројектаната предмет је осигурања посебне полисе са посебно формулисаним условима, начином процене ризика, плаћања премије итд.

И овде, као и у вези са искључењима о којима смо претходно говорили, ширина покрића тј. обим дејства искључења може бити различит. Ово може бити посебно важно за извођача када радове изводи по пројектима инвеститора односно његовог овлашћеног пројектанта. Наиме, текст одредбе о искључењу ризика лошег пројекта требало би тако формулисати да искључење дејствује само код одговорности за професионалне услуге, у вези са пројектом, које се пружају уз посебну накнаду. На тај начин искључење неће бити применљиво на оне ситуације када извођач ради помоћне пројекте везане за извршење радова. Извођач, на пример, обично ради пројекат пред-бране тзв. загата. Загат, иако веома важан, ипак је објекат привременог карактера, те и извођачи настоје, не угрожавајући наравно сигурност радова да, пројекат и радове учине максимално економичним. Ипак грешке су могуће и у пракси познате. Поплавни талас који настаје рушењем загата обично наноси тешке последице кроз уништење имовине и повреде тела трећих лица лоцираних низводно од градилишта. А у највећем броју случајева као узрок рушења загата бране означен је лош пројекат (недовољна висина загата, употреба лошег материјала итд.). Због тога за извођача начин формулисања искључења може значити

битну разлику у погледу могућности накнаде штете по полиси осигурања радова тј. накнада може бити ограничена само на Секцију I полисе (накнада за срушени загат) или може бити проширена и на накнаду из основа одговорности (Секција II полисе).

Уговорна одговорност

Скоро да је немогуће да извођач обавља посао грађења а да у некој прилици или под неким условима не буде укључен у неки од облика уговорне одговорности. Између осталог, најчешће се води рачуна о следећим моментима:

- (а) постојања уговорне одговорности извођача према инвеститору
- (б) накнаде штета по основу одговорности из уговора о закупу грађевинске механизације
- (в) тзв. пуне уговорне одговорности

— Навели смо одредбе Општих услова уговора (чл. 22 и 23) који дефинишу обим одговорности и обавезу осигурања одговорности извођача. Ако би уговорна одговорност генерално била искључена из покрића онда, теоријски, позивом на ову одредбу уговора о грађењу, осигуравач може покушати да одбије сваку одговорност која би могла настати из уговора о грађењу. Према томе, код дефинисања искључења уговорне одговорности мора се водити рачуна о постојању уговора о грађењу између извођача и инвеститора као основа одговорности. Међутим, одговорност извођача према инвеститору из уговора о грађењу је веома широка. Полиса осигурања не покрива сву одговорност коју је извођач имао. Извођач може уговором о грађењу преузети одговорност за употребљене материјале или пројекат који су као ризици искључени из осигурања. У том смислу, чини нам се, требало би свакако појаснити и обим покрића уговорне одговорности који се даје у нашим Правилима за осигурање објеката у изградњи.

— Како би остварио планирану динамику извршења радова, извођач је често у ситуацији да узима у закуп механизацију са руковаоцем или без руковаоца машине. Уколико непажњом руковаоца машине дође до штете, послодавац је викарно одговоран за тако проузроковану штету. Поставља се питање ко се има сматрати послодавцем? Обично би то требало да буде лице које може да даје налоге и контролише радње руковаоца машине. Ако је реч о специјализованој машини и посебној стручности коју руковалац има, неће бити лако утврдити да је стални послодавац изгубио контролу над машином и руковаоцем, те према томе остаје одговоран у складу са општим правилом о одговорности послодавца за радње радника.

Полиса осигурања по правилу искључује одговорност осигуравача за штете које трећим лицима може проузроковати упо-

треба закупљене грађевинске механизације, објашњавајући то наведеним мишљењем да у оваквим ситуацијама закуподавци као стални послодавци одговарају за радње својих запосленика. Иза оваквог става обично стоји разлог који је већ поменут. Осигуравачи немају претходног увида и не знају које ће то све механизације извођач изнајмљивати, те с тим у вези и нису у стању да изврше процену ризика. С друге стране, међутим, уговори о закупу грађевинске механизације веома често имају одредбу по којој је извођач (закупац) одговоран за све штете које настану у вези са коришћењем машина. Извођач зато мора водити рачуна да полиса осигурања покрије и овај ризик. Сви други услови осигурања остају у важности. На пример, штета на самој машини није покривена. Ако је машина регистрована за употребу на јавним путевима, покрића нема за повреде тела јер у највећем броју земаља она је предмет обавезног осигурања моторних возила. Руквалац изнајмљен заједно са машином сматра се у односу на извођача трећим лицем. Уговор о раду руквалаца има са закуподавцем а не са извођачем, те се према томе у смислу услова осигурања од одговорности неће сматрати радником извођача.

Пуна уговорна одговорност

У последње време срећемо и тенденцију да се искључење уговорне одговорности не уноси у полису осигурања.

Ово подразумева да осигураник добија покриће за све облике уговорне одговорности. Овако осигурање је сигурно шире од онога које је дато извођачу под (а), јер је то покриће само за ситуације када извођач изводи радове по уговору о грађењу за инвеститоре, не и за ситуације када, на пример, извођач не изводи радове већ прихвата уговором одговорност према трећим лицима за дозволу да прегази и користи земљиште трећих лица или њихов ваздушни простор употребом торањских кранова итд.

Уколико искључења уговорне одговорности нема, извођач не мора тражити из посебне формулације о искључењу одговорности везане за поменути закуп грађ. механизације.

Неке полисе, у којима искључења нема, уводе посебним формулацијама ограничење одговорности за ситуације везане за постојање гаранција за перформансе, плаћања уговорне казне (Liquidated damages), пенала и сл.

Штете проузроковане пропуштањем да се изврши појачање, подупирање и сл.

Штете на земљишту или имовини настале због пропуштања да се изврше одређена појачања или подупирања, по правилу су искључене из осигурања од одговорности извођача. Сматра се, наиме, с једне стране, да је овде реч о поштовању основних правила струке које извођач мора да покаже у обављању посла грађења, а са друге стране, за ове штете се тешко мо-

же рећи да су неочекиване, изненадне у смислу услова осигурања. Конкуренција на тржишту осигурања, међутим, постепено је довела до тога да се и овај ризик може осигурати уз одређена ограничења. Наиме, висина осигуране суме за покриће овог ризика је мања од осигуране суме која се иначе утврђује као лимит одговорности осигуравача за накнаде штета из основа одговорности. Поред тога, утврђена сума осигурања за овај ризик је агрегатна тј. смањује се исплатом сваке штете за разлику од накнаде које се дају по другим основама када се осигурана сума аутоматски обнавља до пуног износа након исплате одштетног захтева.

Неке полисе уз ово искључење додају и искључење ризика вибрација, обично са истим ограничењима у погледу висине осигуране суме. Чини се то обично на оним градњама где пројекат предвиђа уграђивање шипова или употребу експлозива. У вези овог искључења треба напоменути још и то да је одговорност искључена односно ограничена само на штете настале уништењем или оштећењем имовине. Одговорност настала као последица смрти, повреде тела или оштећења здравља лица покривена је осигурањем.

SUMMARY

INSURANCE AGAINST LIABILITY FOR PERFORMANCE OF INVESTMENT JOBS (ABROAD)

The construction enterprises, in the performance of their activities, are also inevitably confronted with the problems of insurance and, in that frame, with the questions of insurance against liability deriving from their business activity. Insurance policies covering the liabilities of the enterprises can be distinguished according to the special forms of liability which are insurable and the latitude of coverage (professional liability or, rather, responsibility, responsibility for the goods — stock, liability of the contractor in the capacity of employer of the workers for injuries at work etc.).

Of special significance for the construction enterprise is the liability which may arise in the performance of investment jobs. In our country, insurance against liability for the performance of investment jobs may be provided by a special contract of insurance against liability arising from their particular business activity. However, in practice, insurance against liability for the performance of investment jobs most frequently is provided by the implementation of the Rules regulating the insurance of facilities in construction as contracts of additional danger.

The community of insurance will compensate damage claims by third parties against the contractor due to unexpected harmful, detrimental events which occurred in connection with the construction (at the site) the consequences of which are bodily injuries, illness and death, damage, destruction and loss of property.

Exemption from insurance are dual. They are laid down in the general conditions for the insurance against liabilities and also in the addition to the general conditions applicable only to construction and assembly jobs.

Abroad, our construction enterprises are confronted with typical contracts of construction representing the basis for the liability of the contractor to provide for certain insurance. The most frequently used type of contract are the so-called FIDIC contract conditions of construction. According to these conditions the contractor is, firstly, liable to the investor for da-

mages caused to third parties in connection with the construction (the Indemnity Clause). Secondly, the contractor is responsible to provide insurance against liability on his own behalf and on behalf of the investor as well. The conditions of insurance against liability of the contractor have developed from the conditions of insurance against general liability (Public Liability). The scope of coverage and certain exemptions are the matter of agreement between the insurer and the insured.

RÉSUMÉ

L'ASSURANCE CONTRE LA RESPONSABILITÉ DANS L'EXÉCUTION DES TRAVAUX D'INVESTISSEMENT (DANS LE PAYS ET A L'ÉTRANGER)

Les organisations de travail de construction en exerçant leur activité se trouvent, incontestablement, en présence des problèmes de l'assurance dans la sphère de ce domaine de même en face des questions de l'assurance contre la responsabilité dans l'activité qu'elles exercent. Les polices d'assurance qui couvrent la responsabilité de l'organisation de travail se distinguent d'après les formes particulières de la responsabilité qui sont assurées et l'ampleur de la couverture donnée (la responsabilité professionnelle, la responsabilité pour les produits, la responsabilité de l'exécuteur des travaux en tant qu'employeur envers les ouvriers pour les lésions subies au cours du travail, etc.).

D'un intérêt particulier pour l'organisation de travail de construction est la responsabilité qui peut se produire à l'occasion des travaux d'investissement.

Dans notre pays l'assurance contre la responsabilité à l'occasion de l'exécution des travaux d'investissement peut être effectuée par un contrat spécial sur l'assurance de la responsabilité de l'activité. Dans la pratique, cependant, l'assurance de la responsabilité dans l'exécution des travaux d'investissement est effectuée le plus souvent de telle sorte que par l'application des Règles relatives à l'assurance des objets en construction la responsabilité est contractée comme danger complémentaire.

La communauté de l'assurance compensera le dommage que les tierces personnes ont à l'égard de l'exécuteur des travaux à cause de l'événement dommageable inattendu qui avait eu lieu à l'occasion de l'exécution des travaux (sur le chantier de construction) et qui a pour conséquence l'atteinte portée au corps, à la santé, ou bien la mort de la personne, l'endommagement, la destruction ou la disparition de la chose.

Les exclusions de l'assurance sont de deux sortes. Celles qui sont prévues par les lois fondamentales des conditions générales pour l'assurance contre la responsabilité et celles qui sont mentionnées dans les dispositions complémentaires des conditions générales et qui sont appliquées seulement à l'activité de construction et de montage.

A l'étranger nos organisations de travail de construction se trouvent en présence des contrats types déterminés relatifs à la construction qui représentent le fondement de l'obligation de l'exécuteur d'effectuer les assurances déterminées. Le contrat type le plus fréquent qui est aujourd'hui appliqué dans la pratique sont les conditions appelées FIDIC du contrat relatif à la construction. D'après ces conditions l'exécuteur est d'abord responsable à l'investisseur pour les dommages causés aux tierces personnes en relation avec l'exécution des travaux (appelée Indemnity Clause). En second lieu, l'exécuteur est obligé d'assurer la responsabilité en son nom et au nom de l'investisseur. Les conditions de l'assurance de la responsabilité de l'exécuteur se sont développées en partant de la responsabilité générale (appelée Public Liability). La sphère de la couverture et de l'application des exclusions déterminés sont l'objet de l'accord de l'assuré et l'assureur.

др Јован Славнић, проф.
Економског факултета у Н. Саду

ОДГОВОРНОСТ И ОСИГУРАЊЕ ОД ОДГОВОРНОСТИ ЗА ШТЕТЕ КОЈЕ НАСТАНУ ИЗ ДЕЛАТНОСТИ ОРГАНИЗАЦИЈА УДРУЖЕНОГ РАДА КОЈЕ СЕ БАВЕ ДИСТРИБУЦИЈОМ ЕЛЕКТРИЧНЕ ЕНЕРГИЈЕ

УВОД

1. На плану права претпоставку за установање једног развијеног система осигурања од одговорности из вршења одређене делатности чини постојање јасно (правно) дефинисаног и довољно познатог система одговорности субјеката који су носиоци те делатности. То је случај и са осигурањем од одговорности за штете из делатности коју обављају електродистрибутивне организације удруженог рада. И овде су, дакле, постојећи основи и друга битна обележја одговорности (грађанско-правне) за штете које настају из делатности ових организација удруженог рада елементи осигураног случаја, односно других битних обележја уговора о осигурању од одговорности тих организација.

Одговорност електродистрибутивних организација као категорија од одлучујућег утицаја за усмеравање осигурања од те одговорности и за успостављање једног конзистентног система осигурања такве одговорности, као ни осигурање ове одговорности, нису у довољној мери испитивани у нашој правној литератури.¹⁾ Међутим, она данас, у условима енергетске кризе, несклада између производње и потрошње електричне енергије и појаве масовних штета које настају због обуставе и прекида у испоруци електричне енергије, као што су оне које настају због изгубљеног дохотка потрошача електричне енергије, изазваних трошкова пословања, квара сировина и производа потрошача и других штета, или оних које претрпи потрошач електричне енер-

¹⁾ Један од ретких, на жалост доста уопштен рад у тој области, је реферат проф. др П. Шулејића за Саветовање о грађанско-правној одговорности електродистрибутивних организација по Закону о облигационим односима у организацији Пословне заједнице електродистрибуције Србије и Института за упоредно право у Београду од октобра 1979: „Осигурање и одговорност за штету која настаје из делатности електропривредних организација“.

гије у вези са одступањима од напона или фреквенције електричне енергије насталим поремећајем у испоруци, као што су кварови и оштећења која настају на електричним апаратима и инсталацијама потрошача приликом укључивања електричне енергије након прекида њене испоруке и друго, добијају посебан значај. Зато је први задатак који се поставља пред литературу да изврши темељита и свеобухватна истраживања грађанско-правне одговорности организација удруженог рада које се баве дистрибуцијом електричне енергије. У противном неће се брзо и лако доћи до задовољавајућих практичних резултата на терену осигурања — утврђивању услова осигурања, тарифа премија, табела максималног самопридржаја и других пословних општих аката у осигурању од одговорности.

2. Пошто се правно дефинише одговорност организације удруженог рада која се бави дистрибуцијом електричне енергије, као следећи задатак, долази правно дефинисање осигурања одговорности ових организација удруженог рада. При томе истраживања у овом домену — правном дефинисању уговора о осигурању од одговорности у вршењу једне овакве привредне делатности могу бити шире или уже постављена. С једне стране, то зависи од циља који се пред аутора једног таквог задатка постави у осветљавању проблема осигурања од одговорности, а, с друге стране, и од резултата до кога се дошло приликом испитивања одговорности ових организација удруженог рада.

Имајући у виду да је овај рад инспирисан, пре свега, практичним потребама на изради јединствених југословенских Општих услова за осигурање од (опште) одговорности, ми ћемо се ограничити на излагања о предмету осигурања и још неким другим битним елементима за дефинисање осигурања од одговорности организација удруженог рада које обављају делатност електродистрибуције у светлу решења која за та питања даје Предлог ових општих услова Удружења осигуравајућих организација Југославије из октобра 1982. године.

3. Међутим, једно излагање, усмерено на задовољавање искључиво потреба праксе заједнице осигурања имовине и лица у овој врсти осигурања било би, ако би се доследно спровело, једнострано. Онда када се покаже да су могућности грађанско-правне одговорности организација удруженог рада које се баве делатношћу електродистрибуције и њиховог осигурања ограничене у остваривању основних, најважнијих и најопштијих функција које они имају — обештећења оштећених лица, расподела штетних последица, гаранција права грађана као потрошача електричне енергије и правних лица и друга — биће неопходно да упутимо и на друге облике осигурања којима ће се ови циљеви постићи као што ће бити потребно да се укаже на оне проблеме и питања одговорности организација електродистрибуције која су од општег правног значаја, која су од интереса за теорију нашег права о грађанско правној одговорности, а не само практичне потребе осигурања.

I. ДРУШТВЕНЕ И ПРАВНО-ПОЛИТИЧКЕ КОМПОНЕНТЕ, ОДНОСНО ПРИНЦИПИ КОЈИ СУ ОСНОВ ЗА ФОРМИРАЊЕ И РАЗВОЈ КАТЕГОРИЈЕ ГРАЂАНСКО-ПРАВНЕ ОДГОВОРНОСТИ ОРГАНИЗАЦИЈА КОЈЕ СЕ БАВЕ ДИСТРИБУЦИЈОМ ЕЛЕКТРИЧНЕ ЕНЕРГИЈЕ

4. Да би се разумела правила о одговорности организација које се баве дистрибуцијом електричне енергије потребно је најпре да идентификујемо она основна начела на којима се заснива грађанско-правна одговорност тих организација, односно прво треба да установимо друштвена и правно-политичка опредељења на којима се успоставља концепција грађанско-правне одговорности за штете из делатности организација удруженог рада електродистрибуције. Посматрањем ових начела могуће је оценити да ли систем материјалне одговорности која проистиче из делатности које обављају организације које се баве дистрибуцијом електричне енергије одговара општим функцијама грађанско-правне одговорности и друштвеним потребама, па самим тим, речником правне праксе изражено, да ли је систем правила о одговорности организација у делатности електродистрибуције задовољавајуће постављен, и, затим, сагледати, евентуално, потребу и путеве усавршавања система њихове одговорности у правцу њеног поштравања, респектујући оне услове који за то постоје и који ће указати на оправданост такве доградње режима ове одговорности.

При томе, треба имати у виду да су ови принципи на којима се креира грађанско-правна одговорност организација електродистрибуције истовремено и основи за утврђивање овим организацијама особеног правног положаја, али и специфичних решења неких других облигационих правних односа тих организација. О (могућим) међусобним утицајима тих посебних, глобално речено, решења статуса и пословања организација удруженог рада које врше делатност електродистрибуције биће касније речи.

5. Један од основних принципа на којима се изграђује правни положај и тиме и читав концепт одговорности организација које врше дистрибуцију електричне енергије јесте место, тј. положај, који ове организације као субјекти електропривредне делатности имају у електроенергетском систему републике, односно аутономне покрајине. Организације које се баве дистрибуцијом електричне енергије јесу, наиме, технички и технолошки повезане са организацијама удруженог рада које се баве производњом и преносом електричне енергије у републици, односно аутономној покрајини. Оне су, као субјекти развођења и трансформације преузете електричне енергије са преносне мреже (од организација које се баве преносом електричне енергије) или непосредно од електрана (од организација које производе електричну енергију) као и субјекти испоруке електричне енергије потрошачима чији су електроенергетски објекти прикључени на њихову (дистрибутивну) мрежу, у остваривању своје функције у јединственом електроенергетском систему републике.

лике или покрајине и испуњавању својих обавеза према потрошачима електричне енергије на уредно и несметано снабдевање електричном енергијом у зависности од услова пословања и уопште правом нормираног (правног) положаја оних организација које су заједно са њима — дистрибутивним организацијама — три неодвојива сегмента електропривредне делатности.²⁾

Техничко и технолошко јединство електроенергетског система, чији је један од основних циљева да обезбеди уредно и несметано снабдевање потрошача електричном енергијом, остварује се у СР Србији и обавезном сарадњом електропривредних организација (организација за производњу, пренос и дистрибуцију електричне енергије) и организација које трајно производе угаљ за потребе организација за производњу електричне енергије (електрична) које тако и саме постају субјекти електропривредног система републике.³⁾

6. Ради остваривања функционисања јединства електроенергетског система, односно успостављања међусобних односа у погледу производње, преноса и дистрибуције електричне енергије и производње угља за потребе електрана којима ће се обезбедити рационално коришћење електроенергетских објеката и постројења и уредно и трајно снабдевање потрошача електричном енергијом, електропривредне организације и организације удруженог рада које трајно производе угаљ за потребе електрана самоуправним споразумима и другим самоуправним општим актима непосредно, као и у оквиру самоуправних интересних заједница у области електропривреде уређују своја права, обавезе и одговорности. Међу тим правима од посебног су значаја она права, обавезе и одговорности које проистичу из њихових програма и планова изградње електроенергетских објеката и постројења, технологије и организације производње, преноса и дистрибуције електричне енергије и производње угља за потребе електрана, као и уређивања питања експлоатације и одржавања електроенергетских објеката и постројења и објеката за производњу угља за потребе електрана. У истом циљу, осим тога,

²⁾ У том смислу се законским актима електроенергетски објекти и постројења за производњу, пренос и дистрибуцију електричне енергије на територији одређене републике, односно покрајине проглашавају јединственим техничко-технолошким електроенергетским системом односно републике, односно покрајине (чл. 4, ст. 1—3. Закона о електропривреди СР Србије, „Службени гласник СР Србије”, бр. 57/80; чл. 6. Закона о енергетском господарству СР Словеније, „Урадни лист СР Словеније”, бр. 33/81; чл. 5. ст. 1. Закона о електропривреди СР Хрватске, „Народне новине”, бр. 52/74, 12/75 и 57/76, итд.). Закон о електростанству СР Македоније објављен је у „Службеном веснику СР Македоније”, бр. 10/78, Закон о електропривреди СР Босне и Херцеговине у „Службеном листу СР Босне и Херцеговине”, бр. 16/78, Закон о електропривреди СР Црне Горе у „Службеном листу СР Црне Горе”, бр. 32/75 и 32/79, Закон о електропривреди САП Војводине у „Службеном листу САП Војводине”, бр. 6/81, а Закон о електропривреди САП Косово у „Службеном листу САП Косово”, бр. 32/76.

³⁾ Чл. 5. Закона о електропривреди.

електропривредне организације самоуправним споразумима и другим самоуправним општим актима уређују и обезбеђују и праћење и анализирање остваривања електроенергетског биланса које доноси републичка заједница електропривреде, затим, енергетске услове рада електроенергетског система републике, кретање производње и потрошње електричне енергије по структури, усаглашено коришћење електроенергетских објеката и постројења, вођење документације о погонској спремности електроенергетских капацитета, праћење дотока и стања нивоа воде у хидроакумулацијама и снабдевеност електрана горивом, праћење стања напона и фреквенције у електроенергетском систему републике, вршење диспечерске службе и друга питања која се односе на уредно и несметано функционисање електроенергетског система републике и у тим секторима међусобних односа преузимају права, обавезе и одговорности⁴⁾.

7. Не треба, међутим, испустити из вида да се у нашем правном систему и међусобни односи између електропривредних организација и организација које трајно производе угаљ за потребе електрана у погледу производње, преноса и дистрибуције електричне енергије и производње угља за потребе електрана и потрошача електричне енергије заснивају на самоуправним основама и да се уређују самоуправним споразумима и другим самоуправним општим актима непосредно и у оквиру самоуправних интересних заједница електропривреде. О самоуправном интересном организовању потрошача електричне енергије и електропривредних организација, као и организација које производе угаљ за потребе електрана, и улози коју у овој области самоуправних односа имају самоуправне интересне заједнице у области електропривреде (основне, регионалне и републичка) нећемо се ближе упуштати пошто та питања излазе из оквира наше теме. Довољно је само истаћи да се самоуправним споразумима и другим самоуправним општим актима утврђују у оквиру ових самоуправних интересних заједница обавезе потрошача и електропривредних организација којима се обезбеђује задовољавање потреба и интереса потрошача, усклађује рад електропривредних организација са тим потребама и интересима и остварују њихови заједнички интереси, затим, се преузимају и посебне мере, а са њима и одређене обавезе, за усклађивање капацитета електропривредних организација са садашњим и будућим потребама потрошача, планира се развој и програмира изградња објеката за дистрибуцију електричне енергије и утврђују извори финансирања изградње тих објеката и у вези са тим преузимају обавезе, утврђују услови за испоруку електричне енергије и остварују се други међусобни односи ради задовољавања потреба и интереса потрошача електричне енергије и електропривредних организација, односно организација које

⁴⁾ В. чл. 7, 15. и 16. Закона о електропривреди СР Србије.

производе угља и ради усклађивања рада у области електропривреде са тим потребама и интересима⁵⁾.

Оно што је овде, међутим, значајно напоменути у вези са темом коју разматрамо, то је да су сви ти самоуправни споразуми и други самоуправни општи акти којима потрошачи и организације електропривреде непосредно или у оквиру самоуправних интересних заједница уређују своје међусобне односе као и они самоуправни споразуми и други самоуправни општи акти којима се у погледу производње, преноса и дистрибуције електричне енергије непосредно или у оквиру самоуправних интересних заједница електропривреде уређују међусобни односи електропривредних организација (№ 6), оквир у коме се организације удруженог рада које се баве електродистрибуцијом (читај: електродистрибуција) имају кретати приликом закључивања уговора са потрошачима о испоруци електричне енергије. О односу између уговора о испоруци електричне енергије закључених између организација удруженог рада дистрибутера електричне енергије и потрошача и ових самоуправних општих аката биће нешто касније речи када будемо излагали грађанско-правну одговорност ових организација која проистиче из уговора са потрошачима о испоруци електричне енергије, тј. приликом излагања о обавези дистрибутивних организација да се приликом закључивања уговора о испоруци електричне енергије придржавају самоуправног споразума о основама плана републичке самоуправне интересне заједнице електропривреде, односно плана самоуправних интересних заједница и планом саме те организације.

8. Јединство електроенергетског система има у нас своју посебну особеност која је истовремено и ограничавајући фактор у изградњи концепције система грађанско-правне одговорности организација које се баве дистрибуцијом електричне енергије према потрошачима и то у правцу проширења њених граница у мери у којој ће она бити одраз већег степена заштите интереса потрошача, дакле, попримити облик пооштрене одговорности за извршење обавеза поводом испоруке електричне енергије у односу на одговорност коју ове организације сада имају према потрошачима. Реч је о томе да код нас није остварено јединство електроенергетског система земље.

Технолошко јединство тог система је (нормативно) обезбеђено обавезом удруживања организација које производе и организација које се баве преносом електричне енергије у Заједницу југословенске електропривреде⁶⁾. Техничко јединство електроенергетског система које се остварују међусобним повезивањем производних, преносних и дистрибутивних електроенергетских објеката и постројења, односно повезивањем орга-

⁵⁾ Закон о самоуправним интересним заједницама у области електропривреде СР Србије, чл. 1. и 3. „Службени гласник СР Србије”, бр. 50/78.

⁶⁾ Закон о удруживању у Заједницу југословенске електропривреде, чл. 1. и 10. „Службени лист СФРЈ”, 18/78.

низација које се баве производњом, преносом и дистрибуцијом електричне енергије за потребе других организација и заједница је препуштено самосталном одлучивању субјеката енергоенергетских система република и покрајина.⁷⁾

Од коликог би значаја за правни режим одговорности организација у делатности дистрибуције електричне енергије за извршење обавеза из закључених уговора о испоруци енергије било и повезивање енергоенергетског система са електроенергетским системима суседних земаља или и шире није потребно посебно разјашњавати.

9. Особеност делатности, односно посебност природе пословања организација које се баве дистрибуцијом електричне енергије и других електропривредних организација јесте у томе да оно представља незаменљив услов живота и рада грађана и рада самоуправних организација и заједница. То је управо налагало да се услови и начин вршења ове делатности, односно пружања и коришћења услуга електропривредних организација нормативно уреди тако да код њих дође до изражаја потреба за успостављањем правила којима се одступа од правила којима се уређује вршење делатности осталих организација удруженог рада.

Ова својственост правног регулисања вршења делатности електропривреде јавља се као нужност у остваривању истакнутих циљева у пословању организација у области производње, преноса и дистрибуције електричне енергије. Ти циљеви су уосталом и разлог и садржина обављања делатности ових организација.

Тај особит правни режим вршења делатности електропривреде — појмовно означен правним режимом делатности или послова од посебног друштвеног интереса — пропраћен је специфичним решењима кроз која се испољава правни положај организација које се баве дистрибуцијом електричне енергије којима се одступа од општих решења положаја организација удруженог рада, али и неким специфичним решењима у облигационо-правним и другим односима тих организација, као што је законски установљена обавеза организације дистрибуције енергије да закључи уговор са потрошачем о испоруци електричне енергије, затим, законом утврђено овлашћење овим организацијама да потрошачима обуставе испоруку енергије и друго, што је све од несумњивог утицаја и на грађанско-правну одговорност које организације електродистрибуције имају према потрошачима.

Ове посебности једна на другу врше међусобни утицај. Зато је и питање имовинске одговорности која настаје из вршења делатности организација електродистрибуције, иако на изглед облигационо-правна материја, и област статусног права организација електропривреде.

⁷⁾ Закон о електропривреди СР Србије, чл. 4, ст. 4.

10. Сада је већ јасно зашто садржина одговорности за штете које настану из делатности организација које се баве дистрибуцијом електричне енергије не мора бити регулисана на јединствен начин. Наиме, ако се остварење посебног друштвеног интереса у обављању делатности организација које се баве дистрибуцијом енергије манифестује кроз специфична решења правног положаја ових организација и путем посебних решења у облигационо-правним односима тих организација са корисницима њихових услуга (потрошачима енергије), а та правна област је, према Уставу СФРЈ, предмет нормирања закона република и покрајина, разумљиво је да су у домену функционисања електроенергетског система, односно испољавањима посебног друштвеног интереса у вршењу привредне делатности коју обављају организације дистрибуције електричне енергије, па тиме и њене имовинско-правне одговорности према потрошачима, могуће разлике у законским актима република односно покрајина.⁸⁾ У испитивање тих разлика ми се, међутим, нећемо упуштати. Простор и време које нам је стављено на располагање то не дозвољава. На ту могућност и примену републичких и покрајинских закона упућују и одредбе Закона о облигационим односима⁹⁾.

11. Остваривање, односно постојање посебног друштвеног интереса у вршењу делатности организација у делатности електродистрибуције је посебан, и одвојен од осталих, принципа који у одређеној мери утиче да се и грађанско-правна одговорност ових организација регулише на посебан начин и посебним правилима (изворима права). Ипак, њиме се не исцрпљује арсенал принципа на којима се има посматрати режим материјалне одговорности електродистрибутивних организација.

На правни режим одговорности организација које обављају делатност електродистрибуције утиче и објективни положај који има читава привредна грана којој припадају ове организације (електропривреда) у нас. Ту се, пре свега, мисли на њену неразвијеност, која се испољава у недовољно изграђеној мрежи електроенергетских објеката и постројења, зависност од увоза погонског горива и репроматеријала и друго. И то несумњиво има значајног одраза на успостављање правног режима одговорности електродистрибутивних организација према потрошачима енергије и у том светлу треба посматрати правно-институционални оквир у коме је данас дефинисан овај режим, његове функције које су основ на коме се она изградила и на којима би без сумње требало да се и даље изграђује.

12. Принципи на којима се изграђује у нашем правном систему грађанско-правна одговорност организација које обављају делатност дистрибуције електричне енергије које смо управо изложили односе се на одговорност из уговора о испоруци — углавном за обавезу на испоруку енергије.

⁸⁾ Чл. 49, ст. 2. Устава СФРЈ.

⁹⁾ Чл. 24. Закона о обл. односима.

Правила којима се ти принципи конкретизују, тако што се организацијама које се баве дистрибуцијом електричне енергије утврђују одговарајуће обавезе према потрошачима и уређују односи из уговора које закључују са њима, као и начин санкционисања повреда обавеза које имају, односно њихова грађанско-правна одговорност за пропусте у извршавању тих обавеза, садржана су поред Закона о електропривреди и у Општим условима о испоруци електричне енергије које на основу овлашћења из тог закона доноси Републичка самоуправна заједница електропривреде¹⁰). На оне обавезе ових организација према потрошачима које су по свом настанку *ex lege* обавезе или проистичу из закључених уговора о испоруци које су по својој правној природи имовинског карактера или њихова повреда повлачи имовинску одговорност електродистрибуције, као допунска, примењују се правила која су садржана у Закону о облигационим односима и то, пре свега, она која се односе на проузроковање штете и уговор о продаји.

13. Грѣба напоменути да организације које се баве делатношћу дистрибуције електричне енергије одговарају и за повреду материјалних обавеза које су преузеле приликом уређивања својих односа поводом производње, преноса и дистрибуције електричне енергије и производње угља за потребе електрана, са организацијама које обављају те делатности и потрошачима. То су они односи, односно материјалне обавезе које ове организације преузимају из оних односа које уређују са осталим електропривредним организацијама и организацијама које производе угљак за потребе електрана, односно потрошачима самоуправним споразумима и другим самоуправним општим актима непосредно или у оквиру самоуправних интересних заједница електропривреде, или и уговора које на основу ових самоуправних општих аката међусобно закључују. То би биле, на пример, материјалне обавезе које организације преузму самоуправним споразумима о удруживању средстава за изградњу електроенергетских објеката, самоуправним споразумима о удруживању средстава за извршавање задатака и послова у самоуправној интересној заједници електропривреде и друге за које ове организације иначе одговарају према правилима утврђеним Законом о удруженом раду (чл. 604). Тај облик материјалне одговорности организација које се баве дистрибуцијом електричне енергије није предмет наших разматрања.

II. ПРАВНИ РЕЖИМ ГРАЂАНСКО-ПРАВНЕ ОДГОВОРНОСТИ ЕЛЕКТРОДИСТРИБУЦИЈЕ

14. Организација која се бави дистрибуцијом електричне енергије има непосредно на основу Закона о електропривреди одређене обавезе и дужност на преузимање одређених понаша-

¹⁰) „Службени гласник СР Србије”, бр. 65/81.

ња као субјекат електроенергетског система и испоручилац електричне енергије потрошачима. Поједине од тих обавеза и нека од тих значајнијих понашања тичу се уговора о испоруци електричне енергије који она закључе са потрошачима и имају природу законских уговорних обавеза, односно понашања. Ипак, то нису једине обавезе које се Законом о електропривреди одређују овој организацији. На основу Закона она има и одређене дужности, односно обавезу преузимања одређених понашања која не произилазе из њеног својства уговорне стране у уговору о испоруци електричне енергије који закључује са потрошачима. То су обавезе које проистичу из њеног положаја које има у електроенергетском систему, а то је да је испоручилац енергије (и то непосредни) потрошачима. Оне се не уређују уговором о испоруци и имају карактер *ex lege* обавеза према потрошачима, мада их некад ближе уређују Општи услови о испоруци (пример обавеза давања електроенергетске сагласности). Повреда тих обавеза санкционише се имовинским санкцијама — накнадом штете и као облик грађанско-правне одговорности оне ће бити посебно разматране.

Одређене обавезе дистрибутер преузима и на основу самог уговора о испоруци, односно Општих услова уговора о испоруци електричне енергије.

Повредом тих обавеза које су, такође, правни основ за настанак њене грађанско-правне одговорности не затвара се круг случајева те одговорности. Организација електродистрибуције има обавезу на одређена понашања (према потрошачима и трећим лицима) као субјекат вршења одређене привредне делатности — обавезе које има као и сваки субјекат неких друштвених активности. У погледу тих обавеза она се изједначава са свим осталим субјектима који су носиоци друштвених активности без обзира да ли та активност, и у ком подручју, има или нема особине делатности која изазива повишену опасност за средину, односно делатности у чијем се вршењу користе опасне ствари.

Одговорност потрошачима и трећим лицима за штету насталу у обављању делатности може се заснивати на кривици, дакле, бити облик субјективне одговорности¹¹⁾, на одговорности за употребу и држање опасне ствари или вршење опасне делатности и одговорности за штету коју радник у раду или у вези са радом проузрокује трећем лицу, тзв. одговорности организација удруженог рада према трећем.¹²⁾

¹¹⁾ „Испоручилац електричне енергије одговоран је потрошачу за штету и када је до прекида довода електричне енергије дошло услед потрајалости инсталација у граду јер није смео извршити прикључак своје мреже на инсталацију потрошача која није била технички исправна” (пресуда Врховног суда БиХ, Гж. 1073/72).

¹²⁾ Пример из праксе ЗОИЛ „Дунав”: Приликом проширења НН мреже радници електродистрибуције су поставили водове на земљу дуж трасе постављања мреже и у време када је наишао коњ оштећеника изненада су ове ставили под напон услед чега је животиња погинула.

Јасно је да се, полазећи од карактера делатности којом се бави електродистрибуција, она најчешће одговарати применом правила о објективној одговорности. Примери тих облика штете бројни су. Ту долазе управо оне бројне штете које настају на инсталацијама и објектима потрошача услед наднапона насталог приликом укључивања електричне енергије након прекида односно обуставе у испоруци енергије, као и оне које настају случајем. Међу тим штетама које настају повредом имовинских интереса или личности нарочито су бројне оне код којих је виша сила услов али не и непосредни узрок штете, као што су, на пример, удар грома који је изазвао оштећење изолатора електричне мреже тако што је направио мали продор који се затим услед дејства струје високог напона повећао те довео до потпуног уништења изолатора, пада електричног вода и усмрћења животиња, или, дејство јаког ветра који је покладао НН мрежу услед чега је дошло до преплитања каблова електричне мреже и пренапона струје и затим оштећење електричних апарата у домаћинству потрошача. Узроци штета чији су примери узети из праксе ЗОИЛ „Дунав” произилазе из делатности електродистрибуције и они су случајност за коју она одговара.

Ми све случајеве, тзв. деликтне грађанско-правне одговорности, само напомињемо с обзиром на њихов значај као елемента осигураног случаја у осигурању од одговорности. Наша литература је на овом подручју грађанско-правне одговорности дала запажене резултате и дуже задржавање на њој у овом раду би било сувишно. Ради потпуности сагледавања грађанско-правне одговорности организација електродистрибуције треба додати да оне одговарају и за штете које причине трећим лицима и када ове нису непосредно у вези са вршењем дистрибуције енергије. То су штете које настану у вези са вршењем делатности ових организација а резултат су тзв. акцесорних послова и радњи. И оне су обухваћене осигурањем од одговорности и то је разлог да их овде помињемо.

15. *Одговорност за повреду обавезе на давање електроенергетске сагласности потрошачу.* — Кориснику енергије који жели као нови потрошач да своје електроенергетске објекте прикључи на мрежу дистрибутера ради коришћења енергије, организација која се бави дистрибуцијом електричне енергије има обавезу (законом утврђену) да на његов захтев, као и потрошачу који жели да повећа потрошњу енергије, односно ангажовану снагу енергије, изда електроенергетску сагласност (она, иначе, садржи према југословенским стандардима или нормативима републичке самоуправне интересне заједнице електропривреде утврђене техничке услове за прикључење објеката потрошача на дистрибутивну мрежу, и то су они услови који се тичу инсталисане и максималне снаге трошила и напона и могуће годишње потрошње енергије, односно врсте и места прикључења објеката потрошача на мрежу).

Електроенергетска сагласност дистрибутивне организације, то треба посебно подвући, има природу правног акта којим она преузима и одговарајуће материјалне, имовинске обавезе, односно одговорност за њихову повреду. Овом сагласношћу, која се даје у форми решења и при чијем издавању се примењују одредбе Закона о општем управном поступку, електродистрибутер, будући испоручилац енергије, према кориснику енергије, будућем потрошачу, преузима обавезе — тзв. енергетске — у бази са снабдевањем електричном енергијом, тј. обавезу да га снабдева енергијом према у решењу одобреној снази и пројцираној (могућој) годишњој потрошњи утврђеној на бази намене за коју ће се енергија користити, укупној инсталираној снази трошила, вршном оптерећењу и др. У складу са тим енергетским обавезама, према томе, има се и закључити уговор о испоруци енергије са потрошачем.

16. Обавеза електродистрибутера на давање кориснику енергије електроенергетске сагласности условљена је, према Закону о електропривреди, границама енергетских и техничких могућности. Овде, међутим, остаје отворено питање од значаја за утврђивање одговорности дистрибутера, и то како оне везане за издавање сагласности, тако и оне која настаје када дистрибутер не извршава електроенергетске обавезе утврђене електроенергетском сагласношћу (било тако што не прихвата да их укључи у уговор о испоруци или уговором преузете обавезе које су у складу са том сагласношћу не испуњава). То питање се тиче релевантних граница енергетских могућности у оквиру којих се процењује да ли је дистрибутер извршио своју законску дужност да изда електроенергетску сагласност.

Законодавац се децидирано не изјашњава да ли се те могућности процењују у односу на дистрибутера који даје сагласност и његових правних односа са организацијама које производе и обављају пренос електричне енергије засноване непосредно, односно у оквиру основне самоуправне интересне заједнице електропривреде или у оквиру и регионалних, односно самоуправне интересне заједнице електропривреде републике. У Закону о електропривреди се каже да је електропривредна организација дужна да изда сагласност „ако је потрошња електричне енергије нових потрошача или повећање ангажоване снаге, односно повећање потрошње електричне енергије постојећих потрошача у складу са плановима и програмима развоја изградње електроенергетских објеката и постројења или ако се повећањем потрошње, односно повећањем ангажоване снаге битно не угрожава, у погледу количине и квалитета, снабдевање постојећих потрошача електричном енергијом (према преузетим обавезама и остварењу планова и програма развоја електроенергетских објеката и постројења — примедба Ј. С.), као и прописани рад електроенергетских објеката и постројења (што би биле законом утврђене техничке могућности за давање електроенергетске сагласности — примедба Ј. С.)”. Оваква формулација је несумњиво недовољно јасна и дозвољава различита тумачења. Зато, ако

пођемо од овако израженог решења закона и његовог става у погледу обавеза које дистрибутер може да предузме према потрошачу уговором о испоруци енергије, а то је да дистрибутер ове обавезе преузима „у складу са самоуправним споразумом о основама плана, планом те организације и интересне заједнице електропривреде“, могло би се тврдити да се електроенергетске могућности, у оквиру којих се издаје електроенергетска сагласност и преузимају електроенергетске обавезе дистрибутера и има утврђивати његова одговорност, посматрају у оквиру електроенергетских могућности републике, што би и одговарало принципу јединства електроенергетског система како је он нормативно постављен (чл. 23, ст. 2. и чл. 28, ст. 1. у вези са чл. 7). Међутим, ако се запази да се у Општим условима о испоруци електричне енергије електроенергетске могућности повезују са плановима развоја и плановима изградње енергетских објеката и постројења испоручиоца и он ослобађа обавеза преузетих електроенергетском сагласношћу према потрошачу ако до неостварења програма развоја и планова изградње електроенергетских објеката дође из разлога „који не зависе од испоручиоца, а давање сагласности је засновано на њиховој реализацији“, можемо констатовати да Општи услови рестриктивније посматрају одговорност дистрибутера за обавезе преузете према потрошачу у вези са испоруком енергије на основу електроенергетске сагласности која му је дата.

Општи услови не само да ову одговорност повезују са изграђеношћу капацитета дистрибутера већ одговорност за неостваравање програма развоја и планова изградње објеката и постројења заснивају на најуже посматрано субјективној одговорности електродистрибуције, дакле, и независно од тога што би према општим правилима права, неизграђеност капацитета за које одговарају дистрибутеру субјекти са којима је он поводом њихове изградње у правном односу (на пример, уговору о грађењу), за ове, потрошаче, то било *res inter alios acta*. С друге стране, очигледно да овако, како је то учињено у Општим условима, одговорност електродистрибуције за неизвршавање електроенергетских обавеза, које се везује само за програме развоја и планове изградње објеката и постројења електродистрибутивне организације као испоручиоца, не одговара принципу јединства електроенергетског система републике. Нормативно утврђено јединство тог система које се испољава кроз техничку и технолошку повезаност (и зависност) објеката и постројења, односно делатности сваког од субјеката тог система, морало би да се рефлектује и на одговорност дистрибутивне организације тако да она одговара за понашање било ког субјекта у овом систему у односу на извршење обавеза које је прихватила одређена организација дистрибуције према потрошачу, а оне су преузете у складу са програмима и плановима основних, регионалних и републичке самоуправне интересне заједнице електропривреде, дакле, плановима и програмима развоја изградње електроенергетских објеката и постројења свих субјеката (јединстве-

ног) електроенергетског система у републици¹³). Разуме се да у том светлу посматрано и светлу решења која садржи Закон о електропривреди (чл. 23, ст. 1) у погледу одговорности за обавезе које организација дистрибуције преузима према потрошачу издавањем електроенергетске сагласности, постоје озбиљни разлози за оцену законитости Општих услова.

17. Штета која може да настане за потрошача у вези са издавањем електроенергетске сагласности би била она која му је проузрокована тиме што приликом закључења уговора о испоруци дистрибутивна организација не прихвата да уговором утврди као своје, оне обавезе које је преузела давањем електроенергетске сагласности, као и она која постоји зато што на основу закљученог уговора о испоруци ова организација не извршава електроенергетском сагласношћу преузете обавезе, те дође до привременог или трајнијег одлагања извршавања тих обавеза. Она би се испољавала у захтеву за накнаду трошкова које је потрошач, као инвеститор, имао у изградњи, односно улагању у електроенергетске објекте које је градио у складу са добијеном сагласношћу, а не може да их користи, као и, евентуално, у изгубљеном доходу због немогућности да користи електроенергетске објекте које је изградио према добијеној сагласности (обична штета и измакла корист)¹⁴).

18. Организација електродистрибуције на чију се мрежу прикључују објекти потрошача има иначе обавезу да електроенергетску сагласност кориснику енергије изда у року од 30 дана од дана подношења писменог захтева (за градилиште и привремене објекте у року од 3 дана), с тим да је тај захтев, ако се гради нов или реконструише постојећи објекат који треба снабдевати енергијом, или за чије је снабдевање потребно повећање потрошње, односно ангажовање снаге енергије, поднет у току изградње инвестиционе техничке документације, односно издавања одобрења за изградњу.

Ако дистрибутивна организација на основу уредног захтева за издавање не изда у року утврђеном у Закону о електропривреди сагласност или одбије да је изда и поред тога што за то има енергетских и техничких могућности, потрошач основано може захтевати накнаду штете из основа тзв. одговорности правног лица за штету коју његов орган проузрокује трећем ли-

¹³) Посебан проблем који се још овде јавља у вези са обавезом електродистрибуције о којој овде говоримо то је да се према Општим условима оцена о разлозима заостајања изградње електроенергетских објеката, односно о томе да ли оно зависи или не од испоручиоца, даје од стране надлежног органа одговарајуће самоуправне интересне заједнице електропривреде (ст. 2, чл. 12). То би био пример једне рестриктивне клаузуле Општих услова, супротне принципима на којима се заснива систем доказивања у нашем праву. Уместо начела материјалне истине, применом Општих услова у овом подручју правних односа би био институционализиран формални систем доказивања.

¹⁴) Закон о облигационим односима. чл. 180

цу у вршењу или у вези са вршењем својих функција.¹⁵⁾ И ту би дошла у обзир накнада стварне штете, оне која би одговарала висини трошкова које је потрошач имао због одуговлачења у изради инвестиционо-техничке документације, односно прибављања дозволе за изградњу — на пример, повећаних трошкова израде ове документације и електроенергетских објеката за коју је била потребна енергетска сагласност и изгубљена добит — губитак у дохотку због закашњења у изградњи и стављања у функцију потрошачевог објекта.

19. *Одговорност за повреду обавезе на закључења уговора о испоруци електричне енергије са потрошачем и обавезе да се потрошач прикључи на дистрибутивну мрежу.* — По испуњавању услова из електроенергетске сагласности када се она тражи према прописима, као што су они у погледу прикључака, водова, трансформаторске станице, мерних, заштитних и управљачких уређаја, начина заштите од преднапона, напона, корака и додира, итд., организација која се бави дистрибуцијом енергије дужна је да са потрошачем закључи писмени уговор о испоруци енергије и то, према општим правилима Закона о облигационим односима, без одлагања по упућеном захтеву за закључење¹⁶⁾, као и да у примереном року након испуњења услова из електроенергетске сагласности, прописаних техничких услова којима се обезбеђује сигурност људи и имовине (услова које је, евентуално, утврдила самоуправни интересна заједница електропривреде) и прибављања одобрења за употребу објекта када је оно предвиђено прописима о изградњи инвестиционих објеката, прикључи електроенергетски објекат потрошача на своју електроенергетску мрежу, односно када су у питању градилишта и привремени објекти, прибављања потврде о исправности инсталације потрошача¹⁷⁾.

Обе ове законске обавезе електродистрибуције претходе њеној обавези да потрошачу, на основу закљученог уговора о испоруци електричне енергије, односно прикључења електроенергетској мрежи, испоручује енергију. Пошто следе једна другој и имају исте последице — санкционишу се кроз одговорност за штете потрошачу (обичну и измаклу корист) ако се по њима не поступи — могу се посматрати заједно.

Електродистрибуција може да се ослободи одговорности за извршење обавезе да прикључи потрошачеве објекте дистрибутивној мрежи (ова обавеза обухвата и стављање под напон објеката потрошача када су тек и остварени услови за испоруку енергије) само привремено — док потрошач у року који му је она одредила не отклони утврђене недостатке (у погледу прописаних техничких услова којима се обезбеђује сигурност људи

¹⁵⁾ Закон о облигационим односима, чл. 172.

¹⁶⁾ Чл. 26. Закона о електропривреди, чл. 18 Општих услова и чл. 183. Закона о облигационим односима.

¹⁷⁾ Чл. 22. и 25. Закона о електропривреди и чл. 13, 76. и 78. Општих услова.

и имовине). Она не би могла да одбије да потрошача прикључи зато што други потрошач — који има обавезу да, када је то технички најповољније и најрационалније, дозволи да се електроенергетски објекат новог потрошача прикључи на прикључном месту где је прикључен његов објекат — одбија да да дозвољу да прикључење. Она би била дужна тада да потрошача који за то испуњава услове у примереном року прикључи на друго прикључно место. Иначе би одговарала као да га није прихватила да прикључи на мрежу¹⁸⁾.

20. Електродистрибуција може, према Општим условима, да прикључи на мрежу и неке потрошаче које не предвиђа Закон о електропривреди — на пример, оне чији су објекти изграђени без одобрења. Ово питање је значајно због тога што се у вези са тим може поставити питање одговорности дистрибутера према потрошачима према којима је преузета обавеза на континуирано снабдевање уговорених количина енергије. Масовна прикључења објеката „дивље градње” на мрежу изнад планираних прикључења, могу, наиме, због преоптерећености мреже и кварова, довести до честих прекида у испоруци потрошачима који су уз електроенергетску сагласност и легалну изградњу објекат прикључили на мрежу, или довести до изостајања пребацивања ових потрошача са једне на другу тарифу.

21. *Одговорност потрошачима за повреду обавезе на испоруку електричне енергије преузету уговором о испоруци, односно самоуправним споразумом о удруживању рада и средстава.* — Уговором о испоруци електричне енергије, односно самоуправним споразумом о удруживању и уговором о испоруци, ако се испорука електричне енергије врши на основу удруживања рада и средстава, утврђују се место предаје (испоруке), начин и рокови испоруке електричне енергије, затим, количина и квалитет, те је он и правни основ одговорности електродистрибуције за извршење обавезе на испоруку.

22. Обавеза електродистрибуције на испоруку обухвата, као што смо напоменули, испоруку електричне енергије потрошачу на уговором утврђеном месту, на у уговору утврђени начин и роковима утврђеним уговором и затим, испоруку уговором утврђених количина и називне снаге и фреквенције, односно утврђеног квалитета електричне енергије.

Повреда обавезе дистрибутера на испоруку у погледу места, начина и уговорених рокова повлачи одговорност за доцњу у испоруци, повреда обавезе у погледу квалитета — одговорност за квалитет, односно тзв. материјална својства испоручене електричне енергије која обухвата испоруку електричне енергије називног напона, снаге (али, видећемо, не и називне фреквенције за случај да она није у мрежи испоручиоца одржавана у току испоруке у Општим условима утврђеним мерним јединицама — 50 Hz), а повреда обавезе на испоруку уговорених количина —

¹⁸⁾ Чл. 23. Закона о електропривреди и чл. 16. Општих услова.

одговорност за квантитет испоруке у погледу мање испоручене од уговором предвиђене количине електричне енергије. Испорука већа од уговорених количина не изазива посебне проблеме и у то питање се не упуштамо.

Одговорност електродистрибуције за доцњу у испоруци као случај неуредне и нередовне испоруке, у коју, по нашем уверењу, према квалификацијама које проистичу из Општих услова улази и повреда обавезе дистрибутера на испоруку уговорених количина, санкционише се правом потрошача да од ове организације захтева исплату у Општим условима предвиђене уговорне казне. О томе ће још бити речи код излагања одговорности за квалитет у испоруци електричне енергије и зато нема потребе да се овде на том питању дуже задржавамо.

Међутим, оно што је овде значајно истаћи за грађанско-правну одговорност дистрибутера, то је правни значај места испоруке, односно предаје електричне енергије. Место предаје електричне енергије је место њеног мерења, те на том месту испоручена електрична енергија мора имати одговарајућу снагу, тј. квалитет и одговарати уговореним количинама које се имају испоручити. При томе, у вези са тим се постављају и посебни проблеми имовинске природе онда када се између места предаје и места мерења јављају губици електричне енергије у оквиру, или и изван, техничких норматива када се и поставља питање утврђивања обрачуна таквих губитака, односно утврђивања разлога тих губитака (на пример, уређаји за мерење нису регистровани енергију) и начина за обрачун испоручене енергије, односно питања начина за утврђивање шта се сматра испорученом електричном енергијом у погледу испоручених количина. О тим питањима, која су од значаја за испитивање обавезе на испоруку уговорених количина Општи услови, углавном, садрже прецизна решења и ми се на њима нећемо задржавати.

23. Природа обавезе организације која врши дистрибуцију електричне енергије на испоруку претпоставља трајност и континуираност снабдевања енергијом потрошача у оквирима уговором утврђених количина и рокова предвиђених за испоруку количина које су уговорене.

Дистрибутер као испоручилац енергије за неуредно или нередовно снабдевање, односно за испоруку уговорених количина електричне енергије у предвиђеним роковима одговара потрошачу по принципу субјективне одговорности. У том смислу је Општим условима утврђено више група случајева којима се искључује постојање кривице и одговорности дистрибутера за неуредно или нередовно снабдевање потрошача, односно за презету обавезу у погледу испоруке енергије.

Прва група случајева односи се на догађаје, односно околности које настају код електроенергетских објеката самог дистрибутера услед којих он не може да трајно и континуирано врши испоруку уговорених количина енергије. У њих се убраја квар, затим, виша сила, која према дефиницији коју дају Општи услови обухвата и кварове на уређајима и постројењима ко-

ји произилазе из њиховог коришћења, односно рада тих уређаја и постројења (квар до кога је дошло услед случаја). Овде је нејасно какво би значење имао квар који је увршћен и као самостални основ који испоручиоца ослобађа преузетих обавеза у погледу испоруке, сем ако се под тим не подразумева и квар који су изазвала трећа лица. Даље, ту су утврђени случај ревизије, ремонта, реконструкције и радови приликом прикључења нових потрошача на мрежу. Одговорност се при томе код наступања ових догађаја, односно околности искључује само онда ако није било техничких могућности да дистрибутер снабдева енергијом потрошача из других енергетских објеката (што је такође недовољно јасан појам с обзиром да су сви ови случајеви везани за функционисање објеката дистрибутера као испоручиоца у условима нормативно утврђеног јединства електроенергетског система републике). Осим тога, када наступе ови случајеви, искључење одговорности је временски ограничено на рок за отклањање квара, последица више силе, обављање ревизије и др. који се димензионира као „краћи рок”, као што се одређује и да се тај период за отклањање последица кварова итд., у коме дистрибутер не одговара за испоруку, поклапа са временом које највише одговара потрошачу да се предузму радови на отклањању квара или другог.¹⁹⁾

Другу групу случајева би представљали они кварови (субјективно или из објективних разлога наступели) на производним и преносним електроенергетским постројењима услед чијег наступања прети опасност од престанка нормалног функционисања (распада) електроенергетског система — поремећаја равнотеже између потреба потрошача и производње и набавке електричне енергије. Ослобађање дистрибутера преузетих обавеза на испоруку енергије овде се своди на привремено ограничење испоруке енергије овим потрошачима и у ограниченом обиму и то у погледу испоруке до степена који омогућава поновно успостављање равнотеже између потреба потрошача и производње и набавке енергије (као и снижења напона за 10% од номиналног).

Оно што изазива дилеме код ових случајева искључења одговорности дистрибутера није само питање квалификације ових кварова. То су и питања евентуалних услова који се морају остварити да би код наступања таквих кварова дистрибутер привремено и у ограниченом обиму био ослобођен обавеза у односу на испоруке електричне енергије потрошачима. Наиме, према Општим условима када наступе овакви кварови испоручилац пре него што ограничи испоруку предузима мере за максимално ангажовање преосталих расположивих производних капацитета енергије, врши додатну набавку енергије од других електроенергетских система у земљи и иностранству, снижава напон за 10% од номиналног напона и споразумно отказује додатне ис-

¹⁹⁾ Чл. 30. 48. и 49. Општих услова.

поруке енергије другим електроенергетским системима. Правна природа ових мера није, међутим, дефинисана. Из Општих услова се не може утврдити да ли су оне правне дужности дистрибутера, да ли је преузимање ових мера услов, тј. да ли морају претходити привременом ограничењу у испоруци енергије потрошачима. Ни одговорност за предузимање тих мера није дефинисана, те се на основу самих Општих услова не може заузети став о њиховом третирању као правних дужности дистрибутера. Поред тога садржина, односно значење неких од тих мера није разјашњено — пример мере „ангажовање преосталих расположивих производних капацитета” у условима јединства електроенергетског система републике.²⁰⁾

Трећу групу случајева који ослобађају дистрибутера прузетих обавеза на испоруку електричне енергије у односу на потрошаче, према тумачењима до којих се може доћи анализом одредаба Општих услова, представљају засебну групу околности и догађаја утолико што су посебно издвојени и као такви нормирани приликом утврђивања свих могућих случајева који доводе до ослобађања од одговорности дистрибутера у погледу обавезе на испоруку и што се посебно третирају у погледу њиховог дејства на обавезу дистрибутера на испоруку. Дејствују тако што када наступе дистрибутер може и без претходне најаве обуставити или прекинути испоруку потрошачима. Иначе тичу се функционисања електроенергетских објеката различитих субјеката у том систему. То су захтеви погонских услова, прекиди у мрежи испоручиоца, кварова на трансформаторским, разводним и производним постројењима, изненадна преоптерећења постројења и „други прекиди који трају мање од 2 часа”²¹⁾.

Као што се може приметити, ови случајеви ослобађања одговорности електродистрибуције као испоручиоца енергије изазивају бројне дилеме и нејасноће. Оне се јављају почев од (тумачења) њиховог значења и, код постојања свих тих случајева екскуплације (под које се, иначе, може подвести „све и свашта”), простиру се до границе смисла прокламованог јединства електроенергетског система републике. Ту се, на пример, поставља и питање утицаја кривнице за наступање таквих погонских услова, кварова и неких других догађаја који су предвиђени да ослобађају одговорности испоручиоца и њеног дејства на одговорност дистрибутера као испоручиоца енергије (пример, утицаја неодржавања објеката на настанак погонских услова или кварова који доводе до прекида у испоруци енергије).

Четврта група случајева од утицаја на одговорност електродистрибуције у погледу испоруке уговорених количина енергије утврђена је непосредно Законом о електропривреди. Позната је под заједничким појмом опште несташице електричне енергије. Утицај који има на одговорност дистрибутера испо-

²⁰⁾ Чл. 46. Општих услова.

²¹⁾ Чл. 47. Општих услова.

њава се у делимичном ослобађању ове организације у испоруци енергије према потрошачима — ограничавањем испоруке (и снаге) енергије. Утврђивање конкретних мера ограничења, односно редоследа у ограничењу у испоруци енергије појединим потрошачима препуштено је, међутим, Општим условима. Али важно је истаћи да је законом одређено да одлуке о настанку опште несташице доноси надлежни орган Републичке самоуправне интересне заједнице електропривреде која је обавезна за дистрибутера. На практичном плану то значи да потрошач нема могућности да процењује да ли су наступиле околности за доношење овакве одлуке и да, ако сматра да је његово субјективно право због тога повређено, остварује његову заштиту, односно доказује неоправданост проглашења опште несташице и обезбеди накнаду штете према дистрибутеру који је смањило испоруку уговорених количина енергије што је иначе његово право у претходно изложеним групама случајева, или да се због тога са захтевом за накнаду штете обрати заједници.

Само утврђивање у закону шта се сматра општом несташицом веома је дискутабилно. Општа несташица електричне енергије наступа, према законској формулацији, онда када се због непредвиђених околности могућност производње, односно пренос електричне енергије смањи толико да је угрожена стабилност електроенергетског система републике, а сматра се да је она наступила ако се због насталих прилика у електроенергетском систему републике укупно планиране, односно усаглашене потребе потрошене енергије морају смањити за више од 10%, или, ако се, с обзиром на стање у хидроакумулацијама или резервама горива, предвиђа да би у предстојећем временском раздобљу од највише десет дана могло доћи до смањења планиране производње енергије за више од 10% у односу на усаглашене потребе потрошње. Као што се одмах може запазити у одређивању случајева опште несташице у закону су помешани њени узроци (непредвиђене околности) са њеним последицама (угроженост стабилности електроенергетског система). Очигледно, овде се морало поћи од дефинисања узрока — непредвиђених околности и, евентуално, затим њихових последица. Тада би се, на пример, отклониле дилеме око тога да ли се недостајак девиза за куповину нафте у оквиру предвиђених количина за увоз или смањење резерве горива због тога могу сматрати непредвиђеном околношћу, односно, ако посматрамо последицу, угроженом стабилношћу енергетског система републике. Пошто то није учињено у закону је остављен велик простор за производност и арбитрерност републичкој заједници у тумачењу ове категорије којој потрошач уз то не може ни да се супротстави пошто за то нема расположивих правних средстава.

Са општом несташицом у закону се изједначавају и случајеви неизграђености производних објеката и немогућност набавке или преноса електричне енергије који имају за последицу да није могуће ускладити расположиву енергију у односу на усаглашене потребе потрошача за више од 5%. Наступање

ових околности не везује се за остварење „непредвиђених догађаја”, а при томе се појмовно не одређује значење ових категорија (неизграђеност производних објеката и немогућност набавке и преноса енергије) што је од посебног значаја ако се оне посматрају у светлу у закону прокламованог јединства електроенергетског система.²²⁾

24. Оно што је још значајно истаћи када се разматра одговорност електродистрибуције за испоруку уговорених количина енергије и случајеви ослобађања од те одговорности јесте да у свим овим случајевима за које је предвиђено да њиховим наступањем престаје обавеза на испоруку док околности које су изазвале обуставу испоруке, односно прекид трају да је Општим условима утврђено (уговорно искључење одговорности) да испоручилац не мора накнадно да испоручи ове неиспоручене уговорене количине енергије (изузев ако уговором о испоруци електричне енергије није другачије утврђено).

Када се имају у виду случајеви у којима се дистрибутер ослобађа одговорности према потрошачима за испоруку уговорених количина енергије и начин под којима се има обављати промет робе и услуга²³⁾, а у условима опште несташнице енергије и да се испорука енергије потрошачима врши у оквирима граница које треба да доведу до уравнотежења тражене и расположиве електричне енергије, осим потрошачима објеката који су од посебног интереса за привреду и живот људи, општенародну одбрану и друштвену самозаштиту²⁴⁾, тешко је разумети и као могућност да дистрибутер појединим потрошачима, да то не буде на штету других потрошача, јемчи већи степен сигурности у непрекидном снабдевању енергијом. Ипак, та могућност је под посебним уговорним условима у којима дистрибутер преузима одговорност за већи степен сигурности у непрекидном снабдевању енергијом предвиђен у Општим условима према потрошачима којима се испорука енергије врши на основу удруживања рада и средстава.²⁵⁾

Најзад, у разматрању случајева ослобађања организације дистрибутера од одговорности за испоруку уговорених количина енергије (№. 23) не може се мимоићи ни констатација да су овде изложени само они основни „редовни” случајеви који дају право овој организацији да се не придржава преузете обавезе. Испоручилац се ослобађа ових својих обавеза и онда када Извршно веће Скупштине СР Србије у случајевима и под условима утврђеним посебним прописима о мерама ограничења тр-

²²⁾ Чл. 36—38. Закона о електропривреди и чл. 58—59. Општих услова.

²³⁾ Чл. 4, 9. и 20. Закона о основама пословања организација удруженог рада у области промета робе и услуга у промету робе и о систему мера којима се спречава нарушавање јединства југословенског тржишта.

²⁴⁾ Чл. 60. Општих услова.

²⁵⁾ Чл. 17. Општих услова.

жишта и слободног промета робе и услуга одлучи да се ограничи испорука енергије потрошачима.²⁶⁾

25. У случајевима када постоји одговорност дистрибутера као испоручиоца електричне енергије према потрошачу у односу на количину испоручене енергије — одговорност за нередовно или нередовно извршавање уговором преузетих обавеза у испоруци енергије до које је дошло његовом кривицом — Општим условима је одређен највиши износ накнаде који дистрибуција плаћа као уговорну казну потрошачу. Она износи 5% од вредности неиспоручених количина енергије и предвиђено је да се утврђује уговором о испоруци.

Пуноважност ове одредбе уговора о испоруци енергије којом се одређује највиши износ накнаде за случај повреде обавезе електродистрибуције на испоруку уговорених количина енергије се, међутим, мора посматрати у светлу општих правила облигационог права о ограничавању висине накнаде коју дужник дугује повериоцу услед неиспуњења обавезе коју је према њему преузео²⁷⁾. Уговорна казна у висини од 5% од вредности неиспоручених количина енергије зато није пуноважна онда када је тако уговором одређени износ накнаде у очигледној несразмери са штетом (обичном и измаклом користи) коју је потрошач претрпео због повреде обавезе дистрибутера на испоруку уговорених количина и када је до неиспоруке уговорених количина дошло преваром, намерним ниспуњењем или неиспуњењем због крајње непажње дистрибутера када ће потрошач имати право да захтева накнаду целокупне штете коју је претрпео.

26. Треба приметити да самим тим што су у Закону о електропривреди и Општим условима, односно и у уговору о испоруци утврђени случајеви ослобађања електродистрибуције од одговорности за испоруку уговорених количина енергије, одређени услови када она одговара потрошачу за повреду обавезе на испоруку у погледу количине енергије, што је предвиђена висина накнаде штете када одговорност постоји, и други елементи (№. 23—25) за утврђивање ове њене одговорности, да тиме још није заокружен систем одговорности електродистрибуције за извршење обавезе на испоруку уговорене количине енергије.

Да би овај систем био потпун, мимо свих недостатака који су ту присутни, уговором о испоруци мора се регулисати и питање могућих и дозвољених одступања од уговорних количина, питање више испоручене количине енергије, приговора на количину и његовог дејства на права која потрошачу припадају по основу одговорности електродистрибуције за количину испоручене енергије, рока у коме се приговор има упутити и, евентуално његовог облика. Ако та питања уговор о испоруци

²⁶⁾ Чл. 41. ст. 1. Закона о електропривреди.

²⁷⁾ Закон о облигационим односима, чл. 265, ст. 3. и чл. 266, ст. 1. и 2.

не садржи и на њих ће се као допунска примењивати диспозитивна правила из Закона о облигационим односима — методом аналогije она којима се уређује обавеза продавца на предају ствари из уговора у привреди и то у делу који се односи на испоруку уговорене количине (на пример, да улагање приговора није услов за реализацију права која купцу припадају по основу повреде продавчеве обавезе у погледу недостатака у количини и др.).

27. Материјални недостаци, мане у квалитету енергије која се испоручује, испољавају се, то смо већ напоменули, као одступања од називног напона (утврђеног прописима) и називне фреквенције.

За одржавање називног напона на местима предаје енергије потрошачу, уз у Општим условима допуштено одступање (које је различито према томе да ли се ради о испоруци енергије високог или ниског напона), потрошачу одговара организација електродистрибуције на принципу кривце (и то, према општим правилима облигационог права, представљеној кривци, као и код одговорности електродистрибуције за квантитет енергије).

Да би се ово опредељење у погледу одговорности дистрибутера за штету која настане његовим скривљеним понашањем у одржавању напонског стања учинило недвосмисленим у Општим условима се наводе случајеви када се због немогућности успостављања напонског стања испоручилац ослобађа одговорности, и може да испоручује енергију која више или знатније одступа од дозвољених толеранција. То су кварови на електроенергетским објектима испоручиоца проузроковани вишом силом и случајем, кварови на производним и преносним електроенергетским постројењима услед којих долази до поремећаја равнотеже између потреба потрошача и производње, односно набавке електричне енергије, тзв. опште несташице електричне енергије (под истим условима који важе и за ослобађање у овим случајевима испоручиоца од одговорности за испоруку уговореног квантитета енергије) и настанак ненормалних енергетских прилика због великог заостајања развоја електроенергетских објеката.²⁸⁾

Према томе, све оне дилеме које се појављују око квалifikације ових случајева и око њихове усклађености са јединством електроенергетског система и других разлога које смо истакли приликом излагања случајева ослобађања од одговорности за количину енергије појављују се и кад се они јављају као околности које искључују одговорност испоручиоца за напонски квалитет енергије.

Још једна дилема која се овде појављује јесте и питање одређивања висине штете коју ће дистрибутер да плати када је крив за неодржавање напона. Ово питање је од важности сто-

²⁸⁾ В. чл. 26. и 30; чл. 46; чл. 58, ст. 1. и чл. 28. Општих услова.

га што је у овим случајевима повреда уговорне обавезе испору-чиоца могуће да за потрошача настану знатније штете и то не само у облику обичне (оштећења, на пример, енергетских об-јеката, електро-постројења и др.) и измакле добити, већ и евен-туалне штете на неком другом добру потрошача услед испору-ке енергије неодговарајућег напона (тзв. посредна штета пре-ма терминологији облигационог права). Чини се да је интен-ција Закона о електропривреди била да се и тај облик одговор-ности као случај „неуредне“ испоруке уреди Општим условима кроз форму уговорне казне. То се, међутим, тумачењем одредбе у Општим условима о уговорној казни не би могло тврдити да је постигнуто. Према формулацији те одредбе закључује се да се она односи само на повреду обавезе на испоруку уговорене количине, те да се на питање облика и висине ове штете имају применити општа правила облигационог права.²⁹⁾

Систем одговорности електродистрибуције за квалитет енергије у погледу напона, као и у погледу количине испоруче-не енергије, није потпуно дефинисан Законом о електропривре-ди и Општим условима. И ту је доста остало да се употпуни — кроз одредбе уговора о испоруци који се закључује са потрошачима, или, и без тога, применом правила Закона о облигацио-ним односима која се односе на одговорност продавца за ква-литет ствари (рокови и форма приговора, дејство пропуста при-говора и др.).

28. Што се фреквенције електричне енергије пак тиче за њено одржавање одговорност је Општим условима пребачена на произвођача енергије.

Према нашем праву, то је опште правило, у продаји на мало оно је и императивне природе, купцу, дакле, потрошачу, за квалитет одговара организација која му је продала произ-вод. Консеквентно пратећи ову логику резонувања, која, изме-ђу осталог, полази и од чињенице да је продавац, било он трго-винска организација или други учесник у промету робе и услу-га, у правном односу поводом продаје робе са купцем — за ква-литет у целини треба да одговара купцу, уместо произвођача, продавац, тј. електродистрибуција³⁰⁾.

Ако се и не сагласимо са једним оваквим схватањем, ипак једна таква одредба Општих услова о испоруци електричне енер-гије би без веће дилеме могла бити оцењена од стране судова као пример рестиктивне клаузуле и оглашена ништавом (в. Ни-штавост неких одредаба Општих услова — чл. 143. Закона о об-лигационим односима). Чини се да овом правном расуђивању не би могла да се супротстави чињеница да фреквенцију у мрежи дистрибутера одржава произвођач и да дистрибутер нема већих техничких могућности да регулише њену вредност.

²⁹⁾ В. чл. 18, ст. 1. т. 6. Закона о електропривреди и чл. 45. Општих услова.

³⁰⁾ Чл. 4. и 15. Закона о основама пословања организација удру-женог рада у области промета робе и услуга у промету робе.

29. *Одговорност потрошачима за неосновану обуставу испоруке енергије неправилном проценом да су повредили своје одређене законске обавезе.* — И потрошач из правног односа који заснива у вези са коришћењем енергије са електродистрибуцијом има одређене обавезе које су утврђене законом: да измири обавезе за испоручену енергију у роковима утврђеним уговором; одржава електроенергетске објекте тако да испуњавају прописане техничке услове; својим објектима не омета нормалну испоруку енергије другим потрошачима; вршно оптерећење (постигнуту снагу енергије) сведе на одговарајућу меру; омогући овлашћеним лицима дистрибутера приступ до мерних уређаја, инсталација и прикључака; омогући правилно регистровање утрошка енергије; троши енергију у складу са условима утврђеним у електроенергетској сагласности и уговором утврђеним условима; уздржава се од препродаје енергије; придржава се редоследа и начина органичења потрошње енергије у случају опште nestaшице и др. Уколико он не извршава те своје обавезе, дистрибутер има, на основу закона, право да обустави да му испоручује енергију³¹⁾. Али зато и потрошач коме је дистрибутер неосновано обуставио испоруку, односно потрошач коме дистрибутер не настави испоруку електричне енергије након утврђивања да му је ова неосновано обустављена, има право да захтева од дистрибутера накнаду штете. Законом о електропривреди и Општим условима овај вид штете није прецизиран што значи да би се на основ њеног настанка и обим примењивала општа правила о одговорности за проузроковану штету из Закона о облигационим односима (правила о одговорности за деликтну штету).

30. *Одговорност за повреду обавезе обавештавања потрошача о обустави и ограничавању испоруке енергије.* — Још једна обавеза коју установљава закон за организацију која се бави дистрибуцијом електричне енергије јесте да писмено обавести потрошача који не извршава своје обавезе о обустави испоруке, као и да путем средстава јавног информисања обавести потрошаче да ће вршити ограничење или обуставу испоруке због опште nestaшице енергије, планираним и очекиваним сметњама и прекидима испоруке³²⁾, затим, о прекиду испоруке због радова на енергетским објектима и прикључењу нових потрошача и у још неким случајевима утврђеним Општим условима³³⁾.

Циљ извршавања ове обавезе јесте да се пружи могућност потрошачима како би они могли да предузму одговарајуће мере којима ће избећи или смањити могуће штете. Повредом те своје обавезе дистрибутер одговара потрошачу за штету коју му је због тога причинио. И овде Закон о електропривреди и Општи услови посебно не интервенишу, те долазе до примене општа правила о грађанско-правној субјективној одговорно-

³¹⁾ Чл. 31. Закона о електропривреди и чл. 70. Општих услова.

³²⁾ Чл. 32. и 34. Закона о електропривреди и чл. 70. Општих услова.

³³⁾ Чл. 69. Општих услова.

сти (деликтној или уговорној већ зависно да ли је у питању законска или уговорна обавеза обавештавања).

31. *Посебни случајеви одговорности потрошачу — грађанско-правна одговорност за повреду осталих обавеза и понашања које електродистрибуција има према потрошачима.* — Електродистрибуција има и друге дужности осим оних које смо раније изложили. Њиховом повредом такође настаје њена грађанско-правна одговорност. Тако је, на пример, Законом о електропривреди утврђена њена дужност да у складу са техничким прописима и другим техничким могућностима одреди заштитне мере и изда сагласност за извођење радова сопственицима и носиоцима других права на непокретностима које се налазе испод, изнад или поред електроенергетских објеката и постројења за дистрибуцију енергије којима би се ометала дистрибуција или угрожавала сигурност људи и имовине. Општим условима је, затим, одређено да: испоручилац не може да потрошачу откаже уговор о испоруци енергије ако се потрошач придржава уговора и Општинских услова; потрошача обавештава о неисправности које примети на електроенергетским објектима које могу да утичу на нормални рад енергетских постројења потрошача, а на потрошачев захтев и о јачини очекиване струје земљоспоја и снаге кратког споја на његовом прикључку; уграђује споразумом постављене уређаје за аутоматско укључење електромагнетских уређаја и постројења потрошача; ове објекте потрошача одржава у исправном стању, итд., итд.³⁴).

Ови случајеви грађанско-правне одговорности не изазивају веће дилеме. Одговорност електродистрибуције која настаје повредом обавеза које она има на основу закона расправљала би се према општим правилима одговорности за проузроковану штету из деликта (Закон о облигационим односима, чл. 154. и даље), а она која настаје повредом уговора о испоруци, односно Општинских услова правилима о уговорној одговорности за причињену штету (Закон о облигационим односима, чл. 262. и даље).

III. НЕКА ПИТАЊА ОСИГРАЊА ОД ОДГОВОРНОСТИ ЕЛЕКТРОДИСТРИБУЦИЈЕ

32. Важећа Правила за осигурање од одговорности по којима се осигурава и грађанско-правна одговорност организација електродистрибуције немају допунске одредбе које би, уз примену основних одредаба, изразиле специфичности извора ризика у осигурању од одговорности ових организација.

Циљ допунских одредби о осигурању од одговорности организација електродистрибуције у предлогу нових Општинских услова јесте да овој организацији као осигуранику, пружи потпу-

³⁴) Закон о електропривреди, чл. 45; Општи услови, чл. 21, чл. 63, чл. 72, чл. 74, чл. 75.

нију заштиту у односу на заштиту која им се пружа основним одредбама, тј, покрићем штете из основних ризика и тзв. „чисто имовинских штета” — оних које се иначе обухватају осигурањем и према Општим условима који су сада на снази (које су то штете биће још речи у закључку рада).

Потпуно сагледавање оног што је предложено у тим допунским одредбама у предлогу нових услова сада, после доста детаљног испитивања облика и случајева одговорности, дозвољава да се сагледа ширина покрића и заштите која би се пружала организацијама електродистрибуције и, пре њиховог усвајања, изврше потребне корекције. Ми ћемо у том правцу дати само неке опаске, с обзиром да је тежиште у раду, из разумљивих разлога, морало бити посвећено проблемима одговорности и да је у том разматрању исцрпен расположиви простор.

33. Према формулацији одредби о дистрибуцији електричне енергије као посебном извору опасности у предлогу нових услова, заједнице осигурања имовине и лица би предузимале у осигурање штете које претрпи потрошач повредом свих њених обавеза — уговорних и законских, оних које је дистрибуција преузела уговором и које су тим правним актом, односно Општим условима о испоруци енергије предвиђене, или настају из тог основа а уређене су Законом о електропривреди (законске уговорне обавезе), као и оних које дистрибутер има у својству оног субјекта електроенергетског система који непосредно потрошачу испоручује енергију.

Ради сагледавања проблема цитираћемо ту одредбу: „Ако се посебно уговори, осигурање обухвата и случајеве у којима постоји одговорност осигураника за штете које претрпи потрошач електричне енергије (због недозвољеног одступања од називног напона или фреквенције, због обуставе и прекида у испоруци електричне енергије и у другим случајевима уколико је осигураник одговоран за штету)” (чл. 23. ст. 1).

Овако одређеним покрићем заједнице осигурања би надокнађивале штете и лицима која су се самовласно прикључила на дистрибутивну мрежу будући да законодавац потрошачем сматра и таква лица, али и штете за које дистрибутер не одговара (фреквенција).

Ићи на тако предложену формулацију Општих услова значи за осигураче да они прихватају консеквенце из чињенице да све штете које би они надокнађивали нису ушле као основ за израду адекватних тарифа пошто нису ни биле присутне приликом израде услова. У овој области, шта више, нема довољно релевантних података који би се могли користити у раду актуара на изради тарифе.

Друга могућност би била да се покриће сузи. Једна од солуција би могла да буде да се у осигурање прихвате штете које настају повредом основних обавеза из уговора о испоруци енергије. У том смислу текст ове одредбе би могао да гласи: „Ако се посебно уговори, осигурање обухвата и случајеве у којима постоји одговорност осигураника за штете које претрпи

потрошач електричне енергије у вези са извршавањем његове уговором о испоруци, односно самоуправним споразумом о удруживању утврђене обавезе на испоруку електричне енергије у погледу доцње, квантитета и квалитета испоручене енергије”.

При формулисању покрића у оквиру ове друге могућности треба имати у виду да се уговором о испоруци дистрибутер може јаче да обавезе (да преузме гаранцију већег степена сигурности потрошачу у непрекидном снабдевању и обавезу на накнаду испоруке неиспоручених количина за коју није одговоран и чијим неизвршењем наступа један нови облик уговорне одговорности дистрибуције, па и питање њеног покрића кроз осигурање). Осим тога, услови би требало да реше питање покрића одговорности за испоруку уговорене количине енергије која не одговара обавезама које је електродистрибуција преузела самоуправним споразумима о основама плана републичке и регионалне интересне заједнице електропривреде, планом основне заједнице и својим планом, с обзиром на познату околност да потрошачи не могу у делегатском систему у оквиру ових интересних заједница да обезбеде довољну заштиту својих интереса (чиме се и доводи у питање примена општег правила из Закона о облигационим односима о односу између самоуправних споразума и уговора који нису у сагласности са њима и пуноважности уговора који су супротни статутима и другим општим актима). То јасно указује да се израда добрих општих услова у овом домену може постићи само у сарадњи заједница осигурања са организацијама електродистрибуције у којој би требало решити и питања мериторног доказивања штета потрошачима и контроле коју би у том домену вршиле заједнице осигурања, али и отклонили недостаци Општих услова о испоруци електричне енергије.

34. У осигурању од одговорности електродистрибуције важно место имају и одредбе о искључењу из осигурања. Неке особености извора опасности из дистрибуције електричне енергије морале би добити своју афирмацију кроз искључење, на пример, штета потрошачима који су самовласно прикључили своје електроенергетске објекте на електроенергетску мрежу, (неких) штета потрошачима које су настале у време када су према закону они требали бити искључени са енергетске мреже (пример обуставе испоруке која се може спровести према потрошачу који користи енергију без електроенергетске сагласности или потрошачу чији објекти не испуњавају прописане техничке услове) и штете потрошачима за које се утврди да их је дистрибутер прикључио на мрежу а да за то нису постојали технички и други прописани услови.

35. Ако се, међутим, пође од тога које су штете покривене осигурањем од одговорности електродистрибуције према садашњим условима — кроз основне ризике и допунски ризик „чисте имовинске штете” може се констатовати да је то један обим покрића који је доста широк, с обзиром да покрива део у раду испитаних обавеза дистрибутера, али да вероватно не за-

довољава све захтеве ових организација и осигурача пошто изван њега остаје непокривен један број штета³⁵).

ЗАКЉУЧАК

36. Грађанскоправна одговорност организација које се баве дистрибуцијом електричне енергије је вишедимензионална. Настаје као резултат повреде великог броја дужности које она у вршењу своје делатности и као субјекат електроенергетског система који је основни испоручилац потрошачима електричне енергије има на основу Закона о електропривреди и уговора о испоруци, односно Општих услова (уговора) о испоруци електричне енергије, или настаје тако што приликом обављања своје делатности, и изван тога, чини штете имовинским интересима и личности других лица (потрошачима и другим).

Сви ти случајеви који изазивају настанак њене грађанскоправне одговорности, било да улазе у домен, деликтне, вануговорне или уговорне одговорности, изузев одговорности за повреду обавезе на испоруку електричне енергије преузете уговором о испоруци према потрошачу, углавном, остварују своје функције и у том смислу су, применом општих правила о одговорности садржаним у Закону о облигационим односима, задовољавајуће нормирани.

37. Одговорност за повреду обавезе на испоруку енергије преузете уговором о испоруци нармира се републичким, односно покрајинским законима о електропривреди и уговором о испоруци електричне енергије, односно Општим условима (уговора) о испоруци. Карактеристика ове одговорности, која је несумњиво од највећег друштвеног и привредног значаја, јесте да је она раздробљена између више субјеката. Електродистрибуција као непосредни испоручилац енергије потрошачима и субјекат уговорног односа о испоруци енергије („производа“ свих електропривредних организација) поводом које се налази у непосредном правном односу са потрошачем не одговара у целини за уредно извршење обавезе на испоруку. За квалитет испоруке у погледу фреквенције Општим условима је одговорност пребачена на произвођача енергије. Бројни случајеви који искључују одговорност дистрибутера за количину испоручене енергије и који обухватају и неке догађаје и околности за које би иначе дистрибутеру одговарао произвођач енергије или њен преносилац говоре о томе да се одговорност дистрибутера своди на начело о субјективној одговорности у најужем смислу те речи.

³⁵ Преглед 93 штете ЗОИЛ „Дунав“ из основа одговорности ових организација у 1982. г., показује да је из основа одговорности по основу опасне делатности (37) и одговорности за штете које причини радник електродистрибуције потрошачу (19) било укупно 56 пријављених штета. Из основа одговорности за испоруку у односу на количину и квалитет било је 12 (за 20 није било података, а за 5 се основ није могао утврдити).

Правилност решења овде указује на одговорност дистрибутера према потрошачу за све субјекте јединственог електроенергетског система у односу на квалитет и количину енергије која им се испоручује према закљученом уговору и решавање њихове међусобне одговорности које је *res inter alios acta* за потрошача. Само на том правилу заснована одговорност за квалитет и количину енергије која се испоручује одговара начелу јединства електроенергетског система и карактеру делатности електропривредних организација као делатности од посебног друштвеног интереса чији циљ на подручју одговорности јесте заштита интереса грађана и других лица чији је незаменљив услов живота и пословања редовно снабдевање квалитетном електричном енергијом. Заштита интереса дистрибутера и других електропривредних организација кроз правила о одговорности која се мора респектовати не може постати превалентна у односу на интересе потрошача управљене на уредну испоруку енергије. То, међутим, недвосмислено указује и на потребу поштравања одговорности дистрибутера у односу на садашње стање у тој области. Ограничавајући фактор у успостављању једног система одговорности дистрибутера за уредно испуњење обавезе на испоруку енергије у правцу њеног проширивања — у релацијама између поштравања те одговорности и институционализирања његове објективне и неограничене одговорности — не треба тражити у заостајању у развоју електроенергетских капацитета колико у томе да код нас није остварено јединство југословенског, нити у пракси републичког електроенергетског система. Ипак, усавршавање система одговорности дистрибутера за испоруку електричне енергије у минимуму захтева ревизију значајног броја елемената режима те одговорности онако како је данас уређен, пре свега, оних околности и догађаја који искључују одговорност дистрибутера, ради отклањања решења Општих услова која су *contra lege*, односно садрже рестриктивне клаузуле, као и оних елемената тога система, који се појављују код одговорности и у извршењу неких других обавеза електродистрибуције, која су непрецизна и недовољно јасна. Сва та усавршавања би значајно допринела правној сигурности потрошача и пружила основ за установљење адекватног система осигурања од штета која производњу из делатности електродистрибуције (осигурања одговорности и непосредних осигурања са потрошачима енергије).

38. Осигурање од одговорности организација електродистрибуције онако како се данас спроводи према јединственим југословенским Општим условима за осигурање од одговорности има за предмет покрића њену деликтну одговорност, и неке случајеве уговорне одговорности, као што би била одговорност за квалитет испоручене енергије ако за последицу има оштећење или уништење ствари, као и неке друге, као што је одговорност за количину испоручене енергије, кроз допунско осигурање тзв. „чисте имовинске штете“. У примени ових услова могуће је запазити да су на бази њих исплаћиване штете

које нису покривене осигурањем и уз то прелазе оквир у коме постоји одговорност дистрибутера за испоруку енергије. Један од разлога томе јесте да кадровима у осигурању није довољно познат правни режим грађанскоправне одговорности а тиме и осигурања ових организација.

Предлог нових Општих услова кроз тзв. допунско осигурање ризика из делатности електродистрибуције, чијем формулисању није претходило истраживање грађанскоправне одговорности ових организација, обухваћени су сви случајеви грађанскоправне одговорности ових организација — они који су већ покривени основним ризицима у том осигурању и они који нису били сагледани приликом израде услова, те и нису изражени кроз тарифу премија и друга пословна акта.

Имајући у виду тежину могућих ризика из одговорности електродистрибуције и потребу за установљавањем за све случајеве одговорности као изворе ризика и елементе осигураног случаја економске цене осигурања, затим, да до изражаја у осигурању дође покриће одговорности електродистрибуције онако како је она уређена републичким односно покрајинским законима и Општим условима, са практичне стране, најповољније би било да се јединственим условима осигурања од одговорности регулише само покриће штете из тзв. деликтне одговорности електродистрибуције, а да се за покриће штета које настају повредом њених уговорних и неких законских обавеза које проистичу из њеног места у електроенергетском систему као испоручиоци енергије потрошачима израде допунски услови осигурања и њима реши и питање „чисто имовинске штете“. Тиме додуше неће бити потпуно обезбеђени интереси потрошача, те на овом подручју има простора за развој непосредних осигурања са потрошачима електричне енергије.

SUMMARY

LIABILITY AND INSURANCE AGAINST LIABILITY FOR DAMAGES RESULTING FROM THE BUSINESS ACTIVITIES OF THE ORGANIZATIONS OF ASSOCIATED LABOUR ENGAGED IN THE DISTRIBUTION OF ELECTRIC POWER

In civil law, the liability of enterprises in the business of distribution of electric power is multi-dimensional. It is the result of the abuse of many duties these enterprises have in performance of their business activity as well as a factor of the electric power system supplying electric power to the consumers under the provisions of the Electrical Manufacturing Industry Law and the Contract of Supply i.e. General Conditions (contractual) of Supply of Electric Power, or the result of damages caused to the property interests and injuries inflicted to other parties (consumers etc), in the performance of their business activities, or other activities.

Liability for breach of obligations for the supply of power undertaken under the Contract of Supply is regulated by the Republic or Provincial Electrical Manufacturing Industry Laws and the Contracts of Supply of Electric Power i.e. the General Conditions (contractual) of Supply. The characteristics of this liability, which is undisputably of the utmost social and economic significance is that it is distributed among several factors. This clearly points to the inevitable existence of the need to intensify the liability of the distributing organisations in respect of the present situation in this field. The limiting factor in the establishment of a system of liability of the distributing organisations for the orderly fulfilment of duties or obligations in the supply of power with a view to its expansion — between the intensification of that liability and the institutionalisation of objective and unlimited liability — should not be sought in the lagging behind of the development of the electrical manufacturing industry but rather in that the unity of the Yugoslav or for that matter republic electrical manufacturing system has not been achieved in practice.

Insurance against liability of the distributing organisations of electric power as it is applied today in accordance with the Uniform Yugoslav General Conditions for the Insurance Against Liability deals with the covering of liability for its offenses, and certain cases of contractual liability such as the liability for the deficient quality of supplied power if it should result in the damage or destruction of property, as well as some others, such as liability for the deficient quantity of power supplied, through supplement insurance against the so-called „clean property damages“.

RÉSUMÉ

LA RESPONSABILITÉ ET L'ASSURANCE CONTRE LA RESPONSABILITÉ POUR LES DOMMAGES CAUSÉS PAR L'ACTIVITÉ DES ORGANISATIONS DE TRAVAIL ASSOCIÉ QUI S'OCCUPENT DE LA DISTRIBUTION DE L'ÉNERGIE ÉLECTRIQUE

La responsabilité civile des organisations qui s'occupent de la distribution de l'énergie électrique est pluridimensionnelle. Elle prend naissance comme résultat de la violation d'un grand nombre de devoirs dans l'exercice de leur activité et comme sujet du système électro-énergétique qui est le pourvoyeur principal des consommateurs de l'énergie électrique dont elles sont investies en vertu de la Loi relative à l'électro-économie et des contrats relatifs à la fourniture, ou des Conditions générales (contrats) concernant la livraison de l'énergie électrique, ou elle prend naissance de telle sorte qu'à l'occasion de l'exercice de son activité et en dehors d'elle, elle cause des dommages aux intérêts des biens et aux intérêts personnels des autres personnes (aux consommateurs et aux autres).

La responsabilité pour la violation de l'obligation de livrer l'énergie assumée par le contrat relatif à la livraison de l'énergie est spécifiée par les normes des lois des républiques fédérées et des provinces autonomes relatives à l'électro-économie et par la loi relative à la livraison de l'énergie électrique, ou par les Conditions générales (les contrats concernant la livraison. La caractéristique de cette responsabilité, qui est incontestablement de la plus grande importance sociale et économique consiste en ce qu'elle est fragmentée entre plusieurs sujets.

Il est nécessaire de corroborer la responsabilité des distributeurs par rapport à l'état actuel dans ce domaine. Et limitant le facteur dans l'établissement d'un système de la responsabilité des distributeurs pour l'accomplissement normal de l'obligation de distribuer l'énergie dans le sens de son élargissement — dans les relations entre la corroboration de cette responsabilité et l'institutionnalisation de sa responsabilité objective illimitée — il ne faut pas chercher dans le retard existant dans le développement des capacités électro-énergétique mais dans le fait que l'unité n'est pas réalisée dans le système yougoslave ni dans la pratique du système électro-énergétique des républiques fédérées.

L'assurance contre la responsabilité des organisations de l'électro-distribution telle qu'elle est aujourd'hui appliquée d'après les conditions générales yougoslaves uniformes concernant l'assurance contre la responsabilité a pour objet la couverture de sa responsabilité délictueuse et certains cas de la responsabilité contractuelle, telle que serait la responsabilité concernant la qualité de l'énergie fournie si elle a pour conséquence l'endommagement ou la destruction de la chose, ainsi que certains autres, telle que la responsabilité pour la quantité de l'énergie livrée par l'intermédiaire de l'assurance complémentaire appelée „le propre dommage porté aux biens”.

En prenant en considération la gravité des risques possibles de la responsabilité de l'électro-distribution il est nécessaire pour établir dans tous ces cas de la responsabilité en tant que sources des risques et éléments du cas assuré des prix économiques de l'assurance, à ce que dans l'assurance prenne toute sa portée la couverture de la responsabilité de l'électro-distribution de la manière comme elle est organisée par la loi des républiques fédérées et des provinces autonomes et par les Conditions générales, au point de vue pratique il serait le plus opportun que par les conditions uniques de l'assurance contre la responsabilité soit réglée seulement la couverture du dommage de ce que l'on appelle la responsabilité délictueuse de l'électro-distribution, et que pour la couverture des dommages qui se produisent par la violation de ses obligations, obligations contractuelles et certaines autres obligations légalés qui découlent de sa place dans le système électro-énergétique en tant que livreur de l'énergie aux consommateurs des conditions complémentaires soient élaborées et de résoudre par celles-ci la question du „propre dommage porté aux biens”. Par là, certainement, ne seront pas entièrement sauvegardés les intérêts des consommateurs, de sorte que dans ce domaine il y a de la place pour le développement des assurances directes avec les consommateurs de l'énergie électrique.

ОСИГУРАЊЕ ШПЕДИТЕРА И СКЛАДИШТАРА ОД ОДГОВОРНОСТИ

1. ОПШТЕ НАПОМЕНЕ

Пракса да се осигуравају сви имовински интереси који су изложени опасностима пропасти добија у свету и у нашој земљи све већи значај. Кад је већа вредност имовине која је изложена ризицима пропасти или оштећења, постоји и већа потреба да се имовина адекватно заштити путем осигурања. Исти је случај и са осигурањем одговорности које је настало због потребе да се заштите интереси оних лица која се због својих поступака или пропушта у свом пословању могу наћи у обавези да другом накнаде штету.

Осигуравач закључивањем уговора о осигурању преузима последице одговорности осигураника. Он се обавезује да осигуранику пружи заштиту од одштетног захтева који против њега постави лице које своје право на накнаду штете заснива на уговорној или вануговорној одговорности осигураника, све у зависности од ширине осигуравајућег покрића.

Одговорност шпедитера и складиштара коју треба заштити осигурањем на првом месту је уговорне природе. И један и други се бави привредном делатношћу пружања услуга у вези са робом која је у промету и која се најчешће креће од продавца робе до њеног купца. Према кориснику услуга, шпедитер и складиштар одговарају за стручно обављање своје делатности. Изложеност шпедитера и складиштара одговорности постоји такође према лицима са којима нису у уговорном односу, премда у мањој мери, што не подразумева да се потреба за оваквим осигурањем сме занемарити.

Међутим, неопходно је указати да спречавању неповољног дејства узрока, који могу изазвати штету, треба дати увек предност пред осигурањем. Штете које су се могле спречити, без обзира што су могле бити осигуране, представљају неповратан одлив средстава за привреду сваке земље. Превентива због тога представља најважнији задатак за шпедитера и складиштара као и за њихове осигураче.

2. ОСИГУРАЊЕ ШПЕДИТЕРА

а. Одговорност шпедитера

У свету. — Опште је прихваћено да се услуге шпедитера односе на организовање отпремања и допремања робе. Шпедитер најчешће ради по налогу и за рачун корисника услуга, али у своје име.

У стручној литератури се често наводи да шпедитер одговара пажњом доброг привредника. Према решењу прихваћеном у француском праву шпедитер одговара и за сам превоз док у немачком праву, према систему заступања, шпедитер не одговара за превоз већ само за избор превозиоца.

За одговорност шпедитера од великог су значаја општи услови пословања шпедитера, што нарочито долази до изражаја у оним правним системима у којима одговорност шпедитера није регулисана законом, као што је то на пример случај у енглеском праву.¹⁾

Основне карактеристике општих услова пословања енглеских шпедитера (STC) могу се свести на следеће: шпедитер послује у име наручиоца услуга и нема својство превозиоца; у свом пословању шпедитер је овлашћен да закључује уговоре о превозу, складиштењу као и друге уговоре у вези са манипулацијом са робом; искључује се одговорност шпедитера за штете проузроковане пожаром; искључује се одговорност шпедитера и за остале штете, сем у случају ако се докаже да је постојала крајња непажња шпедитера или лица која су у његовој служби; у случају да шпедитер одговара за накнаду штете, утврђује се да његова одговорност ни у ком случају не може бити већа од вредности релевантне робе или износа од 100 фунти по тони или износа од фунти 15.000, с тим што се у обзир увек узима мањи износ.

Шпедитер по правилу није превозилац премда то може да постане с обзиром да му то услови (STC) дозвољавају. У својству превозиоца он не преузима апсолутну одговорност за робу (common carrir).²⁾

За пословање шпедитера важну улогу има Међународна федерација удружења шпедитера (Federation Internationale des Associations de Transitaires et Assimiles) која је позната под њеним скраћеним називом FIATA. Запажен је рад ове организације на изједначавању услова пословања шпедитера, доношењу FIATA теретнице, итд.

У земљи — Делатност шпедитера у нашој земљи регулисана је Законом о облигационим односима („Службени лист СФРЈ”, бр. 29/78, глава XXII). Законом је предвиђено да шпеди-

¹⁾ Општи услови шпедитера (Standard Trading Conditions, 1981, edition, The Institute of Freight Forwarders Ltd.).

²⁾ Clive M. Schmitthoff, LL. M., The Export Trade, London, 1975. стр. 157.

тер закључује уговоре о превозу у своје име и за рачун налогодавца, што се односи и на остале правне радње из његове делатности. Шпедитер, међутим, може закључити уговор о превозу као и друге уговоре у име и за рачун налогодавца ако је таква могућност уговором предвиђена.

Законом се посебно предвиђају обавезе шпедитера у вези са његовим дужностима према налогодавцу (упозорења за недостатке налога, недостатке паковања и упозорења о оштећењу робе и потреби предузимања одређених мера у случају настанка других непредвиђених околности. Од шпедитера се тражи да поступа по упутствима налогодавца. Шпедитер одговара за избор превозиоца као и других лица са којима је у извршењу налога закључио уговор о ускладиштењу робе или неки други уговор. Шпедитер може и сам потпуно или делимично извршити превоз робе која му је за отпрему поверена. Уколико шпедитер сам обави превоз робе, он има права и обавезе превозиоца.

За одговорност шпедитера важни су Општи услови пословања Међународних шпедитера Југославије који су донети од стране Општег удружења саобраћаја Југославије, Групаације за међународну шпедицију (ОУП) Општи услови пословања шпедитера су више пута мењани и сада су наши услови из 1979. године. ОУП се примењују ако је њихова премена предвиђена. Сматраће се да су странке уговориле њихову примену ако је шпедитер писмено указао свом налогодавцу да по овим условима послује. Међутим, ОУП не могу да предвиде блажу одговорност шпедитера од оне предвиђене Законом (такво решење би у случају спора било оборено).

ОУП предвиђају обавезу шпедитера да у свакој прилици поступа са пажњом доброг привредника. У одређеним случајевима шпедитер преузима одговорност и за рад превозиоца и других давалаца услуга (када је уговором о шпедицији одређена укупна свота за извршење целокупног налога о шпедицији и када она обухвата комплетну накнаду за услуге, тј. накнаду по основу шпедиције, накнаду за превоз и накнаду свих осталих трошкова).

ОУП искључују одговорност шпедитера у низу случајева. Шпедитер не одговара за штету насталу услед више силе или приоритет својства, или саме робе. Такође, шпедитер не одговара за број комада као ни за ознаке колета уколико ознаке нису видљиве, а затим нити за тежину, кубатуру, квалитет, садржај и вредност ствари.

Интересантно је да ОУП искључују одговорност шпедитера за натачно обрачунате возарине као и царинске и друге јавне пристојбе. Такво решење, међутим, не одговара законској обавези шпедитера који је дужан да у свакој прилици поступа како то захтевају интереси налогодавца и са пажњом доброг привредника.

б. Осигурање одговорности

Опште напомене — Неизвршење уговорних обавеза од стране шпедитера може проузроковати штету налогодавцу због које он може постати одговоран да је накнади. Осигурањем своје одговорности која настаје из делатности коју обавља, шпедитер на првом месту обезбеђује своје несметано пословање од непредвиђених штетних дегабаја који ту делатност могу да угрозе. Према енглеским условима осигурања, који се примењују од стране Lloyd; s-a (I) осигуравач преузима обавезу да шпедитеру као осигуранику накнади штету коју овај претрпи услед грешке или пропуста шпедитера у пословању.³⁾ Осигурање одговорности шпедитера у свету се спроводи на три начина: узајамно осигурање, премијско осигурање и посебан облик гаранције.

Узајамно осигурање се спроводи у Енглеској од стране посебних организација које су познате под називом PLI клубови који на првом месту осигуравају поморске бродаре против уговорне и вануговорне одговорности. Осигураник код оваквог осигурања уместо премије плаћа допринос чија висина варира од укупног успеха осигурања (однос премије и штета) у одређеном периоду осигурања. У Енглеској је основан посебан клуб под називом Through Transport (TT)⁴⁾ који између осталог осигурава одговорност шпедитера.

Премијско осигурање шпедитера се спроводи у Енглеској, нашој земљи⁵⁾ и неким другим земљама.

У аустријским и немачким општим условима пословања шпедитера дато је интересантно решење према коме се у општим условима пословања предвиђа један разрађен систем осигурања за који се не може рећи да представља осигурање шпедитера у пуном смислу. У питању је систем гаранција и искључења одговорности шпедитера према коме је право налогодавца на накнаду штете доста смањено. Осигурање се закључује аутоматски, прихватањем општих услова шпедитера ако их налогодавац изричитим налогом није искључио.

У нашој земљи осигурање одговорности шпедитера се спроводи у веома малом обиму. Изузетак представља делатност шпедитера у својству превозиоца у ком случају осигуравајуће покриће је одговарало покрићу које добија превозилац (најчешће у друмском превозу).⁶⁾ Колико нам је познато бар једна заједница осигурања имовина и лица осигуравала је краће време одговорност шпедитера који је издавао FIATA теретницу у комбинованом превозу у коме се шпедитер појављује као уговорни превозилац и који је према кориснику превоза одговарао за цео превоз од складишта до складишта.

³⁾ Зоран Радовић, Insurance of Liability of the Forwarding Agent, Bulletin. Allami Biztosito, Budapest, 1970, стр. 23.

⁴⁾ Rules 1977, Through Transport, Mutual Insurance Ass. Ltd.

⁵⁾ ZCIO Croatia и ЗОИЛ Дунав.

⁶⁾ Такво осигурање на пример пружа ЗОИЛ Дунав (за одговорност превозиоца за штете на роби коју превози).

Осигурање одговорности шпедитера у нашој земљи спроди се као транспортно осигурање у заједницама ризика осигурања транспорта и кредита (на пример, ZOIO Croatia), и то како кад је реч о осигурању одговорности шпедитера из шпедитерске делатности тако и кад је реч о осигурању шпедитера у својству друмског превозиоца. С обзиром да се осигурање одговорности спроводи на начин како је то уобичајено за остала транспортна осигурања, мишљења смо да на осигурање одговорности шпедитера у целини треба применити одредбе уговора о пловидбеном осигурању садржане у Закону о поморској и унутрашњој пловидби „Службени лист СФРЈ”, део V бр. 22/77 — део VI, глава IV).⁷⁾

Под трећим лицима, како предвиђа одредба Закона у вези са осигурањем одговорности, подразумевају се лица која нису субјекти уговора о осигурању.

Предмет уговора — Уговор о осигурању одговорности из делатности шпедитера, који се примењује од стране Заједнице осигурања имовине и о особама Croatia (C), одређује да се осигурава одговорност осигураника за штете које је при вршењу своје отпремничке делатности причинио интересима који су му поверени у оквиру отпремничке делатности.

Према енглеским условима осигурања, било да се оно спроводи као премијско или узајамно осигурање, осигурава се одговорност шпедитера из делатности.

Штете — Општи услови осигурања не набрајају увек осигуране ризике (C), што не би било практично, већ само ограничавају ширину покрића на одговорност из делатности која је утврђена у општим условима пословања шпедитера. Други приступ овом питању имају енглески услови (TT) који детаљно разрађују обавезу клуба као осигуравача у вези са одговорношћу шпедитера (покрива губитке и штете на терету, контејнерима и опреми, штете проузроковане на основу вануговорне одговорности, допринос у заједничкој хаварији, итд.), чиме се у ствари утврђују категорије покривених штета. Клубским осигурањем покривене су штете настале на основу уговорне и вануговорне одговорности шпедитера.

Што се тиче искључења из осигуравајућег покрића, примећујемо доста сличности код неких услова осигурања (C и L): штете које су непосредно или посредно настале као последица рата или рату сличних догађаја, посредне штете, итд. Поједини услови осигурања (L) посвећују пажњу искључењима услед остварења специфичних ризика (јонизација, радијација или кон-

⁷⁾ Чл. 689. Закон предвиђа да ће се одредбе уговора о пловидбеном осигурању применити „ . . . и на друга слична осигурања и реосигурања ако су склопљена према полисама или условима уобичајеним за пловидбена осигурања.”

таминација) или пружања услуга у вези са живим животињама, вредносним папирима, итд.

Осигурани износ (свота). — Различита решења постоје у вези са обавезом осигураваача да осигуранику накнади штету до висине осигураног износа. Према немачким условима (N), осигураваач се обавезује да накнади штету осигуранику до одређеног износа по сваком уговору о превозу робе. У другом случају (C) обавеза осигураваача се ограничава на одређени износ по сваком догађају у вези са појединим отпремним налогом или пошиљком. У условима се прецизира шта се подразумева под једним отпремним налогом (на пример, један збирни железнички вагон).

Интересантно решење је предвиђено у енглеским условима осигурања (L). Узастопне штете се обрачунавају на унапред утврђени осигурани износ, с тим што се штете сабирају. Када се осигурани износ исцрпи, он се поново успоставља (reinstatement), с тим што је осигураник обавезан да плати додатну премију осигурања.

Учешће осигураника у штети. — У погледу учешћа осигураника у штети покривеној осигурањем, осигураваачи су јединствени у свом ставу да осигураник једним делом мора сам носити такву штету. Методи се, међутим, разликују. У једном случају (N), се предвиђа да ће осигураник у свакој штети носити одређени износ (самопридржај). У другом, предвиђа се самопридржај осигураника у одређеном проценту од износа штете с тим што је висина самопридржаја лимитирана (C и N). У подваријантама, лимитирање самопридржаја се врши на начин што се предвиђа минимални самопридржај (C) или максимални (N). Може се предвидети да се учешће осигураника у ношењу штете може повећати у случају његове крајње непажње (N).

Трајање осигурања. — Осигурање одговорности се по правилу закључује за временски период од 12 месеци. Уколико се осигурање закључује на неодређено време, уговором се може предвидети отказни рок, на пример, три месеца пре истецања уговора. ТТ услови предвиђају да се годишња полиса осигурања поклапа са календарском годином, што остали разматрани услови осигурања не предвиђају.

Премија осигурања. — Премија осигурања се утврђује у пракси на више начина: од процента вредности робе која је предмет прихватања и отпреме, од процента шпедитерске награде и на основу података шпедитера о природи и висини плаћених штета протеклих година. Прима једном решењу (L), премија осигурања се плаћа у одређеном проценту од процењене годишње зараде шпедитера. Уколико шпедитер не заради износ који је предвиђен уговором о осигурању, осигураваач своје право на одређену премију обезбеђује одредбом о висини минималне

премије осигурања (на бази 75% од висине процењене зараде). Овакав систем одређивања премије осигурања примењује се и у другим условима осигурања.

За разлику од премијског осигурања, које је напред изложено, узајамно осигурање (ТТ) предвиђа друго решење. За разлику од премијских осигурања, код узајамних осигурања шпедитери као осигураници плаћају допринос чија се висина коригује у зависности од свих штета у току одређеног периода осигурања код клуба коме су поверени послови организовања осигурања.

ТТ услови предвиђају могућност престанка осигурања због неплаћања доприноса у року као и право клуба да наплати камату на неплаћени допринос о доспећу.

Премију осигурања по правилу плаћа шпедитер. Изузетак представља решење (N) према коме премију плаћа налогодавац, пошто осигурање шпедиције покрива ризик налогодавца.

Обавезе осигураника. — Општи услови осигурања поклањају доста пажње обавезама осигураника почевши од момента када шпедитер својство осигураника није још стекао, дакле од почетка преговора за закључење уговра о осигурању.

Према ТТ условима понуда за осигурање даје шпедитер клубу. Најважнији и бројни подаци презентирају се клубу на типском формулару. Сви подаци морају бити тачни, што представља услов (*condition precedent*) за пуноважност уговора о осигурању. Такво решење је страно нашем праву.

Услови осигурања (С) обавезују осигуранике да пријави осигуравачу штету чим за штету сазна. Од осигураника се тражи да у пријави штете пружи тачно одређене податке. Осигураник не сме без сагласности осигуравача признати своју одговорност или закључити поравнање. Осигураник је даље дужан да на захтев осигуравача препусти осигуравачу да у његово име али за свој рачун води судски или арбитражни спор.

У току трајања осигурања од осигураника се тражи (L) да у свим ситуацијама поступа брижљиво и предузима практичне разложне мере у циљу избегавања или смањења губитака или штете.

Осигураник је дужан (С) да предузме све правне и друге мере у циљу обезбеђења свих права према лицима одговорним за насталу штету.

Обавезе осигуравача. — Општи услови осигурања најчешће предвиђају обавезу осигуравача да у одређеном року накнади штету осигуранику као и трошкове осигураника које је поднео у вези са одбраном од постављених захтева за накнаду штете.

ТТ услови предвиђају врло детаљно обавезе клуба у вези са накнадом трошкова. Клуб ће осигуранику накнадити издатке и судске трошкове које је осигураник поднео у циљу избегавања своје одговорности. Осигураник има право на накнаду издатака и трошкова ако је за своје поступке претходно добио

сагласност клуба. Уколико је радио без такве сагласности постоји могућност да му се издаци и трошкови накнадно одобре ако се стане на становиште да су били разумно поднети.

ОСИГУРАЊЕ СКЛАДИШТАРА

а. Одговорност складиштара

У свету. — Складиштење робе је регулисано у иностранству на различит начин. Прописи у вези са овом проблематиком у већој или мањој мери ограничавају право странака да саме уређују своје међусобне односе путем уговора.

Француска. — Складиштар који послује на основу прописа који регулишу одговорност складиштара општих складишта (*magazin general*), одговоран је за чување робе до износа који је депонент робе пријавио приликом ускладиштења робе. У питању је одговорност складиштара који по закону има право да издаје складишницу. Одговорност осталих складиштара је регулисана Цивилним кодексом.

Складиштар има право да се позива на вишу силу као и на неке друге случајеве којима искључује своју одговорност за штете на роби.

За разлику од решења у многим другим државама, складиштар има законску дужност да изврши осигурање робе против ризика пожара.

Енглеска. — Правни положај складиштара је регулисан обичајним правом. Према овом праву, складиштар је обичан чувар робе који води рачуна о роби док се роба налази под његовом контролом. У вршењу ове своје уговорне обавезе, складиштар је дужан да покаже разумну пажњу и одговоран је за штете на роби ако се утврди да је штета настала због његове непажње или непажње лица за чије поступке складиштар одговара. У случају да роба буде уништена у пожару, складиштар не одговара ако се утврди да се пожар не може приписати у кривицу лица која за складиштара раде или у његову кривицу.

Складиштар нема обавезу да изврши осигурање робе. За енглеско право је карактеристично да складиштар има могућност да повећа а и да смањи висину своје одговорности а како је утврђена обичајним правом (у основу и обиму). Ово своје право складиштар може да користи на начин што ће у уговор њ ускладиштењу робе унети одговарајуће одредбе.

СР Немачка. — Складиштар је одговоран за губитак или штету на роби сем ако губитак или штета није могла бити спречена интервенцијом складиштара. Од складиштара се захтева да поступа са пажњом професионалног складиштара.

Општи услови пословања у Енглеској — Општи услови уговора усвојени од стране Националног удружења складишта-

ра Енглеске детаљно регулишу одговорност складиштара у тој земљи.

Уговор утврђује да ће се у сваком случају подразумевати да је роба на ускладиштењу предата безбедно и исправно упакована и да неће нанети штету другој ускладиштеној роби или имовини складиштара.

Право ретенције складиштара је такође предвиђено. Сва ускладиштена роба је на ризик корисника који има право да закључи такав уговор о осигурању робе који њему одговара.

Без обзира на било какву радњу, непажњу или пропуст складиштара, без обзира да ли је штета настала услед непажње, складиштар ни у ком случају не одговара за било коју штету проузроковану услед:

- а) закашњења у продаји робе,
- б) унутрашње мане или недостатка робе или недовољног или неподобног паковања,
- в) штрајка, пожара, грађанских немира, неријатељства, пуцања водоводних цеви, поплаве, злонамсрног оштећења, удара моторног возила или неког другог возила,
- г) крађе или поткрадања
- д) штете проузроковане од мишева и пацова и других животиња, или непажње, или пропуста складиштара, или његовог особља без обзира да ли је особље радило у оквиру свог задужења.

Складиштар ни у ком случају не одговара за посредне штете.

Складиштар не одговара уколико се захтев за накнаду штете не поднесе складиштару писмено у року од седам дана од дана када је корисник или лице у његовој служби сазнало за штету.

Одговорност складиштара ни у ком случају неће прећи износ од фунти 20 по једној тони робе у вези које је постављен захтев за накнаду штете.

У нашој земљи. — Одговорност складиштара је регулисана Законом о облигационим односима из 1978. Складиштар се појављује као носилац захтева из уговора о ускладиштењу робе. Уговором се обавезује складиштар да ће примити робу у складиште, да ће је чувати и одржавати и да ће робу после извесног времена предати оставиоцу или трећем лицу. Он одговара по принципу претпостављене кривице. Он је одговоран за штету уколико не докаже да је штета проузрокована околностима које се нису могле избећи ни отклонити. Закон му даје право да може доказивати да је штета настала кривицом оставодавца, услед природних својстава и мана робе као и због неисправне амбалаже.

Општи услови пословања Луке и складишта „Београд”. — Општи услови пословања садрже више важних одредби.

Лука је дужна да поступа са пажњом доброг привредника.

Лука своју одговорност за рад запосленог особља и техничких средстава начелно не може да искључи. Међутим, лука не одговара за штете проузроковане кривицом корисника услуга и вишом силом.

Лука не одговара за штете на роби проузроковане недовољним или неодговарајућим паковањем робе. Исти је случај са неупакованом робом подложном кварењу, корозији, деформацији, као и свим оштећењима насталим приликом уобичајене манифестације са робом.

Корисници лучких услуга се обавезују да робу осигурају док је у луци ускладиштена и то против ризика пожара и других ризика којима је роба због своје природе изложена.

Лука има обавезу да осигура робу од манипулативних ризика. Али Лука је обавезна да на захтев корисника изврши осигурање робе против било ког ризика који осигуравач прихвата и то тада врши за рачун наредбодавца а у своје име.

Лука има обавезу да са преводиоцем и царинским органима у луци састави записник у случају да се складишти роба у мањкавом стању.

Лука има обавезу да предузме све радње у циљу обезбеђења регресног права корисника услуга и то према превозиоцу или шпедитеру.

Лука је дужна да у оквиру својих могућности, предузме потребне мере како би избегла или смањила штету на роби без обзира да ли је осигурана или није.

Општи услови пословања СТТС-а. — Радна организација Складишни транспорти и трговачки центар (СТТС) из Марибора донео је 1977. године Пословне услове о чувању и манипулацијама са робом.

СТТС прима на ускладиштење само ону робу која је као таква подобра за ускладиштење. Не постоји обавеза складиштара да прими робу на чување која би због својих специфичности могла да нанесе штету другој ускладиштеној роби.

СТТС прима робу на ускладиштење на основу диспозиције оставодавца и приложених докумената. Преузимање се врши на основу броја комада, спољашњег изгледа и тежине робе.

Оставодавац одговара за сву штету која настане у складишту ако је штета због тога што је складиштару дао нетачне податке.

Уколико се приликом пријема робе на ускладиштење утврди да је амбалажа робе неодговарајућа, ова околност ће се записнички констатовати.

СТТС је дужан да пре пријема робе на чување од превозника утврди стварно стање робе и у случају оштећења робе да обезбеди регресна права оставодавца према превозиоцу.

Одговорност СТТС-а за ускладиштену робу настаје у тренутку када својим потписом и печатом на обавештењу о ускладиштењу робе потврди да је примно робу без примедби у погледу њеног стања.

б. Осигурање одговорности

Опште напомене. — Неизвршење уговорних обавеза од стране складиштара може оставодавцу робе проузроковати штету због које складиштар може постати одговоран да штету накнади. Исто тако, складиштар у току свог пословања може нанети штету лицима са којима није у уговорном односу. Осигурање одговорности складиштара из делатности коју обавља, као што је то случај и са осталим видовима осигурања одговорности из делатности, настало је из потребе да се заштите економски интереси лица која могу на изнете начине бити угрожена.⁸⁾

Осигурање одговорности складиштара у свету и у нашој земљи спроводи се као премијско осигурање.

Према решењу прихваћеном у Закону о облигацијама, осигурање од одговорности је унето у осигурање имовине (одељак 2), због чега се на осигурање од одговорности примењују одредбе Закона о облигацијама.⁹⁾

Предмет уговора. — Општи услови за осигурање од одговорности складиштара једног осигуравача (Е)¹⁰⁾, предвиђају да се осигурава одговорност осигураника. Осигуравач преузима на себе обавезу да осигуранику накнади такве износе које осигураник постане одговоран да плати.

У нашој земљи, заједнице осигурања имовине и лица до сада су често осигуравале одговорност складиштара на основу уговора о осигурању који је предвиђао све услове осигурања (на пример ЗОИЛ Дунав). Како је реч о појединачним уговорима, није могуће приказати њихове услове. У неким случајевима се, међутим, примењују и општи услови али који нису посебно припремљени за осигурање складиштара од одговорности. Као пример наводимо Посебна правила за осигурање од одговорности за чисту имовинску штету.¹¹⁾ Услови предвиђају да се осигурање односи на одговорност за штету проузроковану радњом или пропустом (грешком) при вршењу делатности која је у полиси означена.

Ова правила се, међутим, не могу непромењена применити на осигурање од одговорности складиштара, с обзиром да му не пружају адекватну заштиту. На пример, из покрића су искључене штете које складиштар претрпи због нестанка робе из складишта. Због тога ће у даљем излагању бити речи само о енглеским условима осигурања, са којима смо приликом писања реферата располагали.

⁸⁾ Ближе др Зоран Радовић, Послови складиштара — аспекти осигурања, Рационализација транспорта и манипулисање, Београд, бр. 3/80, стр. 13.

⁹⁾ Док Закон о поморској и унутрашњој пловидби употребљава израз „осигурање одговорности“ Закон о облигационим односима говори о „осигурању од одговорности“.

¹⁰⁾ A. L. S. (U. K.) 1968.

¹¹⁾ Правила за осигурање од одговорности, Croatia ZOIO, 1975.

Штете. — Осигуравач се обавезује да осигураник накнади штете за које осигураник одговара. Обавеза осигуравача може настати само ако је дошло до непосредног губитка или штете на роби која је била смештена у складишту осигураника.

Остали услови осигурања из покрића искључују штете које су проузроковане рђом, истрошеношћу, мољцима, црвима и унутрашњом маном. Исто тако, искључене су штете проузроковане недозвољеним понашањем запослених лица. Осигураник нема покриће ни у случају да одговара налогодавцу због губитка робе која је ускладиштена на основу фалсификоване документације.

Интересантно је да се општим условима искључује из покрића вануговорна одговорност складиштара.

Осигуравач се обавезује да осигуранику накнади трошкове и издатке које је осигураник поднео у циљу одбране од постављених одштетних захтева, под условом да је поступке осигураника осигуравач писменим путем одобрио. Уколико је плаћена штета била већа од осигураног износа, осигуравачева обавеза се пропорционално смањује.

У случају да складиштар располаже хладњачама, из покрића се искључују штете проузроковане прекидом дотока струје, закашњењем или губитком тржишта. Посебна искључења су предвиђена и у случају складиштења жита у вези са штетама које се по правилу не покривају (на пример, скупљање зрна због губитка влаге).

Остали услови осигурања. — У погледу осталих услова осигурања од одговорности складиштара, не постоје такве специфичности због чега бисмо их посебно издвајали, с обзиром на већ изнета излагања. Многа решења су иста као код осигурања одговорности шпедитера. Предвиђа се учешће осигураника у штети и лимитира се одговорност осигуравача по свакој штети. Општи услови не садрже одредбе о начину одређивања премије осигурања.

Клаузула о сарадњи предвиђа обавезу осигураника да сарађује са осигуравачем кад се укаже потреба да се предузимају мере у циљу одбране од постављених одштетних захтева. Осигураник се обавезује да самостално не доноси одлуке о накнади штете или трошкова.

ЗАКЉУЧАК

Пословање шпедитера и складиштара треба да буде у што већој мери заштићено осигурањем. Осигурање треба да омогући шпедитеру и складиштару да закључивањем уговора о осигурању одговорности из делатности које спроводе, обезбеде своје пословање на начин што неће бити угрожено разним захтевима на накнаду штете било да се ради о основаним или неоснованим захтевима. Таква заштита осигурања претпоставља сарадњу између осигуравача и осигураника не само у случајевима када су

већ наступили догађаји који доводе у питање одговорност осигураника да накнади штету корисника његових услуга, него и пре, кад је потребно договорно утврдити превентивне мере. Због неопходности да осигураник буде материјално заинтересован кад наступе околности које могу довести до његове одговорности за накнаду штете, потребно је да уговором о осигурању буде предвиђен довољно висок самопридржај осигураника у свакој штети покривеној осигурањем. Такво решење је прихватљиво ако се узме у обзир сврсисходност осигурања одговорности из делатности.

Премда у реферату није било места да се врши анализа штета којима су изложени шпедитер и складиштар, можемо ипак уочити да се одштетни захтеви разликују, а на што утичу разлике у природи њихових делатности. С друге стране, делатност шпедитера, како смо видели, може бити ужа и шира, у зависности од чињенице да ли се шпедитер само бави отпремничком делатношћу, или такође, и превозилачком делатношћу. Шпедитеру због тога треба омогућити да бира ширину осигуравајућег покрића које би се пружало на основу јединствених општих услова осигурања у којима би били предвиђени уже и шире покриће.

Будући да је шпедитер због природе свог пословања потенцијално изложен високим захтевима за накнаду штете, али да у пракси ретко одговара, било би вероватно за шпедитера најбоље решење да осигурање своје одговорности тражи кроз узајамно осигурање. У ризичну заједницу која је у овом случају дуготрајније природе ушли би сви југословенски шпедитери који такво осигурање желе, с тим што би се изравнање ризика тражило у једном дужем периоду, слично решењу које имају поморски бродари у Р. & I. осигурању. Због тога би било добро погледати до каквих искустава су дошли аустријски шпедитери који су се у овом погледу удружили.

Делатност складиштара захтева, међутим, друкчији приступ. Складиштар, а то се нарочито односи на предузетника међународних терминала, налази се у транспортном ланцу у којем се роба превози од продавца до купца. Складиштар је у знатно већој мери изложен захтевима за накнаду штете од шпедитера и судске пресуде које су обавезале складиштара да накнади штету његовом налогодавцу, нису ретке. То указује да се осигурање складиштара од одговорности може лакше организовати као премијско осигурање код којег ће резултати осигурања (однос премија и штета) моћи лакше пратити а који ће осигуравачима бити познати у релативно кратком року.

Значај превентиве код осигурања складиштара од одговорности је знатно већи у односу на могућности организовања превентиве код осигурања одговорности шпедитера. Такође смо мишљења да премија осигурања треба да буде у непосредној зависности од обима пословања складиштара и да је због тога треба обрачунавати у проценту од његовог оствареног прихода.

Потребно је уочити да природа постојања шпедитера и складиштара намеће потребу за осигурањем како њихове уговорне тако и вануговорне одговорности. Будући да је њихова одговорност законом регулисана, уговор о осигурању треба да пружи такву ширину покрића која би покрила одговорност осигураника из делатности у целости. Општи услови осигурања би осигуравајуће покриће ограничили искључењем оних делатности које по својој природи не припадају редовним делатностима шпедитера и складиштара. Међутим, општи услови осигурања треба да омогуће осигураницима да могу да уговоре проширење осигуравајућег покрића. На пример, да шпедитер буде покривен у својству превозиоца а складиштар кад пакује робу.

Полазећи од законских решења која регулишу одговорност шпедитера и складиштара и реалних могућности да се осигурање њихове одговорности спроводи, уговором о осигурању се мора ограничити обавеза осигуравача у случају остварења осигураног случаја, одређивањем висине осигураног износа.

Утврђивање обавезног учешћа осигураника у свакој штети покривеној осигурањем такође је неопходно. На овај начин не само да се из покрића искључују мале штете, због којих осигурање одговорности и не постоји, већ се обезбеђује и материјална заинтересованост осигураника да ће савесно и брижљиво пословати.

Коначно, неопходност да се успостави тесна сарадња између осигуравача и осигураника, намеће потребу уношења у опште услове осигурања одредбе која обавезује осигураника и осигуравача да сарађују у свим ситуацијама у којима се може поставити питање одговорности осигураника која је покривана осигурањем. Природа осигурања одговорности не трпи конструкцију према којој осигураник има дужност да предузима све разумне мере као да није осигуран и да осигуравач има право да проценује у којој мери је осигураник ову своју обавезу испунио да би донео одлуку у којој мери је осигураник покривен осигурањем.

INSURANCE AGAINST LIABILITY OF THE FORWARDING AND WAREHOUSING AGENT

For modern business activities of the forwarding and warehousing agents, insurance against liability deriving from that business activity represents a necessity for safe performance. Insurance against liability is necessary to the forwarding and warehousing agents in order to protect them not only in cases when they are confronted with justified but also unjustified claims for indemnification of damages of parties they had business dealings with or otherwise.

The existing differences in the business activities of the forwarding warehousing agents has some impact on the method of implementation of insurance against their liability. With regard to the fact that the forwarding agent is exposed to potentially high indemnification claims and that in practice he rarely becomes actually liable, the most suitable form of insurance against his liability would be the system of reciprocal insurance with a view to the equalisation of premiums and damages being effected in a longer period of time. For the insurance against liability of the warehousing agent the premium insurance would be more suitable.

Insurance against liability of the forwarding and warehousing agents should be carried out in the manner that the number of contracts of insurance is reduced to minimum. For example, a forwarding agent dealing with the despatch and transportation of goods should have a singular contract of insurance covering these business activities. Therefore, the conditions of insurance should be adjusted so that they provide for general and particular coverage. This would save expenses for the insurance. The general conditions of insurance should make it possible for the insured to choose the latitude of coverage and decide for himself which activity and to what extent he would like to protect by the insurance. This is why the insurance premium should be made dependent of the quantity of service rendered by the insured (invoiced amount).

Having regard to the legal provisions regulating liability of the insured, and the facilities of insurance, it is necessary that the contract of insurance should determine the insured amount limiting the rights of the insured with respect to indemnification. The contract should also regulate the participation of the insured in each particular damage, securing the interest of the insured for the reduction of the damage by his appropriate behavior.

The general conditions of insurance should establish the obligation on part of the insured as well as the insurer for full cooperation in all situations pertaining to the liability of the insured which has been covered by insurance.

SUMMARY

L'ASSURANCE DE LA RESPONSABILITÉ EXPÉDITIONNAIRES ET DES MAGAZINIERS

Pour la gestion des affaires contemporaines des expéditionnaires et des magasiniers l'assurance de la responsabilité pour les activités qu'ils exercent représente l'indispensabilité pour la gestion sans péril des affaires. L'assurance de la responsabilité est indispensable à l'expéditionnaire et au magasinier pour les protéger dans les cas qu'ils sont confrontés avec les demandes justifiées ainsi que non-justifiées pour la compensation des dommages des personnes avec lesquelles ils étaient en relation d'affaires ou d'une autre façon.

Les différences existantes dans les activités des expéditionnaires et des magasinier influent sur le procédé par lequel il faut réaliser l'assurance de leur responsabilité. Eu égard que l'expéditionnaire est exposé à de grandes exigences potentielles pour la compensation du dommage et que dans la pratique il est rarement responsable en réalité, la forme la plus avantageuse de l'assurance de sa responsabilité serait le système de l'assurance mutuelle dans le but que l'égalisation de la prime (de la contribution) et du dommage soit effectuée dans une plus longue période. Pour l'assurance de la responsabilité du magasinier la prime d'assurance est plus avantageuse.

L'assurance de la responsabilité de l'expéditionnaire et du magasinier doit être réalisée de telle sorte que le nombre des contrats d'assurance soit réduit à la plus simple expression. Par exemple, l'expéditionnaire qui tout en exerçant son activité s'occupe aussi du transport des marchandises doit avoir un contrat unique concernant l'assurance de l'activité. C'est pourquoi les conditions de l'assurance doivent être adaptées de telle manière qu'elles contiendront une couverture plus étroite et plus large. De cette manière on réaliserait l'économie des frais d'assurance. Les conditions générales de l'assurance doivent donner la possibilité à l'assuré de choisir l'étendue de la couverture et de prendre seul la décision en ce qui concerne la question quelle sorte d'activité et dans quelles proportions il désire garantir par l'assurance. C'est une des raisons pourquoi la prime d'assurance doit être placée sous la dépendance de l'ampleur des services de l'assuré (du montant facturé).

En prenant en considération les prescriptions de la loi qui réglementent la responsabilité de l'assuré et les possibilités de l'assurance, il est indispensable de déterminer par le contrat d'assurance le montant assuré qui limite le droit de l'assuré à la compensation du dommage. Par le contrat doit être prévu de même la participation de l'assuré à chaque dommage par quel moyen on arrivera à susciter l'intérêt d'exercer l'influence par ses comportements sur la diminution du dommage.

Les conditions générales de l'assurance doivent prévoir l'obligation de l'assuré et de l'assureur de collaborer dans toutes les situations dans lesquelles peut se poser la question de la responsabilité de l'assuré qui est couverte par l'assurance.

ОСИГУРАЊЕ ОД ОДГОВОРНОСТИ ЗА ШТЕТЕ УСЛЕД ЗАГАЂИВАЊА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Обезбеђење услова за живот у здравој природној средини актуелан је и важан задатак савременог човека. У многим, нарочито идустријски развијеним земљама, донети су разни прописи јавноправног, а и приватноправног карактера, којима се предвиђају мере које треба предузимати ради заштите животне средине у условима наглог техничког развоја. Не само на унутрашњем већ и на међународном плану предузимају се акције које имају за циљ заштиту природе ради очувања еколошке равнотеже тако значајне за здрав живот на земљи.

У нас је право на здраву животну средину дигнуто на степен уставног права. Устав СФРЈ предвиђа да на радним људима и грађанима, организацијама удруженог рада, друштвено-политичким заједницама и другим субјектима лежи обавеза да обезбеђују услове за очување и развој природних и радом створених вредности човекове средине као и да спречавају и отклањају штетне последице које загађивањем ваздуха, тла и воде, буком или на други начин угрожавају живот и здравље људи¹⁾. До данас су у нашој земљи донети бројни прописи, савезни и републички, који се односе на регулисање односа у области заштите вода, ваздуха и тла²⁾.

О осигурању од одговорности, као и иначе о осигурању било којих опасности, не може се говорити ако се не прикажу карактеристике ризика на које се осигурање односи. Када је реч о разматрању осигурања од одговорности треба да се пође од садржине одговорности за проузроковану штету. Одговорност за штете услед загађивања животне средине има извесне специ-

¹⁾ Чл. 87. Устава СФРЈ (такву одредбу имају и уставни република и покрајина).

²⁾ У СР Србији има више прописа који се односе на заштиту животне средине. Навешћемо значајније: Закон о заштити становништва од буке, Сл. гласник СРС, бр. 6/81; Закон о заштити од загађивања ваздуха, Сл. гласник СРС, бр. 8/73; Закон о прикупљању и коришћењу отпадака, Сл. гласник СРС, бр. 31/78; Закон о водама, Сл. гласник СРС, бр. 7/82 (основни текст у Сл. гласнику 33/75).

фичности у односу на општу одговорност за проузроковану штету. С обзиром на порекло штета услед загађивања, општа правила о одговорности нису могла да се сасвим прилагоде посебној ситуацији коју су оне створиле. Иако се не може говорити о радикалној измени традиционалних правила о накнади штете, ипак чини значајну новину правило које је нашло место у многим савременим правима према коме се све штете услед загађивања ако је оно настало у обављању дозвољене активности не стављају на терет штетника. Он је дужан да накнади само ону штету која прелази „нормалне” границе.

У грађанским законима већине земаља нису садржана посебна правила о накнади штете услед загађивања, а они закони који садрже таква правила везују их за правила о ограничењу својине на непокретностима.

Управо зато што су штете услед загађивања животне средине специфичне, најчешће настају као последица обављања делатности за коју је добијена дозвола надлежног органа, у правној теорији и судској пракси код објашњења основа одговорности не постоји јединствено мишљење. У оваквом објашњењу полази се од општих принципа ограничења права својине, од идеје и мисије, тј. одговорности на основу посебне кривице суседства, од одговорности за грађански деликт или пак одговорности за ризик која се разликује од опште одговорности за опасне ствари и делатности у погледу обима накнаде штете³⁾.

Посебни закони који су донети последњих година у низу земаља који третирају питања загађивања тла, воде и ваздуха садрже углавном норме из области административног и кривичног права. Међутим, ови закони у неким земљама посвећују пажњу и питањима накнаде штете. Тако, на пример, немачки Закон о заштити вода из 1957. године садржи правила о објективној одговорности за штете проузроковане загађивањем воде (чл. 22 Закона). Шведски Закон о заштити природе из 1969. године предвиђа одговорност без обзира на кривицу ако је реч о штетама које су већег обима (чл. 30, ст. 1. Закона). Мађарски Грађански законик из 1977. године садржи правила о објективној одговорности за штете услед загађивања животне средине које је преузео из Закона о заштити животне средине из 1976. године. Прописи из ове области и када не садрже посебна правила о одговорности имају значаја за утврђивање одговорности када се она заснива на кривици, јер се постојање или непостојање кривице лица које је проузроковало штету цени с обзиром на то да ли су поштоване мере прописане тим посебним законима. Судови у Француској широко тумаче конститутивне елементе кривице налазећи да она постоји увек када нису предузете мере које су наложене прописима који се односе на делатност којом је произрокована штета.

³⁾ Љубиша Милошевић, Штете од шкодљивих материја и питање накнаде тих штета, Београд 1972, стр. 16.

Штете које су последица загађивања као и све друге штете дужан је да накнади онај ко их је проузроковао. У пракси се до сада показало, да је, не ретко, тешко утврдити узрочну везу између радње штетника и настале штете. То је нарочито случај кад штета настане дејством шкодљивих материја које у одређеном времену настају из делатности више лица. Ако је више загађивача лоцирано на једној реци, поставља се питање ко је од њих одговоран за штету насталу од загађивања речне воде. У судској пракси већине земаља узима се да је одговорност у таквим случајевима солидарна на основу општег правила грађанског права да у случају када је штету проузроковало више лица чији удели не могу да се утврде, њихова одговорност је солидарна. Посебни прописи који се односе на област загађивања у неким земљама у одредбама посвећеним одговорности за штете услед загађивања предвиђају солидарну одговорност више загађивача (нпр. Немачки закон о заштити вода).

Типичне штете услед загађивања животне средине настају обично постепено у обављању опште корисне делатности за коју је добијена дозвола. Чињеница да су штете последица дозвољене делатности довела је до тога да се у правној теорији и судској пракси поставило питање да ли ове штете треба у целини да падну на терет штетника, односно која би то била штета коју би оштећеном требало штетник да накнади. Без обзира на то који се основ узима кад је реч о одговорности за штету услед загађивања, накнада се у пракси признаје за оне штете које прелазе одређени износ. Штета која се може толерисати с обзиром на значај делатности која је до ње довела, уобичајених прилика у одређеној средини и прихваћеног стандарда живота, не надокнађује се (она није правно призната штета).

У нашој земљи судска пракса одиграла је значајну улогу у погледу одговорности за штете услед загађивања животне средине. Она је признавала право на накнаду штете полазећи од одговорности без обзира на кривицу, ценећи да делатност у вези са чијим обављањем настају штете услед дејства шкодљивих материја које су пратилац тих делатности, представља опасну делатност (нпр. рудници, фабрике цемента, петрохемијска индустрија и др.). Наши судови узимали су у обзир чињеницу да је реч о дозвољеним делатностима, па су оштећеним лицима у таквим случајевима признавали само штету која прелази границе уобичајене штете⁴⁾.

⁴⁾ Решење Врховног суда Македоније, Гзз, 93/78 од 25. 6. 1979, Збирка судских одлука, књ. IV—2: Лице које претрпи штету због вршења општекорисне делатности, за коју је добијена дозвола надлежног органа, може да тражи накнаду за штету која прелази границе уобичајене штете коју подноси околина без обзира на кривицу и противправност радње учиниоца штете, полазећи од начела да онај ко извлачи корист из одређене делатности, треба да накнади губитак који од такве делатности подноси околина.

Закон о облигационим односима не садржи посебна правила о одговорности за штете због загађивања животне средине које би настале недозвољеном штетниковом радњом. На те штете примењују се општа правила о накнади штете из Закона. За случај настанка овакве штете шта ће се узети као основ одговорности зависи од тога да ли се делатност којом је таква штета проузрокована може квалификовати као опасна или не. Наравно да посебних тешкоћа неће бити у оним случајевима када је питање основа од одговорности решено посебним прописима.

Закон садржи правило да у случају када штета настане у обављању општекорисне делатности за коју је добијена дозвола надлежног органа може да се захтева само накнада штете која прелази нормалне границе. У таквом случају може се захтевати предузимање друштвено оправданих мера за спречавање наступања штете или за њено смањење (чл. 156, ст. 3 и 4. Закона). Ово посебно регулисање односи се само на штете које настају дозвољеном штетниковом радњом. Ако се ради о штети која у обављању делатности настане услед недозвољене штетникове радње ово правило се не може применити. У овом другом случају постоји обавеза накнаде целокупне штете.

У нашој земљи није, међутим, забележен већи број спорова о накнади штета услед загађивања. То није толико последица тога што ових штета нема у већем броју, већ што су штете најчешће последица дозвољене делатности, па постоји уверење да штету од таквих делатности треба да сноси онај кога штета погоди⁵⁾.

До загађивања воде, тла и ваздуха долази у обављању делатности коришћењем разних индустријских и других постројења, постројења за прераду отпадних продуката, ускладиштења шkodљивих материја и др. Појава све већег загађивања које проузрокују разни штетни продукти (дим, пара, прашина, гасови, отпадне воде, зрачење) довела је до пораста интересовања за осигурањем од одговорности за штете које су настале услед дејства ових материја⁶⁾.

Организације које су нарочито изложене ризику одговорности за овакве штете имају потребу за осигурањем које би пружило што потпуније покриће које се односи и на штете које настају постепено у обављању дозвољене делатности, а не са-

⁵⁾ Милка Јанковић, Грађанско правна заштита човекове средине и судска пракса, Архив за правне и друштвене науке, бр. 2, 1974, стр. 235.

⁶⁾ Петрохемијска индустрија велики је извор загађивања ваздуха. Нпр. у Панчеву је већ годинама загађивање ваздуха проблем. Опасност од изливања шkodљивих материја не може да се уклони и услед тога се предузимају мере да се спречи настанак таквог ризика. Још је 1978. у ваздуху у овом граду нађено 26,7 пута више олова од дозвољене концентрације, угљен монооксида 27 пута више, а азотних оксида двоструко више. Око хиљаду најугроженијих домаћинстава треба да се расели. Огромна средства одвојена су за плаћање обештећења пољопривредницима и експропријацију земљишта (Политика, 23. 4. 1981).

мо штете које би настале неким пропустом који би довео до изненадног настанка штетног догађаја. Осигурање од одговорности, међутим, по традицији не пружа покриће за штете које настају постепено, дејством узрока у дужем временском периоду. Правила за осигурање од одговорности за штете које настају из обављања делатности која примењују осигуравачи у свету готово редовно искључују штете које настају услед трајног дејства температуре, гасова, паре, влаге или падавина (дима, чађи, прашине и сл.⁷⁾). Ово искључење односи се у неким земљама само на штете на стварима, а не и на телесне штете. Ако услед постепеног дејства ових узрока настане штета услед смрти, повреде тела или здравља, таква штета је често обухваћена осигурањем. Међутим, штете које су настале изненада, из штетног догађаја који је последица дејства узрока који се остварио у кратком времену који је стога том догађају дао карактер незгоде, удеса (акцидента), и онда када се могу квалификовати као штете услед загађивања, обухваћене су осигурањем под истим условима као када је реч о свим другим видовима штета које је дужан да накнади осигураник и које у складу са условима осигурања падају на терет осигуравача. За посебно третирање штета које настају постепено у оквиру осигурања од одговорности има објашњења. Када настане штета која је последица трајног дејства узрока тешко је утврдити када је настао осигурани случај, у ком моменту у дужем у времену настанка штете има да се сматра да се манифестовао штетни догађај. То је од значаја за обавезу осигуравача јер он накнађује само оне штете које су последица штетног догађаја који је настао у периоду осигурања. Тај штетни догађај може да се утврди ако је његова манифестација очигледна, што код штета које настају постепено није случај. Свесни ових тешкоћа осигуравачи дају у условима објашњење о томе када се има сматрати да је настао осигурани случај ако је реч о штети услед повреде здравља онда када су такве штете покривене осигурањем, а настале су постепено. Предлог општих услова за осигурање од одговорности (у даљем тексту Услови), с обзиром да такође не искључује телесне штете које настају постепено, већ само штете на стварима, предвиђају да код штета услед повреде здравља које настају постепено у случају сумње сматра се да је штетни догађај настао онда када је први пут налазом лекара утврђена повреда здравља (чл. 11, ст. 3. Улова). Друга неповољност у погледу осигурања штета које настају постепено односи се на немогућност стварне процене значаја ризика одговорности за тако настале штете што отежава предвиђање могуће обавезе осигуравача и калкулацију премије⁸⁾.

⁷⁾ То искључење је предвиђено у чл. 4, ст. 1 тач. 5, Општих услова за осигурање од одговорности из 1969. СР Немачке, чл. 7. тач. 10. аустријских Општих услова за осигурање одговорности чл. 6, ст. 3. Правилника за осигурање од одговорности ЗОИЛ „Дунав“ из 1974. године.

⁸⁾ Werner Pfennigstorf, *Umweltschäden Haftung und Versicherung*, Zeitschrift für die gesamte Versicherungswirtschaft, 3/4, 1977, стр. 439.

Што се тиче штета услед загађивања, које не настају постепено последњих година осигуравачи их примају у осигурање под посебним условима и уз знатно учешће осигураника у штети (самопридржај). Још увек се у већини земаља осигурање од одговорности за штету услед загађивања не спроводи посебно, издвојено из општег осигурања од одговорности. Француски осигуравачи изишли су, међутим, први у сусрет захтевима осигураника за ширим покрићем које обухвата како штете које су последица изненадног догађаја, тако и штете које су настале постепено. Такође обезбеђују покриће са вишим сумама осигурања од оних које представљају горњу границу обавезе осигуравача у општем осигурању од одговорности из делатности. С обзиром да поједини осигуравачи не могу да преузму сами тако значајне ризике створен је пул за осигурање од одговорности за штете услед загађивања у који су удружени сви осигуравачи и реосигуравачи који послују у тој земљи, а ради заједничког ношења преузетих ризика. Осигурање се закључује на основу јединствених услова осигурања који су израђени од стране пула (тзв. полиса ГАРПОЛ). Према овим условима осигурање се односи на штете које су последица загађивања, па и онда ако су настале постепеним дејством узрока уз одређене претпоставке. С обзиром на законско правило да осигурањем може да буде обухваћен само ризик који је неизвестан будући догађај, покриће штета и када су настале постепено постоји само у случају када је њихово наступање неизвесно. Оне треба да имају карактер случајно насталих штета. Да би биле накнађене од стране осигуравача потребно је да њихово наступање осигураник није могао да очекује, као и да нису могле да се избегну применом одговарајућих техничких средстава. Стога у овим условима постоје два основна искључења, једно се односи на штете које су проузроковане или повећане услед непоштовања прописа који се односе на обављање делатности (не предузимање одговарајућих мера ради спречавања штета дејством шкодљивих материја) друго се односи на штету које су последица лошег стања, неодржавања или лошег одржавања постројања. Значајна карактеристика овог осигурања која се нуди организацијама које долазе у ред оних који су потенцијални загађивачи, јесте у томе што се уговор о осигурању закључује након претходне детаљне процене ризика како од стране стручњака осигуравача тако и за такву прилику посебно ангажовани специјалиста одговарајуће струке. Након извештаја експерата оцењује се да ли ће се ризик одговорности примити у осигурање или не. У условима осигуравач предвиђа да може у току трајања осигурања да прати понашање осигураника у погледу предузимања мера које имају за циљ спречавање наступа осигураног случаја. Он има право да раскине уговор ако

⁹⁾ Jacques Deprimoz, Les nouvelles voies prises par l'assurance de responsabilité civile pollution en France, Revue générale des assurances terrestres, 4/1978, стр. 485.

се осигураник не понаша онако како је одредио осигуравач, нарочито ако у одређеном року не уклони недостатке које је овај приметити и наложио да се отклоне. Споразум о заједничком осигурању ризика одговорности за штете услед загађивања преко пула осигурања закључило је 70 осигуравача и реосигуравача који послују у овој земљи. Они су споразумно утврдили своје уделе и обавезали се да ризик преузет у осигурању пренесу на пул чија стручна служба врши расподелу ризика у складу са унапред утврђеним уделима.

Ризику одговорности, а уколико пре ризику одговорности за ове специфичне штете, осигурање у нашој земљи није до сада придавало већи значај. Правила за осигурања одговорности која су у примени (у даљем тексту Правила) не садрже посебне разрађене одредбе које би се односиле на обим покрића одговорности за штете услед загађивања. У време када су Правила рађена овај ризик се није издвојио као особен што би наметнуло потребу посебног регулисања покрића из осигурања. Из предострожности, с обзиром на карактер осигурања, Правила искључују штете које настају постепено као и штете од воде и одпадне воде (члан 6, став. 2, тач. 3. под а и д). У овим одредбама могу се наћи правила која одређују обим покрића за штете услед повреде животне средине. Иако се у Правилима не помињу појмови „загађивање”, „повреда животне средине”, „шкодљиве материје”, осигурање ипак пружа одређено покриће и у тој области (штете које нису настале постепено и од отпадних вода) јер се оно иначе односи на све штете које другоме проузрокује осигураник, осим оних које су изричито искључене.

Обухватање овог ризика у ограниченој мери у оквиру осигурања од одговорности које се односи на разне изворе опасности (углавном привредне или професионалне делатности осигураника), може се објаснити чињеницом да је реч о осигурању које пружа покриће оних случајева одговорности који најчешће настају у свакодневном животу. Јасно је да једно такво осигурање не може да обухвати оне опасности које не спадају у просечне. Сваку ону одговорност која представља већи ризик, са последицама које су тешко сагледиве, ово осигурање по природи ствари не може да обухвати. Покриће такве одговорности захтева посебно регулисање ради утврђивања обима покрића прилагођеног специфичностима осигуране опасности какву несумњиво представља и одговорност за загађивање животне средине.

У нашој земљи дошло је до наглог развоја индустрије. Многе фабрике постале су извор загађивања воде тла и ваздуха. Већи број река је загађен, а ваздух у многим градовима, нарочито у оним који представљају индустријске центре озбиљно угрожава здравље људи. Запрашивање усева и коришћење разних опасних материја у пољопривредној производњи, хемијској индустрији, термоелектране (одскора и нуклеарна електрана) све су то извори загађивања које у нас није ништа мањи проблем него у другим развијеним земљама. Отуда је и разумљива пот-

реба многих организација, без обзира да ли су до сада имале искуство са овим штетама или не, да се заштите од ризика одговорности чије последице могу озбиљно да их имовински погоде. Рад на изменама Правила за осигурање од одговорности почео је у време када су већ постојали сасвим опредељени захтеви осигураника у погледу обима заштите од новог ризика. Било је јасно да се у новим условима мора утврдити обим покрића за посебан вид штета. Осигураницима који закључе осигурање од одговорности из обављања делатности поред редовног покрића које се односи на штете настале из осигураног извора опасности треба обезбедити и покриће штета услед загађивања у мери у којој би углавном били задовољени интереси оних који не спадају у категорију тешких загађивача. У оквиру овог осигурања није се ишло на обухватније покриће с обзиром да би оно могло да се обезбеди само када би осигуравачи располагали значајним фондовима што није случај када се ради о појединим заједницама осигурања. У осигурању од одговорности организације које се могу сматрати великим загађивачима требало би да учествују више осигуравача ради заједничке поделе ризика (путем саосигурања).

Одредбе Услови које се односе на обим покрића за штете услед загађивања (члан 6. Услови), одређују услове и обим осигурања одговорности за ове штете. Може се запазити да се посебно регулисање обима покрића односи на штете услед загађивања тла и воде а не и услед загађивања ваздуха (које су Услови и искључење из осигурања). Овакво регулисање није уобичајено, чак шта више у иностраним условима осигурања, одговорности за штете услед загађивања ваздуха редовно су обухваћене осигурањем од одговорности, а загађивање воде негде се осигурава издвојено од загађивања тла и ваздуха¹⁰). С обзиром да Услови задржавају искључење штета које настају постепено, поставља се питање шта је разлог да штете које су последица загађивања ваздуха буду изван осигуравајућег покрића. Управо те штете најчешће настају постепеним дејством шкодљивих материја које се испуштају у ваздух (дим, штетни гасови). Штете услед загађивања ваздуха које би биле последица изненадног догађаја, незгоде, у пракси су мање вероватна појава¹¹). Како је покриће штета због загађивања ваздуха у знатној мери ограничено искључењем које се односи на штете које постепено настају то је уношење у Услове новог искључења, оног које иначе не познају постојећа Правила, вероватно уследило због претпоставки о могућим врло великим штетама ове врсте. Чини се да је увођење овог посебног искључења последица прецењивања значаја штета које би биле последица незгоде.

¹⁰) Bruck — Möller — Johannsen, Kommentar zum Versicherungsgesetz, четврта књига, Берлин, 1970. стр. 336.

¹¹) Erläuterungen zu den Allgemeinen Haftpflichtversicherungbedingungen, Wien, 1980. стр. 79.

Услови дају своју дефиницију загађивања која се иначе користи у условима осигурања који су последњих година новелирани у разним земљама између осталог и због потребе одређивања обима покрића одговорности за овај посебан вид штета. Посебна квалификација загађивања даје основ за примену правила осигурања која се разликују од општих правила из услова која се односе на све друге штете. Према Условима под загађивањем се подразумева измена биолошких, хемијских или физичких природних својстава тла и воде услед испуштања штетних материја које могу довести до таквих промена (члан 6, став 1. Услови). Ако би дошло до уништења услова услед директног дејства шкодљивих материја, полазећи од ове квалификације загађивања, не би се радило о штети услед загађивања на коју се примењују посебне одредбе о обиму покрића, јер до такве штете није дошло путем измене биолошких, хемијских или физичких природних својстава тла. Посебно регулисање из члана 6. односи се само на оне штете које су настале као последица измењених природних својстава тла и воде. Да би било места примени ових посебних одредаба, присуство таквог загађивања, нужан је услов у узрочном ланцу настанка штете.

Услови предвиђају да осигурање обухвата пре свега, штете услед смрти, повреде тела или здравља неког лица које су последица загађивања. Ако се посебно уговори покривене су и штете услед уништења или оштећења ствари. Услови прихватају традиционалну праксу у вези са покрићем штета које спадају у категорију оних које су последица загађивања, на оне које погађају лица, и оне које погађају ствари. Ако се ради о првој категорији штета осигурање ће их накнадити без потребе да се то посебно уговори, и без обзира на то како су настале, да ли постепеним дејством шкодљивих материја (на пример конзумирана је загађена храна у дужем временском периоду па дође до повреде здравља), или у изненадном штетном догађају (услед прскања цеви за одвод отпадних вода загади се река и купачи претрпе телесне повреде услед дејства киселине).

Штете услед оштећења и уништења ствари покривене су осигурањем само ако се то посебно уговори. Осигураник за покриће ових штета мора да плати додатну премију која се одређује од случаја до случаја. Иако је реч о посебном уговарању нису обухваћене све штете на стварима. Услов за њихово покриће јесте у томе да су настале као последица дејства изненадног узрока. Да ипак покриће ових штета не би било исувише уско (посебно уговарање претпоставља колико толико обухватно осигурање због чега се и плаћа додатна премија), Услови утврђују да су обухваћене штете које су последица изненадног догађаја па и онда када су настале постепено. Овако регулисање познато је у неким иностраним условима и представља корак напред у односу на осигурање које се искључиво односи на

штете које су настале из изненадног догађаја¹²⁾). Радило би се нпр., о оваквом случају (узрок штете настао је изненада а сама штета постепено), када би дошло до прскања цеви за одвод отпадних вода и њиховог изливања које загади изворску воду на којој се напаја стока која након извесног времена обולי. У оваквом случају непосредни узрок штете (пуцање цеви) настао је изненада, а сама штета (болест животиња) настала је постепено. Такав би био и случај ако би, на пример, изливена отпадна вода услед изненадног квара на уређају за пречишћавање довела до постепеног помора рибе.

За покриће штета на стварима осигураници плаћају додатну премију коју ће осигуравач да утврди с обзиром на значај ризика одговорности који може настати из обављања њихове делатности. Сигурно је да овај доплатак треба да зависи, пре свега, од тога о каквом се осигуранику ради с обзиром на врсту делатности којом се бави. Ништа мање није значајно ни то да ли је реч о осигуранику који има одговарајуће уређаје, који треба да спрече настанак загађивања, како се они одржавају, као и какво је искуство са штетама ове врсте у делатности а којом се осигураник бави.

У осигурању од одговорности постоји специфично правило по којем се осигурање аутоматски односи и на штете које су последица измена осигураног извора опасности. Осигураник није дужан да обавести осигуравача о изменама осигураног ризика што је иначе једно од важнијих правила која су позната у осигурању. Овакво регулисање у оквиру осигурања од одговорности има за циљ да обезбеди покриће из осигурања и у оним случајевима када је дошло до измена ризика које често осигураник не може да сагледа. Међутим, то правило није прихваћено у потпуности када је реч о штетама услед загађивања животне средине. Услови предвиђају да одговорност за штете у вези са повећањем извора опасности означеног у полиси, због унапређења или измена производње није обухваћена осигурањем осим ако то није посебно уговорено. До повећања осигураног ризика (у овом случају одговорности за штете услед загађивања) долази најчешће због промена, квалитативних и квантитативних, у оквиру делатности као осигураног извора опасности. Постављаће се питање због чега су само измена и унапређење производње издвојени као случајеви у којима је потребно посебно уговарање да би се осигурање односило и на измењени, повећани ризик. Вероватно се пошло од тога да се у таквим случајевима ризик може толико повећати да би његово покриће из осигурања уз непромењену премију било изувише велики терет за осигуравача. Могло би се међутим, основано претпоставити да је повећање и унапређење производње, нарочито када се ради о примени нових технолошких

¹²⁾ Аустријски општи услови за осигурање од одговорности из 1979. имају истоветну одредбу (члан 6, тачка 4.2.1. ових услова).

поступака, праћено применом ефикаснијих мера ради спречавања настанка загађивања.

Осигурање од одговорности, као и осигурања других ризика у оквиру осигурања имовине, познаје учешће осигураника у ношењу имовинских последица штетног догађаја који је иначе обухваћен осигурањем (самопридржај осигураника). По садашњим правилима осигураник учествује у свакој штети са 5.000 динара. Овако симболичан износ који је на терету осигураника данас се не може прихватити. Услови у погледу самопридржаја садрже значајну новину. Они код осигурања појединих већих извора опасности или осигурања појединих видова штета, као што је то случај са штетом услед загађивања, предвиђају учешће осигураника у одговарајућем проценту од износа штете. Одредбе услова које се односе на обим покрића штета услед загађивања одређују да осигураник у свакој штети учествује са 10% а најмање 10.000 динара. Ако се пође од мотива увођења самопридржаја, а он је у заштити осигуравача од ризика који би могао довести до већих, па и несагледивих штета, овакав самопридржај када је реч о штетама услед загађивања, у појединим конкретним случајевима тешко ће моћи да се објасни. Поставља се питање каква је функција овог самопридржаја у случају настанка више штета у једном штетном догађају, односно када више штета чини један осигураник случај. Према Условима, без обзира на број штета (на пример оболу већи број лица) осигуравач би од сваке одбио најмање 10.000 динара. Ако свака штета не прелази, или прелази, али не знатно, самопридржај, могло би да дође до ситуације у којој би обавеза осигуравача била готово симболична. У чему се онда састоји осигуравајућа заштита ако на осигуранику остаје накнада готово целокупне штете која иначе није искључена из осигурања? Овако одређен самопридржај може да буде извор озбиљних неспоразума са осигураником. Само онај самопридржај који је у складу са сврхом која се њиме жели постићи треба да буде предвиђен Условима, на пример да осигураник учествује само у штетама које прелазе одређени износ. Учешће осигураника у штети требало би одредити полазећи од одговарајућих математичко-актуарских процена, што овде изгледа није био случај.

Пружање имовинске заштите осигураницима у тако значајној области као што је загађивање животне средине, захтева од осигуравача посебну опрезност у утврђивању услова за пружање покрића. Осигурање не би никако требало да утиче на слабљење пажње осигураника у погледу предузимања мера ради спречавања настанка загађивања. Да осигурање не би утицало на смањење пажње осигураника Услови предвиђају да ће обавеза осигуравача постојати само онда ако је осигураник одржавао, мењао и поправљао уређаје за пречишћавање отпадних вода и других отпадних продуката и предржавао се других мера предвиђених прописима о заштити животне средине. Давање покрића уз услов да се осигураник понаша на одређен на-

чин редовно је присутно и у иностраним условима осигурања што указује на то са каквом предострожношћу осигуравачи прилазе осигурању штета од загађивања. Одредби из нашег Условица о којој је реч могло би да се приговори да условљава покриће из осигурања само понашањем осигураника које није у складу са прописима о заштити животне средине. Било би више оправдања за регулисање које би предвиђало да је свако понашање које није у складу са правилима делатности која се обавља, а које може довести до загађивања без обзира да ли су она садржана у прописима о заштити животне средине, разлог за ослобођење обавезе осигуравача за давање накнаде из осигурања.

Покриће штета услед загађивања одређено је у основним одредбама Условица. Међутим, обим покрића за ове штете утврђује се и у неким посебним одредбама Условица које се односе на ближе утврђивање обима покрића код појединих извора опасности. Тако, у члану 31. Условица који се односи на пољопривреду и шумску делатност, предвиђа се да се осигурање односи и на штете које би настале из коришћења средстава за сузбијање корова као и спречавања и сузбијања биљних болести и штеточина на земљишту осигураника с тим да осигураник у свакој штети учествује са 20% а највише са 10.000 динара. Када се ова одредба посматра у односу на одредбе садржане у члану 6. постављају се два питања. Прво, да ли се у наведеној посебној одредби обухватају штете услед загађивања с обзиром на његову квалификацију из члана 6. или се оно односи на све штете које су последица дејства наведених средстава, (а и оне које нису настале посредством загађивања тла). С обзиром да су штете које могу да се сврстају у категорију штета услед загађивања, у ширем смислу, које нису настале посредством загађивања тла обухваћене осигурањем као и други видови штета, посебном регулисању у члану 31. било би места само ако се њиме желе да обухвате и штете од загађивања у смислу условица (без посебног уговарања штета на стварима). Ова одредба била би разумљива када би било јасно да се односи на посебно уговарање из члана 6. Условица. У Условицима за осигурање од одговорности треба тежити што једноставнијем и разумљивијем излагању јер је реч о иначе сложенем осигурању које поред све своје сложености мора бити разумљиво осигуранику. Друго, покриће које је предвиђено посебним одредбама из члана 31. односи се само на штете из употребе средстава за сузбијање корова као и сузбијања и спречавања биљних болести и штеточина на земљишту, а не и из других средстава која се користе у пољопривредној производњи. Покриће штета на стварима услед загађивања тла овим другим средствима мора се посебно уговорити (у смислу члана 6. Условица). Закључивање осигурања биће сасвим извесно сложено, а разбијање покрића може имати за последицу празнину у осигурању онда када осигуранику не буде скренута пажња да одређене штете морају посебно да се уговоре.

У вези са штетама које настају коришћењем разних средстава у пољопривредној производњи, на овом месту може да се помене да је у нашој пракси осигурања већ постављено питање који је субјект одговоран за штету услед загађивања ако она настане запрашивањем усева коришћењем авиона који припадају флоти привредне авијације. Питање ко је одговоран за овакве штете, да ли корисник авиона којим се врши запрашивање, или организација у чију се корист запрашују усеви, од значаја је и за осигурање од одговорности јер осигуравач накнађује само ону штету за коју одговара осигураник. Ово интересанство правно питање поставило се и у пракси осигурања других земаља¹³⁾.

Самопридржају који се предвиђа код штета које су настале у вези са коришћењем разних хемијских препарата у пољопривредној производњи такође се може приговорити да је одмерен тако да се не може сагледати његова сврха. Учешће осигураника у свакој штети је 20%, док је максимални самопридржај 10.000 динара. Овакав однос процентуалног учешћа осигураника у свакој штети, и апсолутног износа који је горња граница самопридржаја је необјашњив. Његова примена у пракси може довести до нелогичности у извршењу обавеза осигуравача у конкретним случајевима проузроковања оваквих штета. Питање је да ли ће осигураник моћи да разуме зашто у штети, од на пример 10.000 динара, учествује са 2.000, а у штети од 500.000 учествује само са 10.000 динара (јер је то износ максималног самопридржаја).

Загађивање вода, обала и других објеката није обухваћено осигурањем од одговорности из делатности лука и складишта. Ово искључење предвиђено је у члану 30. Услови који ближе одређују обим покрића ризика одговорности из обављања ових делатности. Не може се сагледати који су били разлози да се унесе овакво искључење с обзиром да је реч о делатностима које не могу довести до значајнијих штета од загађивања. Ако се мислило на загађивање воде изливањем нафте, што може да буде оправдан разлог за опрезност, то није у овом осигурању од већег значаја јер је реч о случајевима штета чија накнада спада у област осигурања транспорта.

Најзначајнија категорија штета које угрожавају животну средину су штете које изазива радиоактивно зрачење. Постојећа Правила не искључују штете које су последица дејства нуклеарне енергије, што је разумљиво јер у време када су рађена овај ризик није био актуелан. Услови искључују одговорност за штете које би могле настати из коришћења нуклеарних постројења а не и штете од радиоизотопа, који се користе у мирнодопске сврхе (медицини, биологији, индустрији, пољопривреди и др.). Организације које користе радиоизотопе заш-

¹³⁾ Zoltan Novotni, Durch Pflanzenschutz Zugefügten Scheaden und die Haftpflichtversicherung, Recht im Umweltschutz, Internationale Konferenz, септембар 1976.

тићене су и од ризика одговорности за штете од радиоактивног загађивања које је изазвано овим нуклеарним материјалима под условима који важе и за друге видове загађивања. Ако нпр. радиоактивно зрачење изазове загађивање тла које проузрокује штету примењују се одредбе услова које се односе на загађивање тла и воде (чл. 6 Услова).

Давање посебног места ризику одговорности за штете услед загађивања путем утврђивања посебног обима покрића тог ризика у оквиру општег осигурања од одговорности значајна је новина у нашем осигурању. Ово представља, иако значајан, ипак само први корак ка пружању осигуравајућег покрића једног значајног сегмента одговорности као ризика коме су изложене многе организације, па и појединци у свакодневном животу. Осигурање од одговорности за штете услед загађивања животне средине значајни је чинилац имовинске сигурности оних које такав ризик може да погоди, али је исто тако врло значајно са становишта боље заштите оштећених лица за која постојање осигурања представља већу сигурност да ће такве штете бити накнађене.

Осигурању од одговорности у овој области треба, међутим, убудуће дати већи значај. Обухватање ризика одговорности у оквиру осигурања које се односи на разне изворе опасности, оне који представљају многе привредне и професионалне делатности па и свакодневни живот појединца, по природи ствари не може да пружи значајнију заштиту од овог ризика. Стога осигураници који се одлуче на посебно уговарање покрића одговорности за штете на стварима проузроковане разним шкодљивим материјама које настају у обављању њихове делатности не треба да очекују потпунију заштиту од овог ризика. Осигурање заштите од загађивања не закључује се на посебну суму осигурања, покриће је ограничено сумом која се односи на целокупност штета које би осигуравач био дужан да накнади у вези са једним осигураним случајем. У случају да у току трајања осигурања буде проузрокована штета не само услед загађивања већ и друге врсте штета, горња граница накнаде из осигурања је сума из полисе која се односи на све штете. Ако нпр. услед оштећења филтера у некој фабрици лекова дође до излажења штетних материја у ваздуху које потом падну на тло и директно оштете усеве, то није штета услед загађивања у смислу Услова (штета није настала посредством загађивања тла). Она ће бити накнађена до износа суме осигурања. Ако као последица дејства тих ослобођених материја дође и до штета услед загађивања подземних вода, малих приноса услед пада бонитета земљишта, реч је о штети услед загађивања у смислу Услова, али таква штета биће накнађена само у износу који не прелази износ преосталог дела суме осигурања која је умањена за износ ранијих исплата (за штете услед уништења усева). Поставља се питање шта ће осигураник који је посебно уговорио и осигурање од штета услед загађивања да добије тим посебним уговарањем у оваквим случајевима.

Једно од значајних питања које се поставља у овој материји, а које није решено у Условима односи се на врсту штета које осигурање од одговорности за штете услед загађивања може да накнади. Питање се не поставља када се ради о покрићу штета услед смрти, повреде тела или здравља и штета на стварима већ када је реч о штетама које су последица загађивања а не могу се квалификовати као штете на стварима. Нпр., загади се земљиште на којем нема усева. Оно треба да се очисти да би дошло до регенерације земљишта. Да ли је ту реч о чисто имовинској штети или штети на ствари? чини се да би се таква штета пре могла оквалификовати као чисто имовинска штета, јер је тешко прихватити тумачење да је загађено земљиште „оштећено” или „уништено”.

Ако дође до загађивања воде (излије се нафта), али се не манифестују одмах друге штете, каква је то штета, да ли је загађивање воде штета на ствари или чисто имовинска штета. Штету чине издаци потребни да се она очисти, врати у првобитно чисто стање. Да ли су ти трошкови покривени осигурањем од одговорности организације услед чијег је пропуста дошло до загађивања воде? Да ли се ови трошкови могу сматрати за трошкове спречавања настанка осигураног случаја (да не би дошло до помора рибе, нпр.) или трошкови спасавања (ако се узме да је настао осигурани случај јер је већ дошло до загађивања купалишта)? Ако се узме да је реч о оваквим трошковима, онда би осигуравач био у обавези да их накнади у целини (чл. 92б. Закона о облигационим односима). Ови трошкови су врло високи, а да би се накнадили требало би да између њиховог износа и износа штете која је покривена осигурањем постоји нека сразмера што је став осигуравача у нас. Ако то није случај, онда се поставља питање основаности обавезе осигуравача за износ трошкова који су у великој несразмери са штетама које би могле да настану, односно са штетама које су настале ако се ради о трошковима спасавања ако је већ настао осигурани случај.

Осигурање штета услед загађивања требало би да посебно предвиди покриће тих трошкова. Тада не би било тешкоћа око тога да ли су неке специфичне штете обухваћене осигурањем. У иностраним условима осигурања већине земаља трошкови спасавања урачунавају се у основно покриће. Оно се објашњава тиме што је покриће трошкова увек ограничено на одређени, не тако значајан износ (обично проценат од суме осигурања), а и код настанка штета услед загађивања ти трошкови могу бити веома високи. Осим тога код ових штета може да прође извесно време од настанка узрока штете, па до њене манифестације а то је време у којем се може спречити наступање веће штете. Трошкови спасавања често, осим тога, представљају једину штету. Покриће одговорности за штету услед загађивања не би било ни близу онима за који осигураник има интерес ако ти трошкови не би били обухваћени. Они међутим не би могли да терете осигуравача у целини. То би био искувише

велики терет у оквиру организација од одговорности за штете од загађивања.

Опрезност у регулисању обима покрића који је предвиђен у основним одредбама Услови може се објаснити тим што осигурање од одговорности не може да покрије значајнији део овог ризика јер је реч о осигурању које се односи на све видове одговорности за штете услед загађивања могло би да се спроведе уз већи обим покрића само ако би заједнице осигурања закључиле споразум о начину преузимања ових ризика а на основу посебних услова осигурања. Нарочито у овој области требало би да дође до сарадње заједница осигурања да би се обезбедила заштита оним осигураницима који за то имају посебан интерес. Јасно је да већи број осигураника путем осигурања штета услед загађивања у оквиру осигурања од тзв. опште одговорности неће имати потребно покриће ризика којем су изложени.

SUMMARY

INSURANCE AGAINST LIABILITY FOR DAMAGE CAUSED BY POLLUTION OF THE HUMAN ENVIRONMENT

The paper gives an analysis of liability for damages caused by the pollution of the human environment and discusses the specific rules of that liability in respect of the general rules of liability for caused damages. Insurance against that liability is examined in the light of regulation of the scope of coverage within the frame of the new general rules of insurance against liability. The scope of coverage provided by the Conditions offer appropriate security only to those insured parties falling into the category of the so-called „big polluters”. The others gain no significant coverage by insurance against liability for damages caused by pollution in the frame of insurance against liability arising from their business activity as the main source of danger, at least not the one they require in respect of the risk they represent for the environment. This is due to the fact certain specific questions in the field of insurance against damages caused by pollution have not been solved by the new conditions for insurance against liability. They for instance do not provide for special sums of insurance. Of damages caused by pollution, they condition insurance against liability for damages of property by entering into special contracts, they do not determine the obligation of the insurer to compensate expenses incurred for the removal of harmful elements from the earth and water, they limit coverage of damage caused by death, injury of body or health, and also damage or destruction of property, and just (clean) property damage, which would have to be especially contracted for, besides that, they determine self-retention of the insured party which may have stimulating effect on the acceptance of the entering into special contracts. Due to many outstanding questions which are prerequisite for insurance which would meet the modern needs of the insured, in this field solutions in future should be sought in an insurance which would be furnished by the cooperation of all the communities of insurance in the country, on the basis of special conditions of insurance. Only this

would enable insurance to be a firm backing to those organizations confronted with the problem of how to raise funds for the compensation of damage caused by pollution arising from their business activity which is possible even inspite of all precautionary measure.

RÉSUMÉ

L'ASSURANCE CONTRE LA RESPONSABILITÉ POUR LES DOMMAGES PAR SUITE DE LA POLLUTION DU MILIEU VITAL

Dans cet article est examinée la responsabilité pour les dommages causés par suite de la pollution du milieu vital et la question est traitée de la spécificité des règles de cette responsabilité par rapport aux règles générales relatives à la responsabilité pour le dommage causé. L'assurance de cette responsabilité est examinée à la lumière de la réglementation de la sphère de sa couverture dans le cadre des nouvelles conditions générales pour l'assurance contre la responsabilité. La sphère de la couverture qui est prévue par les Conditions garantit la protection correspondante seulement aux assurés qui ne rentrent pas dans la catégorie de ce que l'on appelle les grands distributeurs de la pollution. Ces autres ne reçoivent pas par l'assurance contre la responsabilité pour les dommages causés par suite de la pollution, dans la sphère de l'assurance contre la responsabilité des activités en tant que source principale du danger une couverture de plus grande importance, qui leur est nécessaire eu égard au risque qu'elles représentent. Il en est ainsi parce que certaines questions spécifiques qui se posent dans le domaine de l'assurance des dommages par suite de la pollution ne sont pas résolues par les nouvelles conditions. Ainsi, par exemple, des sommes spéciales ne sont pas prévues pour l'assurance contre les dommages par suite de la pollution, l'assurance contre la responsabilité pour le dommage cause aux choses est conditionnée par les négociations particulières, l'obligation de l'assureur n'a pas été prévue de compenser les frais aux fins de l'élimination des matières nuisibles de la terre et de l'eau, par ce moyen est limitée la couverture des dommages par suite de la mort, de la lésion corporelle ou de l'atteinte portée à la santé, ce qui devait être, par suite de l'endommagement ou la destruction de la chose et du dommage exclusivement porte aux biens, faire l'objet de négociations particulières, en outre a été déterminée l'autoréserve de l'assuré qui peut agir destimulativement sur l'acceptation des négociations particulières. Etant donné que de nombreuses questions ne sont pas résolues qui sont la condition préalable de l'assurance qui donnerait satisfaction aux besoins contemporains de l'assuré dans l'avenir il faut chercher dans ce domaine la solution dans l'assurance qui donnerait satisfaction et contribuerait à la coopération de toutes les communautés de l'assurance dans le pays, et sur la base des conditions mentionnées. Ce n'est que de cette manière qu'on pourrait réaliser que l'assurance soit un appui solide aux organisations qui sont confrontées avec le problème comment peuvent être assurés les moyens pour la compensation des dommages par suite de la pollution qui peut se produire au cours de l'exercice de leur activité malgré les mesures prises pour empêcher un tel état de choses.

ОБИМ ПОКРИЋА ПО ОСНОВУ ОСИГУРАЊА ОД ОДГОВОРНОСТИ

УВОД

Закон о облигационим односима сврстава осигурање од одговорности у имовинска осигурања.¹⁾ Овој врсти осигурања посвећена су, у Закону, два члана. Један, који се односи на одговорност осигуравача по основу осигурања од одговорности (члан 940) и други, који се односи на такозвано сопствено и директно право осигураника односно корисника осигурања да захтева накнаду штете од осигуравача (члан 941 — директна тужба). Првим наведеним чланом утврђују се само два начела, прво, да обавеза осигуравача по основу осигурања од одговорности наступа само ако треће лице захтева њену накнаду и да осигуравач, у границама своте осигурања, сноси и трошкове спора о осигурању од одговорности (ово последње је у непосредној вези са нашом темом). Из овога проистиче да ће се, у погледу питања које је предмет овог рада, тојест обима покрића по основу осигурања од одговорности применити правила садржана у Закону а која се односе на имовинска осигурања као и општи услови за осигурање од одговорности заједница осигурања имовине и лица. Ово важи за такозвано добровољно осигурање од одговорности. Овим осигурањем може бити покривена уговорна одговорност осигураника и деликтна одговорност из вршења одређених делатности или држања одређених (опасних) ствари или извора опасности. Као што ћемо видети, предлог Општих услова за осигурање од одговорности који је припремило Удружење осигуравајућих организација Југославије ограничава се на осигурање такозване „законске одговорности”, мисли се на деликтну одговорност за смрт, повреду и штету на стварима настале из делатности осигураника или дејством опасне ствари или извора опасности које поседује осигураник. Посебним правилима покрива се уговорна одговорност за грешке на стварима (такозване „грађанско осигурање” — мисли се на осигурање од гра-

¹⁾ О природи овог осигурања види: П. Шулејић: Право осигурања II издање, 1980, стр. 344—348.

ђанскоправне одговорности).²⁾ У упоредном праву и у Предлогу Општих услова за осигурање од одговорности Удружења осигуравајућих организација Југославије ова врста осигурања је знатно проширена. Тако, нуди се осигурање од одговорности: за све врсте обављања индустријске, занатске и других делатности, одговорност проистекла из вршења одређених занимања (адвокатског, лекарског, аутосервиса, дистрибуције електричне енергије), одговорност грађанскоправних друштава (спортских, итд.), одговорност друштвено-политичких заједница проистекла из вршења функције, одговорност депозитара и складишта, јавних купатила, одговорност школа и других васпитних установа, одговорност из поседовања и коришћења зграда и земљишта, итд. У свету, овим осигурањем је обухваћена и одговорност проистекла из држања атомских уређаја. Правила појединих наших заједница осигурања имовине и лица обухватала су углавном све наведене ризике, али је ово осигурање слабо развијено.

Поред овог добровољног осигурања од одговорности, савезни Закон о основама система осигурања имовине и лица, у оквиру обавезних осигурања у саобраћају, предвиђа и обавезу осигурања сопственика, односно корисника моторног возила и сопственика ваздухоплова од деликтне одговорности за штете причињене трећим лицима (чланови 44, 51—62). Обе врсте ових обавезних осигурања јесу, по начину настанка, обавезна уговорна осигурања, тојест не наступају аутоматски, по сили закона, већ на основу законске обавезе одговорног лица да закључи уговор о осигурању, тек по закључењу уговора (види члан 45). Међутим, у односу на треће оштећено лице обавеза осигуравача постоји и када уговор није закључен, с тим што осигуравач има право регреса према власнику односно кориснику моторног возила који је пропустио да закључи уговор о осигурању своје одговорности. Ближу разраду ових врста осигурања учинили су републички и покрајински прописи. За СР Србију, ово је уређено Законом о систему осигурања имовине и лица (Сл. гласник СРС, бр. 28 од 1977, чл. 47—52). Осигурање од одговорности, посебно од одговорности за штету насталу из употребе моторног возила, предмет је обавезног осигурања у низу земаља, а и више међународних конвенција, међу којима су свакако најважније Конвенција о међународној зеленој карти, Европска конвенција о обавезном осигурању од ауто-одговорности и Европска конвенција о грађанској одговорности за штете проузроковане моторним возилом.³⁾

²⁾ Види податке за ЗОИЛ „Дунав“ у публикацији В. Сокал: Осигурање од опште одговорности у свету и код нас и наши актуелни задаци, издање ЗОИЛ „Дунав“, Београд 1977, стр. 70—71.

³⁾ Види: Н. Николић: Обавезно осигурање од аутоодговорности, Београд 1977, стр. 83—167.

А. ОБИМ ПОКРИЋА

1. Код добровољних осигурања од одговорности

а) Покривени ризици (штете)

Према Предлогу нових Одлука услова за осигурање од одговорности, које је, као што је речено, припремило Удружење осигуравајућих организација Југославије, у оквиру одређивања предмета осигурања, покривене ризике можемо разврстати на: редовне, проширене, нове ризике и посебне уговорне ризике.

Као општи предмет осигурања, наведеним предлогом, предвиђа се „законска одговорност осигураника” (мисли се на деликтну одговорност) за штету насталу услед смрти, повреде тела или здравља односно оштећења или уништења ствари трећег лица.

Као *редовни* ризици, према предлогу, сматрају се штете проистекле из обављања делатности или из поседовања одређених ствари или извора опасности означених у полиси осигурања. Под ово опште покриће подводе се и штете настале загађивањем земљишта (тла) и воде настале у случају измене биолошко-хемијских и физичких природних својстава земљишта и воде као последице испуштања штетних материја. Покривене су само штетне последице овог загађивања настале по здравље или изражене кроз телесне повреде неког лица. Као *допунски ризик* код загађивања може се уговорити уништење или оштећење ствари, као и осигурање одговорности за штете проистекле из увећања извора опасности означеног у полиси осигурања услед унапређења или измене процеса производње. Међутим, допунским осигурањем се не може покрити одговорност због лошег одржавања уређаја за пречишћавање отпадних вода или других отпадних продуката (гасова на пример) или због непридржавања предвиђених мера заштите животне средине. Такође, посебно се може уговорити и покриће ризика у вези са разним врстама такмичења и код одговорности закупца, али о томе нешто касније у делу о проширеним ризицима.

Као што смо наговестили, осигурањем од одговорности покривени су и *проширени* ризици тојест увећане опасности које наступе у току трајања осигурања од већ покривених ризика као и проширење извора опасности које наступе у току трајања осигурања. Тако, у оквиру осигураног извора опасности из делатности, проширењем су обухваћени и ризици: који наступе у вези са коришћењем, поседовањем или закупом земљишта, зграда и просторија које се користе искључиво за потребе осигураникове делатности; који настану из коришћења објеката друштвеног стандарда (ресторани друштвене исхране, купатила, одмаралишта, спортска игралишта) који служе искључиво радницима осигураника; који наступе у вези са коришћењем лифтова за превоз радника (лица) и терета; који наступе из употребе бицик-

ла без мотора у вршењу делатности из које је одговорност осигурана; које наступе као последица ускладиштења материјала за ложење и погон намењен вршењу осигураникове делатности односно занимања; које наступе због крађе или нестанка ствари радника осигураника намењених њиховој личној употреби (осим новца, сатова, фотоапарата, драгоцености и хартија од вредности, као и исправа свих врста) под условом да су осигуране ствари смештене и закључане у посебним просторијама. Код ризика штета из поседовања земљишта, зграда и просторија за вршење делатности, када је осигураник инвеститор или извођач грађевинских радова, обухваћена је и одговорност за штете из вршења тих радова до висине од 300.000 динара, као и штете проистекле из поседовања гаража у вези са вршењем радова (не и гараже везане за обављање делатности, као основне или акцесорне — видећемо да то може бити предмет посебног проширења ризика).

Уз одређене услове, осигурањем од одговорности покривени су и *нови извори опасности*, тојест ризици који наступе у току трајања осигурања. Као нови извори опасности, под условом да је износ премије везан за кретање личних доходака радника или за кретање укупног прихода основне организације удруженог рада односно осигураника, сматрају се извори опасности који наступе после закључења уговора о осигурању а који нису покривени посебним уговором о осигурању. Осигурање новог извора опасности наступа аутоматски појавом новог извора а премија се обрачунава од дана наступања ових нових (проширених) ризика. Наравно, нови извор опасности мора бити неки од покривених ризика тојест ризика које осигуравач иначе покрива својим правилима односно условима осигурања. Путем осигурања новог извора опасности не могу бити покривени (тојест искључени су) ризици: држања или употребе пруга (свих врста укључујући жичаре), позоришта, биоскопа, циркуса, трибина као и снимања филмова; држања или употребе моторног возила и других возила на моторни погон (трактори, самоходне машине, итд.), ваздушних возила и возила на води; ризици проистекли из израде, обраде, смештаја и превоза експлозивног материјала или употребе радиоизотопа ако је исто условљено посебним одобрењем надлежног органа.

Најзад, ризици који се могу *посебно* уговорити, према предлогу, јесу: ризик крађе или нестанка ствари, ризик „*чисто имовинске штете*” (штете која није проистекла из повреде лица или уништења ствари), као и ризици проистекли из учешћа на такмичењима (коњским, бициклическим, мото и аутотркама, боксерским и рвачким такмичењима, укључујући и припреме за такмичење), и ризици од штета на стварима узетим у закуп, на послугу, зајам, у депозит односно на чување, или ради превоза и слично. Под појмом „*чисто имовинске штете*” подразумевају се штете које нису настале ни повредом тела или здравља неког лица нити оштећењем или уништењем ствари. У правном смислу израз је неадекватан. Међутим, хтело се да се из-

двоје штете из обављања делатности настале пропуштањем или радњама осигураника, под условом да је пропуштање или радња у питању наступила у Југославији у периоду трајања осигурања односно најдуже две године по престанку осигурања. Из овог покрића су искључени ризици: прекорачења предрачуна и кредита по уговору о куповини и продаји а нарочито неодржавање рокова испоруке и гарантованих обавеза; ризик посредовања у привредним пословима укључујући и ризик посредовања у новчаним пословима; ризик наступања мањка у благајни, преваре и грешке у исплати, погрешног таксирања, грешки у рачуну, предрачуну или грешки у мерама и цртежима.

б) Искључени ризици

Предлогом општих услова за осигурање од одговорности предвиђен је изванредан број ризика који се сматрају у начелу искљученим (опште искључени ризици). Тако, осигурањем од одговорности није покривена одговорност:

1) За намерно проузроковане штете од стране осигураника, осим намерно изазване штете од стране радника осигураника у ком случају је штета покривена а осигуравач (заједница осигурања) стиче право регреса према раднику одговорним за намерно узроковану штету;

2) За штете од коришћења нуклеарне енергије, непосредно или посредно, сем за штете проистекле из коришћења радиоизотопа у мирнодопске сврхе (медицина, биологија, индустрија, пољопривреда);

3) За штете из држања и употребе моторних возила, возилова и возила на води (ови ризици се могу покрити посебном врстом осигурања);

4) За штете које претрпи осигураников брачни друг, деца и лица која издржава односно која са њим живе у заједничком домаћинству. Овде, у суштини, и није питање искљученог ризика, како се представља у предлогу општих услова, већ се ради о сужавању појма трећег оштећеног лица. До овог ужег тумачења дошло је на саветовању суда Југославије организованог 1971. године⁴⁾ поводом различите праксе тумачења овог појма у пракси осигурања одговорности власника моторних возила (претходно је Врховни суд СР Србије заузео друкчији став, у прилог ширег тумачења). Према ставу заузетом на саветовању, деца, родитељи, браћа и сестре и сродници до трећег степена сродства са одговорним лицем, ако живе у заједничком домаћинству, или је одговорно лице дужно да их издржава, не сматрају се трећим лицима у смислу осигурања од одговорно-

⁴⁾ Саветовање судија Грађанског одељења Врховног суда Југославије од 15. IV 1971, види Зборник судске праксе бр. 2—3 од 1971. године.

сти. Са овим тумачењем се иначе не слажемо, посебно када су у питању малолетна деца и издржавана лица. Наиме, у образложењу поднетог реферата полази се од претпоставке постојања сувласничког односа на возилу које је изазвало удес те услед тога непостојања интереса осигурања код наведених лица као важног елемента имовинског осигурања. Ово је међутим нетачно. Деца и родитељи нису ни у ком случају, по основу самог сродства, у сувласничком односу, а брачни друг није то увек и обавезно већ то зависи од имовинскоправног брачног режима. Овакав став, тојест став заузет на саветовању, у неким крајње неповољним ситуацијама, на пример када оба брачна друга погину у саобраћајној несрећи коју скриви неки од брачних другова, а за њима остане дете (или више деце), заузети став лишава децу неоправдано права која би иначе имала да је до удеса дошло кривицом другог учесника у саобраћајном удесу у коме су погинули дечји родитељи. Правно, у ставу заузетом на саветовању, меша се наследнички однос са својинским. У суштини, штите се фондови заједнице осигурања, што такође није оправдано јер по својој организационој суштини наше заједнице су ближе узајамним осигуравајућим друштвима но друштвима тржишног осигурања;

5) Осигурањем нису, даље, покривене штете проистекле из уговорног проширења одговорности или из случајева за које се не одговара по општим правилима одговорности засноване на закону (о облигационим односима);

6) За штете из погрешне израде или испоруке односно погрешно извршених радова од стране осигураника или по његовом налогу;

7) За штете од ствари односно производа које је осигураник изразио односно испоручио са манама (недостатцима);

8) За штете на туђим стварима коришћеним од стране осигураника при обављању делатности али везане за професионални пропуст осигураника;

9) За штете проистекле из радњи свесно предузетих противно прописима или правилима струке (делатности);

10) За штете проистекле из загађивања ваздуха. Ово искључење, са становишта политике превенције (превентиве) у осигурању није оправдано. Оно штити осигуравача од великих загађивача (фабрика) али не пружа сигурност трећим лицима, што је иначе циљ осигурања од одговорности;

11) Најзад, за штете настале као последица професионалног оболења радника и штете на стварима услед трајног дејства температуре, паре, гасова, чађи, прашине, итд. (и једна и друга врста штета јесу штете из постепеног али трајног дејства неповољних услова обављања делатности).

Предлогом општих услова искључују се и штете од улагања и клизања земљишта, односно тла. Ово искључење стављено је „за сваки случај”, јер је овај ризик тешко подвести под

редовне ризике вршења делатности те се његово искључење односно непокривање може и подразумевати, као усталом што је и случај са другим ризицима дејства природних сила (земљотрес, поплава, итд.).

в) Посебно одређивање обима покрића код појединих делатности

Осигурање од одговорности, код добровољног осигурања одговорности из вршења делатности односно поседовања посебних извора опасности трпи, код појединих делатности одступања у погледу редовног покрића односно ризика обухваћених редовним општим покрићем. Тако:

1) Код обављања *адвокатске* делатности покривена је само одговорност за „чисто имовинске штете“ настале у обављању адвокатске делатности (пружању адвокатских услуга) као и одговорност за штете проистекле из поседовања канцеларијског (пословодног) простора. При том, искључене су штете настале у следству иступања као заменика другог адвоката. Интересантно је, бар тако произилази из предлога општих услова, да се код адвокатских заједница, као осигураник може јавити и сваки члан заједнице појединачно тојест да поједини чланови адвокатске заједнице осигурају своју одговорност а да истовремено то нису обавезе осталих чланова заједнице. Међутим, природно би било да постоји обавеза осигурања адвокатске заједнице у целини. Наиме, може се поставити питање ко одговара клијенту, члан адвокатске заједнице или сама заједница? По нашем схватању, одговара увек адвокатска заједница. Она је пружалац адвокатских услуга а не прост збир индивидуалних адвоката. Нека врста „колективног адвоката“. Према томе, по предложеном тексту општих услова за осигурање од одговорности испало би да се поједини адвокат, члан адвокатске заједнице, осигурава од евентуалног регреса за случај постојања његове кривице за штету нанету клијенту адвокатске заједнице у вршењу адвокатске услуге.

2) Код пружања услуга од стране *аутосервиса и аутомеханичарских* радионица у редовно покривене ризике улазе штете проистекле из поседовања простора за смештај моторних возила и из продаје погонског материјала (бензина, уља, итд.) а, што изгледа парадоксално, тек уз уговарање додатног покрића, обухваћен је и ризик штета насталих при раду на возилу, што је заправо садржина ове делатности те би било природно да је осигуран у оквиру редовног покрића. Посебним уговарањем проширеног покрића може се осигурати и одговорност за нестанак или крађу возила примљеног на оправку или за нестанак или крађу делова возила.

3) Код *здравствених услуга* које пружају болнице, лечиштва, санаторијуми, диспанзери, амбуланте и сличне здрав-

ствене установе, осигурањем није покривена непосредна одговорност из вршења делатности већ одговорност из акцесорне делатности у својству депозитара ствари, новца, накита и других вредности и докумената болесника које овај преда на чување здравственој организацији приликом доласка на стационарно лечење. За новац и друге вредности услов, да би биле осигуране, jeste да се држе закључане у каси организације.

4) Код осигурања одговорности *дистрибутера електричне енергије*, поред општег покрића, може се посебно уговорити покриће одговорности за штете услед промене фреквенције, обуспе или прекида испоруке електричне енергије.

5) Код осигурања одговорности из *делатности друштава*, редовно је покривена одговорност, поред општег покрића, и она која проистиче из: одржавања састанака, седница и приредби друштва предвиђених статутом друштва; из поседовања зграда, земљишта, просторија и уређаја који служе искључиво за потребе друштва (игралишта, вежбаонице, и др.); из радњи чланова управе друштва и других лица овлашћених да заступају друштво; из радњи (учињених и пропуштених) чланова друштва при обављању делатности на приредбама друштва у вези са приредбом у питању; за штете на стрелишту приликом гађања; за нестанак; крађу или оштећење возила на води (чамаца и једрилица) преузетих на чување под условом да постоји стални чувар ових пловних објеката, а код моторних чамаца да је мотор причвршћен за чамац или је ноћу смештен у затворене просторије. Поред овог редовног проширеног покрића, посебно се може уговорити и проширено покриће за штете настале из: поседовања зграда, земљишта, просторија и уређаја који служе искључиво за потребе друштва; одржавања приредби које прелазе оквире редовних приредби предвиђених статутом друштва; држања животиња; подизања трибина; коришћења спортских терена и уређаја (клизалишта, стаза за санкање и скијање и слично); акцесорних делатности као што су држање ресторана, купатила, и слично.

6) Код осигурања одговорности *друштвено-политичке заједнице*, поред одговорности за штете проистекле из обављања или поводом обављања функције органа заједнице, осигурањем је покривена и одговорност по основу поседовања или коришћења зграда, земљишта, просторија и уређаја који служе искључиво обављању послова заједнице, као и „чисто имовинска штета” (штета која не потиче из повреда тела или здравља неког лица или оштећења или уништења ствари). Посебним споразумом може се осигурање проширити и на одговорност из других делатности друштвено-политичке заједнице и то посебним уговором за сваку делатност. У сваком случају из осигурања је искључена одговорност друштвено-политичке заједнице за штете настале смрћу или повредом неког лица услед акта насиља или терора као и приликом јавних манифестација и демонстрација

или приликом других догађаја које су, према прописима, органи друштвено-политичке заједнице били дужни да спрече.

7) Код одговорности из држања *гардеробе* редовним осигурањем од одговорности покривена је и одговорност осигураника због оштећења, уништења, нестанка или крађе или замене ствари предатих гардероби на чување уз потврду, под условом да гардероба има чувара, сталног и да приступ у гардеробу није дозвољен другим лицима. Из осигурања пак искључена је одговорност осигураника за крађу или нестанак новца, драгоцености, хартија од вредности и докумената депонената.

8) Код осигурања одговорности из вршења *грађевинске, монтажне и сличне делатности* редовним покрићем обухваћене су у ствари посредне штете у вези извођења грађевинских, монтажних и сличних радова (као што су штете од нивелисања терена, оштећења подземних уређаја, штете од минирања под условом да су непокретни објекти удаљени најмање 75 метара, уколико се друкчије не уговори, итд.). Из осигуравајућег покрића искључене су штете на суседним грађевинама због пропуштања спровођења одговарајућих појачања (подупирања), штете на објекту на коме се изводи монтажа, штете на објектима у кругу зграде која се руши у радиусу који одговара висини објекта који се руши.

9) Код држања *јавних купатила* покривена је одговорност купатила као депозитара ствари корисника услуга за штете услед уништења, оштећења или нестанка ствари или драгоцености из закључаних кабина, односно драгоцености ако су предате на чување и да их купатило чува у закључаној каси. Осигурањем је покривена и одговорност за штете проистекле из коришћења ствари осигураника које служе за рекреацију и разоноду купалишних гостију.

10) Код *одговорности лекара* покривена је такозвана „чиста имовинска штета“ као и одговорност за штете настале приликом пружања хитне медицинске помоћи на подручју Европе (дакле не и редовна медицинска помоћ). Из текста услова не види се непосредно, али би се могао извући посредан закључак да је у питању индивидуално пружање услуга, тзв. „приватна лекарска пракса“, где постоји.

11) Код осигурања одговорности *лука и складишта*, предвиђа се могућност посебног уговорног проширења покрића и на ризике за штете: настале на туђој роби приликом претовара, ускладиштења, слагања, вагања, мерења, бројања, сортирања, маркирања, паковања, превоза и преноса у пословним просторијама и простору (дакле свих такозваних манипулативних радњи у складишту и луци). Из осигурања су искључене штете: од загађивања вода, обале и других објеката; штете у вези са свим манипулисањем са бродом (теглење, привезивање, спасавање, итд.), штете услед дораде, прераде, обраде, преправке, кречења, сушења, мешања и других радњи везаних за вршење услуга лука и складишта као и за отпрему (шпедицију) робе. При том,

треба имати у виду постојање посебних услова за осигурање ускладиштења робе, осигурање шпедиције, итд.

12) Код осигурања *пољопривредне и шумске делатности* покривена је одговорност за штете проистекле из: држања животиња (уз посебан споразум и приликом припуштања или вештачког осемењивања); коришћења средстава за сузбијање корова, сузбијање биљних болести и штеточина на земљишту; предузимању грађевинских радова на земљишту до вредности од 300.000 динара; узгредне (акцесорне) делатности осигураника у вези са земљиштем под условом да вредности исте не прелази годишње 150.000 динара својства приватног лица (штете настале из радње осигураника које нису везане за вршење делатности).

13) Код коришћења, у вршењу делатности, *прикључних пруга, успињача, жичара, железничких стоваришта, дизалица и постројења за утовар и истовар* редовним покрићем обухваћена је и одговорност: за штете изазване наведеним превозним средствима ако се возарина не наплаћује; за штете из употребе дизалица и постројења за утовар сем за постројења која пуштају да терет пада. Уз посебан уговор, осигурањем је покривена и штета настала оштећењем пловног објекта или вагона и моторног возила насталим деловањем односно употребом постројења за утовар и штете из коришћења прикључне пруге, успињача или жичара уз наплату возарине.

14) Код осигурања одговорности у својству „*приватног лица*“ (осигурање грађанскоправне одговорности ван вршења делатности) покривена је одговорности која проистиче из: својства сопственика, корисника или закупца стана односно куће за становање; својства послодавца лицима која раде у домаћинству; из поседовања и употребе бицикла без мотора; из непрофесионалног бављења спортом а које је везано за употребу моторних возила, ваздушних летилица као и бављења другим спортовима (бокс, мачевање, рвање, чудо, итд.); из држања питомих животиња у непривредне сврхе; из држања хладног и ватреног оружја за одбрану или такмичење за које се поседује дозвола; за штете које причине лица за које осигураник одговара (брачни друг, деца који живе у заједничком домаћинству и лица запослена у домаћинству за штете из послова које обављају у домаћинству), а уз посебан споразум и за штете коју причине малолетна деца која не живе у заједничком домаћинству са осигураником.

14) Уз посебан споразум, покривена је и одговорност *организација за одржавање путева* за штете настале услед неодговарајућих колобрана и заштитних ограда или непостојања истих, непостојања одговарајућих саобраћајних знакова и упозорења, некошења траве и неодржавања засада на путном земљишту, неотклањања наноса на путу, непосипања пута сољу и другим средствима за спречавање поледице.

15) Код осигурања одговорности *организатора спортске приредбе* покривена је одговорност проистекла из организовања бициклическе, мото и аутомобилске траке за време трке, а уз посебан споразум и одговорност за такмичаре, укључујући и коњске трке.

16) Код одговорности *школа васпитних и образовних установа* покривена је одговорност за ствари ученика смештених у гардероби, одговорност школских савета односно других савета који управљају установом; одговорност за приређивање излета, школских приредби и екскурзија. Из осигурања је искључена крађа односно нестанак новца, вредносних папира, збирки и драгоцености свих врста.

17) Код *угоститељских делатности* (хотели, кафане, пансиони, одмаралишта, компови и сл.) осигурањем је покривена одговорност за нестанак ствари за личну употребу или њихово уништење или оштећење, које су гости унели у објекат (фотоапарати, опрема за викенд, радио и ТВ пријемници, грамофони, касетофони, спортско оружје и реквизити) као и одговорност за штете из коришћења помоћних погона осигураника (перионице, кухиње, пекаре, месаре), који служе искључиво обављању делатности осигураника као и за штете из поседовања предмета, просторија и терена за спорт и разоноду гостију. Нису покривене осигурањем штете на стварима гостију приликом њихове употребе, обраде или рада на њима од стране осигураника и штете услед нестанка ствари гостију које су унете у објекат али нису предате у гардеробу. Међутим, посебним споразумом може се покривати штета услед нестанка или крађе новца, накита, хартија од вредности и драгоцености предатих на чување у каси објекта, као и штете на возилу госта у гаражи или на обезбеђеном паркиралишту.

18) Код осигурања одговорности *ватрогасних друштава* осигурањем је обухваћена одговорност за штете настале приликом вежби чланова, акције спасавања и пружања помоћи, лична одговорност чланова друштва у својству ватрогасаца, одговорност друштва као сопственика, закупца или плододуживаоца земљишта и зграда које служе за потребе друштва, одговорност за штете на стварима (објектима) који спасавају.

19) Код одговорности *ветеринара, ветеринарских станица и клиника* осигурањем је покривена одговорност због повреда животиња при лечењу, а уз посебан уговор односно споразум и одговорност из кастрирања животиња, вештачког осемењивања и третирања животиња гасом.

20) Код одговорности за *чување возила* покривена је одговорност осигураника за чување односно уништење, нестанак или крађу или замену возила које му је остављено на чување, под условом да је возило на обезбеђеном паркиралишту или смештено у гаражи (у ком случају су укључене и штете за нестанак ствари које се налазе на или у возилу).

21) Код осигурања одговорности из држања зграда и земљишта осигурањем је покривена одговорност из држања земљишта и објеката за вршење делатности и коришћења објеката друштвеног стандарда у вези вршења делатности а за штете простекле из својства осигураника као инвеститора или извођача грађевинских радова до појединачне вредности од 300.000 динара, као и за штете изазване од стране лица задужених за одржавање и чишћење зграда односно земљишта које је извор опасности: за штете из коришћења дечјих игралишта са припадајућом опремом уколико припадају згради као извору опасности (на пример обданишта у кругу фабрике); за штете из поседовања башти коришћених за сопствене сврхе. Осигурање се протеже и на одговорност лица која ступају на место осигураника у својству новог корисника, плодоуживаоца или стечајног управника, а ако зграда има више корисника односно сопственика покривена је и штета коју један корисник или сопственик проузрокује другом сопственику односно кориснику или његовом брачном другу и лицима које издржава, под условом да и ова лица учествују у заједничкој одговорности са осталим сопственицима, односно корисницима зграде.

22) Најзад, код одговорности по основу држања животиња осигурањем је покривена одговорност чувара животиња и других лица која се старају о животињама а означена су у полиси осигурања. Уз посебан споразум покривена је и одговорност за штете настале из акта пропуштања животиња.

г) Висина (обим) накнаде по основу добровољног осигурања од одговорности

На осигурање од одговорности примењују се општа правна правила која важе за имовинска осигурања. Отуда, сума осигурања представља горњу границу обавезе осигуравача, односно накнаде штете коју осигураник, односно корисник може, по основу овог осигурања, да оствари. Сума осигурања може бити уговорена посебно за сваку врсту покривеног ризика (смрт, повреда тела, штете на стварима) или јединствено за све врсте покривених штета, односно ризика. При том, као и за сва имовинска осигурања, важе, такође и за осигурање од одговорности, правила о подосигурању, осигурању изнад вредности и забрани кумулирања права по основу осигурања и права по основу грађанскоправне одговорности. Исто важи и за давање по основу ренте када капитализирана вредност ренте премашује суму осигурања. Не само да нема кумулирања већ рента ће се накнадити, ако се осигураник определи за коришћење права по основу осигурања, само у висини разлике за коју капитализана рента прелази суму осигурања. Поред осигуране суме, по основу осигурања од одговорности, накнађују се и трошкови парничног поступка (без обзира да ли је поступак преузео осигуравач, тојест ступио у њега као умешач или је дао налог осигуравачу).

гуранику да га сам води. Ово право има осигураник и у случају када се вођење спора пакаже неоснованим, тојест када осигураник изгуби спор према трећем лицу. Осигуравач сноси и трошкове браниоца у кривичном поступку против осигураника због догађаја из кога може проистећи деликтна имовинска одговорност осигураника која је покривена осигурањем. Услов за покриће свих трошкова је да је осигуравач упознат са предметом спора и да је прихватио сношење трошкова, а код трошкова браниоца да за истог зна.

Код посебног одређивања обима покрића код појединих делатности, предлог Општих услова за осигурање од одговорности предвиђа учешће осигураника у свакој штети, уз одређивање било његовог минималног или максималног износа. Тако: код осигурања одговорности за штете услед загађивања земљишта и вода предвиђа се учешће од 10% (а најмање 10.000 динара); код осигурања одговорности из делатности дистрибуције електричне енергије предвиђа учешће осигураника у свакој штети са 10%, с тим да најмањи износ учешћа буде 5.000 а највиши 10.000 динара; код осигурања од одговорности из вршења грађевинске, монтажне и сличне делатности осигураник учествује у свакој штети са 10%, с тим да најмањи износ не може бити нижи од 10.000 а највећи виши од 100.000 динара; самопридржај код одговорности из делатности лука и складишта одређен је тако што осигураник учествује у свакој штети на 10% а најнижи и највиши износ исти су као и код складишта, 10.000 до 100.000 динара; код одговорности за штете из пољопривредне и шумске делатности предвиђено је код коришћења средстава за сузбијање корова 20% а највише до 10.000 динара; и код одговорности из делатности одржавања путева осигураник учествује у свакој штети са 10% с тим да се учешће може кретати у распону од 5.000 до 10.000 динара.

У односу на сам начин одређивања учешћа осигураника, остављајући по страни теоријску расправу о оправданости франшиза и самопридржаја осигураника, свако цифарско одређивање било каквог лимита, или цифарско изражавање износа, у условима тако брзе инфлације каква се одвија у нашем привредном систему, представља, највероватније, непромишљено преписивање из услова осигурања неке земље са стабилнијим привредним системом. У нашим условима само процентуално одређивање ових износа има неког смисла, у случају опредељивања за коришћење овог превентивног инструмента.

2. КОД ОБАВЕЗНИХ ОСИГУРАЊА ОД ОДГОВОРНОСТИ

а) Покривени ризици (штете)

Обим покривеног ризика, тојест штете које се накнађују код обавезног осигурања власника, односно корисника моторних возила и ваздухоплова одређен је Законом и условима (пра-

вилама) осигурања наших заједница осигурања имовине и лица за ову врсту осигурања.⁵⁾ Према овима, обавезно осигурање одговорности власника односно корисника моторног возила покрива штете које власник односно корисник моторног возила изазове употребом, држањем или коришћењем моторног возила повредом телесног интегритета или уништењем или оштећењем ствари трећег лица а коју је дужан да накнади према правилима грађанског права о деликтној одговорности.

Појам употребе моторног возила није дефинисан важећим Законом. Ранији Закон о обавезном осигурању у саобраћају од 1965 (измењен и допуњен 1967. г.) ближе је одређивао појам употребе возила тако што је под употребом подразумевао вожњу по путу и стајање на путу за време вожње. Судска пракса је допунила овај појам подводећи под овај појам и стајање на станици за време уласка и изласка путника.⁶⁾ Међутим, удес настао приликом гурања возила од стране оштећеног није укључен под појам употребе возила.⁷⁾ Из овог појама искључен је и случај тровања издувним гасовима за време стајања кола у гаражи.⁸⁾ Мада пракса широко тумачи стајање возила на путу, не може се ипак пренебрегнути нужност постојања узрочне везе између штете и употребе возила, макар ова веза била и посредна, да би се могло сматрати да је настала обавеза по основу осигурања, тојест да је наступио осигурани случај. Тако, посредним узроцима, односно узрочном везом могу се сматрати: недовољно затегнута кочница на возилу; нанос блага од стране возила на коловоз који буде узрок пада и повреде трећег лица; пропуштање да се смањи светло (аблендује) услед чега возач из супротног правца удари у дрво; коришћење сирене као узрок изазивања страха код стоке из чега проистекне удес.⁹⁾ Сам појам јавног пута такође је био споран у пракси. Прво, под тај појам укључена су и паркиралишта и дворишта у којима се одвија јавни саобраћај.¹⁰⁾ Према ширем тумачењу, под појам јавног пута се подводе и прикључни путеви (тзв. „приватни путеви“ од гараже до јавног пута), да би се појам проширио и на „јавне површине“ уопште.¹¹⁾

⁵⁾ Види Шулејић: дело наведено под 1. страна 393; Јанковић: Обавезно осигурање за штете од моторних возила, Београд 1977, стр. 53; Јакаша: Право осигурања, Загреб 1972, стр. 370.

⁶⁾ Одлука Врховног суда Хрватске Гж. бр. 1174/70 од 11. V 1971. објављена у Билтену ВСХ бр. 1 од 1971. г.

⁷⁾ Одлука Врховног суда Србије Гж. бр. 705/69. од 12. X 1969, објављена у Привредно-правном приручнику бр. 2 од 1970. године.

⁸⁾ Одлука Врховног суда Хрватске бр. Гж. 1777/74. од 17. IV 1975, објављена у Збирци судских одлука, нова серија, Књ. I, св. 4.

⁹⁾ Види Јанковец, наведено дело под 5, страна 71.

¹⁰⁾ Врховни суд Словеније, Пж. број 1451/71 од 31. III 1972. објављена у Информатору бр. 1989. од 1973. године.

¹¹⁾ Врховни суд Словеније, Одлука Пж. бр. 1451/71. од 31. III 1972. (види горе) и Одлука Вишег суда Хрватске, Гж. бр. 3168/74 од 2. V 1976. (овом одлуком се и удес у аутомеханичарској радионици сматрао удесом на јавном путу у смислу Закона).

Наш нови Закон о основама система осигурања имовине и лица не условљава да се штета догоди на „јавном путу”. То не чине ни услови (правила) осигурања за ову врсту осигурања. Низ закона у упоредном праву изричито покрива удесе настале ван јавног пута. Такав је случај са Бугарском, Мађарском, ДР Немачком, Пољском, Румунијом и Чехословачком. Међутим, има и рестиктивног тумачења појавног пута у нашој судској пракси. Тако, Врховни суд Хрватске није признао штету насталу из употребе трактора приликом орања на њиви.¹²⁾ Очигледно, а и сасвим оправдано, суд није сматрао њиву јавним путем, нити орање јавним саобраћајем. Но, очигледно да је наш Закон ишао на шире покриће штете насталих из употребе моторног возила (посредна узрочна веза).¹³⁾ Најзад, наши прописи покривају штету насталу било у земљи било у иностранству, тојест не познају територијално ограничење обавезног осигурања. Наш власник возила који својим осигураним возилом, односно осигураном одговорношћу из употребе возила изазове штету у иностранству, која је у земљи покривена осигурањем, покривен је и за штету коју је изазвао у иностранству. Услови неких заједница ограничавају ово покриће на земље Европе. Систем плаве и зелене карте помаже да такве штете буду ликвидирани од стране осигуравајуће организације у земљи удеса за рачун домаће организације осигурања код које је починилац удеса осигуран. Међутим, поседовање карте није услов за остварење права из обавезног осигурања.

б) Искључени ризици (штете)

До искључења појединих ризика, односно штета насталих услед дејства појединих ризика може доћи у следству Закона или општих услова осигурања које доносе осигуравачи (уговорно искључење). Оба начина су примењена у нашем систему осигурања од одговорности власника моторних возила. Овај други основ даје могућност различитих услова осигурања у оквиру јединственог система обавезног осигурања. При томе штете искључене из осигуравајућег покрића законом сматрају се искљученим и према оштећеном лицу и према осигуранику док се уговорна искључења путем општих услова (правила) осигурања, по правилу, односе само на осигураника. Први начин, законског искључења, релативно је мало коришћен и односи се на мали број случајева. Истина, Европска конвенција о обавезном осигурању од грађанске одговорности у вези са моторним возилима од 1959. године дозвољава да се из осигурања искључе штете које возило изазове за време учешћа на одобреним тркама или так-

¹²⁾ Одлука Врховног суда Хрватске, Гж. бр. 156/74. од 20. I 1976. објављена у Информатору бр. 2317 од 1976. Супротни став Савезни врховни суд — види Шулејић, наведено дело, стр. 395.

¹³⁾ У том смислу види Јанковец, наведено дело, стр. 75 in fine.

мичењима, неимовинске штете и намерно изазване штете. У законском искључењу појединих ризика из обавезног осигурања одговорности аутомобилиста свакако је најдаље отишло енглеско право које Законом од 1972. године код обавезних осигурања аутомобилиста покрива само штету услед смрти или телесне повреде трећих лица уз искључење лица која су запослена код осигураника.

Наш Закон о основама система осигурања имовине и лица искључује из осигуравајућег покрића само штете на стварима примљеним на превоз (члан 54). Ове штете су покривене транспортним осигурањем па се често то узима као објашњење, односно разлог за искључење. Међутим, неки закони република и покрајина из ове области, кроз давање заједници осигурања права на регрес у одређеним случајевима, искључују само према осигуранику и друге ризике и то: војњу под дејством алкохола, дроге или других наркотика (члан 52. Закона о систему осигурања имовине и лица СР Србије). Међутим, све заједнице врше и уговорно искључење појединих ризика код осигурања од одговорности власника односно корисника моторних возила путем општих услова (правила) осигурања који чине саставни део уговора о осигурању. Већ из самог назива Закона јасно произилази да је предмет осигурања грађанско-правна одговорност власника, односно корисника моторног возила, те да овим осигурањем није обухваћена кривична и прекршајна одговорност осигураника због изазваног саобраћајног удеса која може бити санкционисана и новчаном казном, што је редовни случај код саобраћајних прекршаја.

У упоредном, па и у нашем праву, знатно је присутније уговорно искључење појединих ризика из осигурања одговорности власника, односно корисника моторног возила. Наш Закон допушта ова искључења индиректно кроз допуштање регреса заједнице осигурања неосигураном власнику моторног возила, неовлашћеном кориснику возила односно возачу кола (неовлашћена употреба) и у свим случајевима у којима, према уговору о осигурању, заједница није у обавези према осигуранику. Оцењујући да су овакве законске одредбе недовољно прецизне, неки аутори а делимично и судска пракса стали су на становиште да из сврхе прописа и природе обавезног осигурања од одговорности проистиче да неке штете односно ризици морају да буду искључени из осигурања и као такве наводе: штете изазване при управљању возилом у пијаном стању, или под утицајем дроге; штете изазване управљањем возилом од стране лица без возачке дозволе (није у складу да осигурање покрива ризике противне изричитим прописима); као и намерно изазване штете.¹⁴⁾ Ове штете односно ризици искључени су, уз нека колебања, код свих наших заједница осигурања. Поред тога, условима осигурања,

¹⁴⁾ Види Јанковец: наведено дело, стр. 225.

код неких заједница искључени су и: штете проистекле из учешћа на тркама и такмичењима; штете приликом увоза или извоза возила код превоза од стране другог превозног средства у току трајања започетог пута; непрописан превоз путника. Поједини од ових искључених ризика заслужују посебну пажњу.

Искључење ризика *вожње у пијаном стању односно под дејством алкохола или под дејством дрога и осталих наркотика* свакако је за праксу најзначајније искључење. Закон не дефинише појам пијанства. С обзиром да се оно статвља у контекст утицаја на способност за безбедну вожњу, то неки аутори истичу да је то фактичко питање које треба да утврди суд или неки други орган.¹⁵⁾ Посебно, због тешко разграничења алкохолисаности од пијанства, обично општи услови осигурања од ове одговорности (одговорности власника возила) дају претпоставке када ће се сматрати да постоји основ за искључење из покрића због стања алкохолисаности. Те претпоставке су: а) да осигураник односно возач има у крви више од 0,5 промила алкохола у крви; б) или да је алкохолни тест позитиван а осигураник се не побрине да одговарајућом анализом утврди стварни степен алкохолисаности; в) да осигураник односно возач после саобраћајног удеса избегне или (неоправдано) одбије да се подвргне алкотесту. Међутим, за искључење из покрића није довољно постојање или оправдана претпоставка стања алкохолисаности. Према неким ауторима и делу судске праксе потребно је да се оствари и други услов, да постоји узрочна веза између алкохолисаног стања осигураника и настале штете покривене осигурањем.¹⁶⁾ Насупрот томе, други аутори сматрају да би заједницама осигурања требало дати право да оспоре постојање осигуравајућег покрића увек када се утврди да је возач, у моменту саобраћајног удеса, био у алкохолисаном стању.¹⁷⁾ Исти аутор сматра чак да овај ризик и не треба изричито искључити из осигурања већ да је он искључен по основу општег правила искључења крајње непажње из осигуравајућег покрића.

У упоредном праву део земаља, било кроз закон, било преко услова осигурања, искључује из обавезног осигурања покриће вожње под дејством алкохола, или „других материја које опијају” (Шведска, Белгија, Финска). Међутим, у неким земљама

¹⁵⁾ Види Шулејић: наведено дело., стр. 398.

¹⁶⁾ Види Шулајић: наведено дело, стр. 398; Одлука Врховног суда Југославије, Рев. бр. 1217/64 од 25. VI 1965, Збирка судских одлука, Књига X, св. 2 под 172.

¹⁷⁾ Види Јанковец: наведено дело, стр. 233. Према схватању Б. Јакше: Право осигурања, стр. 371, наш Закон о основама система осигурања имовине и лица не поставља границе обавезном осигурању. Према члану 17 осигураник може тражити покриће сваке одговорности, али право је осигураваача да према начелима осигурања и грађанског права искључи ризик као што су вожња у пијаном стању, намера, груба непажња и слично.

осигурањем је покривена и возња под дејством алкохола) СР Немачка, Италија, Енглеска).¹⁸⁾

Други искључени ризик који заслужује пажњу јесте *возња без одговарајуће возачке дозволе, односно без дозволе уопште*. Условима осигурања из осигуравајућег покрића искључене су штете које изазове возило, којим је управљало лице, које уопште нема возачку дозволу, или нема одговарајућу возачку дозволу (вози камион а има дозволу за путничко возило). При том, искључење се односи на лица која поседују дозволе за „ниже” категорије возила а изазову удес са возилом за које је потребна посебна односно „виша” категорија. За ово искључење, према делу схватања теорије и судске праксе, потребно је и постојање узрочне везе, кривица возача за настали удес.¹⁹⁾ Искључење се не односи на удес који изазове лице које учи да вози, ако поред њега, у моменту удеса седи овлашћени инструктор а подучавање се обавља на за то дозвољеном месту.

Искључење *намерно изазваних штета* је у нашим условима осигурања извршено на генерални начин. Исто је учињено и за штете изазване свесном противзаконитом радњом. Ово искључење познаје и упоредно право а и Европска конвенција од 1959. допушта националним законодавствима да из покрића искључе намерно изазване штете.

Иако општи услови за осигурање ствари садрже одредбе којима се крајња непажња изједначава са намером, те се искључује из осигуравајућег покрића, општи услови за обавезно осигурање од одговорности не садрже такву одредбу. Схватања су отуда подељена. Према једном,²⁰⁾ треба применити опште услове за имовинска осигурања те је груба непажња искључена из покрића. Према другом, пошто се ради о обавезном осигурању а Закон не предвиђа искључење то је груба непажња покривена осигурањем. Судска пракса је такође подељена.²¹⁾ Иако на први поглед, нема разлога са становишта општих правних правила грађанског права не применити правило којим се груба непажња изједначава са намером, те је искључити из осигуравајућег покрића, приговор да недостаје законско изричито искључење има своје оправдање. Наиме, у не тако далекој прошлости осигуравачи су у нашем систему почели, у својим условима (правилима) осигурања доста широко да користе појам грубе непажње и да искључују из покрића и штете чије искључење, када је у питању саобраћај моторних возила, није оправдано.

Само релативно су искључене из покрића штете које настану из употребе моторног возила под нарочито опасним окол-

¹⁸⁾ Види Јанковец, наведено дело стр. 230.

¹⁹⁾ Види Шулејић, наведено дело, стр. 400; Одлука Врховног суда Југославије, Рев. бр. 3317/62, Збирка судских одлука, Књига VII, св. 3, под бројем 310.

²⁰⁾ Јанковец, наведено дело стр. 237.

²¹⁾ За искључење пресуда Врховног суда Србије, Гж. 2050/72 од 28. XI 1972. против Пресуда Врховног суда Хрватске, Гж. 2545/72 од 5. јула 1973.

ностима, као што су трке, такмичења издржљивости, тестови, итд. Наиме, ови се ризици, уз посебну доплату, могу, као што смо видели у претходном делу рада, посебно осигурати.

в) Висина (обим) накнаде

Важећи Закон о основама система осигурања имовине и лица определио се за систем ограниченог покрића упућујући Савезно извршно веће да својом одлуком одреди најниже осигуране суме на које се мора уговорити обавезно осигурање власника, односно корисника моторних возила од одговорности из употребе моторног возила (чл. 54 Закона). Својом одлуком о одређивању износа на које се мора уговорити ово осигурање од 1976. Веће је одредило те износе на 5.000.000 динара за аутобусе и теретна возила и 2,500.000 динара за остала возила. Иако могу уговорити и веће износе, заједнице осигурања су се у својим условима осигурања задржале на овим износима. У вези са применом овог прописа поставила су се више питања. Прво, који је обим штете односно накнаде који је обухваћен осигурањем. Постоје одступања од неких општих правила имовинског осигурања. Тако, код штете на стварима, када није у питању тотална штета, осигураник неће бити дужан, као код добровољног каско осигурања, да сноси ризик продаје остатка односно оштећеног возила чија му се вредност одбија од накнаде. Даље, осигурањем је покривено умањење вредности возила после оправке, што код каска није случај. Најзад, осигурањем је покривена и изгубљена добит у складу са правилима облигационог права. Код штете на лицима, покривени су сви видови имовинске и неимовинске (моралне) штете на коју, према правилима облигационог права, корисник осигурања има у случају смрти осигураника, односно (коју има корисник у случају повреде тела или здравља), трошкови лечења, издаци за туђу помоћ, накнада за прекинуто школовање, инвалиднина, итд. Као неимовинска штета најчешће се јављају захтеви за накнаду претрпљеног бола, физичког и психичког.²²⁾

У вези са минималним износом постваљају се, у пракси, неколико питања. На прво питање, да ли се ограничење односи на штетни догађај у целини или на одштетни захтев, у правној литератури заузима се став да се односи на одштетни захтев те према томе ако у једном удесу настану права за два или више возила, сваки од оштећених има право на накнаду до лимита (дакле кумулирају се износи по свим полисама осигурања. Ако пак одштетни захтеви по једној полиси обавезног осигурања прелазе лимит утврђен општим условима (уговором) осигурања, накнаде ће се смањити у сразмери између осигуране суме и укупне штете свих оштећених. Најзад, у случају накнадних захтева

²²⁾ Види Шулејић, наведено дело страна 402.

за накнаду штете по већ ликвидираном үдесу, ако до овог закашњења није дошло несавесношћу заједнице осигурања, накнадни захтевалац имаће право на накнаду само до износа преосталог, до предвиђеног лимита а већ исплаћене накнаде неће се смањивати.²³⁾

SUMMARY

THE EXTENT OF COVERAGE UNDER LIABILITY INSURANCE

The Law of Obligations classifies insurance against liability under property insurance. Consequently, the rules of property insurance are applied in this branch of insurance in respect of the extent of coverage. Insurance against liability, which may be either voluntary or compulsory, covers contractual and delict liability in civil law pertaining to the performance of certain activities, the possession of certain property or source of danger. The Proposed General Conditions of Insurance Against Liability prepared by the Association of the Insurance Organisations of Yugoslavia confine these conditions to the insurance against the socialled „legal liability” that is, civil and legal delict liability for damages due to death, or the injury of any person, as well as damage to property caused by the performance of the insured party's business activities, or by the property or source of danger owned by the insured.

In the case of compulsory insurance of the owner or beneficiary of a motor vehicle, the Law on the Basic Rules of the System of Insurance of Property and Persons of 1967 provides for the coverage of risks of damages caused by the use of motor vehicles in traffic, on the road. The concept of the road is interpreted in a wider sense, embodying by-roads as well as traffic within the courtyard of the insured. This does not cover risks of driving under the influence of alcohol and other forms of intoxication, without an official driving licence, any driving licence at all, or the intentional causing of damage. The participation in car racing contests and contests testing the durability of the machines are risks covered by payment of additional premium. As to the amount of indemnification, the system of limited coverage has been adopted. Minimum insurance premiums have been set under one insurance policy, namely, for buses and freight vehicles in the amount of Din. 5.000.000.—, and passenger vehicles of Din. 2.500.000.—. The insurance covers the reduced value of the vehicle and the lost profit, while in the case of damages caused to persons, non-property damages besides property damages.

²³⁾ Види Јанковец, наведено дело страна 83 и 84.

RÉSUMÉ

LE VOLUME D'UNE COUVERTURE DE L'ASSURANCE DE RESPONSABILITE

La Loi sur les obligations range l'assurance de responsabilité parmi les assurances de choses. De là, en ce qui concerne le volume de la couverture, les règles relatives à l'assurance de choses sont appliquées à cette assurance. L'assurance de responsabilité peut être volontaire et obligatoire, couvre la responsabilité contractuelle et délictuelle de droit civil en matière d'exercice de certaines activités ou de détention de certaines choses ou de sources du danger. Le projet de Conditions générales d'assurance de responsabilité qui a été élaboré par l'Association yougoslave d'organisations d'assurance se limite à l'assurance de „responsabilité légale”, c'est à dire, à celle de responsabilité délictuelle de droit civil des dommages en cas de mort ou d'atteinte d'une personne et des dommages sur des objets, causés lors de l'exercice d'une certaine activité par un assuré ou bien, causés sous l'action des objets ou des sources du danger qu'un assuré possède.

Quant à l'assurance obligatoire de propriétaires ou de détenteurs d'un véhicule à moteur, la Loi sur les fondements du système d'assurance de biens et de personnes de 1967 couvre les risques d'un dommage survenu en raison de l'emploi d'un véhicule à moteur sur route. La notion de la route est interprétée d'une manière plus large et comprend aussi des voies accessoires et la circulation dans la cour d'un assuré. Sont exclus de l'assurance les risques de la conduite d'un véhicule sous l'influence de l'alcool et d'autres stupéfiants, sans permis de conduire adéquat ou généralement, sans permis et les dommages faits exprès. La participation aux courses d'automobiles et aux épreuves de résistance est couverte d'un supplément spécial. Quant au système d'indemnités, celui de couverture limitée est accepté. Sont fixés les montants minima de la somme d'assurance par police à savoir pour les cars et véhicules de transport 5.000.000 et pour les automobiles 2.500.000 dinars. L'assurance couvre la valeur diminuée d'un véhicule et le gain manqué, et en ce qui concerne les dommages subis par des personnes, outre les dommages patrimoniaux, les dommages personnels sont couverts.

НЕДОЗВОЉЕНЕ ОДРЕДБЕ У УГОВОРИМА У ФРАНЦУСКОМ ПРАВУ*)

Питање о недозвољеним уговорним одредбама постало је веома актуелно неколико последњих година и оно је несумњиво повезано са великим покретом заштите потрошача који се јавио у великом броју земаља. Нема сумње да поједине законодавне мере усмерене на забрану недозвољених одредаба сежу далеко уназад до почетка овог века; то је, на пример, случај са законом Рабије од 17. марта 1905, у коме је речено да су одредбе о неодговорности унете у уговор о сувоземном превозу робе ништаве. Овакви закони су, међутим, дуго били ретки, јер нису одговарали тадашњој владајућој правној филозофији, која је била потпуно прожета начелима из Грађанског законика 1804. Према француском Грађанском законик уговор је у потпуности почивао на аутономији воље са њеним логичким последицама слободом и једнакошћу. Ако се занемаре унуташња ограничења која произилазе из појма јавног поретка и добрих обичаја, стране уговорнице су имале потпуну слободу да заснују уговорни однос, и да одреде његову садржину. Како је уговор плод слободног погађања равноправних странака, практични резултат до кога је доводило усаглашавање њихових воља могао је према овом схватању да буде само правичност. У оваквом контексту и сама идеја о „недозвољеним клаузулама“ била је тешко замислива.

Отуда, тек од краја 19. века поједини француски правници постају свесни чињенице да постоји противречност између економске и друштвене стварности, на једној страни, и правничког мита о егалитарности у уговору, на другој страни. Они су запазили да закључењу уговора врло често не претходи истинско расправљање (о њиховим условима) и да се све своди на то да једна страна у уговору (и то она која је економски слабија) приступа нацрту који је друга, јача страна, унапред припремила и поднела јој на прихватање. Ова институција, коју је Салелј

*) Текст предавања које је професор Alfred Rieg одржао 24. октобра 1981. године на Правном факултету у Београду.

(Saleilles) 1901. године назвао атхезионим уговором (contrat d'adhésion)¹⁾ а професор Благојевић у својој докторској дисертацији: Уговори по пристанку, изазвала је бројне дискусије у правој теорији.²⁾

Што се тиче судова они су сматрали да су и уговори по приступу „продукт уговарања” и одбијали су да га подвргну правним правилима која би се битно разликовала од класичног уговора.³⁾ Овај, типично француски став може утолико више да зачуди, што је „занатски” модел уговора који је био предложен у француском Грађанском законнику био постепено замењен моделом типског уговора, који најшире посматрано такође представља уговор по приступу.⁴⁾ Свакако првенствени циљ типских уговора јесте стандардизација уговора у мери у којој велика предузећа, професионалне организације, или државна управа припремају обрасце који треба да послуже као узор за будуће уговоре; ипак, треба приметити да се одредбе и општи услови који су у њима садржани често намећу саговорнику који нема никакву могућност да их избегне, изузев да одустане од уговора. Управо је ово многоструко увећавање типских уговора, који, дакле, представљају најважнији извор уговора по приступу, довело до појаве одредаба које данас обележавамо као „недозвољене”.

Последњих неколико година борба против недозвољених одредаба добила је нови подстицај у оквиру заштите потрошача. Тако је на пример, министарски савет Европског савета својом резолуцијом од 16. новембра 1976. године између осталог препоручио земљама чланицама да „предузму ефикасне правне и друге мере да би заштитили потрошаче од недозвољених одредаба у уговорима о испорукама робе и услуга, посебно у уговорима закљученим на основама стандаризованих уговорних докумената или других уговорних ситуација у којима потрошач има мале могућности, ако их уопште има, да преговара о одредбама уговора, или да утиче на њихову садржину”. Поред тога, у Резолуцији је упућен позив чланицама да у року од пет година известе Европски савет о мерама које су предузеле извршавајући ове

¹⁾ R. Saleilles, De la déclaration de volonté. Contribution à l'étude de l'acte juridique dans le Code civil allemand, nouveau tirage, Paris, 1929, стр. 229 и даље.

²⁾ Видети: G. Berlioz, Le contrat d'adhésion, 2e., éd Paris 1976; Association „Droit et Commerce”, Les contrats d'adhésion et la protection du consommateur (Colloque des 3 et 4 juin, Créteil 1978).

³⁾ Супротно: Berlioz, Le contrat d'adhésion. Према Берлиозовом схватању француски судови су на уговоре по приступу примењивали посебна правила.

⁴⁾ Упоредити: A. Reig, Contrat type et contrat d'adhésion in Etudes de droit contemporain (Nouvelle série) VIII è Congrès international de droit comparé Pescara 1970, Paris 1970, стр. 105 и даље (одакле су преузета одређена излагања): Видети: J. Ghestin, Traité de droit civil Le contrat, Paris 1980, стр. 40 и даље; A. Seube, Les conditions générales des contrats, in Etudes offertes à Alfred Jauffret, Aix-en-Provence 1974, стр. 621 и даље; Berlioz, Le contrat d'adhésion, стр. 49 и даље.

препоруке као и о искуствима која су стекла у њиховом спровођењу.⁵⁾

Када је крајем 1981. године Француска требало да поднесе извештај генералном секретару Европског савета о реализацији својих обавеза у овој области борбе против недозвољених одредаба, она је то могла да учини мирне савести. Доиста, у Француској је недавно установљен систем заштите против недозвољених одредаба једним законом који је донет 10. јануара 1978.

Тако је посредством права о заштити потрошача обновљена борба против недозвољених одредаба. Тиме се не жели рећи да се излагање о решењима прихваћеним у француском праву ограничава на законске одредбе из 1978. године. Уосталом, овај Закон је донет зато што су решења у ранијој судској пракси била или недовољна или сувише компликована, иако ће нека од ових решења и даље бити у употреби.

Отуда, излагање о француском праву у овој области обухватиће решења у судској пракси (I) и законско уређивање (II).

I НЕДОЗВОЉЕНЕ ОДРЕДБЕ И СУДСКА ПРАКСА

Француски судови нису никад обухватили у целини правна питања која настају услед тога што се овакве одредбе уносе у формуларне уговоре. Њихова интервенција сводила се углавном на два проблема: уношење одредаба у уговоре и тумачење уговорних одредаба. Трећи проблем: контрола садржине уговорних одредаба био је запослављен.

A. Уношење одредаба у уговоре

Француски судови и данас посматрају формуларни уговор као споразум за који је неопходна сагласност воља, без обзира на чињеницу што се сагласност једног уговорника своди на приступање документу који је унапред припремила друга страна.⁶⁾ При том се узима да се страна која приступа уговору упознала са одредбама које јој сауговорник намеће.⁷⁾

Судска пракса која је у овом питању прилично уједначена сматра да се уговорнику који приступа уговору не могу суп-

⁵⁾ Европска економска заједница изучава већ неколико година проблем недозвољених одредаба у уговорима. Видети: E. von Hippel, Der Schutz des Verbrauchers vor unlauteren Allgemeinen Geschäftsbedingungen in den EG-Staaten, *Rabels Zeitschrift* vol. 41 (1977) стр. 237 и даље.

⁶⁾ О уговорној природи уговора по приступу видети: Mazeaud, *Leçons de droit civil*, t. II 1er vol. № 87; Marty — Raynaud, *Droit civil*, t. II 1er vol. № 117; Weill-Terré, *Droit civil — Les obligations*, № 98; Ghestin, *Traité de droit civil — Le contrat* № 191.

⁷⁾ Детаљније видети: Berlioz, *op cit.* № 91 и даље.

ротстављати оне одредбе које му нису биле познате.⁸⁾ Ипак, примена овог начела не иде лако и судови не заштићују увек и у довољној мери приступника.

Ако су уговорне одредбе у потпуности унете у уговорно писмено, прихватање уговора подразумевало би у начелу да су прихваћене и све одредбе које се ту налазе, пошто је приступник за њих знао. Ипак и у оваквим случајевима, наилазимо на одлуке у којима судови проглашавају да се поједине одредбе не могу супротставити приступнику. Тако, судови понекад одбацују уговорно одређивање судске надлежности⁹⁾ ако таква одредба није јасно унета у писмено¹⁰⁾, или ако је уписана на полеђини наруџбенице коју је приступник потписао само на првој страни.¹¹⁾

Само, изгледа, да оваква судска пракса у којој се приступнику пружа заштита није систематски спроведена.¹²⁾

Знатно сложенија је ситуација, када уговорне одредбе нису биле унете у уговорно писмено. Логично би било да приступник не буде обавезан, пошто се због непознавања овакве одредбе није сагласио са њом. И судови у начелу тако и поступају. Тако је у једном примеру суђено да: „путник који је оставио своја кола у гаражи хотела, и коме су, неколико тренутака после заустављања пред хотелом украдене ствари причвршћене на крову аутомобила, може да захтева накнаду од хотела, и хотелијер не може да му супротстави уговорну одредбу о ограничењу одговорности упркос чињеници што је таква одредба била оглашена испред хотела, ако је установљено да путник није за њу знао пре но што се крађа догодила, нити да му је чувар на њу скренуо пажњу, нити да је таква одредба била унета у формулар уговора о остави који му је био уручен”¹³⁾.

⁸⁾ О одредби којом хотелијер жели да искључи своју одговорност, видети: Rouen 18 juillet 1889, Aix 26 octobre 1899, D.P. 1901, 2, 203; Lyon 12 juin 1950, D. 1951, Somm. 2; Tribunal civil Toulon 5. juin 1952, D. 1952, 769; о одредби о искључењу одговорности у друмском превозу, Cass. Com. 31. janvier 1950, Gazette du Palais 1950, 1 841; О одредби којом се одређује надлежност у поморском превозу, Rouen 17 février 1967, D., 1967. Somm. 94.

⁹⁾ Могућност уговарања надлежности је веома сужена откако је донет нови Законик о грађанском поступку. Према члану 48. Законика овакве одредбе су пуноважне само ако оба уговорника имају својство трговца и ако су вома јасно предвиђене у писменом документу.

¹⁰⁾ Видети: Agen 2 janvier 1925, Revue trimestrielle de droit civil 1925, стр. 644, Observation Japiot; Bourges 4 février 1963, D. 1963, 239; Tribunal de grande instance Paris 20 mai 1968, Gazette du Palais 1968, 2, 135; Упоредити: Cass. Civ. 29 novembre 1956, D. 1957, Somm. („Уговорне одредбе о надлежности могу имати правно дејство само ако су јасне и прецизне”).

¹¹⁾ Упоредити: Cass. Civ. I 28 avril 1971, J. C. P. 1972, II, 17280 Observation Bôitard et Rabut, 3 mai 1979, J. C. P. 1979, IV, 221; Tribunal de grande instance Paris 20 mai 1968, Gazette du Palais 1968, 2, 625.

¹²⁾ Супротно: Berlioz, op. cit.

¹³⁾ Lyon 12 juin 1950 раније наведена; Bordeaux 20 janvier 1978, Gazette du Palais 1972, 1, 426.

Али, ако се може рећи да је принцип добро постављен, појам „сазнања” остаје прилично нејасан, јер судови не захтевају да у сваком случају постоји стварно сазнање сматрајући да је довољно да је саговорних могао сазнати за спорне одредбе.

Тако, на пример, сматра се да су сви заинтересовани могли да се упознају са тарифом за поједине услуге, ако су тарифу потврдили органи јавне власти и ако је она била на уобичајени начин одштампана или плакатирана¹⁴). У оваквом случају сазнање се претпоставља, и отуда се не мора доказивати његово постојање. Исто тако у области поморског превоза, у бројним одлукама (додуше нешто старијег датума) се наводи да ако путник потпише формулар о укрцавању у коме је садржана одредба о одређивању судске надлежности или о ограничењу одговорности, то истовремено значи да он такву одредбу прихвата¹⁵) (изузимајући наравно случајеве преваре).

Ово решење било је прихваћено и у случају када одредба није била садржана у формулару самог уговора, него у одштампаној књизи на коју је уговор упућивао и која је стајала на располагању путницима¹⁶). У области ваздухопловног права било је судских одлука по којима сама чињеница уласка у авион значи да је путник прећутно прихватио одредбу о неодговорности авиопревозника, која је била одштампана у формулару уговора, ако је само од њега зависило да ли ће се упознати са њеном садржином¹⁷). У теорији је навођено да су овакве уговорне одредбе, „легитимне и свакодневне” или „у општој употреби” и отуда оправдане¹⁸). Мислим да се овом схватању може супротставити низ приговора: са практичног становишта, оваква судска пракса води недовољној заштити приступника, а на теоријском плану она проглашава да постоји необорива претпоставка о сазнању и предлаже решење које је потпуно нелогично. Доиста, у наведеним случајевима путник може да се упозна са одредбама уговора о приступу тек када прими карту, а то значи у тренутку када је уговор о превозу већ био закључен. Из тога произлази да спорне одредбе нису могле бити присутне у његовој свести у тренутку постизања сагласности¹⁹). Уосталом, и сами судови, стоје на становишту да немају важности оне одредбе уговора, које нису поднете приступнику у

¹⁴) Cass. Req. 26 novembre 1945, D. 1947, 92; Cass. Com. 21. janvier 1959, Bulletin civil 1959, III № 34 стр. 29.

¹⁵) Видети: Cass. Civ. 12 juillet 1893, D. 1895, 1, 126; 16 mars 1896, C. 1896, 1, 264; mai 1907 et 11 février 1908, Req. 23. mars 1909, C. 1909, 1, 486.

¹⁶) Видети: Cass. Civ. 11 février 1908 раније наведена.

¹⁷) Упоредити: Cass. Civ. 9 mars 1942, D. C. 1942, 61, Gazette du Palais 1942, 1, 264.

¹⁸) Berlioz op. cit. № 114.

¹⁹) У овом смислу (поводом одредбе о искључењу одговорности утиснутој у карту која је била уручена путнику у току путовања). Tribunal commercial Le Havre 21 mars 1892, sous Sass. Civ. 19 mars 1894, S. 1895, 1, 353.

тренутку закључења, него доцније (на пример, када су одштампане на фактури).²⁰⁾

Закључујући изгалање у овом делу, могло би се рећи да становиште судова у погледу укључивања уговорних одредаба или општих услова пословања у уговор није потпуно дефинисано. Уз то судови не пружају довољну заштиту приступнику.

Б. Тумачење уговорних одредаба

Врло често се догађа да одредбе у уговорима по приступу и у општим условима пословања буду флуидне, нејасне или двосмислене, тако да њихов смисао треба да одреде судови. Наравно, и у оваквим случајевима примењују се општа правила о тумачењу, што ће рећи да полазну тачку представља утврђивање заједничке воље уговорника, односно претпостављене заједничке воље, јер је овде у питању уговор коме једна страна приступа.

Управо због ове особености, судови су разрадили низ специјалних правила у овој области и тиме утицали на стварање оригиналног система тумачења.

Најпре, примењујући правило из члана 1162. француског Грађанског законика, по коме се „у сумњи, уговор тумачи против онога који је одредбу предложио и у корист онога који је уговорио обавезу” судови су нејасне и двосмислене одредбе тумачили против онога ко је уговор саставио.²¹⁾ Ово решење је сасвим логично, јер води рачуна о особености закључивања уговора по приступу: како приступник ни на који начин не учествује у састављању уговора, правично је да се уговор тумачи у његову корист. Даље, у случају када постоји противречност између одредаба уписаних руком и одредаба штампаних на обрасту, предност имају одредбе писане руком јер у већој мери изражавају вољу приступника²²⁾. Најзад, настојећи да пруже неку врсту компензације слабијој страни, судови су у појединим уговорима „пронашли” обавезе о чијем постојању уговорници нису ни слутили, а на које јача страна никада не би пристала.²³⁾ Тако је Касациони суд, још на почетку овог века прогласио да се у уговорима о превозу путника налази обавеза о обезбеђењу сигурности путника. Ова обавеза је доцније проширена и на

²⁰⁾ Видети: Angers 12 mai 1931, D. H. 1931, Paris 22 janvier 1963, D. 1963, Somm. 84.

²¹⁾ Видети: Alger 30 janvier 1957, Rev. gén. ass. terr. 1957, 50; Tribunal de grande instance Agen 13 décembre 1960, Rev. gén. ass. terr. 1962, 354; Amiens 10 mai 1960, D. 1961, Somm. 5; Colmar 25 janvier 1963, Gazette du Palais 1963, 1, 277; Tribunal de grande instance Seine 27 mai 1963, D. 1964, 17; Упоредити: Berlioz, op. cit. № 242 и даље.

²²⁾ Видети: Cass Civ. 31 janvier 1927, C. 1927, 1 190; 23 juin 1952, D. 1953, 1, 86; Tribunal commercial Seine 6 mai 1968, Gazette du Palais 1968, 2, 135; Упоредити: Berlioz, op. cit. № 250 и даље.

²³⁾ Видети: Berlioz, op. cit. № 265 и даље.

многе друге врсте уговора. Исто тако стоји ствар са обавезом обавештавања коју судска пракса све више и више примењује.

Али ако се може рећи да су решења која произилазе из тумачења општих услова пословања и уговора по приступу занимљива, остаје ипак чињеница да су та решења недовољна. За њихову примену потребна је једна претпоставка, а то је: да су уговорне одредбе или нејасне или непрецизне, те да је због тога тумачење неопходно. Насупрот томе, ако су уговорне одредбе чисте и јасне, овако формулисана судска пракса не може бити од помоћи. Отуда, да би се заиста пружила заштита приступнику потребна је контрола садржине уговорних одредаба. Но у овој области став француских судова је разочаравајући.

В. Контрола садржине уговорних одредаба

Познато је да су француски судови одувек сматрали да су уговори по приступу резултат сагласности воља; а овлашћење да се контролише садржина уговора које закључују појединци није било у надлежности судова. Тако се може објаснити чињеница што су се судови ограничили на то да поништавају уговорне одредбе које су супротне императивним законским нормама, и што нису ишли преко границе онога што закон прописује. Додуше, у збиркама судских одлука налазимо једну пресуду Трговачког суда у Паризу од 14. априла 1972. године у којој је дошла до изражаја тежња да се контролише садржина уговора по приступу. Ова пресуда заслужује да буде цитирана:

„Ако се може рећи да је у класичној теорији о уговору контрола садржине уговора по приступу знатно сужења, од значаја је да се, због злоупотреба које овакви уговори носе у себи, пробије схватање о контроли постојања одређене материјалне равнотеже између узајамних давања; ту није реч о томе да се осуди економска моћ која се испољава посредством уговора о приступу, него да се спрече злоупотребе овакве моћи. Да би се спречила злоупотреба коју представља уговарање клаузуле о ограничењу одговорности у корист једне уговорне стране, може се сматрати да су уговорници предвидели у овоме реципроцитету. Контрола садржине уговора по приступу је утолико потребнија што се у немачкој и англосаксонској судској пракси оваква контрола доследно спроводи. Немачки судови контролишу садржину уговора ослањајући се на члан 138. немачког Грађанског законика, по коме је правни посао ништав ако је противан моралу, као и на начело савесности и поштења из члана 242. Законика. На тај начин, они признају важење формуларних уговора само ако су у њима поштовани основни интереси оба уговорника. Енглески и амерички судови одбијају да примене непријатне клаузуле и да би успоставили равнотежу престација, служе се теоријом о

„основним обавезама”. Према овој теорији судија може прогласити да је уговорна клаузула неваљана ако она омогућава једној страни да се ослободи обавезе која је битни елемент уговора. Ако уговор по приступу треба да буде средство економског промета и то гипко и ефикасно, онда особите околности које окружују његово закључење не треба да приступника лише права на задовољавање оне потребе која је утицала на његово приступање уговору. Отуда ако је поврење које је саставни део приступања нарушено услед тога што постоји очигледна неравнотежа, судија је овлашћен да контролише и санкционише злоупотребе...²⁴⁾

Колико год да је ова пресуда интересантна²⁵⁾ и храбра, она ипак представља само занимљивост и ниуколико не изражава владајуће становиште у судској пракси. Она је у знатној мери инспирисана радовима једног правног писца, наклоњеног судском контролисању уговора по приступу макар се то остваривало и само посредним путем²⁶⁾. Иначе, његово схватање не одговара садашњем стању судске праксе. Најдаље до чега су судови ишли било је да неке од оваквих клаузула одбаце, искључујући их из уговора или дајући им своје тумачење, али се они никада нису отворено упуштали у контролу садржине уговора по приступу као што су то чинили на пример немачки судови.

Оваква констатација може утолико више да зачуди ако се има у виду да ниједан разлог не спречава француске судове да обављају исту ону контролу, коју иначе врше судови с друге стране Рајне. Зар се у члану 1134. не каже да уговори треба да буду савесно испуњени? Мало храбрије тумачење текста довело би судове до истих резултата као и тумачења § 242. немачког Грађанског законика. У тим околностима постаје разумљиво због чега заштита потрошача која је почињала да се формира није могла да премости ову празнину и што је морала да се окрене законодавној акцији. Отуда, потребно је погледати у чему се састоји законодавно уређење ове области.

II НЕДОЗВОЉЕНЕ ОДРЕДБЕ И ЗАКОН

Борба против недозвољених одредаба у уговорима отпочела је у Француској доношењем закона Скривенер од 10. јануара 1978. године о заштити и обавештавању потрошача.

Овим законом успостављен је систем који је оригиналан али и прилично сложен. Законодавац је само поставио мерила

²⁴⁾ Gazette du Palais 1972, 2, 750; Revue trimestrielle de droit civil 1973, стр. 145, Observation G. Cornu.

²⁵⁾ Како су у одлукама француских судова оваква позивања на упоредно право врло ретка, то свакако заслужује честитања!

²⁶⁾ Berlioz, op. cit. № 226 и даље.

по којима се одређује које су одредбе недозвољене, а препустио је влади да такве одредбе забрањује, ограничава или да их преуређује. Овакво постављени механизам заштите убрзо је добио конкретну примену.

У члану 35. Закона (чија је формулација прилично нејасна и о којој је вођена велика дискусија у Парламенту) одређује се поље простирања заштите као и органи који ће је спроводити.

А. Поље простирања заштите

Организације потрошача предложиле су у априлу 1975. године нацрт оквирног закона о потрошњи, предвиђајући међу осталим основним правима потрошача „право на једнакост приликом закључења уговора и на коректно поступање у пословица (члан 1). Даље се говорило: „Свака уговорна одредба која укида или ограничава законске обавезе продавца или испоручиоца услуга, посебно у области обавештавања, гаранције, рокова размишљања или кредита је ништава (члан 5).

Законодавац није ишао сувише далеко и није прогласио општи принцип осуде свих недозвољених одредаба. У члану 35. наводи се више критеријума који морају истовремено бити испуњени да би се сматрало да је једна уговорна одредба недозвољена:

Одредба треба да је унета у уговор, код кога форма нема велики значај; у питању могу бити наруџбеница, фактура, гарантни лист, потврда о испоруци, карта за возњу која садржи одредбе или позивање на опште услове. Истовремено је потребно да је такав уговор закључен између професионалца на једној страни и непрофесионалца или потрошача на другој страни. И већ ту се појављују прве тешкоће у тумачењу... У првобитном нацрту закона било је помињано само закључење уговора између професионалца и потрошача; израз „непрофесионалац” био је додан у току дискусија у парламенту (уосталом, без ваљаних разлога). Изгледа, бар према владајућем схватању, да кад се говори о непрофесионалцу треба подразумевати свако лице које у вези са својим занимањем закључује уговор изван оквира његове струке (на пример када занатлија који је иначе стручњак за водоводне инсталације купује за потребе свог рачуноводства електронски рачунар).

Потребно је такође да је таква одредба била наметнута потрошачу (или непрофесионалцу) тако што је професионалац злоупотребио своју економску моћ да би прибавио прекомерну корист. У правној теорији се на овако употребљене изразе гледа са приличном уздржанашћу: одиста где почиње „злоупотреба економске моћи” и шта је то „прекомерна корист”?

Најзад треба рећи да и када су испуњени сви наведени услови уговорне одредбе не долазе увек под удар закона. Недозвољене су оне одредбе које се односе на одређеност или одређивост цене, исплату цене, састав ствари, њену испоруку, сно-

шеће ризика, обим одговорности и гаранције, на услове испуњења уговора, раскид, као и на настављање уговора. Иако је набрајање лимитативно, оно уистину има у виду све одредбе које се уобичајено појављују у пракси.

Б Надлежни органи за заштиту

Уговорне одредбе онако како су одређене у члану 35. ни су ништаве по самом закону. Чак ни суд их не може да поништи полазећи од тога да су испуњени услови предвиђени у закону. Наиме у закону је предвиђено само то да овакве уговорне одредбе могу бити забрањене или ограничене уредбама. Отуда одлучујућу улогу има влада која је овлашћена да изврши овакву интервенцију. У извршењу овог задатка помаже јој комисија за недозвољене одредбе коју чини петнаест чланова: тројица судија (од којих је један председник комисије), три представника управе (према надлежности), три правника, стручњака у области уговорног права или у области технике уговорања и најзад три представника потрошачких организација (члан 36).

Ова комисија може разматрати све недозвољене клаузуле наведене у члану 35. и то на захтев министра за потрошњу, или удружења за одбрану потрошача или на захтев заинтересованих професионалаца, као и по службеној дужности (члан 37, став 2).

Овлашћења ове комисије су ипак релативно ограничена.

Комисија је најпре задужена да обави истраживања о томе да ли „обрасци које професионалци уобичајено предлажу својим саговорницима непрофесионалцима или потрошачима... садрже одредбе које би могле имати недозвољени карактер” (члан 37, став 1).

Она даље може износити препоруке које су уперене на укидање или модификацију недозвољених обавеза (члан 38, став 1). Међутим, једино министарство може одлучити да се препоруке објаве. Препоруке добијају правно дејство ако их влада претвори у уредбу.

Најзад, сваке године комисија публикује извештај о активности и у њему такође може изнети предлоге за законске или уредбодавне измене (члан 38, став 2).

Све ово показује да су сва овлашћења концентрисана у рукама владе која није приморана да следи мишљена и препоруке комисије за недозвољене уговорне одредбе. Отуда су одмах по доношењу закона коментатори изражавали одређени скептицизам... Међутим, у овом случају скептицизму није било места је је убрзо донесена прва одредба о примени закона.

В) Прва примена

Прошло је само неколико седмица по доношењу закона, а комисија за недозвољене одредбе је већ 24. фебруара 1978.

године израдила прву препоруку после које је донета уредба од 24. марта 1978. Уредба се односила на четири веома распорашене уговорне одредбе: три одредбе су се односиле на уговоре између професионалаца и потрошача, четврта се тичала уговора о продаји.

У првом члану се забрањује „одредба која има за предмет или која као правно дејство предвиђа приступање... потрошача уговорним одредбама које се не налазе у писменом обрасцу уговора који потписује”. Наиме, у пракси се врло често догађа да уговор садржи позивање или упућивање на опште услове који нису утиснути у писмено и чија је садржина непозната саговорнику. Несумњиво је да се и судска пракса борила против ове некоректности, али њена настојања нису била успешна. Одсада, свака уговорна одредба која представља позивање на текст који је израдио професионалац је неважећа ако текст није унет у писмено које је поднето на потпис другој страни.

На жалост, задовољство потрошача било је кратког века, јер је Државни савет једном својом одлуком од трећег децембра 1980. године (на захтев осигуравајућих организација) поништио први члан уредбе, сматрајући да је влада прекорачила границе које су јој биле одређене у члану 35. Закона. И тако је уговорна одредба о позивању на текст општих услова професионалаца поново постала важећа у ишчекивању нове владине интервенције.

(С Француског превео М. Орлић)

SUMMARY

PROHIBITED CONTRACTUAL CLAUSES IN FRENCH LAW

The question of prohibited contractual clauses has become current in the last few years and it is undisputably closely related to the large movement intended to protect the consumer. It is beyond doubt that such clauses have been prohibited by certain laws ever since the beginning of this century, but it is also certain that this campaign had a new upsurge with the „rights of the protection of the consumer”. France has recently worked out a new system of protection against prohibited contractual clauses, with the passing of the Law of 10th January 1978 (called the Skrivener Law). That does not mean that the study of accepted solutions should be confined to the listing of its clauses. The French system of protection primarily embodies rules established through practice in the courts, and then legal provisions. Intervention of the French courts touched upon only two questions: the problem of embodying certain clauses in contracts and the problem of their interpretation, while the third, the question of judicial control of their effectiveness has been completely disregarded.

The Skrivener Law of 1978 was passed in order to fill this gap. The legislator was satisfied to establish the criteria for the determination of which clauses are prohibited, leaving to the government the option of either prohibiting, limiting or regulating them. The main role is therefore played by the government which should take the initiative for the analysis of such clauses. In that task it is especially aided by the Commission for Prohibited Clauses consisting of fifteen members.

RÉSUMÉ

LES CLAUSES ABUSIVES DANS LES CONTRATS EN DROIT FRANÇAIS

La question des clauses contractuelles abusives est devenue "à la mode" depuis quelques années seulement et se rattache incontestablement au grand mouvement de protection des consommateurs qui s'est fait jour dans la plupart des pays. Sans doute certaines interventions législatives destinées à prohiber des clauses dangereuses remontent-elles au début du siècle, mais il est évident que c'est surtout par le biais du "droit de la consommation" que le combat contre ces clauses a pris un nouvel essor. En effet, la France a récemment élaboré un nouveau système de protection contre les clauses contractuelles abusives par la Loi du 10 Janvier 1978 (dite Loi Scrivener). Cela ne revient pas à dire que la description des solutions adoptées doit se borner à l'analyse de ces dispositions. L'esquisse du système français englobe donc nécessairement la jurisprudence d'abord, la Loi ensuite.

L'intervention des tribunaux français ne touchait que deux niveaux du problème: celui de l'inclusion des clauses dans les contrats et celui de leur interprétation. En revanche, le troisième niveau d'action possible, à savoir le contrôle du contenu des clauses a été purement et simplement négligé.

La Loi Scrivener de 1978 est venue compléter les lacunes du système jurisprudentiel. En fait, le législateur s'est contenté de poser les critères de clauses abusives tout en laissant au Gouvernement le soin de les interdire, limiter ou réglementer. Le rôle essentiel est donc joué par le Gouvernement qui a l'initiative de l'intervention. Pour accomplir sa tâche, il est assisté d'une commission des clauses abusives composée de quinze membres: trois magistrats, dont le président de la commission, trois représentants de l'administration choisis en raison de leurs compétences, trois juristes qualifiés en matière de droit ou de technique des contrats et enfin trois représentants des organisations agréées de consommateurs.

ПРИМЕНА РАЧУНАРА ЗА МЕМОРИСАЊЕ И ПРЕТРАЖИВАЊЕ ПРАВНИХ ИНФОРМАЦИЈА

УВОД

Живимо у веку масовне примене рачунара. Ове електронске машине су ушле у све поре људске делатности, користимо их у привреди, школству, здравству, правосудју, и скоро се не може замислити област где се не могу делимично или потпуно применити. Међутим, експанзију рачунара прате и негативни ефекти „фетишизације” њихових могућности. Од рачунара се очекивало „све”, улога човека је сведена на пуки привезак. Ова почетна еуфорија свемогућности рачунара постепено је уступила место реалистичнијем приступу примене електронске обраде у теорији и пракси разних научних делатности и грана. Тако је било и са применом рачунара у праву.

Од првих рудиментарних разматрања могућности примене кибернетских метода (Lee Loevinger „Jurimetrics” и Norberta Wiener „Кибернетика и друштво” — део о праву¹⁾) и њеног технолошког апликаата рачунара (Law Research Service — USA²⁾) прошло је више од 30 година, а већ данас у свету ради око десетак великих правних информационих система³⁾ (JURIS, LE-XIS — SAD, DATUM — Kanada, CREDOC — Belgija, па и наш YUSPI — EM, други).

¹⁾ Види Lee Loevinger „Jurimetrics”, The Next Step Forward, Minnesota Law Review, XXXIII, 1949, pp. 455 sgg. и Norbert Wiener: „Кибернетика и друштво”, Београд, 1964.

²⁾ У САД је почетком 50-их година основан Law Research Services са циљем да презентује све пресуде које се односе на упит (правни систем САД је заснован на судским прецедентима). У оваквом систему све пресуде су на прикладан начин каталогизирани у меморији рачунара, на одређено прецизно питање правника-корисника, рачунар би пружао све пресуде које се односе на упит.

³⁾ Проф. др Д. Кавран, дефинише правни информациони систем, као „посебан облик система за аутоматску обраду података који служи за прикупљање, анализу, систематизацију, чување, проналажење и распоређивање информација у области права”. Анали правног факултета у Београду, наслов. „Проблеми изградње правног информационог система”, Београд, 1975, стр. 406.

У току 30 година развоја ове гране коју неки дефинишу као правну кибернетику⁴⁾, искристалисана је улога рачунара у оквиру правне информатике као средства за меморисање и проналажење правних информација. Овакав резултат развоја компјутеризације у области права проистиче из два основна фактора и то:

— масовност података у области права⁵⁾. „... попис управних послова града Београда регулисаних прописима обухвата 3600 страница текста, број важећих општинских аката управа у нас давно је премашио број од 40.000. Уколико број општинских правних аката Совјетског Савеза 1936 означимо са 100%, онда се ова цифра удвостручује после 8 година, а затим после 6 година ... Слична су, уз изузетке, и искуства у другим земљама”; и

— релативна ограниченост могућности коришћења рачунара за квантитативне анализе⁶⁾.

У овом прилогу ћемо покушати да изнесемо основне елементе примене рачунара за меморисање и претраживање информација са посебним освртом на специфичност примене у области права^{6 а)}.

Системи за меморисање и проналажење информација

Основни циљ система за меморисање и проналажење информација заснованог на електронској обради јесте да побољша ефикасност проналажења релевантног документа, текстова, података који су тражени од стране корисника. Путем рачунара кориснику се даје на располагање изворни документ или „сурогат” (абстракт или сажетак), а такође се побољшавају дате информације, излистивањем библиографских података тј. наслова монографије, име аутора, издавача итд. Овакви системи често располажу и допунским информацијама, које се не садрже у до-

⁴⁾ Mario Losano: „Правна кибернетика: генеза и структура једне дисциплине”, Страни правни живот, Серија Д, бр. 73 стр. 6. „Правна кибернетика је нови метод, а не нова знаност ... Правна кибернетика се дели да три смера: правомерију у ужем смислу, правну информатику и правно-кибернетску модалистику”.

⁵⁾ Др Д. Кавран: „Проблеми изградње правног информационог система”, Оп. cit. стр. 407.

⁶⁾ О примени теорије вероватноће и статистике се размишљало овако: „... ако судица треба да одлучи о садашњим и будућим правним споровима у складу са решењем прихваћеним у претходним пресудама и ако смо меморисали многе од тих пресуда, онда би било могуће предвидети будућа понашања судица у односу на конкретни догађај...” [М. Лосано Оп. cit. стр. 5]. Тај амбициозни пројекат ускоро се показао неостварљивим... број меморисаних случајева није достигао такве димензије да би омогућило очекиване поуздане математичке обраде, суци су у правилу избегавали обавезне прецеденте утврђујући да је њихов случај различит од оних који су раније били решени”.

^{6а)} Прилог се заснива на приступу Aurbacha у овом домену компјутерске обраде.

кументима или текстовима. То су подаци који се односе на друге области; политику, економију, социологију, технику или неке статистичке анализе и др.

На основу структуре меморијско-претраживачки системи могу бити:

i) Документарно оријентисани системи. У системима овог типа основни елемент при меморисању и изштампавању је целивит документ или неке форме сажимања изворног документа са потребним описним подацима (нпр. адреса у меморији рачунара, библиографски подаци итд.). Документ као базични елемент у овом систему се уноси у меморију рачунара у целивитој форми без значајних реаранжирања садржаног текста;

ii) Текстурално оријентисани системи. Системи овог типа прихватају информације и конвертују их у форму погодну за различите системске функције (нпр. меморисање, тражење). Основни улазно-излазни елемент у овом систему је текст, који је конвертован па потом меморисан у машинској форми, али који се изштампава у изворној форми обичног — природног језика;

iii) Систем оријентисан на појединачне податке. Елементи овог система су меморисани појединачни подаци. Меморисање података се врши по унапред одређеним форматима, и при претраживању се издвајају као самосталне целине, а не као делови документа или текста;

iv) Комбијација претходна три система. Овај систем представља комбинацију три поменућа претраживања и меморисања, у различитом обиму, зависно од намене система.

Меморијско-претраживачки систем правних информација је подсистем правног информационог система, где је правни документ представио базични елемент система. „Под правним документима можемо сматрати и део неког текста, на пример, члан или став закона, поглавље неког чланка и сл., па чак и опис чланка, извештај, судске одлуке у облику библиографске анотације или апстракта, или резимеа. У зависности од *концепције система* (у нашем случају неки од четири дата система) некад то може бити једна реченица ситуирана у ставу неког члана или другог прописа у другом случају то може бити закон или други пропис у целини, или чак неколико чланова или ставова ситуираних у више прописа али који се односе на исту материју⁷⁾).

Из дате дефиниције запажамо могуће специфичне садржаје правног документа. Свакако да концепција система, при дефинисању садржаја правног документа може бити у широком спектру наведене дефиниције. Узимање само једног концепта ограничава свеобухватност фонда правног информационог система. Са друге стране, подвођење под документ различитих

⁷⁾ Др Бора Милић: „Проблематика тражења правних информација”, Зборник реферата са југословенског саветовања у YUSPI-EM, Љубљана, 1974.

концепта система доводи до конфузије у обухвату материјала који се односи на правну област.

Сматрамо да комбинација документарног, текстуалног и система оријентисаног на податке, највише одговара као оријентација при изградњи меморијско-претраживачког система правних информација.

Индексирање (класификација) фонда инфо-система

Индексирање⁸⁾ можемо дефинисати као „табеларно” означавање или шифрирање документа или „сурогата” (абстракт или сажетка), који омогућавају да се тражена информација брже нађе. При индексирању, садржина документа или сурогата се описује путем скупних индексних термина и одређује локација „адреса” у инфо-систему било мануелног или аутоматског система. Закључимо, креирање скупа индексних појмова се назива индексирање.

У процесу индексирања документа или његовог сурогата врши се испитивање њиховог садржаја, да би се представио у „систематичној форми”. Основни проблем, који се јавља том приликом јесте „како прецизно одредити и презентирати материјал непознатим корисницима”. Да би решили поменути проблем при индексирању је нужно респектовати следеће поставке и то:

i) Став истраживача. Овај аспект индексирања односи се на уважавање гледишта стручњака појединих области и различитих типова корисника при одређивању значаја појмова и фраза у документу и наравно њихову прилагодљивост при укључивању у скуп индексних појмова. Поменути претпоставка је есенцијална за обављање процеса индексирања у правном инфо-систему, јер једино правни стручњаци могу да креирају адекватну индексну структуру у својој области рада. Свакако да је у овом послу потребно усагласити методологију индексирања стручњака из различитих правних области и грана да би се на најоптималнији начин извршило индексирање правног фонда.

ii) Свеобухватност индекса. Метод индексирања морао би бити флексибилан у односу на захтев корисника, који могу бити или општи или уско терминолошки оријентисани за разлику од оних појмова који су расположиви у документу.

Примера ради, једна монографија из области права може бити индексирана путем кључних речи и то на следећи начин: Процес настанка међународних уговора, Примена и тумачење међународних уговора, и Ревизија и окончање међународних уговора, али поменути део монографије сем што може бити на-

⁸⁾ Б. Лазарсвић, С. Мартиновић: „Научно-технички информациони систем”, скрипта „Информациони систем”, Београд (ФОН), 1975. стр. 246-269.

бена путем сва три поменућа дескриптора (индекса), такође може бити нађена и путем ширег појма као што је: Правила међународног уговорног права, што јасно илуструје значај свеобухватности индекса.

iii) Семантика индекса. Стручњак и корисник документа могу да подразумевају различита значења за исту реч (хомоними), али су могуће и различите речи за иста значења (синоними), или да се користе различите форме исте речи (лексичке разлике).

У праву би илустрација са синонимом било нпр. „санкција” и „казна”, или „правно правило” или „правна норма”, или „припадак”, или „додатак” (наравно у праву постоје прецизна одређења поменутих појмова али се често дешава да корисници — они који нису правници, па чак и правници, мешају дате појмове, што доводи до погрешне селекције која се врши путем рачунара). За хомониме би био пример „напад” који може значити у одређеним околностима „одбрану” или „агресију”. И најзад илустрација за лексичке разлике би биле нпр. „својина” или „власништво”.

iv) Синтакса индекса. Уколико је могуће метод индексирања треба да утврди позиције између речи у документу.

У правном систему, примера ради, уколико се не дефинише прецизно ред речи у захтеву и при дизајнирању кључних речи у документу, може доћи до тога да правни документ индексиран са дескриптором „правни систем” може бити нађен по захтеву „право” ка „систем”.

Методи индексирања

Класичан метод индексирања је тзв. „универзални декадни систем” скраћено UDK. Овај систем индексирања или језик је хијерархијски оријентисан.

Не везујући се стриктно за UDK, хијерархијски оријентисани језик индексирања може најједноставније илустровати на примеру уколико покушамо да индексирамо део монографије, *Међународно јавно право* од проф. др Смиље Аврамов, Приказ 1.

Шифра

Предмет

1.	Правила међународног уговорног права
1.1	Процес настанка међународног уговора
1.2	Примена и тумачење међународног уговора
1.2.1	Обавезна снага међународних уговора
1.2.2	Дејство уговора
1.2.2.1	Дејство уговора у односу на стране уговорнице
1.2.2.2	Дејство у односу на треће државе
1.2.2.3	Клаузула најповлашћеније нације

1.2.3

Тумачење уговора

1.3

Ревизија и окончање међународног уговора

Приказ 1. Хијерархијска структура дела монографије „Међународно јавно право“ С. Аврамов

Предметни наслов

Овај метод се састоји у означавању документа предметним насловом на основу листе генерисаних појмова, који, не респектују, који немају хијерахијске релације са другим појмовима. Индекси се по овом методу уређују у алфаветски низ према насловима предметних записа докумената који су садржани у меморији рачунара.

Правни пример за претходни случај би био (алфаветски уређен низ):

Дејство уговора

Дејство уговора у односу на стране уговорнице

Дејство у односу на треће државе

Клаузула најповлашћеније нације

Обавезна снага међународних уговора

Правила међународног уговорног права

Процес настанка међународног уговора

Примена и тумачење међународног уговора

Ревизија и окончање међународног уговора

Дескриптори (кључне речи)

Садржај документа се овим методом представља путем кључних речи, које су извучене из текста или наслова документа, или сурогата. Кључне речи у односу на предметне индексе боље представљају садржину документа. Иако предметни индекси укључују речи природног језика, ипак су кључне речи много ближе природном језику⁹⁾.

Правни пример: Део тужбе за развод брака по чл. 53 ОЗБ. *Тужба развод брака.*

Убрзо после закључења брака настао је *Поремећај* у брачним односима супружника, што обоје *оправдавају* различитим *васпитањем* и *погледима* на заједнички живот и брак. Свакодневне *размирице*, чак и поводом *безначајних* ствари прерастале су у *тешке сукобе*, који су добили *трајан карактер*, тако да им је даљи заједнички живот постао *исподношљив*.

⁹⁾ Напоменимо да дескриптори не укључују поменута синтактичка правила.

Обострани *покушаји* оба брачна друга да *ускладе* брачне односе *нису успели*, тако да су обоје дошли до закључка да је њихов брак *изгубио* своју *сврху* и да се не може егзистирати.⁹)

Међу правницима се једно време водила полемика око тога који правни материјал треба меморирати у слободној форми а који у форми сажетка (оба са кључним речима)¹⁰). Према неким ауторима (М. Losano) за норму је неопходно потребан пуни текст, за пресуду је прихватљив сажетак, а за доктрине је довољна библиографска ознака. Проблем је (како је правилно приметити Losano) у томе како пронаћи један текст са одређеним кључним речима уколико дође до термилолошких промена које онемогућују проналажење датог текста, или се норму могу тумачити на другачији начин, него ли што је дао стручњак који је одредио кључне речи.

Синтактички метод

За разлику од претходног метода синтактички метод индексирања комбинује индексе у форми фразе / а метода индексирања на основу унапред одређене синтактичке релације. Неки од ових метода су: * метод атрибутивног индексирања, ** метод индексирања путем фразе, *** метод пермутованог индексирања.

При атрибутивном индексирању, свака позиција у низу термина има специфичне низове поређаних атрибута.

Правни пример: кривично дело, учинилац, санкција. Ово је типичан пример атрибутивног индексирања, где је правни текст окарактерисан атрибутима.

Синтактичка правила дозвољавају да се индексни термини групишу у фразе (метод фраза) као у обичном језику.

Правни пример: Учињено *кривично дело* од стране *учиниоца* коме је због тога изречена *кривична санкција*.

Ово је пример фразе у правном тексту.

По трећем методу кључне речи се пермутују и презентирају као индекси. Претходно дата фраза била би:

⁹) Напоменимо да је за посао одређивања кључних речи потребна висока стручност за дату област. Овај пример, је подложен критици, али његова је једина сврха да илуструје начин и суштину одређивања кључних речи.

¹⁰) Дилема је у томе да ли неки правни материјал меморирати у форми сажетка или у форми „full text” — целокупног текста. Дескриптори служе само да се до релевантне правне информације лакше дође. А не као што је погрешно поредити систем „full text” и систем дескриптора.

Правни пример:

- учињено *кривично дело* од учиниоца коме је због тога изречена кривична санкција,
- учињено кривично дело од *учиниоца* коме је због тога изречена кривична санкција,
- учињено кривично дело од учиниоца коме је због тога изречена *кривична санкција*.

Овај метод омогућује да се садржај датог правног текста на најбољи начин репрезентује и најлакше нађе при претраживању.

Аутоматско индексирање

Поред поменутих начина индексирања, која се већином врше ручно (овај начин је знатно сигурнији и ефикаснији за друштвене науке, а нарочито за право) постоји и аутоматско индексирање путем рачунара. Процес аутоматског индексирања се састоји у меморисању изворног целовитог текста документа. При обради изворни-целовити текст или документ се чисти од сувишних речи: како, па, са, или, на, итд. а остале речи се упарују са речником (који већ постоји) па се од речи које се не упаре ажурира речник (нове кључне речи)¹¹).

Тезаурус (речник)

Тезаурус можемо дефинисати, као „контролни динамички речник, семантички и генерички повезаних појмова који покрива одређену област људског знања”¹²). Тезаурус садржи семантички и/или алфабетски скуп дескриптора као и „недескриптора” тј. речи које се не смеју користити за дескрипторе и индикаторе њихових међусобних релација.

Основна функција тезауруса је у томе да олакша корисницима боље одређивање захтева.

Данас се углавном користе два начина креирања тезауруса и то: мануелни и аутоматски начин креирања тезауруса. Мануелно креирање тезауруса се углавном врши од стране висококвалификованог кадра, док се аутоматско креирање речника врши путем рачунара.

¹¹) Проблеми се јављају при овом начину индексирања у односу на аутоматско ажурирање речника, које уколико се ради на рачунару убацују више кључних речи него што концепција система захтева као проблем дуплирања кључних речи нпр. множина, падежи, префикси итд.

¹²) С. Мартиновић, Б. Лазаревић: „Информациони системи”, Београд (ФОН) 1978, Оп. cit. стр. 250.

Структура тезауруса

Тезаурус¹³⁾ може садржати такве дескрипторе — кључне речи, које се користе за идентификацију различитих информација, а који су селектирани ручно или аутоматски. Структура тезауруса може бити приказана, како следи:

USE: („Користи”). Овај индекс одређује прецизно значење синонима за појам или групу појмова нпр. санкција или казна. Наредбом USE (за одређени случај) рачунар одређује који термин треба користити.

UF: („Користи се за”) — „Used for”. Овај индикатор је обрнут од индикатора USE, јер одређује прецизно значење „хомонима”, нпр. напад — UF: напад као агресија.

BT: („Шири појам”) — „Broader term”, Наредба „Шири појам” означава да рачунар узима у обзир шири појам или појмове од датог или датих нпр. кад је одређен дескриптор „дејство уговора” респект на дату хијерархијску структуру на приказу 1. био би BT: „Примена и тумачење међународних уговора”.

NT: („Ужи појам”) — „Narrower term”. Овај индикатор је супротан индикатор од BT индикатора тј. на примеру претходном за Примену и тумачење међународних уговора, NT: Дејство уговора.

RT: („Повезни термини”) — „Related termin је један општи бројач повезаности; у примеру „међународно јавно право” — повезни термин (RT) био би: Међународни односи, и обрнуто, у примеру међународни односи, повезани термин (RT) био би: међународно јавно право.

Пример тезауруса у условима директне (on-line) обраде

Основна команда у овим условима¹⁴⁾ је „inspect један или више термина”. — Ова команда, нам даје као корисницима број расположивих информација, када се тражи дати термин (дескриптор) или термини (дескриптори).

Специфицирањем квалификатора *Total* (или T), или *Hierarchy* (или H) корисник може наћи детаље нижих појмова и затим или изабрати. Разлика између наредби *Total* и *Hierarchy* је у томе што T штампа само „укупан број нађених термина за захтев”, али их не штампа у изворној форми, док наредба H

¹³⁾ Dennis A. Shill: „The role of a thesaurus in information retrieval” *Management Datamatics*, Nooroff International Publishing, Netherland Vol. 4 (1975).

¹⁴⁾ THOR 2 систем је развила National Computing Centre Ltd.

може штампати све нађене термине или путем спецификације само одређене нивое нпр. N1, што би одговарало „NT” где би био дат само први нижи термин.

И најзад команда *Select* омогућује корисницима да генеришу путем компјутера листу информација које задовољавају „логичко-истраживачко” питање. Ова листа може бити модификована даљним *Select* наредбама да врши сажимање траженог материјала на ону димензију која одговара кориснику. Овом наредбом се такође смањује обим штампања на захтев и потребе корисника.

Формирање захтева корисника

Захтев можемо да дефинишемо као „команду”, која иницира истраживање компјутерске базе података¹⁵⁾ да би се добила жељена информација. Претраживање базе података путем рачунара даје корисницима целовит документ или сурогат, или адресу, која му помаже да одреди локацију документа у меморији рачунара.

Први корак у формулисању захтева је одлука „Која информација” треба да се нађе, из банке-базе података. Затим се захтев (други корак) формира на основу речника (тезауруса). Као и документ тако и формирање захтева се врши на основу језика, који се користи да би се нашле тражене информације. Језик захтева се заснива на логичким и аритметричким операторима путем којих се формулирају различити комплексни изрази.

Логичке везе између дескриптора могу бити:

(i) *И*, или, не¹⁶⁾

Поред наведених начина формулисања захтева језика претраживања укључује и следеће могућности:

(ii) „Корелациони ниво”. У случају да сви термини нису задовољени, захтев ипак може бити задовољен са минималним бројем „корелација”.

Примера ради, уколико је тражена нека комбинација дескриптора *a*, *b* и *c*, довољно је да се постигну две корелације” да би се задовољио захтев тј. у нашем случају *a* и *b*.

iv) Одређивање фреквенције. Свака реч или фраза може бити означена нумеричким вредностима (фреквенцијама), које се односе на корелацију са меморисаним информацијама, добијене вредности се кумулирају у суму фреквенција обраде, изведене из свих таквих комбинација корелација. Када се захтев

¹⁵⁾ Базу података можемо дефинисати као колекцију логички повезаних датотека које садрже међусобно повезане податке, и код које се подаци не дуплирају. Овде треба разликовати базу података од банке података, јер банке података се састоје из више база података.

¹⁶⁾ Поред поменутих оператора постоје и аритметички оператори и то: једнако (=), неједнако (\neq), веће (>), мање (<), веће или једнако (\geq), мање или једнако (\leq), између (< >).

обради израчуната фреквенција се користи да одреди степен у односу на који информација одговара захтеву.

v) Релативна позиција речи. При обради је често нужно да позиција речи буде специфицирана при формулисању захтева у одређеном низу аналогно распореду у документу. Неки од ових односа су тзв. „суседне речи” (нпр. речи захтева „теорија” и „право”, уколико се захтева да буде у оквиру једног документа или сурогата, тада би рачунар претражио све правне референце које се односе на правну теорију и теорију права али не и све референце за релативно општу реч „теорија”. Из тог разлога, ред речи мора бити прецизиран тако да уколико имамо кључну реч „уговори” онда њу мора да предусреће реч међународни да би рачунар знао које „референце” да тражи.

Претраживање

Под претраживањем се подразумева тражење релевантне информације у бази документарног информационог система на основу захтева корисника, те физичко селектирање целог или специфичног дела материјала датог документа. Карактеристике претраживања зависе од неколико фактора, а пре свега, од тога да ли се траже само индекси, индекси и изворни материјал, или само изворни материјал.

Уколико се тражи само индекс, тада се излистава само „адреса” (локација) документа у меморији рачунара.

За тражење индекса и документа или сурогата врши се заједничко селектирање (индекс, документ) на бази захтева корисника.

И најзад, када се захтева само изворни материјал, такви системи не користе индексе. Директно тражење може бити омогућено специјалним дизајнирањем базе података, која би омогућило директан приступ траженим информацијама.

Претраживање методом слободног текста

Овај метод претраживања текста не користи дескрипторе (нема тезауруса), већ слободно изабране речи у првом падежу једнине. Између слободно изабраних речи се успостављају логичке везе исто као и између дескриптора. За коришћење делова речи потребно је користити специјално уведене ознаке (нпр. звездице за ознаку делова речи које се користе).

Mario Losano, директор Центра за правну кибернетику Универзитета у Торину је направио експеримент већ 1971. године, везан за метод тз. „full text”. Путем тако дефинисаног програма све речи меморисаног текста су кључне речи. Да би се тражени текст добио, довољно је тражити једну од речи које састављају текст. По М. Лозану овакав метод, када је реч о праву, постиже две рационализације и то: „велики рад око прип-

рема текста своди се на најмању меру, и, друго, смањује губитак и искривљавање услед људске интервенције¹⁷⁾.

Вредновање претраживачког система

После истраживања базе података и селектирања информација које задовољавају захтев, следећи корак је вредновање добијених докумената и информација садржаних у њима. Скуп докумената или сурогата или делови текста, подаци који се односе на документа, као одговор не морају да буду потпуна, односно, у њима не морају да буду заступљени сви документи који су релевантни за корисника.

Вредновање развијеног претраживачко-меморијског система као и успешности стручњака који су радили на њему, најлакше можемо оценити путем следеће матрице¹⁸⁾.

Матрица ефикасности претраживачког система

	Нађени документи	Ненађени документи
Релевантни документи	a	c
Ирелевантни документи	b	d

Ово вредновање је изузетно важно за меморијско-претраживачки систем примењен на друштвене науке. У праву значај вредновања још је израженији, јер релативно правна информација дата на време омогућује „правним субјектима да се понашају како треба да би избегли санкције и постигли циљеве“¹⁹⁾. Друга сврха вредновања система јесте та да даје правницима неопходне корективне информације о успешности извршене класификације фонда правног система, са аспекта потреба корисника.

Карактеристике базе података

База података (види фусноту бр. 15) је структурирана на датотеке које имају сличне карактеристике. Најопштији крите-

¹⁷⁾ Лозанов метод се чини најприхватљивијим, само у условима технолошког решења која омогућују велике меморије рачунара. Данас је већ Јапанска фирма Hitachi произвела „чип“ капацитета 256 К, што даје светле перспективе Лозановом концепту.

¹⁸⁾ С. Мартиновић, Б. Лазаревић, „Информациони системи“, Београд, 1975. (ФОН) — Скрипта. Вредновање тј. оцена ефикасности се може мерити путем коефицијента потпуности $K_p = a/a + b$, и коефицијента тачности $K_t = a/a + c$. Идеалан је случај $K_p = K_t = 1$.

¹⁹⁾ Д. Кавран, „Проблеми изградње правног информационог система“, Оп. cit. 405.

ријум за одређивање сличности између датотека је базиран на идентичности датотека по индексима, документима и сурогатима. Структурирање датотека иде од нивоа слога, преко поља до најнижег нивоа податка.

Логичко-физичко дизајнирање датотека, слога и њихових подструктура представља организациону шему базе података. Локације ових организационих јединки могу бити изражене у терминима њихове стварне физичке и логичке позиције у систему меморијских јединки.

Правни пример: Претпоставимо „датотеку учиниоца кривичних дела”. Структура ове датотеке би могла бити, како следи: (као општи члан имамо логички запис који се састоји од атрибута: матични број, име и презиме, шифра кривичног дела, и број кривичних дела. При томе је матични број кључ, јер сваки учинилац кривичног дела има тачно одређен матични број, који се јединствено дефинише. Неки конкретни слог би био нпр. 3943 — матични број), (Шехо Шехић — име и презиме), (010 — шифра кривичног дела), и (004 — број учињених кривичних дела). Логички запис

Матични број	Име и презиме	Шифра кривичног дела	Број кривичних дела
↑	↑	↑	↑
Кључ	Атрибути		

Организација базе података

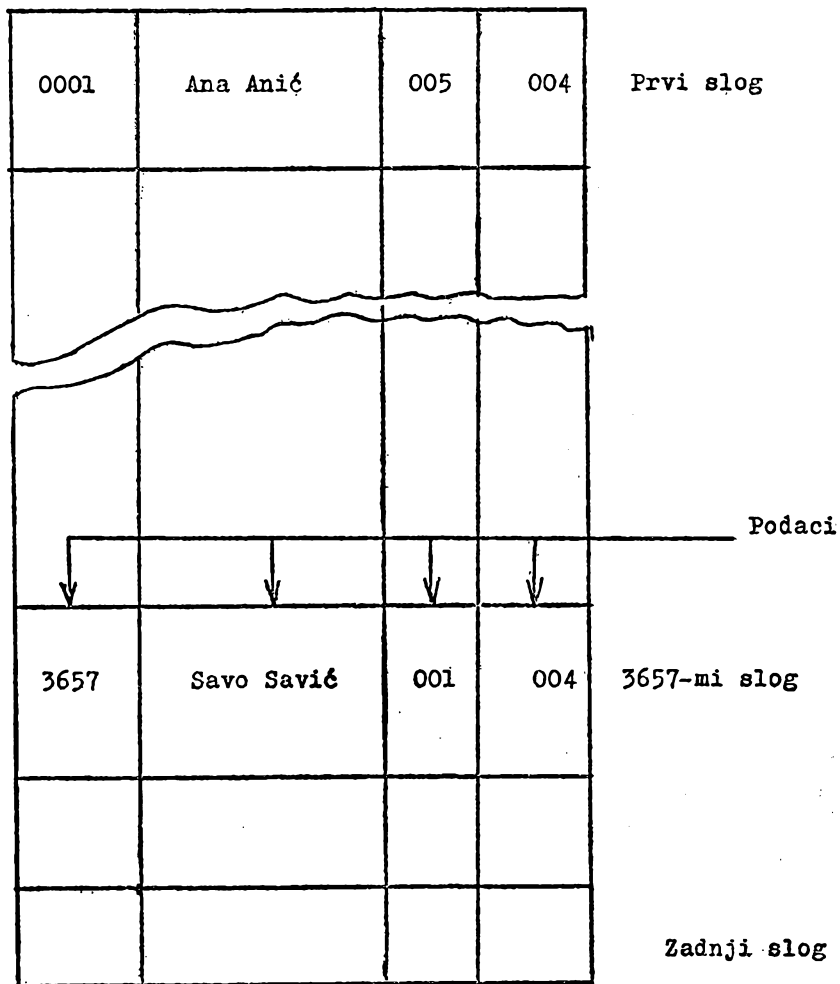
Основни типови организација датотека у бази података су:

Секвенционална организација датотеке. Слогови у оваквој организацији су сложени у низу нпр. растућем. Низ је уређен у односу на неке карактеристике нпр. у нашем случају је то матични број учиниоца кривичног дела. Видети цртеж 1 на следећој страни.

„Рандом” организација

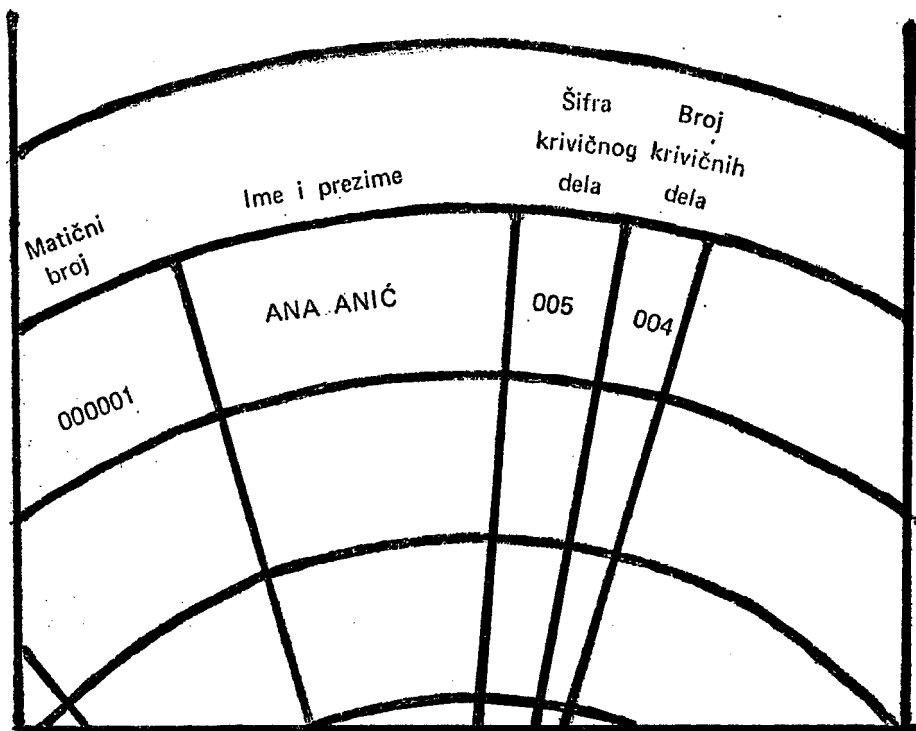
У оваквој организацији слогови датотеке су доступни „на случај” тј. независно од редоследа података на датотеци. Оваква организација се другачије назива организација са директним приступом. Карактеристике овакве организације су да имају велике улазно-излазне брзине и велике капацитете. Јединице на рачунару са директним приступом су магнетни добош, јединице са променљивим дисковима, и јединице са фиксним дисковима. Видети цртеж 2 на стр. 1209.

Датотека кривићних дела

matični broj	ime i prezime	šifra krivičnog dela	broj krivičnih dela
00001.	ANA ANIĆ	005	004

Crtež 1. Polja držana na magnetnoj traci

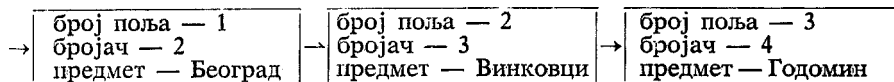

Crtež 2. Datoteka na disku

Типови веза слогова базе података

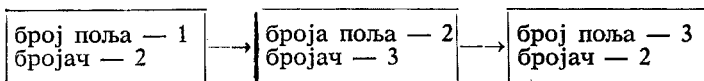
У принципу база података је организована путем просте и прстенасте структуре.

У једној организацији сваки слог је повезан са наредним слогом путем бројача. Цртеж 3.

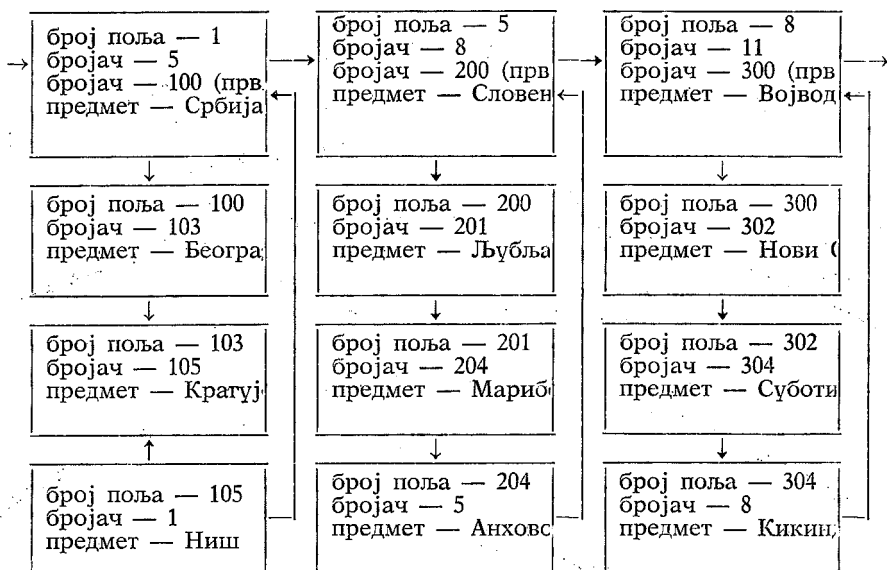
Цртеж 3. Проста структура

У прстенастој структури задње поље групе слогова иде назад на прво даље како је приказано на цртежу 4.

Цртеж 4. Прстенаста структура

У оквиру прстенасте структуре можемо поменути и гранску прстенасту структуру, која дозвољава структурирање на под-гране, које се враћају у главну грану. Цртеж 5.

Цртеж 5. Прстенаста гранска структура селектирања броја учињених кривичних дела по републикама и градовима у оквиру република.

Инвертована организација података

Инвертована организација података на датотеци је таква организација у којој су подаци груписани у односу на индексне термине. У оваквој организацији сваки индекс је повезан (меморијском локацијом) са свим слоговима на које се термини односе.

Правни пример: Претпоставимо да изворни правни материјал укључује три монографије из области међународног јавног права са кључним речима које су инкорпорирание као одвојени слогови у једној датотеци. На Приказу 2. су дати односи између сваке монографије, њихови скупови термина и локације системске меморије за документ.

Приказ 2. Скуп дескриптора за дате монографије и њихове локације у меморији

Монографије	Скуп индексних појмова	Локација меморије
А	Обавезна снага међународних уговора	
	Дејство међународног уговора	
	Тумачење међународног уговора	X
	Дејство уговора	
В	Клаузула најповлашћеније нације	
	Дејство у односу на стране уговорнице	Y
С	Обавезна снага међународног договора	
	Дејство уговора	Z

Друга датотека може садржати инвертовану структуру која може бити формулисана да би олакшала индексирање. Структура и садржај ове датотеке укључују информације дате на Приказу 3.

Приказ 3. Инвертовани индекси

Појмови индекса	Адресе у меморији
Дејство уговора	X,Y,Z
Дејство у односу на стране уговорнице	Z
Клаузула најповлашћеније нације	Y
Обавезна снага међународних уговора	X,Z
Тумачење уговора	X

Концепти аутоматске обраде података са посебним освртом на специфичности потреба правног инфо-система

Концепти обраде података се превасходно односе на начине приступа корисника рачунару. Поменимо неке који су најадаптибилнији за обраду правног фонда.

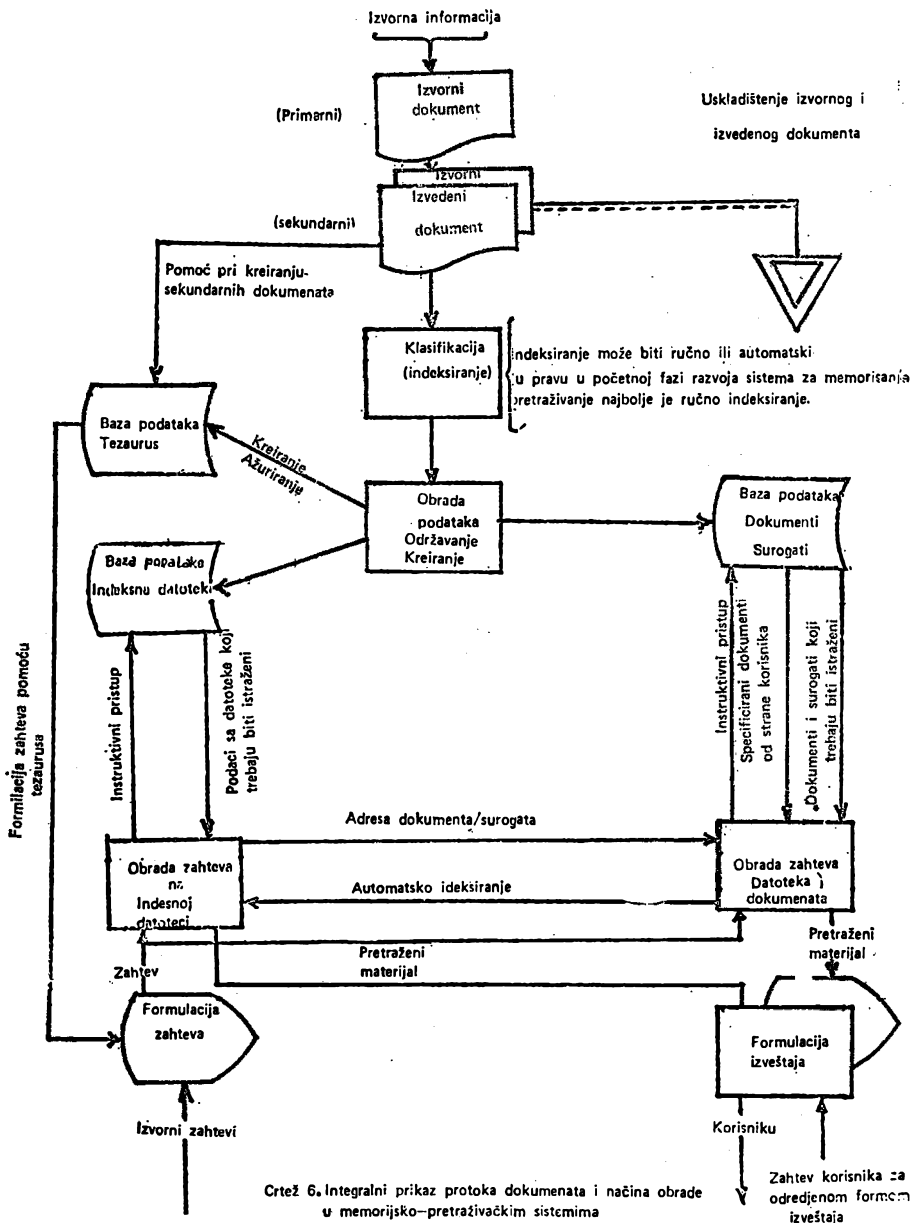
- (i) Терминалска обрада. У оваквом начину обраде приступ подацима, обрада и уношења података, би био на локацијама корисника, који је удаљен од централног система;
- (ii) „Batch обрада” је обрада скупа докумената, који се уносе у рачунар, нпр. у праву би то био примера ради „скуп докумената, који се односе на билатералне уговоре са одређеном земљом,
- (iii) „On-line” обрада (Директна обрада), је обрада где корисник има директан приступ подацима и обради (види тедаљније „Рандом организација”)
- (iv) „Real time обрада” („Тренутна обрада”) У оваквом систему рачунар пружа кориснику тражене информације за веома кратко време.
- (v) „Конверзациони систем” („Систем са дијалогом”) Овај систем дозвољава кориснику директну комуникацију-дијалог (на постављено питање рачунар даје одмах одговор). Такав је и наш модел YUSPI-EM.²⁰⁾

Уместо закључка

У циљу комплетног схватања функционисања једног меморијско-претраживачког система, уместо закључка дали смо глобалитарни приказ токова документа и информација између

²⁰⁾ Југословенски правни информациони систем-експериментални модел.

корисника и система и обрнуто. Приказ најочитије илуструје целокупан процес тражења и презентирања релевантних информација корисницима из области права (мада треба напоменути да се и други системи меморисања и претраживања нпр. у економији у суштини не разликују) Цртеж 6.

Crtež 6. Integralni prikaz protoka dokumenata i načina obrade u memorijsko-pretraživačkim sistemima

SUMMARY

USE OF COMPUTERS FOR MEMORY STORAGE AND EXAMINATION OF LEGAL INFORMATION

The aim of this review is to point to the range of possibilities of use of computers for memory storage and examination of legal information and data.

During the 30 years of development of this branch, which some have defined as legal cybernetics, the role computers within the branch of legal information crystalized into a means of memory storage and examination of legal information. Such results of the development of computerization is the consequence of several factors, namely:

- availability of a mass of data in the field of law, which is dramatically increasing;
- huge expenses for the living and finding of necessary legal acts (papers) in the process of implementation of law, resulting from the first factor (availability of a mass of legal data);
- limited capacity of existing manually operated documentary-legal systems (card catalogue), where the examination of material is manual.

The question is what should be done in order that the beneficiary (whether jurist or other) could be provided with accurate and complete legal information in the minimum period of time.

The review represents an attempt to show by concrete examples the potential possibilities and efficiency of the use of computers for the finding and analysis of legal processes within the complex legal system. The orientation toward the use of computers as a means of memory storage and examination of legal information has determined the structure of the review. The advantages of the use of computers in the processing of legal information as a means of a more complete inclusion of normative acts, increased speed of obtaining required legal information, and increased accuracy of the given legal information have been practically elaborated. The computer fundamentally alters the method of memory storage and examination of legal and other normative material as well as offers services to beneficiaries from the legal profession.

The finding of relevant legal information and data is accomplished by the use of programs. The essence of the program consists of the comparison of „descriptors” (key words), which reflect the essence of the request, with the „descriptors” of the normative acts, which are stored in the memory of the computer.

At the end, the author is in favour of the viewpoint that the use of computers in the field of law is inconceivable without the participation of the jurist, representing the creative element in the making of the complete program for the operation of the computer and the implementation of legal norms through selection of alternatives offered by the computer.

RÉSUMÉ

L'APPLICATION DE L'ORDINATEUR POUR LA MEMORISATION ET LA PERQUISITION DES INFORMATIONS JURIDIQUES

Le but de cette étude est d'exposer les possibilités de l'application de l'ordinateur dans la mémorisation et la perquisition des informations et des documents juridiques.

Au cours de la période de trente ans du développement de cette branche que certains auteurs définissent comme cybernétique, le rôle de l'ordinateur est cristallisé dans le cadre de l'informatique juridique en tant que moyen pour la mémorisation et la perquisition des informations juridiques. Un tel résultat du développement de l'application de l'ordinateur dans le domaine du droit découle de plusieurs facteurs, à savoir:

- la multitude de documents dans le domaine du droit, dont l'accroissement est dramatique;
- les grandes dépenses dans les travaux de recherches des actes normatifs dans le processus de l'application du droit, ce qui découle du premier facteur (la multitude des documents juridiques);
- la limitation des systèmes juridico-documentaires manuels existants (les fichiers), dans lesquels sont effectuées les perquisitions du matériel manuellement.

La question se pose qui consiste à savoir ce qu'il faut faire pour que le bénéficiaire (le juriste ou quelqu'un d'autres) puisse avoir à sa disposition dans un bref laps de temps les informations juridiques précises et détaillées.

L'étude représente un essai ayant pour but de démontrer d'après les exemples concrets la possibilité et l'efficacité de l'application de l'ordinateur pour la découverte, ainsi que pour l'analyse des processus juridiques dans le cadre du système juridique complexe. L'orientation vers l'application de l'ordinateur en tant que moyen pour la mémorisation et la perquisition des informations juridiques a déterminé la structure suivante de l'étude. Pratiquement sont élaborés les avantages de l'application de l'ordinateur dans l'exposé des informations juridiques en tant que moyen par la voie duquel il est possible d'englober entièrement les actes normatifs, d'obtenir très vite les informations juridiques dont on a besoin ainsi qu'une grande précision des informations juridiques recueillies. L'ordinateur modifie radicalement les mémorisations et les perquisitions des matériels législatifs et des autres matériels normatifs. Ainsi que la prestation des services aux bénéficiaires dans le domaine du droit.

La découverte des informations juridiques relevantes et des documents est effectuée par la voie du programme de recherches. L'essence du programme de recherches consiste dans la comparaison des descripteurs (des mots clés) qui relèvent le contenu des demandes, avec les descripteurs des actes normatifs qui se trouvent dans le mémoire de l'ordinateur.

A la fin l'auteur plaide en faveur de l'opinion que l'application de l'ordinateur dans le droit est impensable sans la participation de l'homme (du juriste) qui a la fonction réalisatrice et créatrice par l'élaboration des programmes juridiques par la voie de la sélection des alternatives que lui donne l'ordinateur.

ОГРАНИЧЕНА ПОСЛОВНА СПОСОБНОСТ И ЗАСТУПАЊЕ МАЛОЛЕТНИКА ОД СТРАНЕ ЊИХОВИХ РОДИТЕЉА У НАШЕМ ПРАВУ

1. Са навршених осамнаест година живота у нашем праву престаје заступање деце од стране њихових родитеља односно старалаца; дете се правно осамостаљује, стиче пословну способност¹⁾. Ту пословну способност текстови називају потпуном, мада је она, прецизније говорећи, и општа и потпуна: општа у том смислу што се односи на закључивање свих правних послова које правни поредак познаје; потпуна у том смислу што се сви ти послови могу закључивати самостално, без сагласности законског заступника односно органа старатељства. Пре пунолетства, тј. пре навршетка осамнаест година живота, општа и потпуна пословна способност стиче се закључењем брака²⁾, а према законодавству СР Словеније може је стећи и малолет-

¹⁾ Чл. 15. ст. 1. Закона о браку и породичним односима СР Србије, „Службени гласник СР Србије”, бр. 22/80. од 7. јуна 1980; чл. 105. Породичног закона СР БиХ, „Службени лист СР БиХ” бр. 21/79 од 9. јула 1979; чл. 27. и 47. Закона за односите на родителите и децата СР Македоније, „Службен весник на СРМ” бр. 5/73 од 12. фебруара 1973; чл. 107 ст. и чл. 117. Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih SR Slovenije, „Uradni list LRS”, бр. 15/76 од 4. јуна 1976; чл. 96. Закона о браку и породичним односима СР Хрватске, „Народне новине”, бр. 11/78, од 21. марта 1978. године; чл. 9. ст. 1. и чл. 25. Закона о односима родитеља и дјече СР Црне Горе, „Службени лист СРЦГ”, бр. 54/75 од 31. децембра 1975; чл. 11. и 23. Закона о односима родитеља и деце САП Војводине, „Службени лист САПВ”, бр. 2/75 од 20. фебруара 1975; чл. 18. Закона о односима родитеља и деце САП Косово, „Службени лист САПК”, бр. 43/74 од 31. децембра 1974.

²⁾ Чл. 15, ст. 2. Закона о браку и породичним односима СР Србије; чл. 105. Породичног закона СР Босне и Херцеговине; чл. 47. Закона о односима родитеља и деце СР Македоније; чл. 117, ст. 1. и 2. Закона о браку и породичним односима СР Словеније; чл. 96. Закона о браку и породичним односима СР Хрватске; чл. 25. Закона о односима родитеља и дјече СР Црне Горе; чл. 23. Закона о односима родитеља и деце САП Војводине; чл. 18. Закона о односима родитеља и деце САП Косово.

ник који није у браку а постао је родитељ, о чему одлучује суд³⁾.

2. Са одређеним узрастом малолетници стичу ограничену пословну способност, а ограничења могу бити двојака. 1⁰ Један њихов вид састоји се у томе што малолетник додуше може закључивати све правне послове али само уз сагласност законског заступника (органа старатељства), тако да се ова способност може дефинисати као општа али делимична; општа у том смислу што се односи на све правне послове-, делимична у том смислу што за њихову ваљаност воља малолетника није довољна (мада је правно релевантна). 2⁰ Други вид ограничења састоји се у томе што малолетник додуше може самостално закључивати правне послове, али само неке, тако да се ова способност може дефинисати као потпуна али специјална: потпуна у том смислу што је воља малолетника довољна (није потребна сагласност законског заступника односно органа старатељства, као што није потребна ни пунолетном лицу), специјална у том смислу што се односи на тачно одређене послове.

3. Тако је начелно говорећи и посматрано у размерама читаве земље. Али у погледу тачног обима ограничене пословне способности и узраста са којим се стиче влада велико шаренило по републикама односно покрајинама. Јединствена (мада не у потпуности) правила усвојена су само у погледу услова за стицање такозване радне способности и активне тестаменталне способности: 1⁰ малолетник који је навршио петнаест година живота може самостално засновати радни однос и располагати својом зарадом⁴⁾; 2⁰ малолетник који је навршио петнаест (по

³⁾ Чл. 117, ст. 3. Закона о браку и породичним односима СР Словеније од 1976. године. Пословна способност (општа и потпуна) овде се не стиче аутоматски, већ на основу одлука суда, а суд одлучује по предлогу органа старатељства (не дакле, по предлогу заинтересованог ни његових законских заступника, али наравно они са своје стране могу у том правцу дати иницијативу код надлежног органа старатељства). С друге стране, предлог органа старатељства не обавезује суд; позитивну олуку суд доноси „ако за то постоје важни разлози“ чији релевантни степен цени суд, што чини да његова одлука има конститутиван карактер.

⁴⁾ Чл. 168. ст. 2. Закона о удруженом раду („радни однос може да заснује лице које је навршило петнаест година живота и има општу здравствену способност“); чл. 122 ст. 2. и чл. 267. ст. 2. Закона о браку и породичним односима СР Србије; чл. 9. ст. 2. Закона о односима родитеља и деце САП Косово; чл. 50. ст. 2. Закона о старатељству САП Косово, „Службени лист САПК“, бр. 30/76 од 12. јула 1976; чл. 12. Закона о односима родитеља и дјете СР Црне Горе; чл. 61. Закона о старатељству СР Црне Горе, Службени лист СРЦГ“, 11/80 од 21. јуна 1980; чл. 87. ст. 3. и чл. 200. ст. 2. Породичног закона СР Босне и Херцеговине; чл. 73. ст. 2. и чл. 200. ст. 2. Закона о браку и породичним односима СР Хрватске; чл. 30. Закона о односима родитеља и деце СР Македоније; чл. 39. ст. 2. Закона о старатељству СР Македоније, „Службен весник на СРМ“, бр. 5/73 од 12. фебруара 1973; чл. 112. Закона о браку и породичним односима (о zakonski zvezi in družinskih razmerjih) СР Словеније.

Иначе, терминологија је овде врло неједначена, чак и у оквиру прописа исте друштвено-политичке заједнице, па и у оквиру истог

законодавству СР Словеније и СР Црне Горе)⁵⁾ односно шеснаест година (по законодавству СР Србије, СР Хрватске, СР Босне и Херцеговине, СР Македоније, САП Војводине и САП Косово)⁶⁾ а способан је за расуђивање⁷⁾ може самостално сачинити тестамент. Између разних категорија малолетника закони су

закона. Тако, Закон о односима родитеља и деце СР Македоније (чл. 30), Закона о старатељству СР Македоније (чл. 39, ст. 2) и Закон о *zakonski zvezi in družinskih razmerjih SR Slovenije* (чл. 112) говоре о „личном дохотку“ којим малолетник у радном односу може располагати. У Закону о браку и породичним односима СР Србије (чл. 122, ст. 2. и чл. 267, ст. 2) стоји да малолетник, како онај под старатељством тако и онај под родитељским старањем, може располагати „својим личним дохотком и имовином коју је стекао својим радом“. Према Закону о браку и породичним односима СР Хрватске малолетник који је у радном односу може располагати својим „особним дохотком, односно зарадом“ (чл. 73, стр. 2. и чл. 200, ст. 2). Породични закон СР Босне и Херцеговине поступа различито: малолетник под родитељским старањем може располагати оствареним „личним дохотком и зарадом“ (чл. 87, ст. 3) а малолетник под старатељством може располагати „личним дохотком“ (чл. 2000, ст. 2). Према Закону о односима родитеља и дјече СР Црне Горе малолетник под родитељским старањем може располагати „својим приходима оствареним радом“ (чл. 12), а према Закону о старатељству СР Црне Горе малолетник под старатељством може располагати својим „личним дохотком“ (чл. 61). Различите формулације имају и покрајински закони. Према Закону о односима родитеља и деце САП Војводине малолетник под родитељским старањем може располагати својим „приходима оствареним радом“ (чл. 14), а према Закону о старатељству исте покрајине малолетник под старатељством може располагати својом „зарадом“ (чл. 41, ст. 2). Слично је и у законодавству САП Косово: дете под родитељским старањем може располагати својим „приходима оствареним радом“ (чл. 9, ст. 2. Закона о односима родитеља и деце), а малолетник под старатељством својим „дохотком као и другом зарадом“ (чл. 50, ст. 2. Закона о старатељству).

⁵⁾ Закон о дедовању СР Словеније (чл. 59), „Uradni list LRS“ бр. 15/76 од 4. јуна 1976; Закон о наслеђивању СР Црне Горе (чл. 59, ст. 1. и 2), „Службени лист СР Црне Горе“, бр. 4/76 од 16. фебруара 1976.

⁶⁾ Чл. 64, ст. 1. и 2. савезног Закона о наслеђивању од 1955. године („Службени лист ФНРЈ“ од 11. маја 1955), који се као републички закон примењује у СР Хрватској, „Народне новине“ СР Хрватске бр. 52/71, од 16. просинца 1971; чл. 59, ст. 1. и 2. Закона о наслеђивању СР Србије, „Службени гласник СРС“, бр. 52/76; чл. 53. Закона о наслеђивању САП Косово, „Службени лист САПК“, бр. 43/74 од 31. децембра 1974; чл. 60, ст. 1. и 2. Закона о наслеђивању САП Војводине, „Службени лист САПВ“, бр. 8/75, од 14. маја 1975; чл. 62. Закона о наслеђивању СР Босне и Херцеговине, „Службени лист СР БиХ“, бр. 7/1980, од 24. марта 1980, чл. 62, ст. 1. и 2. Закона о наслеђивању СР Македоније, „Службени весник на СРМ“, бр. 35/73, од 15. октобра 1973.

⁷⁾ За пуноважност тестамента кумулативно се тражи обоје: и године живота и способност за расуђивање, што стоји у свим текстовима. Отуда недостатак било једне било друге чињенице повлачи ништавост тестамента, што такође стоји у свим текстовима: „Тестамент је ништав ако у време његовог прављења завешталац није имао шеснаест (петнаест) година или није био способан за расуђивање“. Изузети су закони о наслеђивању СР Србије (чл. 64, ст. 2), САП Војводине (чл. 60, ст. 2) и САП Косово (чл. 50): „Тестамент је ништав ако у време његовог прављења завешталац није имао шеснаест година живота и није био способан за расуђивање“. Према буквалном и изолованом тумачењу овог правила за ништавост тестамента тражи се *кумулативно*: да је ма-

ове тачке гледишта не праве никакву разлику, са изузетком законодавства САП Војводине; наиме, према Закону о односима родитеља и деце САП Војводине од 1975. године деца под родитељским старањем стичу радну способност (способност да самостално заснују радни однос и располажу зарадом) са петнаест година (чл. 14) како је у читавој земљи, а према Закону о старатељству САП Војводине од 1971. године малолетници под старатељством стичу ову способност са четрнаест година (чл. 41. ст. 2). Наравно, после доношења Закона о удруженом раду од 1976. године и у САП Војводини малолетник под старатељством не би могао са четрнаест година засновати радни однос, али би, по нашем мишљењу, могао самостално располагати зарадом оствареном по основу уговора о делу (који би у његово име закључивао његов старалац). Четрнаестогодишњаци под родитељским старањем у САП Војводини, ни њихови вршњаци у осталим крајевима Југославије (без обзира да ли су под родитељским старањем или под старатељством) то право немају, јер је режим пословне неспособности когентне природе и домашај му се може ограничити само општом нормом; за њих је, са ове тачке гледишта, граница од четрнаест година без правног значаја. Право располагања (самостално) зарадом оствареном по основу уговора о делу стиче се по нашем мишљењу са навршених петнаест година (осим за малолетнике под старатељством у САП Војводини), независно од тога да ли је у питању малолетник под родитељским старањем или под старатељством и да ли је у радном односу или није. До таквог закључка долазимо применом правила (које важи и за питања регулисана императивним нормама) да је мање садржано у већем; а мора се узети да су у односу на уговор о раду и зараду из радног односа уговор о делу и зарада остварена по том основу ипак нешто мање (и по учесталости и времену трајања уговора и по његовим економским ефектима).

4. Законско уређење осталих питања из ове области, како смо већ истакли, врло је неуредначено по републикама и покрајинама. Тако, према Закону о браку и породичним односима СР Србије малолетници се деле на млађе од четрнаест година и оне који су навршили четрнаест година. Млађи малолетници (који још нису навршили четрнаест година) су потпуно пословно неспособни: њихови правни послови су апсолутно ништави, и као такви не производе никаква правна дејства, без обзира на вредност посла и независно од тога да ли су теретни или добродели, те да ли их је малолетник предузео сам или уз сагласност свог законског заступника; сходно томе, ови послови не мо-

лолетник млађи од шеснаест година и да је неспособан за расуђивање, па испада да неспособност за расуђивање сама за себе није довољна, што противречи условима за пуноважност постављеним у претходном ставу истог члана; такође би испало и да недостатак узраста од шеснаест година сам за себе не чини тестамент ништавим, што такође противречи слову и броју става првог истог члана.

гу бити оснажени накнадним одобрењем односно сагласношћу законског заступника ни органа старатељства⁸⁾. Са навршетком четрнаест година живота малолетник стиче ограничену пословну способност, која се огледа у следећем: (а) прво, он може самостално (без ичије сагласности) закључивати послове „мањег значаја“; (б) друго, уз сагласност законског заступника (а у неким случајевима уз сагласност органа старатељства) он може предузимати и све остале правне послове. По слову закона ово важи како за малолетнике под родитељским старањем тако и за оне под старатељством⁹⁾. Са навршетком петнаест година живота ограничена пословна способност се проширује уколико што малолетник може самостално учествовати у располагању заједничком имовином стеченом радом у породичној заједници¹⁰⁾ и наравно засновати радни однос и располагати зарадом.

5. Ово решење прихваћено је још у законодавствима СР Црне Горе, САП Војводине и САП Косово, уз два ограничења: (а) малолетници са навршених четрнаест година (како они под родитељским старањем тако и они под старатељством) немају право (као њихови вршњаци у СР Србији) да самостално закључују послове мањег значаја; (б) малолетницима са навршених четрнаест година под родитељским старањем није признато право да уз сагласност законског заступника (органа старатељства) закључују остале правне послове, како то могу њихови вршњаци под старатељством (СР Црна Гора и САП Војводина)¹¹⁾, односно то право им је признато у мањем обиму (САП Косово)¹²⁾.

⁸⁾ Чл. 33, ст. 3, чл. 122, ст. 1. и чл. 267, ст. 1. Закона о браку и породичним односима СР Србије.

⁹⁾ Чл. 122, ст. 1. и чл. 267, ст. 1. Закона о браку и породичним односима СР Србије.

¹⁰⁾ Чл. 341, ст. 2. Закона о браку и породичним односима СР Србије.

¹¹⁾ Чл. 9—12. Закона о односима родитеља и деце СР Црне Горе; чл. 60. Закона о старатељству СР Црне Горе; чл. 11—14. Закона о односима родитеља и деце САП Војводине; чл. 41. Закона о старатељству САП Војводине.

¹²⁾ Чл. 50. Закона о старатељству САП Косово; чл. 8. и 9. Закона о односима родитеља и деце САП Косово. Заправо, прописи садржани у овом последњем закону нису јасни. У чл. 9, ст. 1. стоји: „Дете које је навршило 14 година може вршити своје правне послове само али је за правоваљаност тих послова потребно одобрење његових родитеља, односно одобрење органа старатељства осим у случајевима предвиђеним у чл. 8. ст. 2. овог закона“. А у чл. 8, ст. 2. пак, каже се: „Родитељи у име детета могу са одобрењем надлежног органа старатељства отуђити или оптеретити имовину свога детета само ради његовог издржавања, васпитања и образовања, или ако то захтева који други његов интерес“. Стилизација чл. 9, ст. 1. је таква да би се на основу њега имало закључити како дете може самостално, без одобрења родитеља односно органа старатељства, отуђити или оптеретити своју имовину, што би било бесмислено, јер му је за мање важне послове таква сагласност потребна. Највероватнији смисао чл. 9, ст. 1. је у томе да дете (које је навршило 14 година) уопште не може, ни уз одобрење родитеља односно органа старатељства, закључити правне послове из чл. 8, ст. 2. Закона о односима родитеља и деце; оно би, другим речима, уз ово одобрење могло закључити само правне послове из ст. 1, члана 8 (располагање пригоди-

6. Према решењу усвојеном у законодавству СР Македоније потпуна пословна неспособност траје до навршетка петнаест година живота (ови малолетници немају право да предузимају ни послове малог значаја, ни самостално ни уз сагласност законског заступника). За малолетнике под родитељским старањем које су навршили петнаест година ствар се мења само уколико што по општем правилу (важећем у целој земљи за сва лица са навршених петнаест година) имају радну способност; остале послове (укључујући ту и оне мале вредности и значаја) они не могу предузимати ни уз сагласност родитеља односно органа старатељства. Другачије правило је усвојено за малолетнике под старатељством: са навршених петнаест година живота они стичу право да сами врше своје правне послове, само се за њихову пуноважност тражи сагласност стараоца (а за оне послове које странац као законски заступник не може предузети сам потребна је сагласност органа старатељства)¹³).

7. Ово разликовање које се у једном делу наше земље (СР Црна Гора, СР Македонија, САП Војводина, САП Косово) чини у корист малолетних штићеника под старатељством нема никакво рационално оправдање¹⁴): нити је малолетник под старатељ-

ма од своје имовине), које родитељи у својству законских заступника могу предузети самостално (без сагласности органа старатељства). Ако је, пак, законодавац хтео да каже како деца са навршених 14 година могу предузимати и послове из става 2. члана 8, али уз сагласност органа старатељства, за разлику од послова из става 1. члана 8, које предузимају уз сагласност родитеља (што би као решење било логично), то се морало изразити сасвим другачије, рецимо речима: „Дете које је навршило 14 година може вршити своје правне послове само али је за правоваљност тих послова потребно одобрење његових родитеља, а за послове предвиђене у чл. 8, ст. 2. овог закона одобрење органа старатељства”.

¹³) Чл. 27—30. Закона о односима родитеља и деце СР Македоније; чл. 39. Закона о старатељству СР Македоније.

¹⁴) Али има „историјско” објашњење. Оно је у ствари некритички преузет остатак из наших првих савезних прописа из области породичног права, који у овом погледу нису били довољно јасни (како је искуство показало, а о чему на жалост није вођено рачуна приликом доношења републичких закона). Основни закон о старатељству („Службени лист ФНРЈ” од 11. априла 1947) у чл. 23. имао је следећа правила: „Малолетник који је навршио четрнаест година може вршити сам своје правне послове, али је за пуноважност послова потребно одобрење његовог стараоца, а за оне послове које старалац не може сам предузети потребно је одобрење органа старатељства. — Малолетник који је навршио четрнаест година може слободно располагати својом зарадом”. Ова одредба није садржана и у Основном закону о односима родитеља и деце, који је донет крајем исте године („Службени лист ФНРЈ” од 1. децембра 1947). У чл. 11. овог Закона само стоји: „Дете које је навршило 14 година може закључити уговор о раду и располагати својом зарадом. При томе оно је дужно доприносити за своје васпитање и образовање, као и за издржавање породичне заједнице”. Ове одредбе су у теорији различито тумачене. Према једнима, малолетницима под родитељским старањем није био признат исти обим пословне способности и то произилази из самих текстова. Други су бранили супротно становиште, са образложењем да оно „произилази из читавог духа и основних

ством зрелији од свог вршњака под родитељским старањем, ни ти је у односу на родитеља старалац већи заштитник малолетникових интереса. Напротив, због већег степена емоционалне блискости и узајамне привржености дете ће пре послушати савет родитеља а родитељ је највећи природни гарант његових интереса. Зато закон треба више да штити малолетног штићеника под старатељством и то кроз већу ингерацију органа старатељства, а то ће рећи: путем већих ограничења овлашћења староца као законског заступника и већих ограничења пословне способности самог малолетника. О томе је вођено рачуна у СР Словенији. Према законодавству ове наше социјалистичке републике малолетници испод петнаест година живота су потпуно пословно неспособни а између малолетника са навршених петнаест година се прави разлика. ¹⁰ Петнаестогодишњи штићеник под старатељством може сам склапати своје правне послове (и то све), само је за њихову ваљаност потребно одобрење његовог староца, а за послове које старалац као заступник не може предузети самостално потребно је одобрење органа старатељства¹⁵). ²⁰ Малолетник под родитељским старањем који је навршио петнаест година може самостално (без сагласности родитеља) предузимати све правне послове; сагласност родитеља као законског заступника потребна му је само за послове од животног значаја, а таквим се сматрају послови који битно утичу на живот малолетника или су такви да могу утицати на његов живот по стицању пунолетства¹⁶).

8. Најзад, према решењу усвојеном у СР Хрватској и СР Босни и Херцеговини малолетници су, без обзира на узраст и без обзира да ли су под родитељским старањем или под старатељством, скоро потпуно пословно неспособни; према општем правилу они са петнаест година стичу радну а са шеснаест активну тестаменталну способност и до пунолетства то је све: остале послове, укључујући ту и оне мале вредности, они не могу предузимати ни самостално ни уз сагласност (одобрење) законског заступника односно органа старатељства^{17,18}).

начела којима су прожети оба наша закона"; „оно што је речено у чл. 23. Основног закона о старатељству није речено и у Основном закону о односима родитеља и деце, који је донесен после њега, зато да не би било понављања” (Михаило Ступар, Пословна способност малолетника, Анали Правног факултета у Београду, 1953, бр. 3—4, стр. 358) (на овај други аргумент може се одговорити питањем: а зашто је онда у Основном закону о односима родитеља и деце поновљено правило према коме малолетник са навршених четрнаест година може самостално располагати зарадом?).

¹⁵) *Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih* (чл. 203, стр. 1).

¹⁶) *Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih* (чл. 108).

¹⁷) Чл. 87, ст. 1, чл. 87, ст. 3. и чл. 200. *Породичног закона СР БиХ.*

У одредбама о *продужењу родитељског права* ништа се не каже о томе да ли се дете које је навршило осамнаест година изједначава са малолетником испод или изнад петнаест година, односно који је обим његове пословне способности (чл. 102, ст. 1). С друге стране, старалац лица коме је *потпуно одузета пословна способност* изједначава се у правима и обаве-

9. Општа карактеристика упоредноправних решења ове материје је већа поступност у стицању пословне способности и много нижа старосна граница потребна за обављање појединих категорија послова, а за оне мање вредности се чак никаква доња старосна граница не захтева. Тако, по *Немачком грађанском законнику* ограничена пословна способност стиче се већ са седам година: овакав малолетник може уз сагласност законског заступника закључивати све правне послове а самостално може закључивати послове којима прибавља искључиво неку корист за себе као и послове који ће бити извршени средствима која су им у ту сврху дата или су им дата на слободно располагање¹⁹). У *швајцарском праву* малолетник способан за расуђивање може, без обзира на узраст, самостално закључивати послове који су за њега добротине, а са одобрењем законског заступника и све остале послове²⁰). У *грчком праву* малолетник са навршених десет година може самостално предузимати послове из којих за њега произилази искључиво нека корист; са четрнаест година стиче се способност самосталног располагања својом зарадом и средствима која су добијена на слободно располагање, као и способност закључивања свих осталих послова уз сагласност законског заступника²¹). По *мађарском Грађанском законнику* ограничена пословна способност стиче се са дванаест година; дванаестогодишњак може уз сагласност законског заступника (која може бити дата и накнадно) предузимати све правне послове, а самостално може „да закључује уговоре од мањег значаја ради задовољења уобичајених свакодневних потреба” и уговоре на основу којих прибавља искључиво неку корист (§ 14, ст. 2). Малолетници до дванаест година су пословно неспособни „али не сматрају се ништавим уговори које непосредно закључи лице без пословне способности и који су извршени а од малог су значаја и њихово закључивање у свакодневном животу се дешава масовно без нарочитог размишљања” (§ 18, ст. 2). У *совјетском праву* малолетници испод петнаест годи-

зама са старацем лица које није навршило петнаест година, а старац лица коме је *делимично одузета пословна способност* са старацем малолетног лица које није навршило петнаест година (чл. 208).

¹⁹ Чл. 73, ст. 2. и чл. 200, ст. 2. Закона о браку и породичним односима СР Хрватске. У чл. 90, који говори о продужењу родитељског права, ништа се не каже да ли се пунолетно дете изједначава са малолетником млађим од петнаест година или старијим од петнаест година, и уопште који је обим његове пословне способности. С друге стране, „особа која је дјелимично лишена пословне способности може склапати правне послове, али је за њихову ваљаност потребно одобрење старатеља”. Она такође „може самостално остваривати своја права и интересе који се тичу њеног особног стања (статусне ствари)” (чл. 211). Како се види, лица која су делимично лишена пословне способности имају знатно шири обим пословне способности од такозваних старијих малолетника, што не одговара ни „диродном” поретку ствари ни решењу прихваћеном у послератном југословенском праву.

¹⁹) §§ 104—113. немачког Грађанског законика.

²⁰) Чл. 19. Швајцарског Грађанског законика.

²¹) Чл. 134—135. грчког Грађанског законика.

на имају право да закључују уобичајене ситне послове²²⁾. Према *пољском Грађанском законнику* ограничена пословна способност стиче се са навршених тринаест година; тринаестогодишњак може самостално (дакле без сагласности свог законског заступника) закључивати: (а) „уговоре који се редовно закључују о ситнијим стварима свакодневног живота“; (б) уговоре којима располаже својом зарадом²³⁾; (в) уговоре којима располаже средствима добијеним на слободно располагање²⁴⁾. Поред тога, кад пословно неспособно лице закључи неки од уговора „који се редовно закључују о ситнијим стварима свакодневног живота, такав уговор постаје пуноважан кад се изврши“, осим ако му се тиме не наноси очигледна штета²⁵⁾. Према раније важећем *чехословачком грађанском законнику од 1950. године* лице са навршених шест година живота може самостално закључивати послове који су искључиво у његову корист, као и послове који се извршавају одмах по закључењу а одговарају његовом узрасту²⁶⁾. Нови *чехословачки Грађански законик од 1964. године* отишао је још даље и поставио опште правило по коме су малолетници способни за самостално предузимање свих послова „који су по својој природи сразмерни њиховој интелектуалној и моралној зрелости која одговара њиховом узрасту“²⁷⁾. Најновији међу грађанским законима социјалистичких земаља *Цивилни законик Немачке ДР од 1975. године* прописује да и лица која нису напунила шест година живота могу пуноважно закључивати „уговоре за задовољење свакодневних животних потреба са безначајном вредношћу када су обавезе произишле за обе стране одмах испуњене“²⁸⁾. Од навршених шест година до стицања пунолетства (дакле до навршетка осамнаест година) малолетници могу уз сагласност законског заступника закључивати све правне послове, а без ове сагласности (дакле самостално) могу закључивати уговоре „за задовољење свакодневних животних потреба“²⁹⁾. Најзад, према *етиопском Грађанском законнику од 1960. године*, писаном за потребе једне цивилизације у много чему различите од европске, законски заступник може овластити малолетника да сам закључује уговоре који се с об-

²²⁾ Чл. 14. ст. 2. Грађанског законика РСФСР.

²³⁾ Чл. 21. пољског Грађанског законика (осим у случају кад старатељски суд из оправданих разлога одлучи другачије).

²⁴⁾ Осим оних за чије закључење по закону није довољна сагласност законског заступника (чл. 22. пољског Грађанског законика).

²⁵⁾ Чл. 14. пољског Грађанског законика (није, додуше, из текста закона сасвим јасно да ли се ова одредба односи само на лица лишена пословне способности или и на малолетнике са тринаест година, који су такође пословно неспособни).

²⁶⁾ § 11. и § 12, ст. 1. чехословачког Грађанског законика од 1950. године. Са петнаест година малолетник може уз сагласност законског заступника закључивати све послове а самостално може располагати својом зарадом (§§ 12. ст. 1. и 14).

²⁷⁾ § 9. чехословачког Грађанског законика од 1964. године.

²⁸⁾ § 52. Цивилног законика Немачке демократске Републике.

²⁹⁾ § 50. ст. 5. Цивилног законика Немачке ДР.

зиром на његов узраст и имовинске прилике могу сматрати као „акти свакодневног живота“; ово одобрење може бити и прећутно и може бити дато сваком малолетнику, без обзира на узраст³⁰⁾.

10. Али ако решења усвојена у нашем праву заостају за онима из савременог упоредног права, наша деца се у стварности понашају на исти начин као њихови вршњаци у другим земљама; самостално или уз сагласност својих законских заступника (изричиту или прећутну, претходну или накнадну) она свакодневно закључују огроман број послова мање односно мале вредности, који су по својој сложености сразмерни њиховој интелектуалној зрелости и одговарају њиховом поимању ствари: обављају куповине на пијацама, у робним кућама, књижарама, самоуслугама, купују улазнице за разне приредбе, возне карте, путују јавним превозним средствима, примају и дају рођенданске и друге пригодне поклоне итд. Социјални, економски и васпитни значај тог промета је огроман: тако деца задовољавају велики број својих свакодневних потреба, помажу родитељима, стичу искуства и постепено се оспособљавају за сналажење у сложенијим пословима и пословима веће вредности. Упркос врло великој интензивности и масовности, овај промет се одвија сасвим задовољавајуће и не изазива никакве посебне спорове, што је само емпиријски доказ неприкладности решења усвојеног у нашем праву; добра решења у праву су примерена решења, а примереност захтева вођење рачуна о стварности, „угледање на природу“, што је у овом случају сасвим испуштено из вида.

11. Са петнаест година, како смо видели, у нашем праву се стиче *радна способност*, која укључује и самостално располагање зарадом. Ова одредба, која је очигледно инспирисана настојањем да се малолетници подстичу на привређивање (јер се са вољом ради кад се ради за себе) али и на рационално трошење (јер се зарађено троши одговорније), има велики васпитни и социјални значај и одговара савременим тежњама у упоредном праву. У већини страних закона, наиме, малолетницима одређеног узраста признаје се способност да самостално располажу својом зарадом. Тако, ова способност се у грчком праву стиче са навршених четрнаест година (пунолетство са двадесетједном)³¹⁾, у пољском са тринаест година³²⁾, (пунолетство са осамнаест), у совјетском са петнаест (пунолетство са осамнаест)³³⁾, у

³⁰⁾ Чл. 305. етиопског Грађанског законика. Ван ових овлашћења правни послови малолетника не важе, али се на неважност могу позивати само малолетник, његови наследници и његов законски заступник, по правилима која важе за заблуду (чл. 314); ако је трећи у доброј вери мислио да је малолетник прибавио одобрење и ако није злоупотребио малолетничко неискство, посао важи (чл. 314).

³¹⁾ Чл. 135. грчког Грађанског законика.

³²⁾ Чл. 21. пољског Грађанског законика (осим у случају кад старатељски суд из оправданих разлога друкчије одреди — чл. 21).

³³⁾ Чл. 13. ст. 2. Грађанског законика РСФСР.

праву Немачке Демократске Републике са шеснаест (пунолетство са осамнаест)³⁴⁾, у мађарском са четрнаест (пунолетство са осамнаест)³⁵⁾, у етиопском са петнаест (пунолетство са осамнаест)³⁶⁾.

12. У нашем праву слобода располагања зарадом ограничена је утолико што је малолетник дужан да „од тих прихода допринеси за своје издржавање, васпитање и образовање”³⁷⁾. Иако то у позитивним прописима не стоји изричито, треба узети да огрешење малолетника о ову обавезу може имати само последице у односима између малолетног примаоца издржавања и његовог даваоца издржавања, у том смислу што давалац издржавања може смањити свој допринос за онолико за колико би малолетник био дужан да своје потребе покрије из сопствене зараде. Тиме ће малолетник бити ефикасно натеран да се креће у оквирима које му закон поставља, а биће реално очувано и његово право да у тим оквирима зарадом самостално располаже, као и сигурност правног промета. Не би се могло прихватити становиште да огрешење о ову обавезу повлачи неважност посла: тиме би неоправдано била погођена трећа лица, од којих се не може очекивати да знају да ли се малолетник у располагању зарадом кретао у дозвољеним оквирима³⁸⁾; била би, како смо рекли, угрожена и сигурност промета, што би одвраћало

³⁴⁾ § 51. Цивилног законика Немачке ДР.

³⁵⁾ § 14. ст. 2. мађарског Грађанског законика.

³⁶⁾ Чл. 272. етиопског Грађанског законика.

³⁷⁾ Чл. 122. ст. 2. Законика о браку и породичним односима СР Србије. Такође: чл. 12. Закона о односима родитеља и дјеце СР Црне Горе; чл. 61. Закона о старатељству СР Црне Горе; чл. 87, ст. 3. и чл. 200, ст. 2. Породичног закона СР Босне и Херцеговине; чл. 200, ст. 2. Закона о браку и породичним односима СР Хрватске (пор. са чл. 73, ст. 2. истог закона); чл. 39, ст. 2. Закона о старатељству СР Македоније (пор. са чл. 30. Закона о односима родитеља и деце СР Македоније); чл. 112. и чл. 203, ст. 2. Закона о zakonski zvezi in družinskih razmerjih SR Slovenije; чл. 14. Закона о односима родитеља и деце САП Војводине; чл. 41, ст. 2. Закона о старатељству САП Војводине; чл. 9, ст. 2. Закона о односима родитеља и деце САП Косово; чл. 50, ст. 2. Закона о старатељству САП Косово. — Закон о браку и породичним односима СР Хрватске (чл. 73) и Закон о односима родитеља и деце СР Македоније (чл. 30) не предвиђају изричито да је малолетник под родитељским старањем (за разлику од малолетника под старатељством) дужан да од зараде допринеси за своје васпитање и образовање, ваљда полазећи од тога да се то подразумева и ако се не каже (мада искуство учи да се то боље подразумева ако се каже, посебно с обзиром на околност да је овде то ограничење изричито прописано за малолетнике под старатељством, па се може помислити да треба применити *argumentum à contrario*).

³⁸⁾ Утолико пре што није у питању само необавештеност о прецизним чињеницама и цифрама, већ је реч о *оцени* о томе да ли малолетник за своје издржавање, васпитање и образовање допринеси сразмерно, а као и увек кад је реч о оцени да ли једна чињеница постоји у *правно релевантном степену* (у овом случају то је *сразмерност* доприноса), неслагања су неминовна и не може се унапред знати која је оцена тачна. У тој оцени ће се често разилазити и родитељи (као даваоци издржавања) између себе, као и давалац издржавања, с једне, и сам малолетник, с друге стране.

треће од ступања у правне односе са малолетницима, и довело у питање и само малолетничково право да располаже зарадом, које по законским интенцијама мора бити реалност а никако само прокламација.

13. Ова малолетникова способност самосталног предузимања правних послова није ограничена на располагање оним што се непосредно добије као накнада за рад, већ се протеже на све оно што води порекло од рада; ту, према томе, долазе и све ствари (покретне и непокретне) прибављене из личног дохотка, затим камате, плодови у натуралном облику и остали приходи са тих ствари, као и накнада по основу њиховог оштећења (накнада штете, сума осигурања) и по основу експропријације. С обзиром на потпуну способност малолетника да управља и располаже свим елементима из ове имовине, законско заступање у односу на њу не постоји. Наравно, по општим правилима родитељ би се овде могао појавити као малолетников заступник на основу уговора с њим, јер ко посао може предузети самостално, може га предузети и преко заступника.

14. Законско заступање се, дакле, односи на осталу малолетникову имовину, стечену наслеђем, поклоном, згодитком на лутрији, спортској прогнози, учешћем у дозвољеним играма на срећу³⁹⁾; овде долази и све оно што је добијено као накнада за ствари прибављене по наведеним основима (накнада штете, сума осигурања, правична накнада у случају експропријације), као и имовина коју је малолетник стекао радом ако још није навршио петнаест година; заступање се, наравно, не односи само на постојећу имовину већ и на могућност њеног увећања, тј. и на саму могућност стицања (давање наследничке изјаве, пријем поклона). У својству законског заступника родитељ неке од ових правних послова предузима самостално, док је за ваљаност других потребна сагласност органа старатељства. Са те тачке гледишта позитивни прописи разликују „управљање“ малолетниковом имовином, с једне стране, и „отуђење или оптерећење“ те имовине, с друге.

15. Закони прописују да „имовином детета до његовог пунолетства управљају у корист детета његови родитељи“⁴⁰⁾. У тек-

³⁹⁾ Али подсетимо: у неким деловима наше земље (Хрватска, Босна и Херцеговина) малолетник уопште не би могао учествовати у играма на срећу (ни на спортској прогнози), ни самостално ни уз сагласност законског заступника. Сходно томе, оно што би по том основу евентуално примио био би дужан да врати даваоцу као неосновано примљено (посао је ништав). По овом основу малолетник би нешто могао стећи само преко родитеља као законског заступника.

⁴⁰⁾ Чл. 119. Закона о браку и породичним односима СР Србије. Такође: чл. 279. Породичног закона СР Босне и Херцеговине; чл. 28. Закона о односима родитеља и деце СР Македоније; чл. 107—109. Закона о zakonski zvezi in družinskih razmerjih SR Slovenije; чл. 299. Закона о браку и породичним односима СР Хрватске; чл. 10. Закона о односима родитеља и дјече СР Црне Горе; чл. 12. Закона о односима родитеља и деце САП Војводине; чл. 7. Закона о односима родитеља и деце САП Косова.

стовима није дата дефиниција управљања, а према становишту правних писаца и коментатора⁴¹⁾ оно обухвата све акте који су потребни за очување, обделавање и унапређење имовине детета, као што су: обрада земље, издавање ствари у краткорочан закуп, исплата пореза и осталих дажбина које терете имовину, закључивање уговора о осигурању (кад је то прописано или уобичајено), поправка и замена оштећених и уништених делова и ствари⁴²⁾; то су, како ово набрајање показује, у ствари текући, редовни послови везани за једну имовину. Зато сами текстови додају да управљање имовином детета обухвата и *располагање дохотком од ове имовине*, само је то располагање усмерено: „*доходак од имовине свог детета родитељи могу употребити првенствено за његово издржавање, васпитање и образовање, као и за неопходне потребе породичне заједнице, уколико немају довољно средстава*”⁴³⁾. Прави се, дакле, разлика: кад је у питању издржавање, васпитање и образовање детета, родитељ може приход од његове имовине употребити без обзира на своје имовинске могућности (јер није дужан да га издржава ако ово има сопствених средстава, тј. ако је обезбеђено); кад су у питању потребе породичне заједнице, може га употребити само за задовољавање неопходних потреба (без обзира на величину дохотка са имовине детета), што је у складу са обавезом детета да издржавају родитеље (односно учествују у њиховом издржавању) само ако су ови неоспособни за рад и немају довољно средстава за издржава-

⁴¹⁾ Мехмед Беговић, *Породично право*, Београд, 1961, стр. 177; Ана Прокоп, *Породично право, Односи родитеља и дјеце*, Загреб, 1972, стр. 156; Војислав Бакић, *Породично право у СФРЈ*, Београд, 1982, стр. 339; Марко Младеновић, *Породично право*, књига II, Београд, 1981, стр. 184—185; Милка Јанковић, *Коментар Закона о браку и породичним односима*, Београд, 1981, стр. 105, уз чл. 119.

⁴²⁾ Као неспорно се мора узети (мада на то до сада у теорији није скретана пажња) да акти који су обухваћени појмом управљања по својој природи могу бити материјални и правни, а ови други, опет, могу бити предузети у своје име а за рачун малолетника или у име (и за рачун) малолетника. Тако, ако је потребно обратити малолетникову парцелу или прередити кров на његовој згради, родитељ то може урадити лично (сам или заједно са малолетником), у том случају је у питању један материјални акт, а може у ту сврху ангажовати другог на основу уговора. У овом другом случају, опет, родитељ може закључити уговор у своје име а за рачун малолетника а може га закључити у име (и за рачун) малолетника (неке послове управљања могуће је предузети само у облику правног а не материјалног акта, као, на пример, осигурање имовине). У свим овим случајевима реч је о актима који улазе у „*управљање*” имовином малолетника и саставни су део вршења родитељског права, али само у овом другом случају (кад родитељ закључује правни посао), он иступа као законски заступник у правнотехничком смислу.

⁴³⁾ Чл. 120. Закона о браку и породичним односима СР Србије. У истом смислу: чл. 29. Закона о односима родитеља и деце СР Македоније; чл. 10. Закона о *zakonski zvezi in družinskih razmerjih* SR Slovenije; чл. 11. Закона о односима родитеља и дјеце СР Пуне Горе; чл. 280. Породичног закона СР Босне и Херцеговине; чл. 13. Закона о односима родитеља и деце САН Војводине; чл. 8, ст. 1. Закона о односима родитеља и деце САН Косово. Пор. чл. 290. Закона о браку и породичним односима СР Хрватске.

ње⁴⁴). — Иако то у закону не стоји изричито, мора се узети као неспорно да сви трошкови управљања падају на терет малолетникове имовине; родитељ је дужан да дете издржава али не и да сноси трошкове управљања његовом имовином⁴⁵).

16. Све акте који улазе у управљање малолетниковом имовином родитељ предузима самостално; правна ваљаност њихова није условљена сагласношћу органа старатељства, нити је у овом погледу родитељ (за разлику од староца) под неком оперативном контролом овог органа, па сходно томе није дужан да о предузетим пословима подноси периодичне извештаје и полагаже рачуне.

17. Каква је судбина оваквих послова који су предузети противно условима под којима родитељи управљају имовином детета (и располажу дохотком од те имовине)? Санкција, по нашем мишљењу, никако не може бити неважност посла, јер се од трећих не може захтевати познавање чињеница о којима говори закон, и јер је често реч о оцени степена потребне релевантности тих чињеница, у чему се родитељи и трећи могу разилазити, па и родитељи међусобно (оцена о томе шта је у интересу детета и шта улази у његово васпитање и образовање, па чак и издржавање, оцена о томе шта су „неопходне“ потребе породичне заједнице). Решење по коме би овакви послови били неважећи уколико се накнадно од стране за то овлашћеног органа утврди (боље речено *оцени*) да, најопштије говорећи, нису у интересу детета, паралисало би овај сектор правног промета па према томе и законско право и обавезу родитеља да у оквиру вршења родитељског права управљају имовином свога детета (укључујући ту и располагање дохотком од те имовине). Треба, дакле, узети да се важност ових послова не може (из наведених разлога) доводити у питање, а да орган старатељства (који иначе има општи надзор над вршењем родитељског права)⁴⁶), у том случају само може предузети друге законом прописане мере: (а) у оправданим случајевима захтевати од родитеља полагање рачуна о управљању имовином детета; (б) тражити да суд, ради заштите имовинских права детета, дозволи средства обезбеђена на имовини радитеља (стављање хипотеке, попис покретних ствари, одређивање привремених мера)⁴⁷); (в) захтевати да суд одлучи да родитељи у погле-

⁴⁴) И овде, кад је у питању употреба дохотка од имовине детета као саставни део управљања том имовином, акти које родитељи предузимају могу бити материјални (непосредно трошење плодова у натуралном облику) и правни (куповина ствари из дохотка у новчаном облику, продаја плодова у натуралном облику и употреба тако добијених новчаних средстава за набавку других потребних ствари), а у овом другом случају могу бити закључени у своје име или у име детета.

⁴⁵) По мишљењу Ане Прокоп ови трошкови не само што се подмирују прихода од имовине детета, него имају првенство у односу на издатке за издржавање детета (односи родитеља и дјепе, стр. 156—157).

⁴⁶) Чл. 132—135. Закона о браку и породичним односима СР Србије.

⁴⁷) Чл. 244—247. Закона о извршном поступку, „Службени лист СФРЈ”, бр. 20/1978.

ду управљања имовином детета имају положај стараоца⁴⁸⁾, што значи да ће сада бити дужни да подносе редовне извештаје и рачуне о управљању имовином детета.

18. Важније послове родитељи као законски заступници не могу предузети самостално већ само уз сагласност органа старатељства, који, са своје стране, ту сагласност може дати само под законом предвиђеним условима. Према правилу које је прихваћено у највећем делу наше земље „родитељи могу само са одобрењем органа старатељства отуђити или оптеретити имовину свога детета само ради његовог издржавања, васпитања и образовања или ако то захтева који други његов интерес“⁴⁹⁾. Како се види, „имовину“ свога детета родитељи не могу ни отуђити ни оптеретити без одобрења органа старатељства, а овај може дати одобрење само ако то захтева неки интерес детета (првенствено ради његовог издржавања, васпитања и образовања). Бестеретно отуђење малолетникове „имовине“ је, како се види, практично искључено мада не сасвим (рецимо у питању је парцела чија је обрада перентабилна и на коју се, наравно, плаћа порез, а не може се отуђити ни продајом ни трампом; са одобрењем органа старатељства она би се могла некоме поклонити или дереликцијом прећи у друштвену својину).

19. Цитирана формула о кругу послова за чије се закључење мора прибавити одобрење органа старатељства недовољна је и штура, те се тумачењем њен буквални смисао у нечему мора сузити а у нечему, опет, проширити. С једне стране, њен домашај се мора ограничити само на главницу имовине, јер сам закон прописује да дохотком од те имовине родитељи располажу самостално (иако наменски). Али то није довољно и треба узети да они иступају самостално и кад је у питању отуђење покретних ствари и права мање вредности, чак и кад је реч о елементима главнице⁵⁰⁾; такво правило прописано је за стараоца⁵¹⁾, а овлашћења родитеља, који је (како смо истакли) највећи природни гарант интереса свога детета, могу бити само већа, мања никако. С друге стране, сагласност органа старатељ-

⁴⁸⁾ Чл. 138. Закона о браку и породичним односима СР Србије.

⁴⁹⁾ Чл. 121. Закона о браку и породичним односима СР Србије.

У истом смислу: чл. 29, ст. 2. Закона о односима родитеља и деце СР Македоније; чл. 111. Закона о zakonski zvezi in družinskih razmerjih SR Slovenije; чл. 296. Закона о браку и породичним односима СР Хрватске; чл. 11, ст. 2. Закона о односима родитеља и дјеце СР Црне Горе; чл. 8, ст. 2. Закона о односима родитеља и деце САП Косово.

⁵⁰⁾ Што је изричито прописано само у чл. 281. Породичног закона СР Босне и Херцеговине и чл. 13, сл. 2. Закона о односима родитеља и деце САП Војводине.

⁵¹⁾ Argumentum a contrario на основу члана 238. тачка 2. Закона о браку и породичним односима СР Србије. Такође: чл. 188. Породичног закона СР Босне и Херцеговине; чл. 191. Закона о zakonski zvezi in družinskih razmerjih SR Slovenije; чл. 185. Закона о браку и породичним односима СР Хрватске; чл. 27. Закона о старатељству СР Црне Горе; чл. 17. Закона о старатељству САП Војводине; чл. 23. Закона о старатељству САП Косово.

ства неопходна је не само кад је у питању отуђење и оптерећење постојеће имовине детета (продаја, трампа, залагање, обвезивање као јемца, поравнање, одрицање од тужбеног захтева, признање тужбеног захтева на штету детета) него и пропуштање да се она бестеретно увећа: давање негативне наследничке изјаве (одбијање наследства или легата) и одбијање поклона (осим ако је реч о малим вредностима). У негативном смислу економски значај одбијања наследства, легата и поклона чак је већи од могућих негативних последица отуђења постојеће малолетникове имовине са накнадом, што је по слову закона иначе могуће само са одобрењем органа старатељства и то само уколико то захтева неки интерес детета. — Најзад, сагласност органа старатељства није потребна за давање позитивне наследничке изјаве и изјаве о пријему поклона. Она по слову закона није потребна староцу⁵²⁾ па се мора узети, из разлога о којима смо говорили, да је још мање потребна родитељу; с друге стране, она (такође по слову закона) родитељу није потребна за извесне акте отуђења делова малолетникове имовине (располагање дохотком од имовине), па се мора узети да је још мање потребна за предузимање аката који воде само повећању те имовине.

20. Овај део излагања можемо према томе завршити следећим закључцима: 1^о самостално, без одобрења органа старатељства, родитељ може (а) управљати постојећом имовином свога детета, што укључује и располагање дохотком од те имовине, (б) располагати покретним стварима мање вредности и правима мање вредности, чак и кад представљају делове главнице, (в) дати позитивну наследничку изјаву и изјаву о пријему поклона; 2^о сагласност органа старатељства потребна му је (а) за отуђење и оптерећење главнице (осим за располагање стварима и правима мање вредности) и (б) за давање негативне наследничке изјаве и изјаве о одбијању поклона (осим ако се ради о стварима мање вредности).

21. Сагласно уставном начелу о равноправности мушкараца и жене, које је доследно спроведено и у породичноправним прописима, законски заступници детета су оба родитеља, дакле, и отац и мајка⁵³⁾, који дете заступају заједнички и споразумно. За одлучивање о томе да ли ће се и који посао предузети у име детета потребна је, дакле, сагласност оба родитеља, а она (сход-

⁵²⁾ Argumentum a contrario на основу члана 238. тачка 3. Закона о браку и породичним односима СР Србије и осталих закона наведених у претходној примедби.

⁵³⁾ Закон каже да „малолетну децу заступају родитељи“ (чл. 33, ст. 3. Закона о браку и породичним односима СР Србије), а то може значити само „оба родитеља“, дакле отац и мајка. С друге стране право и обавеза заступања деце је саставни део родитељског права, а „родитељско право родитељи врше заједнички и споразумно“ (чл. 123, ст. 1. Закона о браку и породичним односима СР Србије); — О заступању као саставном делу родитељског права: Мехмед Беговић, Породично право, пето издање, Београд, 1961, стр. 171—172; Марко Младеновић, Породично право, књига II, Београд, 1981, стр. 163 и сл; Војислав Бакић, Породично право у СФРЈ, Београд, 1982, № 322—327.

но општим правилима) може бити дата изричито или прећутно, претходно или накнадно, за један одређени посао, групу послова или чак све послове у оквиру законских овлашћења родитеља или њихова равноправност не значи и обавезу да према трећима иступају заједнички, нити обавезу родитеља који иступа да пружи доказ о сагласности другог родитеља (или о томе да дете нема другог родитеља или да је овај лишен родитељског права). Под условом да је у погледу ових чињеница трећи савестан, посао предузет од стране једног родитеља пуноважан је и други родитељ не може захтевати његово поништење⁵⁴⁾. Другачије решење значило би правну несигурност и имало за последицу уздржавање трећих од ступања у правне односе са малолетником кад у својству његовог законског заступника иступа само један родитељ; од свега тога би сама заступничка мисија родитеља најозбиљније трпела. Ова несигурност (са својим последицама у односу на треће) могла би бити отклоњена само тако што би родитељи иступали увек заједнички, односно тако што би родитељ који сам иступа био дужан да пружи доказ о сагласности другог родитеља (или о томе да дете нема другог родитеља или да је овај лишен родитељског права), што би у великој мери спутало па и паралисало иступање родитеља, и тако ће довести до питања остваривања њихове заступничке мисије. У неким страним законима изричито је прописано да посао с трећим може закључити и само један родитељ⁵⁵⁾, а то је и становиште наших судова који су били у прилици да се о томе изјасне⁵⁶⁾; што се тиче наших прописа, правило је изричито прихваћено за случај правног општења трећих с дететом преко његових родитеља: „Доставе и изјаве које треба учинити малолетном детету могу се пуноважно учинити *једном или другом родитељу*, а ако родитељи не живе заједно, родитељу код кога дете живи”⁵⁷⁾.

⁵⁴⁾ Он може само предложити органу старатељства предузимање одређених мера у оквиру његовог надзора над вршењем родитељског права, у смислу чл. 132. и сл. Закона о браку и породичним односима СР Србије (и одговарајућих прописа у осталим социјалистичким републикама); у крајњој линији, родитељ који злоупотребава вршење родитељског права или грубо занемарује вршење родитељских дужности може бити лишен родитељског права.

⁵⁵⁾ § 37, ст. 1. Закона о породици Чехословачке СР; чл. 53. ст. 2. Кодекса о браку и породици РСФСР.

⁵⁶⁾ У том смислу: одлука Врховног суда Хрватске Гз 383/53 од 25. маја 1953, Наша законитост, 1953, 8—9; одлука Врховног суда Хрватске Гз 570/55, од 19. априла 1955, Наша законитост, 1955, 8—9 (наведено код В. Бакића, Породично право у СФРЈ, Београд, 1982, стр. 338—339).

⁵⁷⁾ Чл. 118. Закона о браку и породичним односима СР Србије.

SUMMARY

LIMITED BUSINESS CAPACITY AND REPRESENTATION OF MINORS BY THEIR PARENTS IN OUR LAW

The author criticises the solutions adopted in Yugoslavia, in the laws of the individual Socialist Republics, accordings to which limited business capacity can be acquired at fourteen years of age, in some of the Republics at fifteen (even later); he feels that anachronic is the solution that minors (up to fourteen years of age, and in some Republics even until their adult age!) are not capable of independent entering into business transactions of small value and significance, although they acquire the capacity of independent entering into contracts of employment and disposal of their earnings in Yugoslavia as a whole when they are fifteen years of age.

The legal representatives of the child are his or her father and mother, with equal raghts; but their equal rights do not also mean their obligation to act in union toward third parties, nor the obligation in acting as the representative of the child to submit evidence of the approval of the other parent (or evidence that the child does not have the other parent or that the other parent has been deprived of that parenthood). Provided that the third party acts in good faith in respect of these facts, actions undertaken by one parent are ligally effective and the other parent cannot start legal proceedings for their rescision.

Independently, without the approval of the trustees, the parent may a) manage the axisting property of his child, including the disposal over the income from that property; b) may exercise disposal over movable property of lesser value and rights of lesser value, even if they represent a part of the principal; c) submit a positive statement of heirship to the share of the estate and statement of receipt of gift. Approval of the trustees to the parent is necessary for a) transfer and indebtedness of the principal (except disposal of goods and rights of lesser value) and b) submission of statement of heirship to share of the estate and statement of renunciation of gifts except concerning property of lesser value. Those are the conclusions of the author after interpretation of positive texts, which in this respect are not complete or sufficiently accurate.

RÉSUMÉ

LA CAPACITÉ LIMITÉE DE L'EXERCICE DES AFFAIRES ET LA REPRÉSENTATION DES MINEURS DE LA PART DE LEURS PARENTS DANS LE DROIT YOUGOSLAVE

L'auteur critique les prescriptions adoptées en Yougoslavie dans le droit des républiques fédérées selon lesquelles la capacité limitée de l'exercice des affaires est acquise le plus tôt à l'âge de quatorze ans, et dans certaines républiques fédérées à l'âge de quinze ans (et même plus tard); il considère anachronique la prescription d'après laquelle les mineurs (jusqu'à l'âge de quatorze ans révolus et dans certaines républiques fédérées jusqu'à la majorité) ne sont pas capables de contracter en toute autonomie les affaires d'une valeur et d'une importance médiocre, quoique dans tout le pays à l'âge de quinze ans révolus on acciue la capacité de conclure en toute autonomie le contrat de travail et de disposer librement de la rémunération.

Les représentants légaux des enfants sont le père et la mère à égalité de droits; mais leur égalité de droits ne signifie pas l'obligation du parent de comparaître ensemble envers les tiers, ni l'obligation du parent qui comparait au nom de l'enfant de donner la preuve du consentement de l'autre parent (ou la preuve que l'enfant n'a pas l'autre parent ou bien que celui-ci est privé du droit de parent). Sous condition qu'en ce qui concerne ces faits le tiers soit consciencieux, l'affaire entreprise par un parent est valable et l'autre parent ne peut pas demander son annulation.

Le parent peut en toute autonomie sans l'autorisation de l'organe de tutelle a) administrer les biens existants de son enfant, ce qui comprend le droit de disposer des revenus de ces biens, b) disposer des biens mobiliers d'une moindre valeur et des droits de moindre importance même quand ils représentent les parties du fonds c) donner la déclaration positive de succession et la déclaration concernant la réception du cadeau. Le consentement de l'organe de tutelle au parent est indispensable a) pour l'aliénation et la charge du fonds (exception faite pour la disposition des choses et des droits de moindre importance) et b) pour faire la déclaration de succession négative et la déclaration concernant le refus de la donation, excepté lorsqu'il s'agit des choses de moindre importance. Ce sont les conclusions auxquelles aboutit l'auteur en interprétant les textes positifs qui à ce sujet ne sont ni complètes ni suffisamment précises.

др Рајко Суџум, саветник реп. секретара
Заједнице здрав. заштите СРС

UDK — 368.4

ПРАВО НА ЗДРАВСТВЕНУ ЗАШТИТУ

1. Право на здравствену заштиту — уставно право грађана

Право на здравствену заштиту прокламовано је после другог светског рата Општом декларацијом о људским правима од 1948. године. У члану 25. те Декларације се одређује да овако има право на стандард живота који обухвата здравље и добробит човека и његове породице, храну, одевање, смештај и медицинску негу као и потребне социјалне службе, право на сигурност за случај незапослености, болести, неспособности за рад, удовиштва, старости и сл.

И Светска здравствена организација у својим документима полази од тога да је здравствена заштита право. У преамбули Статута ове хуманитарне организације се наводи да је једно од основних права човека да ужива „највише што се може постићи у стандарду здравља“. Резолуцијом усвојеном 1970. године на 23. скупштини Светске здравствене организације се прокламује да „право на здравље представља основно људско право“, да је достизање највећег могућег нивоа здравља свих народа — главни дугорочни циљ Светске здравствене организације и да је најважнији услов за ово развој ефикасног националног система здравствене заштите у свим земљама¹⁾.

У Уставу СФРЈ, у члану 163, став 1. се одређује да се право радника на социјално осигурање обезбеђује обавезним осигурањем, на начелима узајамности и солидарности, у самоуправним интересним заједницама. Средства за обезбеђивање овог права формирају се доприносом из личног дохотка и доприносом из дохотка организација удруженог рада и других организација и заједница. У истој одредби Устава се даље наводи да „овим осигурањем радник, у складу са Законом, обезбеђује себи право на здравствену заштиту и друга права за случај болести, права за случај порођаја, смањења или губитка радне способности“, а за чланове своје породице — право на здравствену заштиту.

Интересантно је да се уставом установљава само за раднике право на социјално осигурање којим се обезбеђује њихово право на здравствену

¹⁾ Дуисан А. С: Здравствени аспекти Људских права, превод и обрада др Томислава Првуловића, часопис „Здравствена заштита“ Београд, бр. 2/77, стр. 66.

заштиту и друга права за случај болести као и право на здравствену заштиту чланова њихових породица. Што се тиче осталих категорија становништва, других радних људи и грађана који нису обухваћени обавезним социјалним осигурањем, по Уставу, њихова права из социјалног осигурања, па и право на здравствену заштиту, „уређују се, у складу са Законом, на начелима узајамности и солидарности,” (члан 163, став 2. Устава). Устав, дакле, за те друге категорије становника не утврђује минимум права из социјалног осигурања, већ оставља да се та права уређују Законом, односно самоуправним општим актима у складу са законом.

Одредба члана 163. Устава СФРЈ о обавезном социјалном осигурању радника преузета је у уставима република и покрајина. Према уставним овлашћењима републике и покрајине у оквиру својих права и дужности уређују основна права радних људи у области социјалног осигурања и здравствене заштите радних људи и грађана. Иако закони република и покрајина изражавају као основно начело да радници и други радни људи у заједници здравствене заштите утврђују права у области здравствене заштите, ипак одређују минимум права који се мора обезбедити у заједници здравствене заштите. Такав приступ уређивања права произилази из уставних одредаба које налажу, на једној страни, да се законом утврде основна права радних људи и грађана у области здравствене заштите, а на другој страни, да се обезбеди обавезним осигурањем право радника на социјално осигурање и право њихових чланова породице на здравствену заштиту.

Одредбе републичких и покрајинских закона према којима радници и други радни људи у заједници здравствене заштите утврђују права у области здравствене заштите, треба схватити тако да се у заједници утврђују права, али да та утврђена права обавезно садрже и обухватају и права која су утврђена законом. Приликом утврђивања права у заједници здравствене заштите мора се водити рачуна да се радним људима и грађанима обезбеде права по врсти и обиму које утврђује закон. Све што је преко тог законског минимума утврђују радни људи самостално у заједници здравствене заштите.

Закон о здравственој заштити у СР Србији²⁾, у члану 3, став 1. преузима уставну одредбу да „свако има право на заштиту здравља” (члан 186. Устава СФРЈ и члан 209, став 1. Устава СР Србије), али је модификује на тај начин што уводи термин „здравствена заштита” уместо термина „заштита здравља” и што остваривање овог права ограничава условима који су утврђени законом. Ово је једно од основних права у области здравствене заштите, које даје овлашћење сваком грађанину да захтева здравствену заштиту и које истовремено ствара обавезу за здравствену организацију и за друштвену заједницу у целини да води бригу о здрављу свих грађана и да се мере, активности и поступци на очувању здравља предузимају према закону. Имајући у виду садржину здравствене заштите дате у члану 2, став 2. Закона, право сваког на здравствену заштиту из члана 3, став 1. Закона означавало би да се у корист свих грађана и према свим предузимају мере, активности и поступци на очувању и унапређивању здравља „које радници, други радни људи и грађа-

²⁾ Објављен у „Службеном гласнику СР Србије”, бр. 30/79.

ни организују и спроводе самостално и организовано у својим организацијама удруженог рада, месним заједницама, самоуправним интересним заједницама здравствене заштите, друштвено-политичким заједницама и другим самоуправним организацијама и заједницама”, као и „мере активности и поступци које предузимају организације удруженог рада које обављају здравствену делатност”.

2. Значење појма „Здравствена заштита”

Да би се схватила правна природа права на здравствену заштиту потребно је утврдити значење израза „здравствена заштита”.

Здравствена заштита као појам врло често је присутна у свакидашњем говору, у науци, у законским текстовима итд. У основи има исто значење, али се употребљава из различитих аспеката посматрања здравствене заштите.

У првом реду здравствена заштита се схвата као очување и унапређење здравља. Ово је схватање здравствене заштите са становишта сврхе, друштвеног циља који она има.

Здравствена заштита се схвата и као свеукупност мера, активности и поступака на очувању и унапређењу здравља. Ово схватање је изражено у одредби става 2, члана 2. Закона о здравственој заштити у СР Србији и уредби става 2, члана 2. Закона о здравственој заштити у СР БиХ³). Сличну дефиницију здравствене заштите даје и Закон о здравственој заштити и здравственом осигурању у СР Хрватској⁴), у ставу 2, члана 1. према којој здравствена заштита представља обезбеђивање, усмеравање и спровођење мера здравствене заштите ради чувања здравља.

Према Закону о здравственој заштити у СР Словенији⁵) здравствена заштита „обухвата здравствене услуге, програме здравствених услуга или одређене здравствене делатности, које обављају радници у удруженом раду, самоуправно организовани у организацијама удруженог рада у области здравствене заштите и у другим организацијама и заједницама, као и одређена права из социјалног обезбеђења” (члан 2. став 2. тог закона). При томе се одређује појам здравствене услуге „као непосредни резултат удруженог рада давалаца услуга намењен очувању, јачању и успостављању здравља, побољшању здравственог стања, спречавању болести и повреда као и инвалидности, откривању, дијагностици и лечењу болести и повреда и рехабилитацији оболелих и повређених, као и стварању здравствених услова за пораст животне, радне и одбрамбене способности. (члан 7. став 2. Закона).

Здравствена заштита се схвата и као делатност. То је организована друштвена делатност⁶). Затим, то је делатност здравствених организација „на очувању и унапређењу здравља људи, спречавању и сузбијању обољења, повреда и других поремећаја здравља, раном откривању обољења

³) Објављен у „Службеном листу СР БиХ”, бр. 17/80.

⁴) Објављен у „Народним новинама СР Хрватске”, бр. 10/80.

⁵) Објављен у „Uradnom listu SR Slovenije”, бр. 1/80.

⁶) Члан 2. Општег закона о здравству „Службени лист СФРЈ”, бр. 20/69, члан 20, став 1. Закона о здравственој заштити и здравственим осигурању у СР Хрватској.

и стања, благовременом и ефикасном лечењу и правовременој рехабилитацији, применом одговарајућих стручно-медицинских мера активности и поступака” (члан 9. Закона о здравственој заштити у СР Србији).

Здравствена заштита је и садржај једног од основних права човека, права на здравствену заштиту које је гарантовано Уставом. „Свако има право на заштиту здравља” — члан 186, став 1. Устава СФРЈ. Осигурањем, радник, у складу са законом, обезбеђује себи право на здравствену заштиту” — члан 163, став 1. Устава. Право на здравствену заштиту утврђено је законима свих социјалистичких република и социјалистичких аутономних покрајина. Законима су утврђена основна права, док је ближе одређивање права уређено самоуправним општим актима заједница здравствене заштите.

Здравствена заштита као право даје овлашћење да се захтева чињење које обухвата лекарске прегледе и друге врсте медицинске помоћи, предузимање стручних медицинских мера за унапређење здравственог стања, односно спречавање обољења, лечење, рехабилитацију, давање лекова и другог медицинског материјала итд.

Новчане накнаде и помоћи које радницима и другим радним људима припадају на основу закона или самоуправних општих аката заједница не могу се сматрати као право на здравствену заштиту. Међутим, и ова права се обезбеђују у заједници здравствене заштите, а уређују се у тој заједници, у складу са начелима утврђеним законом који се доноси као јединствен закон и за питања здравствене заштите и здравственог осигурања. С друге стране, због карактера односа у самоуправним интересним заједницама у којима радници и други радни људи који на начелима узајамности и солидарности задовољавају своје личне и заједничке потребе и радници у здравственим организацијама удружују рад и средства, остварују слободну размену рада и равноправно и заједнички одлучују о обављању здравствене делатности, све се више превазилазе односи „здравственог осигурања”, па се и израз „здравствено осигурање” напушта. Такав је случај, за сада у СР Србији и СР Словенији, а вероватно ће њихову праксу следити и неке друге републике и покрајине у којима се припремају нови закони у овој области. Стога се изналазе нови термини који ће појмовно обухватити новчане накнаде и помоћи. У Закону о здравственој заштити у СР Србији новчане накнаде и помоћи се сврставају у права „у области здравствене заштите”. Према истоименом закону у СР Словенији, то су права из „социјалног обезбеђења”. Сматрамо да је израз „социјално обезбеђење” адекватнији и прихватљивији. Интересантно је да се новим законом у СР Хрватској задржава институт здравственог осигурања.

3. Овлашћења и дужности као садржина права на здравствену заштиту

Поставља се питање која овлашћења односно погодности има грађанин коме се обезбеђује право на здравствену заштиту?

Здравствена заштита је свеукупност мера, активности и поступака на очувању и унапређењу здравља које у себи укључује и спречавање и сузбијање обољења, повреда и других поремећаја здравља, рано откривање обољења и стања, благовремено и ефикасно лечење и правовремену

рехабилитацију. Таква дефиниција и садржај здравствене заштите не може се поистоветити са садржајем здравствене заштите као субјективног права. Здравствена заштита је организована активност друштвене заједнице усмерене на очување и унапређење здравља људи. Она се посматра као целина и јединство. Из здравствене заштите као делатности усмерене на заштиту здравља исходи овлашћења грађана да у циљу очувања и унапређења свог здравља захтева одређене радње, мере, активности, поступке здравственог радника у здравственој организацији. Субјекат права на здравствену заштиту не може тражити било коју меру, радњу или поступак, већ само оне које су потребне да се отклони ризик обољевања, да се санира његово здравствено стање, односно које су потребне да се очува и унапреди његово здравље. При избору мера, радњи и поступака није меродавно субјективно мишљење корисника права, већ овлашћеног здравственог радника заснованог на објективним околностима и достигнућима медицинске науке. Према томе, уопштено право на здравствену заштиту конкретизује и опредељује овлашћени здравствени радник имајући у виду објективне потребе корисника за одређеним видовима здравствене заштите. Из овог се види да су овлашћења здравственог радника врло значајна, како са становишта појединца, тако и са становишта целокупне заједнице.

Право на здравствену заштиту је трајно право које припада одређеном лицу. Настаје рођењем, а престаје смрћу неког лица. Оно се не исцрпљује једнократним и вишестратним указивањем медицинске помоћи. Оно даје овлашћење да се здравствена заштита захтева неограничени број пута, у складу са потребама корисника тог права. Садржај овог права мења се зависно од пола, узраста, занимања, животне и радне средине итд.

С обзиром да се на основу Закона здравствена заштита обавезно обезбеђује у заједници здравствене заштите скоро за целокупно становништво, што значи на терет друштвених средстава, поставља се питање да ли се свим тим категоријама обезбеђују сви видови здравствене заштите. Другим речима, да ли свако коме се обезбеђује здравствена заштита има право на једнак обим здравствене заштите. Одговор је негативан, а он произилази из прихваћеног става да се у заједници здравствене заштите утврђује обим здравствене заштите који се обезбеђује за поједина лица. Ово указује да је за поједине категорије становништва утврђен неједнак обим здравствене заштите. То је и разумљиво с обзиром да су и потребе за здравственом заштитом различите.

Право на здравствену заштиту укључује у себи и право које произилази из обавезних видова здравствене заштите и активне здравствене заштите, али су ова последња права установљена као посебна права имајући у виду да сва лица којима се обезбеђује здравствена заштита немају обезбеђен потпун обим те заштите. Стога су обавезни видови и мерс активне здравствене заштите издвојени као права која се обезбеђују за све грађане.

Право на здравствену заштиту је везано за одређену личност. Стога је оно непреносиво. Ово право се не може пренети на друго лице, нити се може наслеђивати. Ипак, новчане накнаде и помоћи које су доспеле за исплату, а остале су неисплаћене услед смрти уживаоца, могу бити предмет наслеђа.

Право на здравствену заштиту даје овлашћење грађанину коме се то право признаје да захтева медицинску помоћ и друге видове здравствене заштите. Захтев се управља према здравственој организацији која је у обавези да му ту помоћ пружи. Ово овлашћење и обавеза представљају садржај једног правног односа поводом коришћења здравствене заштите. Уколико се грађанину ускрати ово право њему стоје на расположењу правна средства да то право оствари у обиму који му је објективним правом признат.

Здравствена заштита пружа се према правилима медицинских наука. Овлашћени здравствени радник у здравственој организацији према правилима медицинске науке утврђује врсту медицинске помоћи коју треба пружити грађанину. Претходно на основу здравственог стања корисника он одлучује да ли ту помоћ уопште треба указати. Овакав начин реализације чини право на здравствену заштиту специфичним правом. Оно се остварује радњама и поступцима које захтевају велики степен стручности и искуства лица или целог тима који предузима те радње и поступке.

Да би се остварило право на здравствену заштиту у конкретном случају, потребно је да се испуне одређене претпоставке у погледу здравственог стања. Медицинска помоћ указује се само лицу коме је она потребна.

У којој мери ће се остварити право на здравствену заштиту и које ће се мере лечења захтевати зависи у првом реду од здравственог стања грађанина али и од његовог психолошког стања, навика, образовања и сл.

За ово се може навести више примера. Дешава се да се болестан лечи сам, да не тражи медицинску помоћ или је тражи само у крајњој нужди. На другој страни, неко лице често се обраћа лекару иако објективно за то нема потребе.

Остваривање права на здравствену заштиту зависно је од броја лекара и других здравствених радника и њихове обучености, од развијености мреже здравствених организација и њихове опремљености, од развоја медицинске науке и сл. Стање здравља једног народа зависи и од животног стандарда, начина живота, здравственог васпитања, опште културе, хуманизације односа, равноправности полова и од низа других чинилаца.

С обзиром да има велики број ризика којима је изложено здравље човека и да је тешко и сагледив дијапазон радњи, поступака и метода у пружању медицинске помоћи, овлашћење које извире из права на здравствену заштиту има за последицу дужност која се зависи од врсте потребне медицинске помоћи испуњава на одређени начин, извршењем једне из низа таквих радњи. Која ће се радња и по ком методу и поступку предузети, зависи од правила медицинске науке. Корисник, дакле, има овлашћење, захтев да му буде пружена она медицинска помоћ која је у складу са правилима медицинске науке. Та помоћ треба да је таква да омогућава кориснику да што пре успостави објективно могуће стање здравља, и то на начин који је најмање тегобан за корисника. Ово схватање има основ у савременом законодавству којим се уређује заштита здравља и здравствена делатност. На пример, у члану 10. Закона о здравственој заштити у СР Србији утврђују се начела за обављање здравствене делатности. Међу тим начелима су и начела ефикасности и рационалности, као и начела примене савремених научних достигнућа и социјалистичког хуманизма.

Разумљиво је да су ретки случајеви у којима се постижу максимално могући резултати у пружању здравствене заштите, односно резултати адекватни развоју науке. За то је потребно да се стекне више услова: одговарајуће понашање корисника, могућност коришћења најбољих лекова и техничке опреме, постојање кадрова који су у потпуности овладали науком и који су у стању да резултате науке умешно примене у пракси, итд. Све ове и друге услове тешко је обезбедити у једном тиму здравствених радника и у једној здравственој организацији. Различит је степен знања, обучености и вештине између здравствених радника. Исто тако, различит је и однос према раду и према кориснику здравствене заштите. Због овог, а ради боље заштите корисника прокламовано је и право грађана на избор лекара и здравствене организације (члан 38. Закона о здравственој заштити у СР Србији).

Међутим, иако је тешко остварити оптималне резултате, одређени квалитет здравствене заштите мора се обезбедити. У противном, могу наступити тешке последице по здравље и живот. У остваривању права на здравствену заштиту предвиђена је и грађанскоправна и кривичноправна заштита. Утврђена је одговорност за евентуално насталу материјалну и нематеријалну штету коју претрпи грађанин због неадекватног и несавесног лечења, одговорност за кривична дела неуказивања помоћи, несавесног лечења и сл.

Право на здравствену заштиту остварује се по поступку утврђеном законом и самоуправним општим актима заједнице здравствене заштите. Законом и општим актима здравствене организације уређује се начин коришћења здравствене заштите у здравственим организацијама. Из овога се закључује да је заштити здравља поклоњена посебна пажња. Не само да је утврђено право на здравствену заштиту већ су утврђена и правна средства за његово остваривање, као и санкције за неиспуњење обавезе. Здравствена заштита није ствар погодбе. Она се не остварује само у односима лекара и болесника. Здравствена заштита је брига организоване заједнице. У тој заједници грађанин има право да захтева здравствену заштиту. Здравствена организација има дужност не само да укаже здравствену заштиту лицу које ту заштиту тражи већ да према свим грађанима предузима и превентивне мере, односно да пружа превентивну заштиту и лицима која је не захтевају.

4. Право на здравствену заштиту у функцији задовољавања потреба и интереса

Устав и Закон о удруженом раду полазе од тога да се у самоуправним интересним заједницама остварују личне и заједничке потребе и интереси у областима у којима радни људи оснивају те заједнице (члан 52, став 1. Устава СР Србије, члан 54 и 390. Закона о удруженом раду и сл.).

У овим одредбама не помињу се права радних људи. Поставља се питање да ли наведене одредбе имају у виду права, односно да ли се под појмом „потребе” подразумевају и права. Сматрамо да је једино исправно схватање да наведене одредбе Устава и закона када говоре о потребама и интересима имају у виду и права која се остварују у одређеним областима. На то упућује одредба члана 54, став 1. Закона о удру-

женом раду у којој се наводи да се средства из дохотка основне организације удружују и за задовољавање заједничких потреба у области социјалне сигурности на начелима узајамности и солидарности. Очигледно је да потребе у области социјалне сигурности обухватају права на здравствену заштиту, право на накнаде за случај спречености за рад, права из пензијског и инвалидског осигурања и сл. У ставу 3, члана 390. истог Закона прописује се да „корисници и даваоци услуга у самоуправној интересној заједници споразумно одлучују о врстама, квалитету и обиму услуга и о критеријуму за обезбеђивање средстава која су потребна за вршење тих услуга”. У области здравствене заштите под „услугом” се подразумева „здравствена услуга”, а то је у ствари радња којом се остварује право на здравствену заштиту, обавеза здравствене организације која произилази из овог права.

Према Закону о здравственој заштити у интересној заједници се остварују личне и заједничке потребе и интерес и права у области здравствене заштите. Какав је однос ових категорија? Шта им је заједничко и у чему се разликују. Ове појмове често сусрећемо у пракси деловања интересних заједница. Осећа се неопходност утврђивања њиховог значења и међусобног разграничења. Појмови „потребе” и „интереси” предмет су проучавања психологије и филозофије, али они имају и правно-економски значај.

Потребе у области здравствене заштите као и у другим друштвеним делатностима могу бити личне и заједничке. Прве су везане за личност, појединца, на пример, потреба одређеног лица за лечењем, за материјалним обезбеђењем за случај одсутности са посла услед спречености за рад, итд. Личне потребе имају доста заједничког са субјективним правом, односно правом одређеног лица. Остваривањем права задовољава се одређена потреба. Право се установљава да би се његовим садржајем, овлашћењима која из њега проистичу створила могућност за задовољавање неке потребе. Заједничке потребе подразумевају одређени колективитет. На пример, заштита здравља је заједничка потреба одређеног колективитета или једног народа у целини. Реализацијом права задовољава се и одређена потреба, али за остваривање неких потреба не треба уређивати односе тако да из тих односа обавезно проистичу права.

Интереси, према Уставу, могу бити лични и заједнички. Интерес је свесни однос између потребе и начина њеног задовољења. Интерес је у тесној вези не само са потребама већ са правом које припада одређеном лицу или, на пример, радним људима у интересној заједници као целини. Остваривање права или задовољење одређене потребе представља интерес. Заједнички интерес је радних људи у заједници да планирају развој односно да остварују право и дужност планирања. Овлашћења која чине садржину права имају за циљ постизање одређеног интереса.

5. Примена начела узајамности и солидарности

Једна од карактеристика права на здравствену заштиту састоји се у томе што се оно обезбеђује на начелима и узајамности и солидарности у интересним заједницама основаним у области здравствене зашти-

те⁷⁾. Узајамност и солидарност односи се и на обезбеђивање средстава за здравствену заштиту и на утврђивање и обезбеђивање реализације права.

Потребе у области здравствене заштите задовољавају се на принципима узајамности и солидарности. Средства за здравствену заштиту удружују сви радници и други радни људи, али здравствене услуге користе само они којима су те услуге потребне. Средства за здравствену заштиту уплаћују односно удружују сви обвезници уплате линеарно и пропорционално из својих личних доходака и дохотка својих организација и заједница, дакле, у неједнаким апсолутним износима, али корисници унутар исте категорије, на пример радници, имају једнака права у области здравствене заштите.

Солидарност се манифестује и на тај начин што и радник који нема издржаваних чланова породице удружује средства за здравствену заштиту у истом износу као и радник који има више издржаваних чланова породице, а право на здравствену заштиту имају и издржавани чланови породице радника.

Солидарност у области здравствене заштите се изражава и обезбеђивањем здравствене заштите привремено незапосленим радницима, материјално необезбеђеним лицима и сл., солидарношћу радника за земљораднике, итд.

Солидарност у области здравствене заштите долази до изражаја у оквиру организација удруженог рада, општинских СИЗ, регионалних и републичке СИЗ здравствене заштите. У оквиру организације удруженог рада може се обезбеђивати здравствена заштита која је у функцији рада и производње непосредном разменом рада између те организације и одређене здравствене организације. Осим тога у оквиру организације удруженог рада обезбеђују се одређена права из социјалног обезбеђења, као што је накнада личног дохотка до 30 дана за време привремене спречености за рад услед болести. У општинској СИЗ долази до изражаја солидарност радника развијенијих организација удруженог рада са радницима чије организације слабије послују, итд. У регионалној и републичкој заједници изједначавају се могућности развијенијих и неразвијенијих средина у задовољавању личних и заједничких потреба у области здравствене заштите и обезбеђује равномернији развој здравствених организација, што је услов за обезбеђивање ефикасне и доступне здравствене заштите.

Значајно је истаћи да право на здравствену заштиту обезбеђују радни људи организовани у заједнице здравствене заштите. У тим заједницама удружују се средства за обављање здравствене делатности у здравственим организацијама и за спровођење здравствене заштите другим мерама и активностима. У заједници здравствене заштите радни људи који удружују средства за здравствену заштиту (корисници услуга), успостављају односе са радницима здравствених организација (даваоцима услуга). У тим односима радници здравствених организација стичу дохо-

⁷⁾ „Право радника на социјално осигурање обезбеђује се обавезним осигурањем на начелима узајамности и солидарности и минулог рада... Овим осигурањем радник обезбеђује право на здравствену заштиту...” — Члан 163, став 1. Устава СФРЈ, члан 187, став 1. Устава СР Србије.

дак вршећи здравствену делатност и пружајући корисницима здравствене услуге. Из ових односа произилази и овлашћење грађанина да захтева здравствену заштиту, односно конкретну радњу здравственог радника којом се успоставља, чува и унапређује здравље грађанина и тиме реализује право на здравствену заштиту, и обавеза здравственог радника у здравственој организацији да ту радњу предузме.

6. Обезбеђивање права на здравствену заштиту из друштвених средстава

Као што смо истакли, Уставом је установљено обавезно осигурање, укључујући и здравствену заштиту за раднике и чланове њихових породица. Радници и чланови њихових породица остварују право на здравствену заштиту без плаћања накнаде за трошкове прегледа, лечења, лекова и сл. у моменту настанка тих трошкова, односно учињених услуга. Стога се често изводи закључак да је здравствена заштита бесплатна, да се реализује право на здравствену заштиту без одговарајуће противчињидбе. У овом случају може се говорити само о обавезном осигурању на принципу узајамности и солидарности из кога произилази погодност за оног коме је неопходна одређена мера здравствене заштите да не даје накнаду трошкова те мере. Међутим, свако ко је обухваћен осигурањем унапред плаћа утврђене износе за случај наступања ризика (болести), а здравствене услуге користи само онај коме су оне потребне⁹⁾.

Проглашавајући да „Свако има право на заштиту здравља”, Устав прописује да се Законом утврђује у којим случајевима грађани који нису осигурани имају право на заштиту здравља из друштвених средстава” (став 2, члана 186. Устава СФРЈ, став 2, чл. 209. Устава СР Србије).

Према томе, право на заштиту здравља садржи овлашћење да се заштита тражи, и обавези да се та заштита пружи, али у сваком случају не садржи погодност да се оно реализује плаћањем из друштвених средстава. Трошкови здравствене заштите плаћају се из друштвених средстава за лица каја су осигурана на основу Устава или Закона.

Одредбе члана 3, став 2. Закона о здравственој заштити према којој „свако има право на здравствену заштиту”, не даје одговор на питање које категорије грађана и у којим случајевима имају право на здравствену заштиту из друштвених средстава, односно из средстава заједница здравствене заштите. Исто тако и одредбе о остваривању односно ко-

⁹⁾ Ова констатација је само у одређеном смислу тачна. Мере активне здравствене заштите предузимају се према свим грађанима. С друге стране, институт обавезног осигурања губи своје првобитне карактеристике у садашњим односима корисника и давалаца услуга, нарочито у области здравствене заштите када се здравствена заштита обезбеђује за све грађане.

Осим тога, здравствену заштиту не спроводе само здравствене организације којима су намењена средства у спровођењу осигурања. Према концепту усвојеном у Закону о здравственој заштити у СР Србији (члан 2, став 2. Закона), ову заштиту организују и спроводе радни људи у организацијама удруженог рада, месним заједницама, самоуправним интересним заједницама и другим самоуправним организацијама и заједницама, друштвено-политичким заједницама, као и организације удруженог рада које обављају здравствену делатност.

ришћењу здравствене заштите у здравственим организацијама не представљају основ за коришћење здравствене заштите на терет интересне заједнице здравствене заштите.

Као што је већ истакнуто, полазно опредељење закона је да се права у области здравствене заштите обезбеђују у интересним заједницама здравствене заштите. При том закон обавезује да се у заједницама обезбеди одређени најнижи ниво права. То је обавезни ниво који одговара досадашњем „обавезном осигурању“ на основу закона.

Законом се одређује обавезни ниво права на тај начин што се утврђују категорије грађана којима се обавезно обезбеђују права у области здравствене заштите и што се наводе врсте права и њихов обим који чини тај обавезни ниво.

Према Закону о здравственој заштити у заједници здравствене заштите обавезно се обезбеђују из удружених средстава следећа права у области здравствене заштите:

- здравствена заштита у обиму који утврди заједница, у складу са Законом;
- обавезни видови здравствене заштите;
- мере активне здравствене заштите;
- накнада личног дохотка за време привремене спречености за рад услед болести или повреде;
- накнада путних трошкова у вези са коришћењем здравствене заштите;
- накнада погребних трошкова.

Радницима се обезбеђују сва наведена права.

Обавезни видови здравствене заштите и мере активне здравствене заштите обезбеђују се за све грађане. Накнаде личног дохотка за време привремене спречености за рад услед болести или повреде обезбеђује се на основу Закона само радницима. За остале радне људе права у области здравствене заштите обезбеђују се у складу са самоуправним општим актима заједнице здравствене заштите с тим што се, као што је већ истакнуто, обезбеђују на основу Закона за све грађане, обавезни видови здравствене заштите и мере активне здравствене заштите.

Здравствена заштита из друштвених средстава обезбеђује се скоро за све грађане. Тако, на пример, у СР Србији, после доношења Закона о здравственој заштити интересне заједнице здравствене заштите самоуправним споразумима о оснивању и статутима установиле су здравствену заштиту на терет својих средстава за све грађане са свог подручја. Једино се за лица без пребивалишта из средстава заједнице обезбеђују само обавезни видови здравствене заштите, тј. онај минимум здравствене заштите који је утврђен законом.

7. Право на здравствену заштиту — самоуправно право

У самоуправној интересној заједници здравствене заштите радници и други радни људи остварују своје личне и заједничке потребе и интересе у области здравствене заштите и заједно са радницима у здравстве-

ним организацијама удружују рад и средства и равноправно и заједнички одлучују о обављању здравствене делатности. У заједницама се успостављају такви односи у којима се обезбеђује право радника и других радних људи који у њима удружују средства да одлучују о тим средствима.

Ова уставна начела разрађена су у Закону о здравственој заштити тако што се предвиђа да радници и други радни људи сами утврђују личне и заједничке потребе које ће у заједници задовољавати, као и права у области здравствене заштите. Они обезбеђују и средства за задовољавање ових потреба односно права. Да би се остварило уставно начело да радни људи одлучују о средствима која удружују у заједницу, неопходно је да они утврђују и своје личне и заједничке потребе и интересе односно права која се остварују у заједници. Права у области здравствене заштите и њихов садржај и обим утврђују се према потребама радних људи — оснивача заједнице и према њиховим могућностима. Права се утврђују самоуправним споразумом.

Међутим, да би се обезбедио одређени ниво социјалне сигурности радника и минимум здравствене заштите радних људи и грађана за које је заинтересовано друштво у целини, законом су утврђена основна права радних људи у области здравствене заштите. При томе, законом се обавезују радни људи у заједници да при утврђивању права обезбеде за себе и минимум права који је утврђен законом. Одредбе закона служе као основ за самоуправно уређивање права. Њима се истовремено гарантује и достигнути ниво социјалне сигурности и здравствене заштите.

Имајући у виду да радни људи у заједницама утврђују личне и заједничке потребе и права у области здравствене заштите, удружују средства за остваривање тих потреба и права и одлучују о тим средствима, да уређују односе који проистичу из удруживања средстава и утврђивања и остваривања потреба и интереса, јасно произилази закључак да права у области здравствене заштите имају карактер самоуправних права. То су самоуправна права радних људи која се утврђују и остварују у интересној заједници здравствене заштите.

Ова права помиње Савезни закон о судовима удруженог рада, у чл. 18. и Закон о судовима удруженог рада СР Србије, чл. 19. Тако, на пример, у чл. 18, став 2, тачка 21. савезног Закона и у чл. 19, став 2, тачка 21. републичког Закона се наводи да се као спорови из друштвено-економских и других самоуправних односа сматрају и спорови „о самоуправним правима и дужностима радних људи, организација и других корисника у самоуправним интересним заједницама, односно у њиховим основним заједницама и јединицама, у којима као њихови чланови задовољавају своје потребе и интересе, као и о самоуправним правима и дужностима чланова удружења самоуправних интересних заједница“. Из овог произилази, да се у смислу наведених закона, сматрају, као самоуправна права, и права у области здравствене заштите која радни људи у интересној заједници уређују и обезбеђују средства за њихово остваривање.

ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ ПРОМЕНЕ НА ДУНАВУ И СУКЦЕСИЈА МЕЂУНАРОДНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА

I — *Особености међународног режима на Дунаву*

Дунав је у много чему јединствена међународна река. Јединствена је по својим природним (дужина тока и количина воде) и географским особинама (најкраћи пловни пут од средње Европе до Црног мора). Ни политичка и правна историја Дунава није мање јединствена. Од Парског конгреса (1856), када су на Дунав први пут примењена општа правила чланова 109—116. Завршног акта Бечког конгреса (1815) о пловидби међународним рекама, до данас ни на једној међународној реци није било толико промена као на Дунаву, и то како у унутрашњеполитичким тако и у међународним односима подунавских држава, како у најширим европским тако и двостраним односима заинтересованих држава. О Дунаву су садржали одредбе сви најзначајнији уговори о миру од 1856. до 1955. године. Тешко је утврдити тачан број вишестраних и двостраних међународних уговора који се у целини или делимично односе на Дунав¹⁾. Није чудо што је јединственост правног регулисања пловидбе и управљање Дунавом, скоро једно столеће, супротно начелима Бечког конгреса, привлачило пажњу многих писаца не само из подунавских земаља. У тој бурној историји Дунава догодиле су се и многе институционалне промене.

Јединственост међународноправног режима на Дунаву је била и у томе што су на њему деловале две комисије: Међународна дунавска комисија и Европска дунавска комисија. Прва је требало да буде стална и главна а друга привремена (образована на две године). У пракси се догодило обрнуто: Међународна дунавска комисија је потиснута у позадину (у појединим тренуцима се чинило да је била сведена на сектор Бердапа!) а Европска дунавска комисија је добијала све већи политички и правни значај. Иако формалноправно на доњем Дунаву, Европска ду-

¹⁾ Само Југославија је, до 1967, закључила 135 вишестраних и двостраних уговора. Преглед развоја међународних односа југословенских земаља од 1800. до данас, св. I—IV, Институт за међународну политику и привреду, Београд 1953, 1962, 1968, 1969. Нису узети у обзир касније закључени уговори. Није утврђен број двостраних уговора између осталих подунавских држава.

навска комисија је практично деловала на целом Дунаву. У свим учбеницима је навођена не само као једна од најстаријих међународних организација већ и као организација са јако израженим наднационалним овлашћењима, какве су и данас веома ретке. Данас је стање на Дунаву свим другачије.

Београдска Конвенција о режиму пловидбе на Дунаву, од 18. августа 1948³⁾ је уместо раније две постојеће комисије предвидела само једну — Дунавску комисију, у знатно измењеном саставу (чине је само подунавске државе), а поред ње и две секторске речне управе, од којих је једна била веома значајна за Југославију (Бердапска речна управа). Промене су, како неки кажу, револуционарне. Оне су то у толикој мери да нам се, када о њима размишљамо, поставља питање њиховог стварног учинка посматраног не само са политичко-правног и теоријско-правног него и са практичног економског становишта. Политички учинак изгледа највећи. Први пут у својој дугој и крвавој историји подунавски народи су узели управу над Дунавом у своје руке. Правно је значајно да су и на Дунав примењена начела Бечког конгреса, што је омогућило нестанком ранијег међународноправног режима. Економске користи се не могу одмах осетити у већој мери. Њих треба да покаже свакодневна пракса. Она треба да послужи за проверу исправности решења на правном плану. У том погледу изгледа најзначајније нестајање ранијег правног режима, посебно оличеног у постојању и деловању Европске дунавске комисије.

II — Сукцесија дунавских организација

1. Допунски протокол уз Конвенцију о режиму пловидбе на Дунаву, потписан истовремено с Конвенцијом, констатовао је да више не постоје ранији правни акти и режим који су они створили, посебно Конвенција којом се утврђује Коначни статут Дунава, од 23. јула 1921⁴⁾ Сва имовина бивше Европске дунавске комисије је пренета на Управу за Доњи Дунав а „све обавезе бивше Европске дунавске комисије у погледу исплата кредита који су јој били одобрени од стране Велике Британије, Француске, Русије и других држава сматрају се угашеним“.

Тако је питање политички решено. У први мах се чинило и правно-теоријски. Да ли је баш сасвим тако? То зависи од правног основа. Учесници Београдске конференције (изузев три западне силе) су пошли од тога да је ранији правни режим на Дунаву престао услед ратних догађаја (као што је у Меморандуму Генералног секретара УН речено за систем заштите мањина) и одбили да прихвате схватање да је Коначни статут Дунава (1921) на снази и да се, евентуално, може расправљати о његовој ревизији (за коју је, по члану 7, потребна једногласност). Политички и правни разлози су довољно јаки да их није потребно понављати.

Међутим, ово одбијање сваког правног континуитета између два међународноправна режима на Дунаву није сметало да се преузме имо-

³⁾ Службени лист ФНРЈ, 1949, бр. 8; — Међународни уговори ФНРЈ, 1949, св. 2.

⁴⁾ Службене новине Краљевине Југославије, 1931, бр. 189—LXI.

вина ранијих комисија. Очигледно се сматрало да је реч о преузимању имовине која је већ била остала без свога власника. Том приликом је вођено рачуна и о ранијим власницима. „Неликвидирана имовина бивше Међународне дунавске комисије” је пренета на Дунавску комисију а имовина Европске дунавске комисије на Управу за Доњи Дунав. Обавезе обеју комисија, иако не у истој мери, проглашене су угашеним. Све је то типично за сукцесоре који иначе сматрају да стичу права и имовину по свом праву а не изводе их из права претходника. Они нису могли да се изјашњавају о потраживањима јер је Међународна дунавска комисија била презадужена, а њене обавезе су гарантовале подунавске државе, посебно Југославија и Румунија. Ствар је сложенија у погледу Европске дунавске комисије. И то из два разлога: политичко-правног и економског.

Политичко-правни је што су Европску дунавску комисију чиниле угланом неподунавске земље. Оне не признају важност Конвенцији о режиму пловидбе на Дунаву од 1948. тврдећи да је још на снази Коначни статут Дунава (1921). То подразумева и даље постојање Европске дунавске комисије. Из тога произилази економска последица у облику одбијања да се преда имовина бивших дунавских комисија, пре свега, средстава у западним банкама. Напротив, из тих средстава се плаћају службеници Европске дунавске комисије чије је седиште у Риму. Повремено се одржавају и заседања и доносе разне одлуке. Тако је 1953. одлучено да Европска дунавска комисија постоји све док сви чланови не одлуче да она престане, при чему су очигледно на престанак примењена правила која важе за ревизију Статута.

У вези с Европском дунавском комисијом треба напоменути да Допунски протокол уз Конвенцију о режиму пловидбе на Дунаву (1948) није констатовао да су угашене све обавезе Европске дунавске комисије већ само обавезе из кредита добијених од великих сила чланица Европске дунавске комисије! Супротно је учињено с обавезама Међународне дунавске комисије и Администрације Бердапа и Слапова, о чему ће бити речи касније. То омогућава и подунавским државама да за регулисање питања необухваћених Допунским протоколом налазе решења која су практично могућа, ма и не била увек у складу са словом и духом одредаба акта из 1948. Најбољу илустрацију за то представљају два међународна споразума закључена у Риму 23. априла 1977. Један је закључен између Европске дунавске комисије, Француске, Италије, Велике Британије и Грчке а други између Румуније, с једне стране, и Француске, Италије и Велике Британије „као чланова Европске дунавске комисије са седиштем у Риму”, с друге стране. Први споразум је главни а други представља његов прилог (Б).⁴⁾

За ова разматрања је посебно занимљив други споразум у коме се као уговорница појављује Румунија. У његовом уводу се истиче жеља да се „реше финансијски проблеми у вези с потраживањима Европске дунавске комисије која је имала седиште у Галцу”. Чланом 1. се „Европска дунавска комисија са седиштем у Риму” обавезује да преда Румунији одређену количину злата а за узврат се Румунија обавезала да др-

⁴⁾ Објављени у *Revue générale de droit international public*, 1981, № 3, pp. 642—647.

жавама „чланицама Европске дунавске комисије са седиштем у Риму“ стави на располагање злато у страним банкама и одрекла се потраживања према „Комисији и другим државама уговорницама“ (члан 2, ст. 2). Чланом 2, ст. 1. се Румунија, у своје име и у име бивших румунских службеника „Европске дунавске комисије која је имала седиште у Галцу“, одрекла свих потраживања према „Европској дунавској комисији са седиштем у Риму“ и владама Француске, Италије и Велике Британије.

Не оспоравајући ниједној држави право да се бори за повраћај својих добара, може се поставити питање да ли је овим једна уговорница Конвенције и Допунског протокола учинила корак у супротности с њиховим духом, јер изгледа као да је слово сачувано. Као што је речено, Допунски протокол од 18. августа 1948. је констатовао да су угашене обавезе из кредита које су дале Европској дунавској комисији Велика Британија, Француска, Русија и друге земље. Те обавезе нису пренете на Управу за Доњи Дунав. Нису, међутим, поменуле друге обавезе Европске дунавске комисије према државама чланицама нити обавезе према бившим службеницима (пензије). Отуда Румунија, као и свака друга држава, има право да тражи наплату свих потраживања необухваћених Допунским протоколом, као и повраћај све своје имовине. Она исто тако може слободно да располаже својом имовином па и да је поклања коме хоће. Све то може да чини али мора да води рачуна о већ претходно преузетим обавезама. Тако посматран, споразум Румуније с „члановима Европске дунавске комисије са седиштем у Риму“ могао би да буде у складу с највећим бројем одредаба Допунског протокола (1948), осим са оном која говори о непостојању ранијег међународноправног режима на Дунаву. Отуда се више може расправљати о спојивости овог споразума с духом аката из 1948. Као да оживљава правни режим за који је констатовано да није постојао ни 1948. и да према томе не може да производи никаква правна дејства.

Споразум који је Румунија закључила с трима чланицама Европске дунавске комисије употребљава нешто другачију терминологију него споразум између Европске дунавске комисије и четири западне земље. Док овај други помиње Европску дунавску комисију, докле споразум с Румунијом уводи двојну терминологију, разликујући „Европску дунавску комисију која је имала седиште у Галцу“ и „Европску дунавску комисију са седиштем у Риму“. Иако не располажемо документима о преговорима који су довели до споразума очигледно је да је то учињено због Румуније, посебно да се не би покварили њени односи с другим потписницима Конвенције од 1948. Али је зато створена термилолошка збрка, бар на први поглед. У два споразума се помињу три различите комисије! У једном се помиње Европска дунавска комисија (чији је члан била и Румунија) а у другом, две наизглед различите комисије, јер се једна помиње с додатком у прошлом времену („... која је имала седиште у Галцу“) а друга с додатком у садашњем („... са седиштем у Риму“). Довољно је стигли се места у коме је имала седиште Европска дунавска комисија и места које и данас неки сматрају за њено седиште, па доћи до закључка да је реч о једној истој — Европској дунавској комисији. Сем ове упадљиве сличности на тај закључак наводи и сама садржина споразума.

У том погледу је нарочито важно да се Румунија одриче свих потраживања не само својих него и румунских службеника „Европске дунавске комисије која је имала седиште у Галцу”. То не може бити никаква друга комисија него Евроска дунавска комисија чији је члан била и Румунија. Само према тој комисији би Румунија могла имати каква потраживања, само у њој су били запослени румунски службеници. А Румунија се одриче потраживања према „Европској дунавској комисији са седиштем у Риму”. Каква је то сад комисија? То је или стара Европска дунавска комисија са члановима који нису признали Конвенцију и Допунски протокол од 1948. или нека нова комисија која се појављује као њен наследник. По употребљеној терминологији, а и на основу чињенице да се Румунија одриче потраживања према тој наизглед новој комисији и од ње још добија неку имовину која је једино могла бити код „Европске дунавске комисије са седиштем у Галцу”, испало би да је реч о некој новој комисији која се појављује као универзални сукцесор некадашње Европске дунавске комисије. То би значило да се поред Управе за Доњи Дунав појављује још један сукцесор Европске дунавске комисије, што је супротно Допунском протоколу од 1948. који је констатовао једно стање које се сада приче.

Други се закључак намеће на основу споразума између Европске дунавске комисије, Француске, Италије, Велике Британије и Грчке. У њему се, с једне стране, помиње само „Европска дунавска комисија”, а с друге, говори о потреби да се регулишу односи с Румунијом. У складу с тим Европска дунавска комисија се саглашава да владе Француске, Италије и Велике Британије уреде односе између Европске дунавске комисије и Румуније, у складу с одредбама споразума који су закључиле с Румунијом (чл. 1) о коме је било речи. А то уређивање се односи на пензије бивших румунских службеника Европске дунавске комисије (у овом споразуму се не помиње да је имала седиште у Галцу!) и румунско одрицање од злата и потраживања од Европске дунавске комисије „са седиштем у Риму” (чл. 2, ст. 2. Споразума с Румунијом). Чланом 2. споразума између Европске дунавске комисије и њених чланица Италија се обавезала да Европској дунавској комисији пренесе злато бивше Управе за поморски Дунав кога се Румунија одрекла (чл. 2, ст. 2. Споразума с Румунијом). На основу Допунског протокола од 1948. било би логично да то злато припадне Управи за Доњи Дунав.

Више од појединости ове велике финансијске трансакције је значајно формалноправно признање (од стране Румуније) постојања Европске дунавске комисије. Ако је то у споразуму између Румуније и неких чланова Европске дунавске комисије могло да буде прикривено збуњујућом двојном терминологијом, Споразум између Европске дунавске комисије и њених чланова је у том погледу савршено јасан и недвосмислен. А он је формалноправно главни уговор док је споразум с Румунијом његов прилог. Тај прилог (Б) је формално одвојени правни акт и само њега је Румунија прихватила. Иако Румунија није прихватила споразум у којем се помиње Европска дунавска комисија могло би се по-

ставити питање није ли га, ипак, прећутно прихватила⁵⁾ јер је знала да ће он бити главни уговор којем ће бити приложен споразум с њеним потписом. Но и без тога нам се чини да и анализа споразума који је потписала Румунија показује да је и он супротан не само духу него и слову Допунског протокола из 1948. и поред свих напора да то не изгледа тако. Како ово питање има далеко већи правни и политички значај који превазилази потребу за решавањем једног конкретног питања, ма како оно било економски значајно, свакако да заслужује знатно продубљеније и свестраније разматрање.

2. То у извесној мери важи и за питање сукцесије дунавских комисија и бердапских управа. Пошто је констатовао да предратни међународноправни режим није више на снази у целини, Допунски протокол (1948) је све обавезе бивше Међународне дунавске комисије и бивше Администрације Бердапа и Слапова прогласио угашеним. Неликвидирана имовина Међународне дунавске комисије је пренета на нову Дунавску комисију. Познато је да Конвенцију и Допунски протокол многе државе нису признале како из политичких тако и финансијских разлога. А у финансијском погледу је постојала тесна веза између Међународне дунавске комисије и Администрације Бердапа и Слапова, образоване Споразумом између Међународне дунавске комисије, Румуније и Југославије, потписаним у Семерингу 28. јуна 1932⁶⁾. Иако по Споразуму Администрација Бердапа и Слапова није била ни посебан субјект међународног права ни орган Међународне дунавске комисије⁷⁾, она је била потчињена Међународној дунавској комисији у много ком па и у финансијском погледу (Међународна дунавска комисија јој је одређивала буџет⁸⁾). Таксе које је наплаћивала служила су, поред осталог, и за исплату дугова Међународне дунавске комисије. Међу тим дуговима је био и 3⁰/₀ мађарски („Бердапски“) зајам за чију су исплату гарантовале Југославија и Румунија⁹⁾. Када се то има у виду разумљиво је што повериоци нису признали акте из 1948. иако су само на име интереса наплаћили више него што је износио цео зајам¹⁰⁾. Свакако да је та околност утицала да Допунски протокол од 1948. са имовином бивших комисија и управа није прихватио и њихове дугове. Ово утолико пре што је владало опште уверење, мада теоријски још неубличено, да државе имају право да се ослободе неравноправних уговора који су иначе супротни основним на-

⁵⁾ По чл. 11. Бечке конвенције о уговорном праву (1969), која тада још није била ступила на снагу, уговор се може прихватити само изричито.

⁶⁾ Службене новине Краљевине Југославије, 1933, бр. 121—XXXV.

⁷⁾ I. Subbotitch, *Le nouveau régime juridique du secteur du Daulube dit des Cataractes et des Portes de Fer*, Belgrade — Paris 1934, p. 36.

⁸⁾ Ј. Пауновић, *Историјски развој принципа слободне пловидбе Дунавом и Конвенција о режиму пловидбе на Дунаву од 1948. год.*, Београд 1957, стр. 58—59.

⁹⁾ Споразумима од 27. и 28. априла 1927. Службене новине Краљевине Југославије, 1930, бр. 282—XCVI. О сразмери гаранције Југославија и Румунија су се споразумеле у Хагу, 18. јануара 1930. Службене новине Краљевине Југославије, 1930, бр. 280—XCV.

¹⁰⁾ Ј. Пауновић, *нав. дело*, стр. 58, 101.

челима међународног права¹¹⁾). Ма колико ово било тачно чини нам се да није потребно њиме оправдавати неприхватање дугова које је проистекло из општег става о нестанку система који је свој правни основ имао у Коначном статуту Дунава. А реч је о фактичком нестанку пре (Београдске дунавске конференције (1948). На тај начин су нестале све организације и управе, па и Међународна дунавска комисија и Администрација Бердапа и Слапова. Предаја њихове имовине (практично само Међународне дунавске комисије, имовина Администрације се не помиње) новим организацијама и телима са истим или сличним функцијама је логична последица схватања да треба да буде употребљена у складу с првобитном наменом.

У пракси невоље проистичу из чињенице да се део те имовине налази у државама које нису признале важност Конвенције од 1948. па су фактички у могућности да задржавањем те имовине врше притисак за исплату по њима још постојећег дуга. Друга невоља је у томе што су Југославија и Румунија гарантовале за исплату зајма. Док у пракси то питање није могло коначно да се реши, дошло је до укидања и нове Бердапске речне управе, предвиђене Конвенцијом од 1948. а основане Споразумом од 31. маја 1953¹²⁾). Све то налаже потребу за улагањем нових напора ради налажења решења која ће бити у складу како с начелним ставом тако и са стварношћу.

III — Закључак

Изнети примери показују да је питање знатно сложеније него што је у први мах изгледало. С једне стране, реч је о врло осетљивим питањима у којима се због различитих интереса није могла постићи сагласност свих заинтересованих. Отуда су решења одраз онога што је у датом тренутку било могуће. То значи да се није увек могла до краја спровести основна замисао. Но то није никаква особеност дунавског питања. Историја међународне заједнице показује да ни много старија установа сукцесије држава није опште прихваћена и да се тек у најновије време постављају нека основна начела и то у појединим областима (нпр. у области међународних уговора). Сукцесија међународних организација је знатно новија појава и она тек захтева проучавања у циљу проналажења неких најосновнијих правила. Практична искуства за сада још нису била довољна за стварање неких закључака који би имали општу важност. Зато ће случајеви дунавских комисија свакако представљати драгоцену сазнање у трагањима за правилима која ће одговарати данашњем ступњу развоја међународне заједнице и њеног правног поретка.

¹¹⁾ У том смислу и Ј. Пауновић, *нав. дело*, стр. 100—101. За теоријско објашњење неравноправних уговора М. Марковић, *Les traités inégaux en droit international*, *Југословенска ревија за међународно право*, 1970, Nos 2—3, pp. 264—283.

¹²⁾ Бердапска речна управа је укинута Споразумом од 10. септембра 1976. Службени лист СФРЈ, Додатак: Међународни уговори и други споразуми, 1977, бр. 11.

Рајко Јелић, асистент
 Правног Факултета у Београду

САВЕТОВАЊЕ „МЕТОДОЛОШКО-ТЕОРИЈСКА ПИТАЊА ИЗУЧАВАЊА ДРУШТВЕНЕ СВОЈИНЕ У ЈУГОСЛАВИЈИ И ЊЕНОГ ИЗУЧАВАЊА НА ПРАВНИМ ФАКУЛТЕТИМА“

Правни факултет у Београду у заједници са Центром за марксизам Универзитета у Београду организовао је Саветовање 16. и 17. децембра 1982. године на тему: „Методолошко-теоријска питања изучавања друштвене својине у Југославији и њеног изучавања на правним факултетима“. Овом скупу присуствовали су правни и други теоретичари из готово читаве Југославије (око 30) чиме, уз актуелност проблематике, завребује потпуну пажњу. Значај овог саветовања је био вишеструк. Најпре је имао иницијалну функцију у смислу поновног окупљања мислилаца из ове области после више година. Затим, у току дводневног рада, могле су се чути нове концепције и нови потпунији приступи изучавању друштвене својине; различита схватања у вези са правним и економским концептом друштвене својине и њиховом реализацијом у пракси, методолошке дилеме око упоредног изучавања друштвене својине и самоуправљања, различито конципирање наставне и научне дисциплине која би изучавала ову област. Иако многа питања остају и даље отворена не сумњив је допринос оваквих теоријских подухвата. Најзад, договорено је да се под руководством проф. Александра Ивића изради интерфакултетски пројекат, који би обухватио поједина проблемска подручја друштвене својине и самоуправљања. Исто тако договорено је да се разговор настави у Титограду и у Осијеку, чиме је ово саветовање отворило пут новим научним сазнањима.

Саветовање је отворио Декан Правног факултета у Београду проф. Мирко Мирковић упутивши поздравне речи свим учесницима скупа. Декан је указао на нужност одржавања скупова ове врсте у циљу решавања крупних теоријских и практичних питања наше земље. Нарочито је истакао потребу интердисциплинарног изучавања ове области, ради превазилажења парцијалности у приступу друштвених наука које се баве друштвеном својином и самоуправљањем. На крају, проф. Мирковић је упутио општи позив свим учесницима скупа и осталим научним и другим организацијама да гостују на Правном факултету у оквиру оваквих и сличних скупова.

Саветовањем је руководио проф. Борислав Благојевић, проф. Александар Ивић је у уводном излагању истакао да друштвена својина у Југославији представља историјско теоријски новум прве врсте, те је њено изучавање сложен задатак и велики изазов за нашу науку. Уставом, Законом о удруженом раду као и праксом отворен је низ проблема чија теоријска обрада подразумева преиспитивање досадашњих научних сазнања и потребу нових и свежих теоријских иновација. Затим је сугерисан један број питања релевантних за теоријско методолошки приступ изучавању друштвене својине, који би се свео на следеће области:

— Основна теоријска питања значајна за Марксов и марксистички концепт својине, ширена и опсег захтева сложених појмова марксистичке теорије о својини,

— потреба интердисциплинарног приступа изучавању друштвене својине и превладавање постојеће дисциплинарне парцијалности. У вези с тим колико је могуће изградити један број интердисциплинарних појмова,

— питање дозвољености преношења појмова класичног права, уз опасност да се дерогира специфичност и оригиналност друштвене својине,

— који су то теоријски појмови из којих се и помоћу којих се може теоријски конституисати и развијати концепт друштвене својине,

— питање самоуправљања у функцији изучавања друштвене својине, односно у ком опсегу изучавати самоуправљање да би се друштвена својина изучила у пуној квалитативној садржини,

— релативно ново методолошко питање које има посебну теоријску актуелност је плурализам садржине друштвене својине, што се своди на плурализам интереса у структуралном и функционалном виду,

— питање заштите друштвене својине.

Социолошко-правни аспект посматрања друштвене својине изнео је проф. Радмир Лукић. Када је реч о друштвеној својини ми је често некритички приказујемо као друштвену, а у ствари говоримо о самоуправљачкој својини. Ако хоћемо да посматрамо неку појаву као целину, марксистички ми морамо посматрати сукоб противуречности у оквиру те појаве, а ако је реч о праву као институцији која штити одређене интересе, морамо посматрати сукоб интереса око друштвене својине и чије интересе она штити. Ми смо од друштвене својине створили средства за заштиту, пре свега, интереса самоуправљача, чак су ти интереси презаштићени на штету других интереса оних који нису самоуправљачи. Организације самоуправљача, радне организације имају монопол одлучивања, да ли ће неко удружити рад и постати самоуправљач и тиме субјект друштвене својине. У условима када има велики број незапослених, да ли можемо говорити о друштвеној својини која подразумева да сви људи, грађани имају подједнака права да раде, управљају и користе друштвена средства. Својину коју ми имамо не можемо изједначити са друштвеном својином, при чему треба разлучити оно што је програмско, од онога што јесте, што остварује. Друго је питање у којој је мери та својина сада својина самоуправљача или неког ужег слоја.

Проф. Зоран Видаковић у свом истраживању полази од Марксовог теоријско-методолошког приступа изучавања друштвене својине и покушава да реактуализује Марксов концепт, који је још догматски марксизам искључио, па је од тада пао у заборав, да би се преко нове марксистичке мисли афирмисао, али му се данас још увек не посвећује довољна пажња. Наиме, реч је о генези и конституисању капиталистичког начина производње. У оквиру те генезе капиталистичкој својини се подвргава процес рада, онако како је затечен са свим историјским противуречностима, тако да је капиталистичка својина форма, оквир, полазиште те генезе. Аналогијом Марксових ставова постојећи социјалистички производни однос треба подврћи контроли произвођача, социјалистичкој својини која се јавља као историјска предигра у оквиру које се може догодити или не догодити радикална промена. Према томе, није социјалистичка својина одлучујући фактор генезе социјалистичког начина производње, она је само услов, оквир, полазиште. Други део диверзије, је у томе, да ли је капитал тиме као негативно укидање приватне својине раширио терен да само обртом, променом носиоца друштвених интереса, промени то у позитивно укидање приватне својине, у социјалистичку својину. Без познавања капитала који се јавља и као субстанца социјалистичких односа, али без свог носиоца и својине и њиховог узајамног односа тешко је разумети социјалистичку својину и социјалистичке односе.

Проф. *Иван Максимовић* сматра да је друштвена својина и својина уопште проблем правника, јер је реч о различитим облицима правне свести, при чему постоји комплексност и међузависност правног и економског облика друштвене својине који је централни, и међузависност у односу на основни продукциони однос који ми идентификујемо са самоуправљањем. У правној и економској литератури постоје неколико схватања. По једном схватању, основни продукциони однос је самоуправљање, а из њега произлази друштвена својина и други облици својине. По другом схватању, друштвена својина у својој структури, бићу је основ, а самоуправни облик, самоуправљање је нешто што је изведено из карактера друштвене својине, која се јавља као независна варијабла. Постоји и схватање које однос друштвене својине и самоуправљања одређује као однос форме и садржине, при чему форма има примарну позицију. Иако је ова школа реалистичнија, јер допушта изучавање и једног и другог, њена примена се огледа у потврди Устава и Закона о удруженом раду као основе за економску активност, док су економске законитости секундарне. Има се утисак да ово питање није решено ни у теорији ни у пракси, тако да постоји дискрепанца између реалних економских односа и права кроз највише правне акте. То се испољава тако што читав низ одредаба Устава и ЗУР-а које би требало да усмере економску активност у пракси не остварују се или недовољно остварују. Нарочито одредбе које се односе на друштвени доходак, принцип расподеле према раду, одлучивање радника у ООУР. Истовремено се друштвено политичке заједнице на основу правних овлашћења интерферирају у економску активност кад и где хоће, при чему систем постаје истовремено монистички и дуалистички, што је недопустиво. Правно нису изражени ни услови коришћења друштвених средстава на нивоу ООУР-а. На макро правна решења инаугуришу идеју да је Југославија збир националних економија. Имамо ситуацију тоталног расцепа економије и права.

Проф. *Драгутин Шошкић* се исто осврнуо на питање теоријског модела друштвене својине и њеног остваривања у пракси. При томе је истакнуто да је друштвена својина, идеализована претка реалног живота, да идеализује односе присвајања. Та теоријска претпоставка може се верификовати кроз неколико момената у пракси. Ако се узме да је друштвена својина као материјална основа рада доступна свима, да претпоставља одсуство свих врста монопола (политичког, природног, тржишног) у пракси се сви ови монополи јављају, те дерогирају теоријски модел друштвене својине. Други моменат је питање критерија присвајања. У капитализму је ригорозно спроведено присвајање по основу приватне својине на средствима за производњу. У социјалистичком самоуправном моделу, афирмише се критериј рада, али он није консеквентно спроведен од почетка до краја, јер постоји присвајање и без рада и мимо рада.

Доц. *Мирољуб Лабус* поставља питање да ли се традиционалним, правним и економским инструментима може одредити друштвена својина као нов правни и економски феномен. Пошто нове нисмо пронашли чак ни после 30 година, вероватно да их и нема. У том случају морамо применити старе инструменте, али им одредити нови садржај. По др Лабусу систем друштвене својине би требало да обухвати бар 3 нивоа. Први би био одређивање основних начела, други, операционализација тих начела на правне и економске инструменте и трећи, формулација субјеката и правила понашања који ће користити те инструменте. Систем је конзистентан само на првом нивоу, док се код другог нивоа још увек спотичемо у тражењу одговарајућих инструмената. У условима робне привреде разлике у дохотку често су резултат монополских ситуација на тржишту, резултат боље капиталне опремљености средстава, при чему, ако постоји друштвена својина, такав екстра доходак не би смео да се прелије у личне дохотке радника. На крају се заговара постојање неког облика групне својине, чији би се негативни ефекти уклонили позитивним ограничењима.

Проф. Владимир Хорват полази од става да досегнутом развоју производних снага и производних односа није прилагођен друштвено власнички облик, те је друштвено због тога упало у одређене тешкоће: Друштвено власнички облик у појавном самоуправном облику готово и да се не остварује. У изучавању друштвеног власништва и самоуправљања и њихове међузависности морамо поћи од 3 различита нивоа и то микро, мезо и макро ниво без обзира што се они међусобно испретплићу и допуњују. На микро нивоу се укида сваки облик индивидуалног присвајања осим личног дохотка, те се друштвено власничка суштина у потпуности остварује. На овом нивоу није допуштено појмовно раздвајање друштвеног власништва и самоуправљања, то је дијалектички однос форме и садржине. На мезо нивоу долази до повезивања организација удруженог рада путем промета, финансијских токова и ту је друштвено власништво у свом самоуправном облику изражено на микро нивоу подложно бројним ерозијама. У место квантитативног и квалитативног интензивирања свих самоуправних облика, ту се сада удружени рад јавља као забрањивајуће раздужен. На овом нивоу искључиво се јављају робноновчани и кредитни односи. На макро нивоу ситуација је још гора. Ту се друштвено власништво и држава јављају као поларизовање категорије док самоуправљање није адекватно изражено од општине до федерације. Административно-бијурократски елементи изражено постоје.

Проф. Борислав Благојевић је говорио о нужности постојања различитих схватања о друштвеној својини. У нашем друштву постоји плурализам интереса, самим тим постоји и плурализам појмова и концепција. Схватање које из Устава изводи концепцију да је друштвена својина својинско право, не треба одмах одбацити као неуставно. Код таквог или сличних схватања битно је на којем се основама заснива и које класне интересе изражава. У даљем излагању указано је на присуство етатистичких елемената, којих је све више у нашем друштву. При томе се оставља да се испита, да ли тих елемената по количини више има него у другим земљама, да ли је то нужно у односу на економске законитости и који би то био критеријум за оцену оправданости или неоправданости присутности етатистичких елемената.

Проф. Владимир Јовановић се осврнуо на учење проф. Видаковића подсетивши да је још око дискусија Закона о удруженом раду вршена критика капитал. односа, те због тога то схватање није јеретичко како се мисли. Затим је покушао да одговори на нека питања у вези са недостацима система удруженог рада, неадекватности тог концепта, упућујући да је пре реч о неостваривању, нефункционисању тог концепта при чему се не искључује питање доградње система. У даљем излагању речено је о друштвеној својини као правној категорији при чему се пошло од Устава и ЗУР-а и основних права у удруженом раду, а то су право рада друштвеним средствима и право располагања. При томе се заступа схватање да је реч о имовинским правима, али имовинским правима потпуно нове врсте. Подлога овом схватању су многобројне одредбе Закона о удруженом раду које се односе на заштиту друштвене својине (тужбе), питање одговорности, промета и слично. Правна наука за сада није објашњавала та имовинска права у оквиру невластничког концепта друштвене својине или је то био доказ да постоји класично својинско право, додуше код мањег броја теоретичара. Без бојазни треба признати да је право рада друштвеним средствима ново имовинско право, односно да друштвена својина и данас има свој имовинскоправни аспект.

Слично схватање заступа и *проф. Асен Грунче* који поставља питање односа између друштвене својине и права. У теорији постоје схватања која негирају могућност правног изражавања друштвене својине и у вези с тим негирање права кроз признавање искључиво економског промета. При томе се заборавља да друштвена својина задржава и нешто старо, а то произилази из робне производње, док ново је друштвено присвајање средстава за производњу. Друштвена својина није само однос поводом рада, већ и поводом ствари. Отуда и имовинскоправ-

ни аспект друштвене својине мора бити присутан. При анализи да ли радник има неко имовинско право, не треба га гледати као појединца, јер радник своје друштвено економске позиције остварује као удружени радник. Тек тако схватићемо да је право рада друштвеним средствима имовинско право. Исто тако не треба се бојати трећег фактора, ако се организацијама призна субјективно имовинско право, јер све одлуке у вези са управљањем; коришћењем и располагањем донесе сами радници по Уставу и ЗУР-у.

Проф. Бранимир Ивановић полази од става да се друштвена својина у Марксовом смислу не може научно поимати без једног ширег друштвеног окружења, ако се у исти контекст не ставе упоредо самоуправљање и слободом удружени рад. Друштвена својина је основни економски однос, али услед значаја свака владајућа класа регулише својински однос правним правилима, те и друштвена својина има свој правни израз, елаборацију и уређење. У вези са друштвеном својином као материјалном основом рада поставља се питање увођења категоријалног система управљања, коришћења и располагања, стари грађанско правни инструментариј који има нову садржину. Више пажње би требало посветити праву рада друштвеним средствима као новој категорији и основи укупног привредног и правног система. То је наобухватнија и најсадржајнија институција о којој ми још нисмо развили правну и научну свест. Основни метод у изучавању друштвене својине би био дијалектичко материјалистички уз правно-економске и социолошке методе.

Запажено је било излагање *проф. Александра Фире* који је говорио о тешкоћама у остваривању уставноправних норми. Сам теоријски концепт друштвене својине остао је апстрактан па га је тешко операционализовати у нормама. С друге стране, самоуправљање постоји као остваривање права на самоуправљање. Пажња је скренута и на тешкоће у расподели, остваривању принципа расподеле према раду да би се закључило да ће друштвена својина бити права, у Марксовом смислу, тек када престане да буде правна категорија.

Другог дана Саветовања на дневном реду су била питања око конципирања једне или више наставних дисциплина на правним факултетима како би се омогућило ваљано и свеобухватно изучавање друштвене својине. У вези с тим нарочито су били актуелни наставни план и програм предмета и диференцираност од других научних дисциплина. Имали смо прилике да се упознамо са потпуно различитим концепцијама предмета на појединим правним факултетима. То смо могли да чујемо из излагања проф. В. Хорвата из Осиека, проф. Ј. Мунђана из Новог Сада, Асена Групча из Скопља, из писменог излагања проф. Алонзија Финжгара. Разлике нису само у организационом већ и у садржинском смислу и резултат су различитог приступа и виђења самог појма друштвене својине.

На крају, дугујемо захвалност свим гостима, професорима Правног факултета у Београду и гостима из других уставнова у граду што су узели учешће у овом Саветовању и дали значајан допринос нашој теорији и пракси.

*мр Марија Драшкић, асистент
Правног Факултета у Београду*

САВЕТОВАЊЕ ПОСВЕЂЕНО НАСТАВИ О УЈЕДИЊЕНИМ НАЦИЈАМА

Саветовање о настави о Уједињеним нацијама, међународним односима и политици несврставања на високим и вишим школама у Југославији одржано је у организацији Савеза удружења за Уједињене нације Југославије и Удружења за Уједињене нације Македоније 4. и 5. новембра 1982. године у Охриду. Организатори саветовања руководили су се великим интересовањем које је у домаћој јавности изазвао сличан скуп, који је обухватио наставу у основним и средњим школама, пре две године и са кога је и потекла иницијатива да се ранија истраживања прошире и на високе и више школе и тако обухвате све фазе школског система у Југославији.

Интернационалистичко образовање и васпитање младих већ годинама је предмет значајних међународних докумената. Генерална скупштина Уједињених нација је у више наврата, кроз посебне резолуције, препоручивала свим државама чланицама да, у циљу подстицања и одржавања општег интересовања и подршке јавности Организацији, обезбеде у школској настави упознавање са циљевима, начелима, саставом и деловањем Уједињених нација у очувању мира и безбедности и развијању међународног разумевања и сарадње; да учине све како би се омладина васпитавала „у духу мира, правде, слободе, узајамног поштовања и разумевања ради унапређивања равноправности свих људских бића и свих нација, привредног напретка, разоружања и очувања међународног мира и безбедности.“ (Начело I Декларације о ширењу међународног идеала мира, узајамног поштовања и разумевања међу народима, од 7. децембра 1965. године.) Генерална конференција Унеска је, такође, указивала на одговорност држава чланица да кроз образовање делују у правцу остваривања Повеље Уједињених нација, Устава Унеска, Универзалне декларације о правима човека и Женевских конвенција о заштити жртава рата. Државе чланице позиване су да делују преко органа власти, служби и институција одговорних за школско и ваншколско образовање, као и преко разних организација које се баве образовном акцијом међу младима и одраслима, међу којима су студентске и омладинске организације, синдикати наставног особља и друге заинтересоване стране. (Препорука о образовању у духу међународног разумевања, сарадње и мира и о образовању у духу права човека и основних слобода, од 23. новембра 1974. године).

Није мања улога васпитања и образовања у духу међународне сарадње ни у Југославији. Кроз сва своја опредељења и кроз своје целокупно деловање у оквиру Уједињених нација и њених специјализованих агенција, у покрету несврстаних и у међународним односима уопште, Југославија се залаже и бори за победу начела мирољубиве коезистенције и активну сарадњу равноправних држава и народа, без обзира на разлике у друштвено-економском и политичком уређењу. Осим тога, трајно опредељење југословенских држава да се јединствена спољна политика све више подруштвљава и демократизује, није могуће остварити

без сталног напора да се са проблемима међународних односа упознају најшири слојеви радних људи и грађана, а у првом реду омладина, како би се оспособили да квалификовано учествују у креирању и спровођењу спољне политике. О томе се изјашњавају и неки од врхунских политичких докумената, према којима се треба „залагати за шире и садржајније укључивање проблематике међународних политичких и економских односа у васпитно образовни процес и у разне облике идејно-политичког оспособљавања...” (Резолуција XII Конгреса СКЈ).

Имајући у виду све поменуте документе, учесници овог скупа приступили су разматрању стања, проблема и задатака интернационалистичког образовања студената високих и виших школа у Југославији, кроз анализе наставних програма, наставног процеса и различитих облика ваннаставних активности.

Саопштени резултати емпиријских истраживања (мр Иван Чукаловић: „Обавештеност студената о раду УН и недостацима у наставним програмима на Универзитету у Крагујевцу” и Митија Жагар: „Мнепња студентова о vzgoji in izobraževanju za Združene narode in mednarodne odnose na naših višjih in visokih šolah”) показали су, најпре, да постоји знатан раскорак између великог интересовања студената за међународне односе, несврстаност и Уједињене нације, на једној страни, и доста оскудног знања која они о тим питањима имају, на другој страни. Нарочито је упадљиво да знања која се стичу у току студија на факултетима природних наука и на факултетима уметности, због природе студија, нису довољна нити су у потребној мери допуњена сазнањима из других извора информација. Заступљеност садржаја из области међународних односа у наставним програмима ових факултета много је мања него што је то случај са наставним програмима факултета друштвених наука, посебно факултета правних, политичких и економских наука, на којима се међународни односи, несврставања и Уједињене нације изучавају у оквиру посебних предмета. Према једном истраживању (мр Милан Пауновић: „Настава о Уједињеним нацијама и питањима међународних односа и покрета несврстаности на Универзитету у Београду”) ситуација није задовољавајућа на већини факултета, јер није предвиђено изучавање савремених светских токова друштвеног развоја, што у великој мери отежава способност критичког и стваралачког сагледавања међународних односа. Полазећи од ових чињеница, учесници скупа једнодушно су се изјаснили за преиспитивање постојећих наставних програма. Очењено је да би било нерешљиво и непотребно тражити стварање посебних предмета који би се бавили проблематиком Уједињених нација и међународних односа, с обзиром на већ преоптерећене програма основних студија. Уместо тога, неопходни садржаји могли би да се уклопе у постојеће програме предмета марксистичког образовања и других сродних предмета који се, на разним факултетима, појављују под различитим називима. Нарочита пажња посвећена је предмету Општенародна одбрана и друштвена самозаштита, једином који се у целој земљи изучава по јединственом програму. С обзиром да је овај предмет у неким случајевима и једини извор сазнања из области међународних односа, требало би приступити допуни његовог програма. У оквиру разматрања о одбрамбеној политици несврстаних земаља могло би се, на пример, говорити бар о основним чињеницама настанка и битним карактеристикама политике несврставања, о систему колективне безбедности Уједињених нација, о улози Савета безбедности и Генералне скупштине у решавању спорова и сукоба међу државама, о основним правилима ратног права која регулишу партизански рат, поступање с ратним заробљеницима, парламентарима итд. Још веће могућности указују се у читавом низу стручних предмета (медицина, физика, метеорологија, саобраћај, пољопривреда итд.), кроз које би се најбоље могао показати велики њихова незаобилазни значај који у тим областима имају специјализоване установе Уједињених нација. Без њиховог постојања не би се могло ни замислити остварење међузависности света, које у многим доменима није забележено у досадашњој историји. Студенти би се, на тај начин, преко основних стручних дисциплина упознали са програмима међународне

сарадње у оквиру система Уједињених нација, у покрету несврстаности, у међународним невладиним организацијама и у међународним односима у целини, а тиме би стицали и способности да анализирају и правилно схватају и тумаче и спољну политику Југославије.

Што се тиче оцене наставне праксе на високим и вишим школама у Југославији, са правом је највише указивано на велику улогу наставника који су, суочени са интересовањем студената, у најбољој прилици да својим актуелним излагањима у предавањима и другим облицима наставе (дискусије, семинари, предавања стручњака из праксе, поседа одговорајућим институцијама и слично) прошире оквире наставних програма. Разуме се, наставници морају веома добро да познају материју међународних односа, како би постигли да своје студенте не само образују него и васпитавају и утичу на формирање њихових ставова и уверавања у смислу усвајања општих вредности међународне заједнице. Значајну помоћ, у том циљу, могу да пруже филмови, дијапозитиви, карте и, нарочито, публикације којима располаже Информативни центар Уједињених нација за Југославију и које бесплатно стоје на располагању свим заинтересованим корисницима.

Најзад, није било могуће заобићи ни различите облике ваннаставних извора сазнања о међународним односима, политици несврставања и Уједињеним нацијама. Заједничка је оцена учесника скупа да су ти извори драгоцени саставни део интернационалистичког васпитања и образовања са далекосежним утицајем. Нарочито је очигледно деловање друштвено-политичких организација (политичке школе, трибине), средстава масовног информисања (радио, телевизија, општа, специјална и омладинска штампа) и омладинских клубова за Уједињене нације и других сличних клубова, који у Југославији имају већ 30-годишње искуство у организовању изложби, предавања, школа за активисте, семинара и обележавању појединих значајних акција и датума Уједињених нација.

Организатори и учесници саветовања о настави о Уједињеним нацијама, међународним односима и политици несврставања закључили су овај скуп свесни чињенице да проблеми ни издалека нису исцрпљени и да утврђивање стања у овој области високошколске наставе захтева даље напоре. Унапређење, пак, постојећег стања у наставним програмима, наставној пракси и ваннаставној активности високих и виших школа у Југославији дугорочан је циљ, за који ће у будућности бити, вероватно, више озбиљних интереса. Афирмисање неких неоспорних, универзалних вредности људске заједнице, насупрот разликама, био је до сада најсигурнији пут превазилажења бројних и дубоких противречности у свету, а том циљу овој допринос несумњиво даје успешно интернационалистичко образовање и васпитање.

Др Миодраг Јовичић: САВРЕМЕНИ ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМИ, Правни факултет у Новом Саду, Институт друштвених наука, Нови Сад, 1981, стр. 286.

Нова књига М. Јовичића је уџбеник за одговарајући предмет (настао својевремено из ауторизованих предавања), који аутор предаје на Правном факултету у Новом Саду, у својству редовног професора. У њој је реч о основним типовима савремених политичких система у свету. Излагања су подељена на четири поглавља: прво је уводног карактера, а остала три посвећена су по једном типу савремених политичких система — буржоаских земаља, социјалистичких земаља и земаља у развоју.

У првом поглављу под насловом „Општа и уводна разматрања” (стр. 5—36) расправљају се следећих шест питања: појам и суштина политике, предмет и карактер политичке науке, појам и елементи политичког система, примена упоредног метода у проучавању политичких система и однос наставне и научне дисциплине Савремени политички системи према другим сродним научним дисциплинама. Сажето речено, у овом поглављу обрађују се питања везана за предмет и метод научне дисциплине Савремени политички системи. И будући да ова дисциплина припада породици политичких наука, аутор најпре одређује појам политике. Како је реч о уџбенику, он је расправу о појму политике мало поједноставио, свдећи многа и различита гледишта на два основна — на појам политике у субјективном и објективном смислу. Таквом поступку не би се могло приговорити, али се аутору, управо имајући у виду да је реч о уџбенику, може замерити што је у одређивању појма политике у субјективном и објективном смислу употребљавао појмове чије се значење разуме тек после претходно одређеног појма политике. Тако се под појмом политике у субјективном смислу, између осталог, подразумева акција субјеката политичких процеса, док се под појмом политике у објективном смислу, између осталог, подразумева реалност политичких односа, објективан резултат деловања свих политичких субјеката. Овај својеврсни *idem per idem* могао би се избећи тако што би се већ овде ти „процеси”, „односи” и „субјекти” везали за државну власт (појам с чијим су се значењем студенти упознали још на првој години студија) јер и аутор, непосредно после тог уводног објашњења, суштину политике види у државној власти. Предмет политичких наука управо је политика, схваћена у објективном смислу. Ове су, пак, науке (или у једнини: наука) свој предмет формирале двојачко — освајањем нових подручја друштвених односа, која су дотле била по страни предмета проучавања других друштвених наука и преузимањем предмета других друштвених наука, пре свега тзв. јавног права, и проучавањем овог из једног новог, друкчијег угла. С тим у вези битно обележје карактера политичких наука је да се оне не баве првенствено описивањем политичких институција, процеса и односа, већ да настоје да открију њихове корене, утврде узрочно-последичне везе, уставнове како подручје друштвених односа захваћено појмом политике у објективном смислу изгледа у стварности, а не у правним, првенствено уставним, нормама. Са ових општих разматрања везаних за ознаке научног рада коме припада научна дисциплина Савремени политички системи, аутор прелази на конкретнија питања, везана управо за ту дисциплину. С тим

у вези било је неопходно обрадити појам политички систем. Под њим аутор подразумева „скуп свих институција којима се уобичава политичка власт, односе између те власти и друштва, као и процесе вршења власти, укључујући и учешће грађана на то вршење” (стр. 14). На уобичавање конкретног политичког система утиче низ елемената, које аутор групише у две групе: оне који нису институционализовани, који припадају категорији друштвено-историјских детерминанти (има их пет) и оне везане за конкретне институције, који припадају категорији институционализованих детерминанти (има их шест). Овим је аутор научно и педагошки дао врло успелу дефиницију политичког система. Из ње произлази да су за појам политичког система битна следећа два чиниоца: начин формирања државне воље, одн. вршења државне власти и, с тим у вези, однос између државне власти и друштва. Са становишта ових основних конститутивних састојака појма политичког система врше се и најзначајније поделе облика политичког система. Категорија облика политичког система у тесној је вези с категоријом класне суштине (класним типом) државе, према то нису две истоветне категорије. Управо та два чиниоца — класни тип државе и однос државне власти и грађана — костур су за систематизацију овог рада, одн. на основу њих извршена је подела савремених политичких система. Тако се сви савремени политички системи, према класном типу државе, деле на капиталистичке и социјалистичке. Но, у савременом свету постоје и земље чије друштвено уређење није ни капиталистичко ни социјалистичко, будући да су измешани елементи једног и другог. Сходно томе, ни класни тип државе ових земаља није чисто капиталистички, одн. социјалистички. Од укупно преко 160 земаља у свету, таквих земаља данас има преко сто и за њих аутор употребљава данас општеприхваћен израз „земље у развоју”. Њиме се првенствено жели указати на чињеницу да се друштвено уређење ових земаља налази у пуном развоју, да начин производње у њима и њиме одређен политички систем не припадају једном од два данас преовлађујућа класна типа друштва. Тек у другом плану њиме се жели указати на шта упућује његово буквално значење — на степен њиховог, пре свега, економског развоја. Општи метод којим ће аутор проучавати овакво подељене савремене политичке системе пре свега је метод историјског материјализма, а посебан, карактеристичан управо за ову научну дисциплину, је упоредни метод. После елементарних напомена о суштини и врстама упоредног метода, аутор се одлучује за такво проучавање савремених политичких система које би обухватало систем по систем (country by country approach). Но, да такво проучавање не би добило карактер збирке савремених политичких система, овај облик упоредног метода допуњен је најпре груписањем свих савремених политичких система према начину производње и класном типу државе у поменуте три групе. Пре излагања појединих политичких система који припадају једној од те три групе дата су синтетичка објашњења заједничких својстава политичких система која оправдавају њихово сврставање у дату групу. У оквиру сваке групе проучавања политичких система вршена су на основу нових подподела, узимањем у обзир само класичних представника. Аутор сматра својом обавезом (засад неиспуњеном) да на крају тако проучених савремених политичких система (у оквиру сваке од три групе) да „један скупни синтетички закључак који ће у ствари представљати скицу резултата до којих се долази проучавањем савремених политичких система, идући по појединим њиховим елементима, односно који ће бити својевестан допринос теорији политичког система” (стр. 32). У вези с применом упоредног метода у политичким наукама, вредно пажње је ауторово указивање на обележја која тај метод чине друкчијим у тим наукама у поређењу с упоредним методом у правним наукама. Упоредни метод у политиколошким проучавањима треба да обухвати и упоредноправни метод, али се не сме зауставити на резултатима добијеним његовом применом већ мора обухватити и социолошке методе, тј. користити се и емпиријским истраживањима друштвених појава. После овако одређеног предмета и метода научне дисциплине Савремени политички системи, аутор одређује однос тог предмета са

сродним научним дисциплинама — Уводом у правне науке и Уставним правом.

Овим су концепцијски и садржински постављени основи научне дисциплине Савремени политички системи. Излагања која следе у престојала три поглавља разрада су тих основа. Она теку по следећој схеми: најпре долази један синтетички увод у којем се излажу општа обележја политичког система који припадају односној групи, затим се на основу посебних мерила врше подподеле политичких система у оквиру групе и, најзад, излажу конкретни типични политички системи за сваку подподелу политичких система у оквиру групе.

Друго поглавље које носи наслов „Политички системи буржоаских земаља” (стр. 37—161) отвара анализу, по указаној схеми, савремених политичких система. Најпре се излажу нова начела и институције политичких система буржоаских земаља којих није било у феудализму, а који су у време свог настанка имали демократско значење и вредност или га имају до данас. То су: народна сувереност, уставност, законитост, једнакост (равноправност) грађана, народно представништво, подела власти, политичке партије и одговорност носилаца јавних функција. Према мерилу односа између државне власти и друштва, аутор све буржоаске политичке системе дели на демократске и аутократске. Политички облик демократских буржоаских политичких система је буржоаска демократија, која је, будући формална, политичка и посредна (представничка) и као таква несавршен и ограничен облик демократије. Корак даље ка дубљем проучавању демократских буржоаских политичких система представља њихова нова подподела према облику државне власти. Према том мерилу, сви демократски буржоаски политички системи деле се на парламентарне, представничке и конвентске (скупштинске).

У оквиру групе парламентарних система буржоаских земаља прво се излаже политички систем Уједињеног Краљевства, а затим парламентарни системи у другим земаљама. Заслуга је аутора што је у свом приказу претежно институционализованих елемената британског политичког система (круна, домови парламента, влада, политичко-територијална аутономија Северне Ирске, локална самоуправа) успео да објасни специфичан дух тих институција, тешко схватљив правнику васпитаном у европскоконтиненталној традицији јавног права. Остали парламентарни системи буржоаских земаља разврстани су у три подгрупе, очигледно не на основу јединственог мерила деобе. У прву подгрупу аутор је сврстао западноевропске и скандинавске монархије (Белгију, Холандију, Луксембург, Шпанију, Данску, Норвешку и Шведску). У другој подгрупи налазе се три буржоаске републике у Средњој Европи — СР Немачка, Аустрија и Италија, а осим њих још Финска, Грчка и Португалија, док се у трећој налазе развијене земље Комонвелта, као што су Канада, Аустралија и Нови Зеланд. Приговор оваквој класификацији је, најпре, што мерило деобе није везано за јасно одређене специфичности парламентарног система власти у односним земаљама и што није јединствено (једном је то облик владавине, други пут припадност Комонвелту). Као пример из прве подгрупе обрађени су политички системи Белгије и Шведске, из друге СР Немачке и Италије, а из треће Канаде.

У оквиру групе буржоаских земаља са председничким системом власти исцрпно се приказује политички систем САД и даје кратка напомена о председничким системима у другим земаљама. Мислимо да је овде требало, поред САД, приказати и политички систем једне буржоаске латиноамеричке земље с председничким системом, а не на овом месту спомињати земље у Азији и Африци које су увеле председнички систем, пошто све оне припадају групи земаља у развоју. Најзад, у групи земаља с конвентским (скупштинским) системом власти приказан је политички систем Швајцарске. Пошто је Швајцарска једина буржоаска земља која има овакав систем власти, питање је да ли је за поделу демократских буржоаских политичких система конвентски систем власти уопште карактеристичан или је, према систему власти, буржоаске политичке системе (демократске) требало поделити на парламентарне и

председничке, с тим што би, у смислу који би се назначио, од те поде-
ле одступали политички систем Швајцарске и, евентуално, политички систе-
ми других буржоаских земаља (какав је случај по аутору, на при-
мер, са савременим политичким системом Француске). Но, ми се с ауто-
ром не слажемо да је у Швајцарској примењен чисти теоријски организа-
циони модел скупштинског система власти (аутор чак сматра да је у
Швајцарској скупштински систем примењен „у његовом најчистијем ви-
ду“). Тачно је да је у Швајцарској примењена организациона варијан-
та начела јединства власти, али у друкчијем институционалном облику
од организационог модела скупштинског система. Тако је носилац извр-
шне власти у Швајцарској (Савезни савет) стручно тело састављено од
административних експерата који нису чланови скупштине, а не од по-
литичких људи који се бирају из реда скупштинских посланика. Будући
да је реч о стручном, а не политичком телу, за његове чланове је пре-
судно да располажу високим административним квалификацијама. У
суштини је то једна чиновничка, а не политичка влада. Административ-
на компетентност овог тела повлачи за собом његову функционалну не-
зависност од скупштине (у Швајцарској Савезна скупштина не може
опозвати Савезни савет — у целини нити појединачно — пре истека вре-
мена на које је изабран, нити је Савезни савет дужан да поднесе ост-
таку уколико његов предлог не добије потребну већину у скупшти-
ни), која се огледа у непостојању политичке одговорности пред скупшти-
ном. Све то говори да носилац извршне власти у Швајцарској није као у
скупштинском систему власти скупштина, већ посебан орган који није
њен орган (не произилази из њеног састава) и који ова не може учини-
ти политички одговорним. Дакле, реч је о особеном систему власти. У
њему носилац извршне власти није орган парламента (изабран из реда
његових чланова), политички пред њим одговоран у свако доба, без че-
га нема теоријског модела скупштинског система власти, али он није
заснован ни на страначкој већини у скупштини, не произилази из ове,
нити може распустити парламент, без ког обележја нема парламентар-
ног система власти. Сматрамо стога да је у Швајцарској реч о систему
власти заснованом на организационом начелу јединства власти, али и са
значајним елементима поделе власти (за такав особен систем власти у
теорији се уобичајно назив директоријални систем власти).

У оквиру поглавља о демократским буржоаским политичким систе-
мима аутор је мимо ових подподела везаних за систем власти изложио
политички систем Француске, за који сматра да је са становишта систе-
ма власти мешовити парламентарно-представнички систем (ми се ни са
тим гледиштем не слажемо, јер сматрамо да је реч у основи о парламен-
тарном систему власти, с тим што нас карактер прилога спутава да овак-
ву тврдњу аргументујемо).

После овог прегледа основних облика демократских, буржоаских
политичких система, следн излагање о кризи буржоаске демократије.
Елементи такве кризе су: криза потенцијално најдемократскије институ-
ције буржоаске демократије — парламента, монополизација политичког
живота од стране политичких странака, примат егзекутиве, проблеми
везани за територијалну организацију власти — федерализам, локална
самоуправа, политичко-територијална аутономија, максимална политиза-
ција јавног живота, с једне, и фактичка незаинтересованост, равнодуш-
ност и апатија широких слојева, с друге стране, незадовољавајућа реше-
ња у вези с учешћем радника у управљању предузећима. Иако није спор-
но да су све то показатељи кризе буржоаске демократије, многи од њих
постоје и у политичком систему социјализма (на пример, они везани за
територијалну организацију власти и др.), што би значило да су то исто-
времено елементи кризе савремених политичких система (разуме се, не
сви, а од оних који јесу, не у подједнакој мери у оба данас преовлађу-
јућа друштвена система).

Друга групација буржоаских политичких система добијена приме-
ном мерила деобе однос власт — друштво су аутократски политички систе-
ми. Аутор најпре излаже њихова општа обележја, а затим појединачно
и крајње уопштено обележја таквих режима у фашистичкој Италији и

Нсмачкој, у франкистичкој Шпанији и у салазарској Португалији. Ниједан од тих аутократских политичких система више не постоји. Како је у питању рад о *савременим* политичким системима, сматрамо да је требало изложити један данас постојећи аутократски буржоаски политички систем, на пример онај у Чилеу.

У трећем поглављу насловљеном „политички системи социјалистичких земаља“ (стр. 163—248) реч је најпре о општим обележјима социјалистичког друштвеног уређења и општим својствима социјалистичке демократије (реч је о стварној, економској и непосредној демократији). Затим се доста детаљно (стр. 173—205) приказује политички систем Совјетског Савеза. Овде је, за разлику од приказа политичких система других земаља, много више простора посвећено историјском развоју совјетског политичког, а делом и уставног система. Приказ политичких система осталих европских социјалистичких земаља (Пољске, ДР Немачке, Чехословачке, Мађарске, Румуније, Бугарске и Албаније) је синтетички, с пужним опширнијим, али врло корисним историјатом настанка и развоја ових земаља као социјалистичких. Најзад, у оквиру поглавља о политичком систему социјалистичких земаља, следи излагање о политичком систему ваневропских социјалистичких земаља. Прво је према расположивом материјалу, претежно према уставноправним нормама, приказан политички систем НР Кине, а затим, врло сумарно, политички систем других азијских социјалистичких земаља (Монголије, ДНР Кореје, СР Вијетнама и Кампуџије) и политички систем једине земље из западне хемисфере — Кубе.

У четвртм и последњем поглављу под насловом „Политички системи земаља у развоју“ (стр. 249—281) обрађује се трећа велика групација савремених политичких система — политичких система земаља у развоју. У овом поглављу најпре су приказане заједничке одлике политичких система који припадају овој групацији, што је за читаоца и најдрагоценије сазнање, будући да је данас ових земаља преко сто. Затим су политички системи ових земаља подељени у три групе: монархијске, републиканске и са социјалистичком оријентацијом. Сам аутор свестан је недоследности овакве поделе (различитост мерила деобе), али у недостатку боље, сматра он, и ова уноси ред у, са становишта проучавања и класификације, „хаотично“ стање у вези са савременим политичким системима земаља у развоју. Овде бисмо замерили аутору што није изложио основна општа обележја сваке од три групе политичких система земаља у развоју. У оквиру прве групе дато је само неколико сумарних информативних података, у оквиру друге врло је садржајно приказан политички систем Индије (стр. 261—268), док су у оквиру треће приказани политички систем Египта и Алжира (као представника арапских земаља са социјалистичком оријентацијом) и Танзаније, као представника осталих земаља у развоју са социјалистичком оријентацијом.

Приликом оцене ове књиге др М. Јовичића треба имати у виду њену већ истакнуту сврху — она је настала из ауторозих предавања на Правном факултету у Новом Саду, као уџбеник за студенте права. Књига је плод дугогодишњег признатог и цењеног Јовичићевог научног рада, пре свста у области упоредног уставног права. Писана од, нема сумње, данас у нас најкомпетентнијег аутора за ту област, она је уважила и захтеве који се постављају пред јединим ваљаним универзитетским уџбеником. То се односи како на обим дозирања ове материје тако и на претензиозан начин њеног излагања (у вези с уџбеничким карактером рада имали бисмо сугестију да се уместо често коришћене технике „три звездике“ за одвајање тематски различитих подручја аутор користи одговарајућим поднасловом, чиме би непосредније нагласио промену теме, што би студентима олакшало учење). При том су јасност, лакоћа, логичност, садржајност и лепота изражавања у овом уџбенику такви да опмињу на врхове наше универзитетске уџбеничке литературе. По свим тим квалитетима ова књига представља најбољу могућу подршку пледојаеу за увођење једног оваквог предмета у наставне планове већ многобројних правних факултета у нашој земљи (од којих само мањи број има овакав предмет). На тим факултетима постоји по правилу само један, у строгом

смислу узев, политиколошки предмет. На већини њих то је Друштвено-политички систем, један хибридан предмет, са развученим и тематски дуплираним са другим предметима (најчешће с Уставним правом) наставним програмом. Уместо једног таквог предмета требало би увести један доследно политиколошки предмет с кохерентним наставним програмом, у коме би студенти стицали нова знања (а не углавном обнављали стечена из Уставног права), која би им омогућила да употпуне своје правно и стекну, за правника драгоцено, опште образовање. У једном делу наше јавности још увек постоји, данас, на жалост, неоснована представа о широком образовању и општој култури коју пружају студије на правном факултету. Доиста, правничка струка је таква да за успешно вршење претпоставља такво образовање и културу. Предмет Савремени политички системи, како га је поставио и замислио М. Јовичић, управо даје студенту права прилику за проширивање стручних знања оним општијим, а делом и оних без којих нема интелектуалаца. Јер, без знања која нам пружа овакав предмет данас се не може с разумевањем слушати ни радио, ни телевизијски дневник, ни читати прве стране новина, па ни ваљано радити правнички посао. Но, као што рекосмо, боље пропаганде за увођење оваквог предмета на правне студије нема од ове Јовичићево књиге, у којој је предмет у целини уџбенички обрађен.

др Ратко Марковић

др Војин Димитријевић, „ТЕРОРИЗАМ“. — Радничка штампа, библиотека „Идеје“, VI коло, Београд, 1982. стр. 272.

Већ више година др Војин Димитријевић, професор Правног факултета у Београду континуирано се бави проблемом тероризма. После низа чланака, предавања и других облика јавног наступања, професор Димитријевић је објавио студију у којој на систематичан начин разматра овај проблем. Већ у уводној напомени аутор је указао на историјску генезу и револуционарни карактер терора, како би истакао историјски смисао овог појма. Порекло појма „терор“ настало је у француској револуцији. Аутор је у првом поглављу студије, под насловом „Пракса терора и тероризма“ обрадио различите облике тероризма у историји (стр. 5—114); у другом поглављу под насловом „Смисао и бесмисленост, моћ и немоћ тероризма“ разматра се социолошки аспект тероризма, услови под којима је настао (стр. 115—186); у завршном поглављу под насловом „Тероризам у међународним односима“ разматра се међународноправни аспект тероризма (стр. 187—262). На завршетку студије налази се регистар појмова и имена (263—270).

Писац је на почетку студије истакао зависност и нужну повезаност насиља и политике. Они су међусобно повезани и узајамно зависни: „Политика је увек била у тесној вези с насиљем. Оно се или испољава отворено, у борби за власт, односно за могућност да се одлучује о битним питањима за заједницу (државу), или постоји латентно, као претња власти свакоме ко би покушао да је свргне или да се супротстави њеним наређењима. Ова се истина може истаћи и тако што се за државу каже да почива на монопољу оружаног насиља, дакле, на могућности да се свако

противљење заповестима, које држава издаје најчешће у облику правних норми, скрши принудом” (стр. 5). Појам политичког насиља је сложен и вишезначајан. Његова сложеност расте у савременом свету у мери у којој су све бројнији, различити начини притиска и деловања на већину становништва поједине државе, којима власт делује избегавајући на тај начин физичку принуду као крајњи циљ. Основни циљ апарата принуде јесте застрашивање политичких противника и превенција извршења политичких деликата. Уколико би политичка кривична дела добила масовне размере, целокупни систем репресије па и опстанак државе био би доведен у питање, истиче аутор. Битна карактеристика правне државе је законитост, односно поштовање и спровођење постојећих правних норми. Међутим, законитост никада не може да се оствари као идеално стање друштва, те се стварају могућности за примену насиља, не само од стране власти као монопол принуде, већ и од стране политичких противника. Разлика између законите власти и страховладе је у непостајању објективног, непристрасног утврђивања кривице. Појам „терор” увели су јакобинци да би њиме означили ванредне мере за одбрану револуције. Писац наводи основне карактеристике овог првог историјског облика политичког насиља, које ће се понављати у новијој историји: 1) терор је средство мањине, која сматра да је угрожено неко шире добро; 2) због недискриминативности, терор измиче контроли својих покретача, те долази до злоупотреба у облику личних обрачуна и стварања стања опште несигурности, која угрожава и власт. Терор је био облик борбе против тираније још у античкој Грчкој, али савремени облици тероризма представљају један од облика владања. Аутор скреће пажњу на везу између политичке нестабилности и бруталних санкција против политичких противника у латиноамеричким земљама: тортура као легално средство у кривичном поступку примењивала се 1975. године у четрнаест земаља; дефиниција политичких противника — терориста коју је дао бивши аргентински председник Видела у једној изјави помаже да се схвати колико је широк круг потенцијалних окривљеника: „терорист није само неко с пиштољем и бомбом, већ и неко ко шири идеје противне западној и хришћанској цивилизацији”.

Терор се успоставља у изразито етатистичким системима, у којима држава добија размере мита и култа. Политичка реакција на насиље власти у оваквим условима јавља се у облику организованог тероризма, који се заснива на кохерентној политичкој теорији и стратегији борбе. Разлика између историјских облика тероризма и његових савремених појавних облика често је у томе што се под видом политичке идеологије јављају обични криминални деликти. То је разлог да не само међународно јавно мњење не може довољно брзо и адекватно реаговати у појединим случајевима терористичких аката већ ни међународне организације, а посебно Организација уједињених нација, нису правовремено предузимале мере које су овлашћене и способне да примене. Треба истаћи допринос аутора у разграничавању и разјашњавању основних појмова који се сматрају познатим, али су били предмет спорова и извесних теоријских нејасноћа. То су основна значења и смисао појмова „тероризам” и „анархизам”, које су неки аутори изједначавали како би тероризам приписали искључиво левичарским политичким покретима. Актуелна је још увек Енгелсова оцена да виталност анархизма треба тражити у чињеници „да увек има оних који би хтели да буду велики људи и да јефтино играју важну улогу. Изгледа да је анархизам посебно створен за ту сврху” (стр. 45). Поред класификације различитих облика тероризма, аутор је истакао нову карактеристику реакционарног тероризма, који нема значајне политичке противнике. Модерна тоталитарна држава успева да паралише не само оружани напад већ вољу својих противника.

Тероризам је сложен и динамичан феномен, који пролази кроз различите фазе и промене. Сигурно је да драстични облици отуђења и де-хуманизације савременог индустријског друштва доприносе активностима, и деловању друштвених група и појединаца, које могу имати облик тероризма, иако то заправо нису. Лишен стварно политичких мотива и циљева, неусмерен, овакав тероризам завршава у криминалу. Стога је инте-

рсс државе да га спречава, а интерес међународне заједнице да се што адекватније и благовременије супротставља овој појави. Суштина проблема је, истиче професор Димитријевић, у питању коме је тероризам потребан и како му се супротставити, имајући у виду опасност коју представља за нормално и редовно одржавање односа међу државама. По одредбама међународног јавног права, државе имају обавезу екстрадиције извршилаца оваквих аката, уколико се затекну на њиховој територији, а такође остварење превентивних мера против тероризма. Аутор сматра да се у блиској будућности неће моћи успешно решити проблем тероризма. Након бројних случајева које је анализирао, рекло би се да су различити интереси и заштита правног интегритета поједине државе још увек јачи разлог за опстајање тероризма, за одржавање и чак погоршавање овакве међународне заједнице каква данас постоји, него проналажење радикалних решења у борби против тероризма. И теорија и пракса као да потврђују тај став — у теорији је тешко апстраховати емоције да би се дошло до потпунијих и релевантнијих сазнања; у пракси ни једна држава не жели да призна да је иницијатор или давалац подршке тероризму.

Савремени тероризам је сложен социолошко-економски и политички проблем, који заслужује мултидисциплинарни приступ. Професор Димитријевић је учинио напор да обједињавањем три метода историографско-генетског, социолошког и нормативног, дође до синтезе која би представљала његово виђење и сазнање проблема који истражује. У том настојању успешнији су резултати и бољи они делови студије у којима су примењени први и трећи метод, док су социолошки узроци тероризма, посебно савременог тероризма који је најинтересантнији, мање разјашњени и делимично сведени на раван дескрипције, док је у истраживању осталих аспеката писац утврђивао каузалне везе и корелације са другим друштвеним појавама. Ова тешкоћа је делимично објективне природе, јер би за виши ниво теоријског уопштавања било потребно претходно истраживање изузетно богате и контрадикторне праксе савременог тероризма, укључујући низ показатеља о друштвено-политичким приликама, односима и процесима у низу земаља савременог света, што је само по себи предмет посебног истраживања. Допринос овог истраживања је у истраживању повезаности између економских тешкоћа са којима се суочава један број земаља и тероризма. Писац је такође истакао да нерешени проблеми у државама са вишенационалним саставом становништва и недовољна демократска традиција представљају факторе повољне за јављање тероризма, те их не може заобићи ни једно озбиљније истраживање.

Писац је истакао неопходност преиспитивања вредносног и кривичноправног појма тероризма. Општа дефиниција тероризма треба да претходи кривичној. У овој сфери тешко је разграничити вредносну (политичку) карактеристику од кривичноправне. Професор Димитријевић истиче још једну тешкоћу у истраживању карактера тероризма: међународне организације се устручавају од мешања у унутрашње ствари држава, нарочито истраживање и прикупљање података о политичкој ситуацији у једној држави. У пракси ова питања нису од значаја, већ је битније да ли ће криминалистичка политика једне државе подједнако кажњавати све извршиоце опасних деликата. „С гледишта криминалне политике, подједнако су опасни сви отмичари који уцењују смрћу талаца, без обзира да ли за узврат траже ослобађање политичких осуђеника, неполитичких криминалаца или напросто — новац. У другим случајевима овакво изједначавање није могуће, јер би се исто тако строго као и с терористима поступало и с онима за које се мисли да не заслужују исту меру осуде, или је уопште не заслужују.

Нико не спори да убиство може бити терористички акт, штавише, оно је до сада ту било најчешће заступљено. Инкриминација сваког узимања живота ипак није решење за сузбијање тероризма, јер је свима јасно да свако убиство није терористичко, да код убиства постоји скала која иде од дела која изазивају најдубље гнушање и презир па до оног лишавања живота које није нелегитимно него представља законску или моралну дужност (одбрана од агресије, народноослободилач-

ка борба). У оваквим се случајевима тражење оних особености које терористичко дело одвајају од појавно истоветних радњи не може заобићи" (стр. 121).

Интересовање науке за тероризам није мало, нити се то може рећи за досадашње резултате истраживања, истиче аутор. Уколико се као полазно одређење узму елементи терористичког дела, треба узети у обзир политичку природу тероризма. Терористички акт треба испитивати у односима између личности представника власти и мотива извршиоца; често мотиви могу бити спорни, или се дело заснива на психопатолошким склоностима извршиоца. Политичке вође изазивају снажне емоције, што може да се изрази и на негативан начин, т. мржњом и спремношћу политичких противника да такву личност уклоне. Међутим, када се процењује друштвени значај тероризма, критеријуми су мање сигурни. У пракси, правници најчешће полазе од позитивистичког тумачења да је терористички акт онај акт који је забрањен позитивним прописима. Произвољност оцене легитимности терористичког акта јасно се изражава у оваквом одређењу, као и у оцени правног критеријума невиности жртве: у Европској конвенцији о сузбијању тероризма од 1977. године, наводи се да је жртва „страна мотивима иза дела“. Сматрајући да је ова дефиниција превише формална и апстрактна, писац је дао своје одређење, по коме је „терористички акт морално лош јер се противи основном етичком начелу да нико не може бити кажњен за поступак који није извршио, или за чин који сам није морално исправан“ (стр. 150).

Међутим, реалне размере савремених ратова и обрачуна који су усмерени ка незаштићеним лицима, женама и деци, брутална употреба отрова и масовна пресељења представљају злочине према којима појединачни терористички акти изгледају безначајни. Тероризам у међународним односима посебно угрожава односе између држава, реметећи међународни поредак, право на самосталност и унутрашњи развој сваке земље. Женевске хуманитарне конвенције из 1949. године очигледно нису биле довољне за заштиту све чешћег угрожавања међу државама, па су 1977. усвојени допунски протоколи.

Студија професора Војина Димитријевића представља систематичан приступ једном од тешких проблема савременог света. Актуелност овог проблема неће проћи ни у ближој будућности, што сигурно значи да ће студија изазвати интересовање не само међу стручњацима за међународно право, већ у ширем кругу читалаца. Квалитет студије представља и библиографија у којој је презентирана стручно одабрана и бројна литература. Но завршна разматрања аутора као да више иду у правцу оног сагледавања тероризма које је и сам критички оценио, што значи ка одређењу тероризма као индивидуалног акта појединца и група, док се разматрање санкционисане репресије државе, која је итекао присутна у савременом свету, оставља по страни. Да ли је низ средстава и инструмената које користи савремена држава само пуко понављање нечега већ познатог и примењиваног у историји, или се савремени инструментаријум репресије може другачије оквалификовати с обзиром на све могућности примене и деловања на становништво једне земље? Одговор на ово питање нисмо могли да нађемо у завршним размишљањима аутора:

„другим речима, ствари треба просуђивати на основу правих разлога, а не на основу тога што се терористи за њих залажу или им се противе. Главна опасност од тероризма јесте сам терор, свеједно настаје ли из победе или пораза терориста“ (стр. 261). Овакав закључак иде у правцу хуманијег и правичнијег решавања односа међу државама, али он не покреће битну претпоставку тих односа — саме основе на којима се заснивају политичка власт и моћ.

Дубравка Стајић

„THE ISLAMIC CRIMINAL JUSTICE SYSTEM” — editor: M. Cherif Bassiouni, „Oceana Publications, INC” — London, Rome, New York, — 1982. г. стр. 252

Данас у свету живи, како се процењује, преко седамстотина педесет милиона муслимана у више од седамдесет земаља од којих седамнаест имају шеријатско право уткано у свој позитивноправни систем. То је управо разлог који оправдава интерес за савремену примену овог, четрнаест векова старог правног система, о коме иначе не ректо постоје предрасуде, пре свега, због одсуства елементарних информација о његовој садржини, структури и битним карактеристикама.

Прва међународна конференција на тему „Исламски кривично-правни систем” одржана је у Сиракузи (Италија) од 28. до 21. маја 1979. Организатори су били International Organization of penal law, International Institut for Higher studies in criminal science, и Arab Organizations for social defence against crime. У раду конференције учешће су узели стручњаци за кривично право и кривични поступак из Египта, Алжира, Сирије, Јордана, Судана, Саудијске Арабије, Уједињених Емирата, Либије, Сомалије, Мауританије, Сједињених Држава, Велике Британије, Француске, Италије, Белгије и Швајцарске. Материјали са те конференције, изашли у издању Oceana Publications-а половином 1982. г. представљају прву опсежну књигу о исламском кривичноправном систему штампану на енглеском језику. Најважније реферате изнете на конференцији припремио је и уредио професор права са Де Пол Универзитета у Чикагу, Шериф Басијуни. Без озбира што се конференција одвијала у шест сесија, сви објављени реферати груписани су у две целине од којих прва садржи разматрања проблема заштите индивидуалних права личности у кривичном поступку као и његову организацију, а други садржи излагање проблематике кривичне одговорности, затим систем кривичних дела и предвиђене казне, тако да се може констатовати да иако се садржински излагања из оба дела у многим случајевима поклапају, да се први део односи у ствари на питања кривичног поступка, а други је више оријентисан ка кривичном праву.

Исламско или шеријатско право представља потпуни систем у оквиру кога постоји и кривично право као и кривични поступак. Основни извор шеријатског права је света књига Ку’ран а следећи по важности извор је Суна која садржи забележене изреке, мисли и одлуке пророка Мухамеда. Осим та два примарна извора права јављају се још „Ијма” — заједничко услажено мишљење, „Qiyas” — суђење на основу аналогije, „Al-Istishan” — одступање од примарних извора у тачно одређеним случајевима, „Al-Istislah” — примена примарних извора на начин који није раније био уобичајен али је диктиран потребама тренутка, „Al-Urh” — обичај, а као извори се још јављају и одлуке првих калифа и други, који сви имају различити значај и различити међусобан однос, у зависности од схватања изграђеног током векова унутар четири основне школе шеријатског права. Сви поменути извори представљају у ствари допуне примарних извора, тј. служе да попуне оне празнине које нужно настају услед промена друштвених односа током четрнаест векова колико постоји ислам. На пример, у доба његовог настајања нису постојали затвори који се тако не помињу ни у примарним изворима шеријатског права. У већини муслиманских земаља затвор данас постоји али га мно-

ги стручњаци за шеријатско право сматрају нехуманом, немуслиманском казном, што је и став заступан на конференцији о којој је реч.

„*Заштита људских права у Исламском кривичноправном систему*” тема је уводног реферата кога је поднео Шериф Басијани, који дајући један општи преглед кривичног права и поступка, подвлачи да је поступак у шеријатском праву увек био у другом плану, у смислу да није детаљније регулисан изузев постојања општих захтева за коректним поступком и фер суђењем. Дакле, у погледу процедуре, савремене исламске земље су усвојиле западни модел (у различитим варијететима) кривичног поступка у зависности од тога под којом је од великих сила одређена земља у ближој прошлости била под утицајем. Свему томе печат дају одређене карактеристике типичне за исламско схватање суђења, као што су лапидарност и брзина поступка — рани исламски поступак уопште није познавао истрагу већ се цео сводио на претрес. Ту је затим као специфичност и положај судије који се традиционално сматра „кључем шеријатског права” и чији је положај као кривичнопроцесног субјекта веома јак. Иако се примарни извори мало баве поступком из осталих помоћних извора тумачењем се могу извући одређена правила које је разрадила и у пракси применила једино Саудијска Арабија чији је кривични поступак примењиван од стране Високог Шеријатског суда израђен у духу ислама.

Детаљније о кривичном поступку излаже се у реферату „*Права појединца и лична сигурност у Исламу*” Османа абд-ал-Малек Ал-Салеха. Као једну од главних особина Салех наводи претпоставку невиности, што значи да окривљени током поступка има да се сматра невиним све док се пресудом не утврди супротно. Терет доказивања је зато увек на тужиоцу а не на окривљеном. Из специфично исламског схватања претпоставке, невиност произилази, да се сумња у окривљениково извршилаштво или кривичну одговорност сматра као одређено умањење постојећег броја сведока без обзира што су њихова сведочења веродостојна. То произилази и из законске вредности доказа што је такође у савременом свету једна од карактеристика исламског кривичног поступка. Код најтежих кривичних дела тзв. „Худуд” криминалитета постојање сумње доводи до ослобођења од оптужбе јер како се сматра, боље је погрешно пустити кривог него погрешно осудити невиног. Тортура и сурово поступање према окривљеном је забрањена а током поступка окривљени има права и да ћути, тј. ускрати одговор на сва питања. Због постојања законске вредности доказа, једно признање окривљеног није довољно већ се оно мора на претресу поновити онолико пута колико се иначе прописује да је потребан сведок да би се одређено кривично дело доказало. Повлачење признања могуће је током целог кривичног поступка, па и после доношења пресуде. Код суђења за најтежа кривична дела из категорије „Худуд” криминалитета, судија је обавезан испитујући муслимана као окривљеног да га саветује да не признаје, а ако је дошло до признања, да га саветује да га повуче, што директно потиче из најстарије праксе рано исламског судства из доба Мухамеда и првих калифа. Законска вредност доказа стриктно се примењује у поступку за „Худуд” и „*Qesas*” криминалитет, док се код треће врсте „*Ta'azir*” кривичних дела примењује нешто либералнији систем доказивања који се у неким елементима приближава слободном судијском уверењу. Тако се рецимо у кривичном поступку за најтежа дела „Худуд” криминалитета виност може доказати само уз помоћ четири сведока-очевика, одраслих мушкараца муслиманске вере, при чему је сведочење жена у том случају потпуно забрањено. Жена као сведок може да се јави једино у поступку за „*Ta'azir*” криминалитет али се и тада њено сведочење сматра непоузданим и вреди као половина сведочења мушкараца. Тако одређена законска вредност доказа, према мишљењу заступаном на овој конференцији, представља најбољу гаранцију положаја окривљеног у кривичном поступку, јер га обезбеђује од могућих грешака и пропуста.

„*Права оптуженог у Исламском кривичном поступку*” тема је следећег реферата који се бави процедуралним питањима, аутора Awad Awad-a. Он се на почетку осврће на историјске типове кривичног по-

ступка који су се јављали током четрнаест векова постојања исламског права. То историјско наслеђе условило је да се и данас пред шеријатским судовима прави основна разлика у третману оптужених с обзиром на репутацију коју уживају. Оптужени који важи као религиозан и праведан човек имаће много бољи положај од онога кога бије глас да је непоуздан, неморалан и сл. Трећа категорија лица чије су карактерне особине непознате, према схватањима једних треба да имају третман сличан припадницима праве групе, а према схватањима већине они треба да се третирају као припадници треће групе, тј. као непоуздани елементи. За већину кривичних дела оптужени из прве групе се једноставно ослобађају оптужбе, без расправљања и расветљавања суштине, дакле, само на основу репутације коју уживају. Интересантан је став *Awada* који наводи да се пред шеријатским судовима признаје као ваљан и онај исказ окривљеног до кога се дошло на превару, неким лукавством и сл., јер би невини уз Алахову помоћ прозreo превару и не би рекао оно што га терети.

„Основни принципи доказивања у Кривичном поступку” тема је реферата који је поднео Ма’мун Салам. Он такође детаљно излаже консеквентну примену претпоставке невиности која доводи да сумња искључује „Худуд”. Доказивање се врши најчешће уз помоћ сведока-очевидца, тј. лица која су својим чулима перципирала критичан догађај. Сведочење пред шеријатским судовима је строго формалан чин који се одвија у ритуалним формама са свечаном почетном реченицом „Ја сведочим”, што треба да подвуче нужност истинитог и потпуног казивања. Судија цени зрелост сведока, начин његовог резонувања и излагања, меморију. Недостаци у том погледу према оцени судије могу да представљају оно што се у исламском поступку назива сумњом, што у процедуралном смислу може да има за последицу одбацивање таквог сведочења тј. смањивање броја постојећих сведока. Изван „Худуд” кривичних дела код којих сумња изазива ослобођење од оптужбе иста последица може да се деси и у другим случајевима ако одбацивањем сведочења једног или више сведока њихов укупан број опадне испод законски прописаног минимума за доказивање одређеног кривичног дела. Сведок може да буде само човек познат као праведан и частан, иначе се сведочење не сматра ваљаним. Немуслиман може да сведочи у кривичном поступку само ако је и оптужени немуслиман, а у случају да је муслиман, само ако не постоје други сведоци.

Други нео књиге почиње рефератом „Основи Исламског казненог законодавства” чији је аутор *Muhammed Salim-al Awwa*, где се, пре свега, излажу основни типови криминалитета, при чему аутор наглашава да је основна оријентација исламског казненог права да се заштити тзв. „јавни религиозни поредак”. Најтежа кривична дела су зато она која представљају напад или угрожавање тога заштитног објекта и груписана су у тзв. „Худуд” криминалитет. Примарни извори шеријатског права таксативно набрајају кривична дела ове категорије у коју улази прељуба, клевета, пијанство, крађа, разбојништво, одметање од религије и побуна против власти. Пошто се ова дела сматрају најозбиљнијим и казне су драстичне. Прељубници се после сто удараца бичем каменују до смрти, с тим што се учесник у прељуби који није у браку после бичевања протерује на годину дана, тј. он се не кажњава смртном казном. За крађу је предвиђено одсецање десне шаке, а за разбојништво одсецање десне шаке и левог стопала. Клевета и пијанство се кажњавају бичевањем а напуштање ислама и побуна против власти смртном казном. Друга група тзв. „*Quesas*” криминалитет такође обухвата таксативно набројана кривична дела предвиђена примарним изворима шеријатског права. Ту се убрајају обично убиство, затим убиство без претходне намере али вољно, невољно и ненамерно убиство, намерно повређивање и ненамерно повређивање. Трећа група под називом „*Ta’azir*” криминалитет садржи велики број кривичних дела која нису предвиђена примарним изворима већ савременим кривичним законима. Инкриминацијама те врсте муслиманске земље штите своје друштвено-економске и политичке системе од таквих дела која нису предвиђена примарним изворима

шериятског права. Исламска специфичност код ове треће групе кривичних дела јесте да судија има могућност да према свом схватању проглашава и кажњава као кривично дело и ону радњу која као таква није била предвиђена законом, с тим што је то дискреционо право судије ограничено. Аwwа полемише са мишљењем усвојеним на западу да „*Ta'azir*” криминалитет у ствари представља кажњавање изван права, наводећи да судија у креирању тих нових кривичних дела не може да иде мимо познатих примарних и допуњских извора шериятског права која прописују правила понашања која су обавезна и према томе добро позната сваком муслиману.

Слични проблеми разматрају се и у следећем реферату аутора Тау-моура Kamela, „*Принцип законитости и његова примена у Исламском кривичном праву*”. Он тврди да и у шериятском праву постоји принцип „*Nullum crimen nulla poena sine lege*”, мада не на начин познат у немуслиманским земљама. Судија наима, увек суди у духу ислама, штитећи интересе исламске заједнице и појединца унутар ње, тако да свако ко прекрши исламске правила понашања пада под удар кривичних санкција. Добра страна овако схваћеног принципа легалитета, јесте по аутору, ефикасност заштите исламских вредности, јер се, како даље наводи аутор, не може баш свако дело унапред замислити и прописати као кривично, већ је потребно уважавати захтеве тренутка. То произилази из основа исламског кривичноправног система који, пре свега, штити исламску заједницу док се појединац и његови интереси штите тек у крајњем случају и то као члан заједнице а не с обзиром на његову индивидуалност. Ислам, како подвлачи Камел, непоколебљиво одбија да човека уздигне на ниво бога и на тако оријентисаном систему вредности заснива се основна разлика између шериятског правног система и правног система других земаља.

„*Кривична одговорност у Исламском праву*” је тема следећег реферата чији је аутор Ahmed Fathi Bahnassi и у којем се типичним исламским поступком, кроз поједине Суне, тј. одлуке Мухамеда и првих калифа, говори о конкретной кривичној одговорности у појединим граничним случајевима, који могу да изазову сумњу. Исламска специфичност је постојање кривичне одговорности за другога-болесника, дете и сл. за које одговарају они на чијем се старању налазе такви учиниоци, а постоји кривична одговорност и за понашање неких опасних животиња као што је пас, магарец, коњ, бик.

Посебан реферат посвећен је проблематици „Худуд” криминалитета аутора Aly Aly Mansour у којем се детаљније излаже оно што је углавном у претходним рефератима већ речено. Друга врста криминалитета тзв. „*Qesas*” такође је тема посебног реферата чији је аутор Sherif Bassiouni. Осим онога што је о овим кривичним делима већ речено, аутор наглашава специфичности везане за санкције које се изричу за ова кривична дела. Постоје две врсте санкција од којих прва категорија која такође носи назив „*Qesas*” представља у ствари талион, тј. нашоње учиниоцу еквивалентне повреде оној коју је он нанео жртви. Друга врста санкција је тзв. „*Diyya*” која се састоји у новчаној накнади, а наплаћује се од извршиоца или његове породице. Примарни извори шериятског права строго предвиђају примену талиона тј. „*Qesas*” казни у тачно одређеним случајевима, и то када је убиство или телесна повреда извршена с намером према одраслом, здравом мушкарцу муслиманске вере. Уколико намера не постоји или је жртва жена, дете, болесник, физички хендикепирано лице или немуслиман, Ку'ран и Сунa забрањују примену талиона. У тим случајевима примењује се новчана накнада која је упола мања за повреду или убиство жене него мушкараца. Басијуни сматра да то није никаква дискриминација јер то наводно, нормално произилази из природно доминантне улоге коју има мушкарац у исламском друштву. Накнада у новцу може да замени талион уколико на то пристане жртва или њена породица.

„*Ta'azir*” криминалитет је назив реферата аутора Ghauti Beh-mehla у којем се подвлачи специфично исламско поимање принципа легалитета у циљу заштите интереса заједнице о чему је било речи у дру-

гим рефератима. Кривична дела из ове категорије могу да се поделе у две врсте. Прву чине дела која предвиђају закони одређене земље као кривична, при чему се те инкриминације јављају као одраз савремених друштвених потреба и нису предвиђена традиционалним изворима шеријатског права. Друга врста кривичних дела ове категорије одређује се од стране судије на лицу места, тј. према потребама конкретне ситуације. Казне за кривична дела из категорије „*Ta'azir*” криминалитета су разноврсне, од смртне казне која се рецимо предвиђа за шпијунажу, преко традиционалних исламских казни бичевања (различитим бичевима, различитим бројем удараца), новчаних накнада, до специфичних казни каква је рецимо јавна срамота, остракизам. У савременим муслиманским земљама јављају се и временске казне, тј. затвор, али се према преовлађујућем ставу теоретичара окупљених на овој конференцији оне сматрају нехуманим пошто одвајају човека од породице чија је егзистенција зависна од његовог рада. Насупрот томе, казна бичевања је краткотрајна, после чега се кажњеник одмах враћа својим породичним и радним обавезама. Иначе кривични поступак за ова кривична дела је још краћи и лапидарнији од оног који важи за друге две категорије и састоји се најчешће од кратког претреса. Сумња у овом случају не доводи до ослобођења нако се може радити о исто тако тешким делима као што су она из „*Худуд*” категорије, за која се такође може изрећи смртна казна. Дозвољено је и сведочење немуслимана као и жена али се доказна вредност сведочења жене сматра упола мањом од сведочења мушкарца.

„*Казне у Исламском праву*” је тема последњег штампаног реферата кога је поднео Ahmad Abd al-Aziz al-Alfi у коме се детаљније излаже оно што је у главним цртама поменуто у претходним рефератима. Он иначе подвлачи потребу индивидуализације казни као и објективности приликом одређивања врсте и висине казне с обзиром на извршено кривично дело. Он такође није присталица ширења примене казне затвора под утицајем праксе немуслиманских земаља, мада ту врсту казне у савременим условима ипак сматра неопходном. Он се залаже за изграђивање специфичне исламске праксе као што је случај у Саудијској Арабији где се рецимо, мушком затворенику не сме ускратити редован сексуални живот, па су тако, институционално предвиђене и регулисане редовне посете супруга, вереница или чак заједнички живот унутар затворских зидова.

Зорица Мршевић

Geneviève Viney, LES OBLIGATIONS — LA RESPONSABILITÉ: CONDITIONS IN: TRAITE DE DROIT CIVIL, sous la direction de Jacques Ghestin
cd. L.G.D.J. Paris 1982. p. 1080.

Књига представља један од замишљених четрнаест томова обимног дела о грађанском праву чијим издавањем руководи проф. Жак Гестен. Књига г-це Винеј представља четврти том, а трећа је у редоследу објављивања. Њој треба да уследи пети том од истог аутора, који ће бити посвећен накнади штете и посебним режимима одговорности.

За писца ће проф. Гестен у предговору рећи да је један од најбољих стручњака за грађанску одговорност. То је област у којој у Фран-

цуској није ни мало лако прихватити се писања дела оваквог обима. Грађанској одговорности су посветила своје опсежне радове многа велика и славна имена француске правне књижевности: поменимо само професоре Саватијеа, Родијера као и браћу Мазо, чије је вишетомно дело доживело шест издања. Подухват Женевјев Винеј замишљен је као двотоман рад, тако да овај том обухвата претходни наслов и прву књигу, која носи назив: Опште учење о грађанској одговорности.

Претходни наслов садржи три главе, од којих је прва посвећена општем развиту грађанске одговорности, друга разликовању грађанске и кривичне, а трећа односу уговорне и деликтне одговорности.

Далеко порекло савременог система грађанске одговорности писац види у римском праву, али и у варварским законима франачког доба. Старо француско право је било под утицајем канониста, а посебно светога Томе. Канонисти нису одбацили наслеђе римског права, већ су тежили да га ускладе са хришћанским начелима. Највеће достигнуће старог права било је постављање општег начела грађанске одговорности, заснованог на појму кривице. Развитак правне мисли који је довео до тога начела био је дуг и сложен, те је оно први пут јасно уобличено у Домаовом делу. Уредници француског Грађанског законика су се руководили Домаовом мишљу. Они грађанској одговорности нису посветили посебан одељак, већ о њој говоре на више места, од којих су најважнија она о деликтима и квазиделиктима (чл. 1382.—1386) и о штети која проистиче из неизвршња обвезе (чл. 1146.—1155). Идеје стваралаца Грађанског законика су, по пишчевом схватању, почивале на универзалности, индивидуалности и моралности.

Друштвени развитак у повијем добу преобразио је норме о грађанској одговорности. Основни узрок преображају писац види у индустријској револуцији. Развитак правних установа у томе бурном времену обележиће значајне промене до којих ће доћи упркос сразмерној постојаности законских текстова. Описујући ове промене писац ће издвојити два њихова најважнија покретача: осигурање и социјализацију ризика. Развој грађанске одговорности доводи данас до оживљавања старих питања и начелних расправа. Међу овима се посебно истиче она о основу одговорности, започета у француском праву још крајем прошлога века. Да је питање о основу одговорности и даље отворено, то по пишчевом мишљењу, најбоље показује нацрт закона о саобраћајним несрећама, професора Тенка и дискусије које се о њему још воде. Иако присталица идеја професора Тенка, писац се залаже за опстанак општих начела одговорности која постављају чл. 1382. и чл. 1384, став 1. ФГЗ. Винејева такав систем сматра бољим од еnumerативног система грађанских деликата какав познаје англосаксонско право и какав је некад постојао у римском праву. Писац ће се на много места у књизи обратити упоредном праву. То ће посебно бити случај онда када расправа о ширењу социјалног осигурања и замени грађанске одговорности системом обавезног појединачног осигурања од незгода. На том пољу је од 1974. г. новозеландско право на предстражи, али у новије време и квебечко, алжирско, израелско и шведско право уводе објективну одговорност као начело у материји саобраћајних несрећа. Тај систем, по мишљењу многих, укида грађанску одговорност за саобраћајне штете.

Утврдивши оживљавање старе недоумице о основу грађанске одговорности, писац ће у кратким и вештим потезима приказати настапак учења о ризику као основу одговорности, почетну дискусију Салеја и Планиола, као и сва најважнија схватања о томе проблему у правној науци. Посебно место ће при томе заузети једно од новијих мишљења, које није имало одјека у судској пракси. То је Старково учење о јемству суштинских права појединца или група, као основу грађанске одговорности. Ово учење, по мишљењу Винејева, није никада одговарало стварном стању позитивног права, али представља део оне струје мишљења коју ће писац назвати контестативном традицијом, коју у наше време поставља професор Тенк. Он критикује постојећи систем грађанске деликтне одговорности у материји саобраћајних штета, зато што овај, услед

постојања осигурања, чини неодговорним штетника, а истовремено оштро поставља питање кривице жртве, јер њу штетник може доказивати. Најновији развитак упоредног права показује постојање двеју тежњи: једна се огледа у диверсификацији која прети да наруши јединство система грађанске одговорности, а друга управо покушава да спроведе јединствену концепцију приликом нових кодификаторских захвата. Прва тежња постоји у нпр. немачком и швајцарском праву, а друга у квебечком и југословенском. Писац је на овом, као и на више других места где помиње наше право обавештен о њему из чланка проф. О. Станковића, О грађанској одговорности по новом југословенском Закону о облигационим односима од 1978, који је 1979. године објавила Међународна ревија за упоредно право. Винејева примећује да је у новије време начело одговорности за кривицу кориговано одговорношћу за опасну делатност. При томе је као пример наведен чл. 154. нашег Закона о облигационим односима, као и извештај Пирсонове комисије у Великој Британији која се изјаснила у прилог тога система.

Говерећи о пореклу разликовања грађанске и кривичне одговорности, писац износи да се у Француској почев од XII века поново правила разлика између пеналних и реперсекуторних тужби. Установа јавне оптужбе је полако продирала у правни живот и у XVII веку је оштећени још увек био тужилац у кривичним стварима. Орган јавне оптужбе је био супсидијарни тужилац, што је изречно било предвиђено у једној ордонанси из 1670. године. Редактори Грађанског законика, инспирисани духом револуционарних времена, сматрали су, под утицајем канониста и рационалиста, да грађанска одговорност треба да буде превод моралне одговорности на друштвене односе. Грађанска и кривична одговорност су се, по пишчевом мишљењу, развиле у различитим смеровима до осамдесетих година прошлог века. Потом је дошло до њиховог приближавања. Писац ће посебно пажњу посветити питању последица кривичне пресуде на грађанску ствар. И у француском праву кривични суд може да одлучи о захтеву за накнаду штете, ако је ова проузрокована кривичним делом. Жртва кривичног дела може да бира да ли ће се обратити кривичном суду или грађанском. Једанпут учињен, тај избор је коначан јер у француском праву важи начело: *electa una via non datur recursus ad alteram*. Оштећеном међутим, није свеједно који ће пут изабрати, јер се схватања судова разликују. Тако је на пример, правило да штета проузрокована кривичним делом мора непосредно погодити оштећеног и да мора бити личне природе. Кривични судови уже тумаче појмове „непосредности“ и „личне природе“ штете од грађанских судова. Исто тако различити су рокови застарелости зависно од изабраног пута, те правило „*electa una via*“ има важне практичне последице.

На пољу односа између кривичне и грађанске одговорности, ваља посебно истаћи схватање Женевјев Винеј о самосталности грађанске кривице. Она насупрот владајућем мишљењу у науци, сматра да утврбење кривице од стране кривичног суда не мора значити да постоји и грађанска кривица. Донекле сличног мњења су и француски судови, који су успели да на више начина умање ауторитет кривичне пресуде у грађанској параници.

У вези са разликовањем између уговорне и деликтне одговорности, Винејева најпре наводи да су се француски правници крајем прошлога века делили на монисте и дуалисте. Средње учење је новијег датума. Оно се појавило тридесетих година овога века. То учење је стекло много присталица и данас га заступа већина писаца, мада се појављују и нова, сасвим изворна, мишљења.

Писац сматра да су најважније разлике између уговорне и деликтне одговорности оне које се тичу учинка за који се одговара, затим поступка, као и разлике на пољу последица одговорности. Ипак се у науци мање оспоравају разлике у последицама него у основу одговорности. Деликтна одговорност се у Француској врло широко схвата и њој се прибегава увек када једно лице не може да оствари свој захтев позивом на уговорну одговорност. Судска пракса је заузела став да неизвршење или неуредно извршење уговорне обавезе производи деликтну одговор-

ност према трећима. Пишући о разлици између уговорне и деликтне одговорности, Винејева ће поменути и југословенско право. Писац сматра да наше право тежи укидању разлике између два вида грађанске одговорности, иако је начелно не укида. Сличну тежњу налази и у нацрту за ревизију квебецког Грађанског законика. После критичког разматрања класичне дводеобе грађанске одговорности, Винејева ће најпре закључити да постоје ситуације које нису сличне ни уговору ни деликту. Таква је, на пример она када једно лице које добровољно указује помоћ другоме, проузрокује штету лицу коме указује помоћ. Даље ће писац утврдити да је средњи режим, између уговорне и деликтне одговорности, неизбежан на пољу професионалне одговорности. Потом ће истаћи да су се посебни режими одговорности већ образовали у областима ваздушног, поморског и међународног железничког саобраћаја, да би излагање закључила утиском да се савремено право налази на прагу стања у коме ће постојати „опште право“ грађанске одговорности и њени посебни режими.

Женевјев Винеј сматра да су услови потребни за грађанску одговорност: штета, узрочна веза, и генеративна чињеница. Овај последњи појам обухвата кривицу, учинак ствари и учинак другог.

Појам штете се у француском праву широко схвата. За разлику од енглеског и немачког права, француско право схвата и чист привредни губитак као штету. Стара традиција у Француској подводи *lucrum cessans* под појам *damnum emergens*. У погледу тзв. моралне штете, писац ће приметити да се она данас у многим државама наклађује. При томе ће посебно истаћи Пољску, Чехословачку и Југославију као пример држава у којима се накнада моралне штете сматра сагласном социјалистичким друштвеним начелима. Но, појам моралне штете је у француском праву предмет расправа које се тичу њиховог домаћаја и обима. Упоредно право показује различите путеве у овој материји. Док се у неким земљама развија заштита личних права, докле у другим постоји грађанска одговорност за моралну штету. Првове скупу припадају САД и СР Немачка, а другом Француска, Енглеска и скадинавске земље.

Сама чињеница постојања штете није довољна за стављање у покрет механизма грађанске одговорности. Потребно је да штета буде личног карактера да би оштећени имао право на накнаду. Француски судови користе изразе лична штета и посебна штета да означе такав карактер повреде једног законитог интереса који оштећеном даје право на накнаду штете. Судови ипак воде рачуна о опасности умножавања захтева за накнаду штете и строже процењују њен лични карактер ако је нападнути колективитет широк. У урбанистичком праву на пример, и Касациони суд и Државни савет признају право на накнаду штете због непоштовања урбанистичких прописа само најближим суседима градитеља, захтевајући при томе да дозвола за градњу буде оглашена незаконитом у управно-судском поступку. Посебан проблем представља питање о праву правног лица на накнаду штете настале повредом колективног интереса који превазилази интерес чланова. Писац предлаже да се удружењима у начелу призна право да заступају колективне интересе.

Инсистирање судова на личном карактеру штете изазива недоумицу у погледу захтева за накнаду тзв. посредне штете. После извесних лутања судска пракса се тридесетих година приклонила схватању да мора постојати правна веза између непосредне жртве и тужиоца као посредне жртве, да би се досудила накнада посредне штете. Појам правне везе је међутим, различито тумачен у случају имовинске и моралне посредне штете. У првом случају правна веза је дуго схватана као обавеза издржавања, али је то мерило још педесетих година напустио Државни савет, убрзо потом Кривично веће Касационог суда, а почетком шездесетих и његово Грађанско веће. У случају афекционе или посредне моралне штете, правна веза је схваћена као родбинска веза. Но и ово мерило је напуштено: од стране Кривичног већа Касационог суда 1956. г. а од Грађанског већа 1964. Развитак тиме није заустављен и ширење појма посредне штете се наставило, јер је Мешовито веће Касационог суда у пресуди од 27. фебруара 1970. г. у потпуности одбацило мерило правне

везе. Савремено стање упоредног права показује да накнаду посредне штете по правилу може добити само лице које има право на помоћ од жртве. Француско право је изузетак и оно и даље шири круг лица којима пружа накнаду посредне штете. Тако ће у овај круг доспети не само лица која су иницијалној жртви блиска, већ и појединци и организми којима иницијална штета проузрокује трошкове, као и лица чији правни однос са иницијалном жртвом буде прекинут услед проузроковања штете. Писац ће, примера ради, навести пресуду суда у Нантеру од 22. октобра 1975. г. по којој су накнаду штете од аутомобилисте добили радници фризерске радње који су остали без посла зато што је аутомобилиста проузроковао затварање радње.

Други услов грађанске одговорности је постојање узрочне везе између штетних радње и штете. Узрочност је тешко одредив појам. У многим земљама је предлагано његово напуштање. У Немачкој, Швајцарској и САД је предлагано да се накнада штете досуђује са позивом на правичност, а Француској се јавила мисао да појам узрочности треба заменити појмом ризика. Писац ће посебно поменути и учење о тзв. аквилијанској релативности, које има највише утицаја у упоредном праву. То учење предлаже напуштање испитивања узрочне везе за рачун истраживања циља норме. Упркос најновијим напорима науке, судови и даље истражују постојање узрочне везе између штетних радње и штете. При томе се за одређење узрочности предлажу различити начини. Аутор ће најпре изнети учење о једнакости услова, а потом и схватање које каже да међу разним условима настанка штетне последице, један треба сматрати одлучујућим, при чему се мишљења о начину одређивања тога услова разилазе. Винејева ће прво критички размотрити два основна схватања о одређењу узрочности, да би иза тога испитала могућност помирења тих двају схватања. Писац се залаже за њихово међусобно допуњавање, јер сматра да док учење о једнакости услова показује правац за решење питања основа, дугле учење о примереној узрочности омогућује разрешење питања доказа.

Генеративна чињеница би, по аутору, представљала трећи услов грађанске одговорности. Она обухвата три појма: кривицу, учинак ствари и учинак другог лица.

Грађанска кривица је појам вазда споран и неодређен, упркос томе што се често употребљава. Винејева ће као најважнија спорна питања при одређењу грађанске кривице означити недоумицу о томе да ли се ради о релативном или апсолутном појму и посебно дискусије о одређењу његових састојака. Субјективистичка струја мишљења у Француској сматра да кривица мора садржати један субјективан састојак који неки означавају као морални, а други опет као психолошки. То схватање потиче из канонистичког предања, а његови су заступници, између осталих, Саветије, Есмен, Родјер, Старк и Карбоније. Насупрот овоме, објективистичко учење тврди да је за постојање кривице довољна грешка у понашању или повреда правне норме. Многа славна имена бране ово мишљење. Међу њима су и браћа Мазо, Тенк, Марти и Рејно. Винејева је ближа објективистичком учењу када даје сопствено одређење појма кривице. По њој грађанска кривица је „повреда дужности која се не може оправдати неким разлогом неимпутабилитета”. Првоме делу одређења, повреди дужности, писац ће посветити више од стотину страна. Повреда дужности може се јавити или као повреда вануговорне дужности или као повреда дужности проистекле из уговора, односно поводом њега. Посебно је занимљив спор о основу одговорности за обавезе које уговором нису изречно предвиђене, а ипак из њега проистичу. Док су једни мишљења да основ одговорности за такве обавезе треба тражити у претпостављеној вољи уговорних странака, други основ виде у правичности или уговорној доброј вери, које су независне од воље странака. Женевјев Винеј ће, размотривши ставове судске праксе, утврдити да ова не прихвата учење о претпостављеној вољи странака као основу одговорности, већ је надахнута идејом објективне правичности. Многе странеке ће писац у овоме делу рада посветити утицају који на грађанску одговорност врши подела обвеза на обвезе сред-

става и обвезе резултата. Та дводеоба, настала у правној науци, прихваћена је у француској судској пракси. Дужник обвезе средстава одговара за кривицу коју поверилац мора да докаже, а дужник обвезе резултата за само непостизање резултата. Женевјев Винеј сматра да је положај дужника обвезе средстава сличан оном који у поретку деликтне одговорности предвиђа чл. 1382. ФГЗ, док би дужник обвезе резултата за своју обвезу одговарао онако како то код деликтне одговорности предвиђа чл. 1384, став 1. ФГЗ. Винејева ће изнети и примедбе упућене део-би обвеза на обвезе средстава и резултата. Она најпре наводи да ниједна од поменутих двеју врста обвеза није једнородна, затим да једна иста обвеза може једном доспети у једну, а други пут у другу врсту, што ће зависити било од предмета обвезе у питању, било од фазе извршења уговора у којој се о разврставању постави питање. Најзад изнеће и приговор појединих истакнутих писаца да се неке обвезе не могу сврстати ни у једну од ових двеју врста. Судови се, примећује писац, врло често руководе правичношћу при разврставању обвеза на обвезе средстава и обвезе резултата.

Аутор ће затим прећи на излагање о чињеницама које оправдавају повреду дужности. То су: законска наредба или дозвола, заповест надређеног, нужна одбрана, стање нужде, као и престанак жртве, односно прихватање ризика. Посебна пажња је посвећена одсуству разбора, као питању које је у Француској много расправљано. У тој материји је и француски законодавац интервенисао, доневши 3. јануара 1968. г. закон који је Грабанскоме законик у додао чл. 489-2. који предвиђа да је за штету одговорно и лице које је штету проузроковало у стању душевне поремећености.

Посебна глава је посвећена тежини грабанске кривице и њеном утицају на висину накнаде штете, нарочито на пољу уговорне одговорности.

Учинак ствари је појам изведен из става 1. чл. 1384. ФГЗ. Касациони суд је у пресуди Тефен од 18. јуна 1896. г. утврдио одговорност послодавца за штету коју је радник претрпео услед повреде на раду без послодавчеве кривице. У материји повреде на раду законодавац је убрзо затим интервенисао, али је судска пракса, поводећи се за пресудом Тефен, протумачила чл. 1384, став 1. ФГЗ као опште начело о одговорности без кривице. Члана 1. 1384 став ФГЗ предвиђа да онај ко чува неку животињу или ствар, одговара за њу. У вези са начелом о одговорности без кривице, извученим из тога оскудног текста, постављена су многа питања. У науци су вођене расправе о обиму појма ствари за коју се по чл. 1384, став 1. ФГЗ може одговарати, потом о основу одговорности за учинак ствари, као и о одређењу појма чувара и чувања. У почетку се сматрало да се одговара само за тзв. опасне ствари. Подела ствари на опасне и неопасне је, међутим, у науци критикована, а одбачена је у пракси судова. О основу одговорности за учинак ствари не постоји сагласност. Најпре, постоји тежња да се учинак ствари схвати као мана ствари. Тако поступа белгијско право, које се, иако за основу има исти текст, у овој материји разликује од француског. Развиле се и учење о самосталном учинку ствари, по коме се сматра да ствар има самосталан учинак само ако се њоме непосредно не управља људском руком. Француски судови су, почев од чувене пресуде Жондер од 13. фебруара 1930. г. напустили ово схватање, али се оно и даље примењује у квебекчком праву. Постоји и схватање о учинку ствари као недостатку понашања чувара, које заступају Бесон и браћа Мазо. Судови су, међутим, самостално и не поводећи се за мишљењем писаца, изградили појам учинка ствари. Потребно је, наиме, да ствар има делатну улогу при настанку штете. Неопходна је тзв. материјална интервенција ствари коју оштетени мора доказати. Када он докаже материјалну интервенцију ствари при настанку штете, делатна улога ствари се претпоставља и чувар се може ослободити одговорности једино ако докаже да је штета настала услед више силе. Разматрајући ставове судске праксе Винејева ће приметити да се појам неделатне улоге ствари ближи појму одсуства кривице, чиме се, по њеном мишљењу чини корак назад од система успостав-

љеног пресудама Тефен и Жондер. Делатна улога ствари је чињенично питање. То најбоље показују случајеви код којих дође до повреде пешака у додиру са возилом које се креће врло споро, управо пешачком брзином. Судови различито цене постојање делатне улоге ствари код таквих незгода. Писац се изјашњава у прилогу ставу заузетом у једној пресуди из 1977. г. која је возача ослободила одговорности, али наводи и друге пресуде, изречене како пре, тако и после 1977. г. у којима су судови стали на становиште да постоји делатна улога ствари. Одребење чувара одговорног за учинак ствари или животиње је такође сложено питање. Основни правац за његово решење даје пресуда Франк од 2. децембра 1941. г. по којој се чуварем има сматрати лице које ствар употребљава, врши над њом надзор и њоме управља. Но, није протекло ни пет година од доношења пресуде Франк, а немирни научни дух је њоме постављен систем довео у питање. Голдман је у тези брањеној 1946. г. изнео мишљење да треба разликовати чување понашања од чувања структуре ствари. Последица разликовања би била да се правило из пресуде Франк примењује само на чување понашања, а не и на чување структуре. Винејева ће оспорити закључке Голдмановог учења тврђењем да оно погодује детентору на штету сопственика ствари, као и да служи за оправдање при оним судским одлукама где се судови руководе идејом да одговоран треба да буде онај ко ће лакше поднети терет накнаде штете, односно онај ко је осигуран.

Изражујући посебно о одговорности за штету проузроковану рушевином, предвиђеној чл. 1386. ФГЗ, писац ће рећи да она потиче од установе *cautio damni infecti* римског права. Занимљиво је да Винејева предлаже укидање чл. 1386. ФГЗ, сматрајући га непотребним услед развика општег правила о одговорности за учинак ствари на основу чл. 1384, став 1. ФГЗ. Истовремено, међутим, она не чини такав предлог у погледу осталих посебних режима објективне одговорности и подржава Тенков нацрт закона о накнади штете проузроковане саобраћајним несрећама.

Винејева ће се, у посебној глави свога рада, запитати и да ли постоји уговорна одговорност за учинак ствари. Одговарајући потврдно, она оживљава Жосранову стару замисао, насупрот готово једнодушном одречном одговору савремене науке. Код овог питања се разликују две ситуације. Прва је она када дужник употребљава ствар да би извршио своју уговорну обвезу, а у другој се извршење обвезе састоји у предаји ствари. У првој ситуацији уговорна одговорност за учинак ствари проистиче из тзв. обвезе безбедности. Ова се пак развила из уговора о превозу. Данас се сматра да таква обвеза постоји у сваком уговору код кога лице које се професионално бави неком делатношћу ставља своје саговорнику на располагање апарате или материјална постројења, у циљу извршења своје основне обвезе. У ситуацији када дужник предаје ствар да би извршио обвезу дужан је да одговара за мане ствари. И ова је одговорност ширена и то нарочито на пољу произвођачке одговорности. Штете проузроковане производом намењеним масовној потрошњи могу досегнути огромне размере. Интерес потрошача је да буду заштићени на најбољи начин и у највећој мери. Зато се јавила потреба за уређењем произвођачке одговорности у националним и међународним оквирима. Писац ће размотрити најновије нацрте међународног уређаја ове области: директиву Савета министара Европске економске заједнице од 9. септембра 1976. г. и Европску конвенцију о одговорности за учинак производа у случају телесних оштећења и смрти, отворену за потпис државама-чланицама од стране Европског савета од 1. јануара 1977. г. Најважнија питања која ови акти покушавају да уреде тичу се одређења недостатка за који се одговара, одређивања одговорног произвођача, права на тужбу, као и врста штете за које се одговара и ограничења висине накнаде штете. Поменути акти који уређују произвођачку одговорност за учинак производа још увек нису уведени у живот.

У завршном осврту на проблем уговорне одговорности за учинак ствари писац ће потврдити своје уверење у постојање такве одговорно-

сти, јер дужник увек одговара за штету проузроковану учинком ствари коју користи за испуњење обвезе или је предаје ради испуњења. Ова одговорност је ближа од деликтне одговорности за учинак ствари, јер се код уговорне одговорности захтева недостатак или мана или неприлагоденост ствари, док је код деликтне довољан само њен учинак.

Последњи поднаслов књиге је посвећен учинку другог као генеративној чињеници. Ту ће у првој глави бити говор о одговорности за лица која делују за туђ рачун, а у другој о одговорности за лица под надзором. За туђ рачун може делати радник за послодавца, лице коме дужник повери извршење своје обвезе и орган за правно лице. Писац ће подробно размотрити ову неколико разнородну област, износећи размислилажење које у упоредном праву постоји у погледу основа одговорности и предложиће законодавну интервенцију на пољу послодавчеве одговорности у Француској. Најважнији случајеви одговорности за штету коју проузрокује лице под надзором јесу они у којима одговарају родитељи и наставно особље. Ти су случајеви, уз неке мање важне, у Француској уређени законом. Ипак, питање одговорности се може поставити и онда када надзор не врше лица чију одговорност закон изречно предвиђа. Међутим, покушај да се уобличи самостално начело о одговорности за учинак лица која се морају чувати претрпео је неуспех.

Нека нам на крају буде дозвољено да приметимо да је ово дело замашног обима писано течним стилем и да његови закључци одишу свежином.

Драгољуб Поповић

ИЗБОРИ И РАЗРЕШЕЊА НАСТАВНИКА И САРАДНИКА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ У 1982.

Савет Правног факултета Универзитета у Београду — у проширеном саставу на IV седници од 19. априла 1982. године на предлог Наставно-научног већа факултета, изабрао је:

1. *др Симу Аврамовића*, асистента, за доцента за предмет Општа историја државе и права;
2. *мр Боривоја Шундерића*, асистента, поново за асистента за предмет Радно право са Основама социологије рада и
3. *Марију Васић*, асистента-приправника, поново за асистента-приправника за предмет Породично право са Основама социологије породице.

Савет Правног факултета Универзитета у Београду у проширеном саставу на V седници од 13. септембра 1982. године на предлог Наставно-научног већа факултета, изабрао је:

1. *Јосипа Шостара*, наставника, за вишег предавача за предмет Општенародна одбрана и друштвена самозаштита на одређено време од једне трећине пуног радног времена за извођење наставе у Одељењу у Титовом Ужицу у школској 1981/82. години;
2. *др Марију Јањић-Комар*, асистента, за доцента за предмет Породично право са Основама социологије породице;
3. *др Стевана Лилића*, асистента, за доцента за предмет Управно право и Наука о управљању и
4. *мр Маринку Цетинић*, асистента-приправника, за асистента за предмет Кривично право.

ПРЕСТАНАК РАДНОГ ОДНОСА НАСТАВНИКА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ ЗБОГ ОДЛАСКА У ПЕНЗИЈУ

Наставници факултета којима је на основу члана 120. Закона о радним односима и члана 95. Закона о високом школству за остваривање права на пензију престао радни однос 30. септембра 1982. године:

1. *др Радомир Лукић*, редовни професор
2. *др Војислав Бакић*, редовни професор
3. *др Боривоје Познић*, редовни професор
4. *др Велимир Васић*, редовни професор
5. *др Павле Димитријевић*, редовни професор
6. *др Милан Деспотовић*, редовни професор

ОДБРАЊЕНЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ У 1982. ГОДИНИ

Милан Вујић, правник у ЈАТ-у: „Скупштински систем великог града с посебним освртом на Београд” — одбранио 13. II 1982.

Милорад Лечић, научни сарадник Института за економику и пољопривреду, Београд: „Пољопривреда привредно недовољно развијених ре-

- публика и САП Косово и њена улога у бржем развоју тих подручја” — одбранио 16. II 1982.
- Радоје Кораћ*, асистент Правног факултета у Титограду: „Издржавање дјете од стране родитеља у праву СФРЈ” — одбранио 3. III 1982.
- Зоран Јелић*, самостални саветник у Савезном комитету за законодавство у Београду: „Семантичка анализа као метод проучавања и унапређивања комуникативности савезног законодавства” — одбранио 27. III 1982.
- Боривоје Шундерић*, асистент Правног факултета у Београду: „Услови за заснивање радног односа радника у удруженом раду” — одбранио 9. IV 1982.
- Sheikh Eldin Shiddo*: „Кодификација и прогресивни развој дипломатског права у области специјалних мисија” — одбранио 12. IV 1982.
- Жарко Милаговић*, правник у „Југометалу” Београд: „Рад као критичка категорија у Марксовој друштвено-економској мисли” — одбранио 12. IV 1982.
- Лидија Баста*, асистент Института за упоредно право Београд: „Англо-саксонски конституционализам у теорији и пракси (идеја о ограничавању контроли политичке власти и њена примена у Енглеској)” — одбранила 15. IV 1982.
- Драгица Калембер*, новинар — документариста Телевизије Београд: „Сиromаштво и питања беспосличења кроз историју и у савремености” — одбранила 16. IV 1982.
- Милован Бабовић*, предавач на Правном факултету у Титограду: „Нехат у кривичном праву” — одбранио 21. IV 1982.
- Милан Трипковић*, асистент Филозофског факултета у Новом Саду: „Социолошке карактеристике примарних група традиционалног друштва и њихов утицај на савремену Кину” — одбранио 23. IV 1982.
- Александар Станичић*, правник — „Истра” експорт-импорт Пула: „Правни односи из уговора о међународној поморској шпедицији” — одбранио 3. VI 1982.
- Лазар Јоцић*, асистент Правног факултета у Новом Саду: „Индиректна заштита као један од видова преторовог утицаја на развој римског права” — одбранио 23. VI 1982.
- Стеван Букумировић*, начелник у Савезном заводу за патенте Београд: „Друштвене основе информационо-документационо-комуникационог система општенародне одбране” — одбранио 24. VI 1982.
- Милице Багетић*, помоћник директора Медицинског центра „Вељко Влаховић” Врбас: „Карактеристике економских уговора између СФРЈ и земаља Источне Европе” — одбранио 25. VI 1982.
- Нада Мићановић-Паветић*, асистент Правног факултета у Сарајеву: „Олакшавајуће и отежавајуће околности при одређивању казне” — одбранила 28. VI 1982.
- Farouk Faleh Yosef Al Zoubi*: „Сукоб између Ирака и Ирана у светлу међународног права” — одбранио 28. VI 1982.
- Розита Леви*, научни сарадник Института за међународну политику и привреду у Београду: „Војна помоћ као компонента спољне политике САД према земаљама Латинске Америке и улога војске у овим земаљама” — одбранила 20. VI 1982.
- Бора Станимировић*, директор Педагошке академије Врање: „Марксистичко образовање у функцији изграђивања личности у самоуправном друштву” — одбранио 2. VII 1982.
- Борислав Сикимић*, виши предавач Високе војно-политичке школе ЈНА у Београду: „Уставна концепција оружаних снага СФРЈ” — одбранио 9. VII 1982.
- Симеон Гелевски*, асистент Правног факултета у Скопљу: „Положај и улога управе у друштвено-политичком систему Југославије” — одбранио 13. X 1982.
- Емилија Вукједин*, асистент Правног факултета у Београду: „Наменска расподела дохотка у социјалистичкој самоуправној привреди” — одбранила 10. XI 1982.

- Рудолф Његач*, економиста — Скупштина општине Вараждин: „Политика опорезивања занатских дјелатности у функцији економске политике“ — одбранио 11 XI 1982.
- Шпиро Вуковић*, судија Врховног суда Србије: „Феноменологија и етиологија крвних деликата у Србији“ — одбранио 19. XI 1982.
- Милан Јованчевић*, координатор за имовинско правне послове Завода за изградњу града Београда: „Градска рента као фактор при решавању базичних проблема комуналне инфраструктуре“ — одбранио 28. XII 1982.

ОДБРАЊЕНИ МАГИСТАРСКИ РАДОВИ У 1982.

- Милан Пауновић*, дипломирани правник из Београда: „Питање консенсуса у ОУН“ — одбранио 14. I 1982.
- Драган Париповић*, економиста у ЖТО Београд: „Активизација инвестиција у домену инфраструктуре у железничком саобраћају“ — одбранио 9. II 1982.
- Радмила Миљуш*, економиста у СДК Нови Сад: „Положај пољопривреде у привреди Војводине“ — одбранила 12. II 1982.
- Слободан Стојановић*, самостални саветник у Генералном секретаријату СИВ-а: „Јавни зајам и привредна кретања у најразвијенијим капиталистичким земљама“ — одбранио 17. II 1982.
- Јадранка Јовановић*, асистент у Институту за савремену историју: „Југославија у Организацији Уједињених нација од 1945. до 1952. године“ — одбранила 9. III 1982.
- Иван Чукаловић*, асистент на Правном факултету у Крагујевцу: „Савремена совјетска доктрина о појму и природи међународног права“ — одбранио 10. III 1982.
- Зоран Миловановић*, асистент Правног факултета у Београду: „Методика откривања кријумчарења“ — одбранио 15. III 1982.
- Мирослав Стефановић*, потпуковник ЈНА — Савезни секретаријат за народну одбрану Београд: „Начело непосредности у кривичном процесном праву СФРЈ“ — одбранио 16. III 1982.
- Ненад Гојковић*, економиста у Ваздухопловној индустрији СОКО Мостар: „Структурне диспропорције у индустрији СР Босне и Херцеговине у послеријатном периоду и могућност њиховог уклањања“ — одбранио 14. IV 1982.
- Костадин Пушара*, професор Више финансијске школе у Београду: „Опорезивање ЈД у самоуправном социјалистичком друштву 1965—1982.“ — одбранио 14. IV 1982.
- Весна Николић-Ристановић*, асистент истраживач у Институту за криминологију и социологију истраживања у Београду: „Утицај жртве на појаву криминалитета“ — одбранила 19. IV 1982.
- Зоран Томић*, асистент Правног факултета у Београду: „Одговорност друштвено-политичке заједнице за штету проузроковану приликом јавних манифестација у праву СФРЈ“ — одбранио 25. маја 1982.
- Марија Васић*, асистент Правног факултета у Београду: „Заснивање облигације издржавања у брачном праву Југославије“ — одбранила 28. V 1982.
- Зоран Бингулац*, фудбалер ФК „Чукарички“ Београд: „Пореске обавезе организација удруженог рада“ — одбранио 31. V 1982.
- Драган Митровић*, асистент Правног факултета у Београду: „Однос државног и самоуправног права“ — одбранио 3. VI 1982.
- Аранђел Маркићевић*, председник Општинског суда у Младеновцу: „Оштећени у кривичном поступку“ — одбранио 7. VI 1982.
- Иванка Радак*, асистент Правног факултета у Новом Саду: „Контрола оптужбе у кривичном поступку“ — одбранила 8. VI 1982.
- Момчило Стефановић*, професор из Лесковца: „Алкохолизам као криминогени фактор на подручју Јужноморавског региона“ — одбранио 23. VI 1982.

- Владан Михајловић*, дипломирани правник из Београда: „Место и улога Савеза комуниста Југославије у самоуправном социјалистичком друштву” — одбранио 23. VI 1982.
- Зоран Ђетковић*, сарадник у Општинском суду у Врбасу: „Међународни уговори у упрошћеној форми” — одбранио 24. VI 1982.
- Љубомир Милојковић*, саветник СОУР Индустије хемијских производа Прахово: „Економска улога речног саобраћаја у спољнотрговинској размени Југославије” — одбранио 24. VI 1982.
- Јасмина Вујовић*, асистент у Институту за упоредно право у Београду: „Концепција хегемоније у политичкој теорији Антонија Грамшија” — одбранила 25. VI 1982.
- Слободанка Недовић*, асистент Правног факултета у Београду: „Савремени феминизам и положај и улога жене у породици и друштву” — одбранила 25. VI 1982.
- Сава Арсенов*, саветник у Савезном бироу за послове запошљавања: „Незапосленост у Југославији и њена повезаност са нашом савременом економском политиком” — одбранио 28. VI 1982.
- Петар Хинић*, правник у ЈАТ-у Београд: „Економско-финансијски аспекти положаја и развоја ваздушног саобраћаја у Југославији” — одбранио 28. VI 1982.
- Етела Човић*, дипломирани економиста из Суботице: „Расподела националног дохотка и њен утицај на темпо и структуру привредног развоја” — одбранила 29. VI 1982.
- Томислав Тасић*, директор Трговинске радне организације „Дунав” из Смедерева: „Фискално и парафискално оптерећење дохотка организација удруженог рада у југословенској привреди” — одбранио 29. VI 1982.
- Миладин Лазић*, инспектор рада у Скупштини општине Љубовија: „Еволуција улоге инспекције рада са посебним освртом на мере и радње инспектора рада у непосредној заштити самоуправних права радника у удруженом раду” — одбранио 29. VI 1982.
- Божидар Раца*, ТРО „Југозан”: „Јединствено југословенско тржиште као основна претпоставка политике економске стабилизације” — одбранио 30. јуна 1982.
- Снежана Мрвалевевић*, дипломирани правник из Београда: „Уговор у међународном трговинском заступништву” одбранила 30. VI 1982.
- Назер Susuri*, правник у Председништву ОК ССРН у Призрену: „Запосленост и запошљавање у САП Косово” — одбранио 30. VI 1982.
- Владимир Анђелковић*, дипломирани правник из Ниша: „Критика фашистичке идеологије” — одбранио 30. VI 1982.
- Драгиша Трифуновић*, директор ООУР-а „Универзал” Београд: „Утицај царинског система и царинске политике на услове привређивања у спољнотрговинским радним организацијама у Југославији” — одбранио 30. VI 1982.
- Никола Крсмановић*, самостални саветник у Основној привредној комори Ваљево: Социјална заштита земљорадника у Социјалистичкој Републици Србији са посебним освртом на социјално осигурање” — одбранио 1. VII 1982.
- Живко Маркоски*, инспектор рада, Републички секретаријат за рад, Скопље: „Заштита права радника у организацијама удруженог рада и код инспекције рада” — одбранио 1. VII 1982.
- Јован Шипрага*, асистент Више школе унутрашњих послова у Земуну: „Методика откривања и разјашњавања кривичних дела разбојништва” — одбранио 1. VII 1982.
- Оливера Егић*, асистент Правног факултета у Београду: „Уставна природа и положај Председништва СФРЈ” — одбранила 9. VII 1982.
- Светлана Јеленковић*, стручни сарадник у Југословенском институту за новинарство Београд: „Сарадња несврстаних земаља у области информисања” — одбранила 24. IX 1982.
- Бојана Рилке*, асистент Правног факултета у Осиеку: „Економски и правни аспекти деловања мултинационалне компаније” — одбранила 29. септембра 1982.

- Љиљана Симовић*, саветник у Привредној комори Црне Горе: „Утврђивање квалитета робе код уговора о међународној продаји” — одбранила 9. XI 1982.
- Светолик Костадиновић*, правник, СОУР за железнички транспорт „Београд”: „Задовољавање стамбених потреба самоуправним програмирањем развоја са посебним освртом на сложене организације удруженог рада” — обранио 11. XI 1982.
- Љиљана Филиповић*, асистент Правног факултета у Титограду: „Правни проблем вештачке оплодне” — одбранила 17. XI 1982.
- Зорица Радојевић-Иваниш*, шеф увозних сировина, Металуршки комбинат Смедерево: „Услови привређивања и финансијски положај радних организација у области црне металургије СФРЈ” — одбранила 23. XII 1982.
- Драгољуб Јојић*, финансијски директор „Везионица” Велики Зворник: „Економски и финансијски положај мале привреде у југословенском привредном систему” — обранио 24. XII 1982.

НАГРАБЕНИ СТУДЕНТИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

За најбоље урабене темате поводом Дана Републике — 29 Новембра у школској 1981/82. години награбена је трећом наградом у износу од 2.000 динара *Нина Шћепановић*, студент четврте године Правног факултета у Београду за рад под насловом: „Локални органи власти по уставу РСФСР од 1918. у СССР од 1924. и народноослободилачки одбори у 1941. и 1942. години”.

За успех у студијама наградом у износу од Динара 3.500— као најбоље дипломирани студент на Правном факултету Универзитета у Београду *Весна Илић*, са просечном оценом 10,00.

Као најбоље дипломирани студент Одељења у Титовом Ужицу награбена је *Гордана Којадиновић*, са просечном оценом 9,50.

Наградом у износу од Динара 1.500 за показани успех у школској 1981/82. години, поводом Дана Републике 29. Новембра награбени су студенти који су завршили годину са просечном оценом од 9,00 до 10,00.

На првој години студија

1. Ведрана Бекић	10,00
2. Мирјана Неранчић	10,00
3. Зоран Чичак	10,00
4. Мирослав Борђевић	10,00
5. Јасна Тошковић	9,85
6. Снежана Михаиловић	9,85
7. Љиљана Чабрило	9,85
8. Снежана Обрадовић	9,71
9. Светлана Бурић	9,71
10. Љиљана Биуковић	9,57
11. Марко Бурђевић	9,57
12. Оливера Ивановић	9,42
13. Снежана Јевтић	9,42
14. Соња Јевремовић	9,42
15. Мирјана Ранчић	9,42
16. Саво Бурица	9,42
17. Слађана Павловић	9,28
18. Гордана Пејић	9,28
19. Данка Бошковић	9,28
20. Радојко Денић	9,28
21. Светозар Алексос	9,28
22. Деса Крајновић	9,14
23. Ана Желчевић	9,14
24. Горан Николић	9,14

25. Драган Васиљевић	9,14
26. Јасмина Ранковић	9,00
27. Душка Вујовић	9,00
28. Драган Тешић	9,00
29. Милорад Савковић	9,00
30. Никола Керавица	9,00

На другој години студија

1. Горица Латинкић	9,85
2. Душица Вукашиновић	9,71
3. Драган Керезић	9,71
4. Бранка Бојовић	9,57
5. Мирјана Краиновић	9,42
6. Биљана Ракочевић	9,42
7. Светлана Станковић	9,28
8. Угљеша Јоцић	9,28
9. Слађана Бојовић	9,28
10. Снежана Шошкић	9,14
11. Неђељка Асановић	9,14
12. Биљана Шапоњић	9,00

На трећој години студија

1. Нина Шћепановић	9,57
2. Зоран Рупар	9,50
3. Јасмина Јанојлић	9,37
4. Божидар Бановић	9,25
5. Небојша Папић	9,25
6. Татјана Матковић	9,12
7. Драгана Јаковљевић	9,00
8. Ана Шарић	9,00

На четвртој години студија

1. Олга Аврамов	10,00
2. Соња Ивошевић	10,00
3. Весна Илић	10,00
4. Гордана Младеновић	9,87
5. Ивана Огњановић	9,62
6. Милан Бурић	9,50
7. Едит Пардовицки	9,50
8. Владимир Ружић	9,37
9. Јасмина Ристић	9,12
10. Весна Јањић	9,00
11. Душан Младеновић	9,00
12. Слободан Каитовић	9,00

НАГРАБЕНИ СТУДЕНТИ У ОДЕЉЕЊУ У ТИТОВОМ УЖИЦУ

На првој години студија

1. Драгана Јевремовић	9,71
2. Гордана Јакшић	9,28
3. Верница Цвијовић	9,14

На другој години студија

1. Радојла Бакић	9,42
2. Јасминка Словић	9,28

На четвртој години студија

1. *Гордана Којадиновић* 9,50

СТИПЕНДИСТИ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

1. *Оливера Букановић*, студент друге године
2. *Снежана Плохл*, студент четврте године
3. *Мирјана Ранчић*, студент друге године
4. *Душица Вукашиновић*, студент треће године
5. *Биљана Ракочевић*, студент треће године.

*(Припремили Гордана Мрђеновић
и Владимир Зечевић)*

Уредништво АНАЛА моли своје сараднике да рукописе достављају откуцане на машини са проредом и са довољно белине са стране. Примљене рукописе Уредништво не враћа.

АНАЛИ ће објавити и, у границама могућности, приказати сваку нову књигу послату на приказ.

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ излазе двомесечно.

Претплата за часопис „Анали Правног факултета у Београду” у 1982. за целу годину износи:

1. За правна лица	Н. дин 600.—
2. За појединце	„ „ 400.—
3. За студенте (редовне и ванредне)	„ „ 150.—
4. За један примерак	„ „ 120.—

Претплата за иностранство износи н. д. 750.—

Претплату слати на рачун Правног факултета у Београду број
60803-740-030-4356

Уредништво и администрација АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА
БЕОГРАД — Булевар револуције 67, тел. 341-501